A. Levandovski

Robespierre

215585

A - 29815 IV

Biograafiline sari

9 (T)
L 50

Originaali tiitel:
А. Левандовский
РОБЕСПЬЕР
Издательство ЦК ВЛКСМ
«Молодая гвардия»
1965

Tõlkinud: K. LUKSEP

Kunstiliselt kujundanud: H. ARRAK

2
Tartu Ülikooli
Raamatukogu
215585

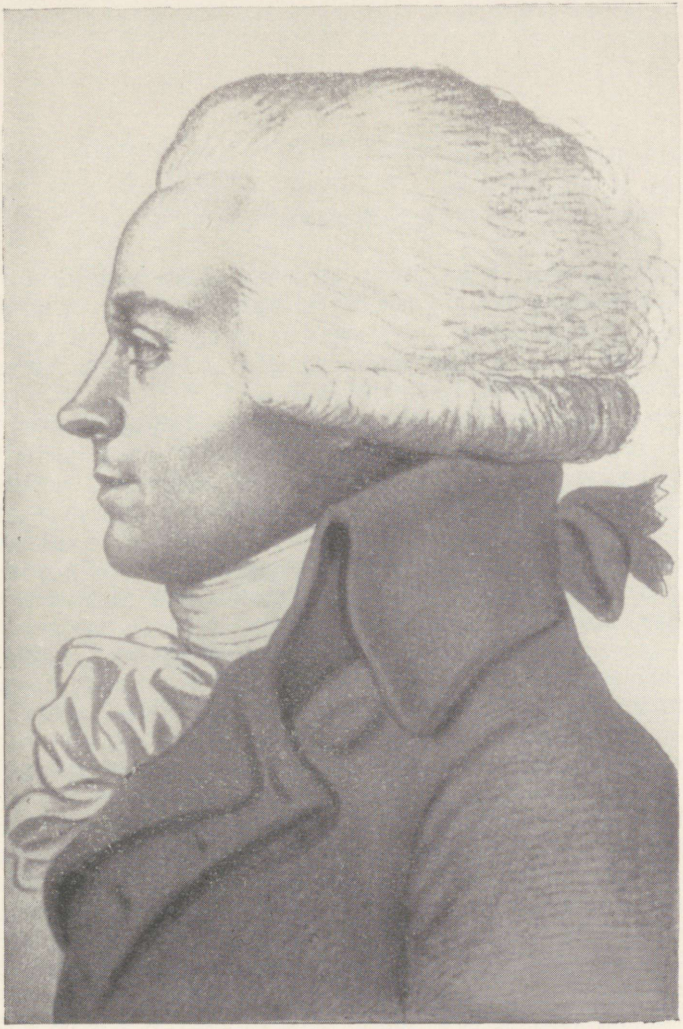

Robespierre

Autorilt

Käesolevas väljaandes on teost «Robespierre» üsna oluliselt ümber töötatud. Neid muudatusi tehes püüdis autor võimalust mööda arvesse võtta märkusi, mis ta oli saanud rohkem kui viie aasta jooksul pärast esitrüki ilmumist. Teost on tugevasti kärbitud. Selle eesmärgiks on muuta raamat tavalisele lugejale sobivamaks. Lisaks sellele ei saanud autor arvestamata jätta ka Marat' ja Dantoni biograafia ilmumist, mille olemasolu teeb liigseks mõninga detailiseerimise, mis oli omane «Robespierre'i» esiväljaandele.

Autor tänab kõiki lugejaid ja retsensente, kes avaldasid arvamust tema teose kohta. Kuid samal ajal, vastates eriteadlaste ja mittespetsialistide avaldatud ning avaldamata repliikidele, tahaks kirjanik rõhutada, et raamatu aluseks võetud kontseptsiooni kui ka Robespierre'i elu ühtede või teiste külgede ning tõikade valgustamisel ei lähtunud ta mitte üksnes kirjalike allikate hoolikast uurimisest, vaid mõtles aastaid selle üle järele. Autor tunneb hästi Äraostmatut — s. o. Robespierre'i — käsitlevat uuemat kirjandust ning järelikult ka neid erinevusi, mis esinevad tema ja A. Mathiezi, G. Walteri, J. Massini, M. Bouloiseau' ning teiste uurijate arvamustes. Pidades paljusid nende hüpoteese enam-vähem tõenäoliseks ja usutavaks, ei järginud autor neid siiski alati, püüdes iga kord arvestada vaid versioone, mis tema arvates suudavad kaasa aidata suure jakobiini ja tema ajastu terviklikumale ning emotsionaalselt põhjendatud mõistmisele.

ESIMENE KOHTUMINE

(Eessõna asemel)

Tema majesteet Louis XVI, jumala armust Prantsusmaa ja Navarra kuningas, oli tagasiteel Reimsist. Kuningas oli tujust ära. Kogu see lugu ei kõlvanud kuhugi. Kõigepealt oli ta näljane. Hommikueinet oli söödud vara. Tal oli õnnestunud kiiruga alla kugistada paar kotletti, pool tosinat muna, väike kanapoeg ning paar singiviilu. Vein oli olnud vilets ja ta oli joonud ainult pool pudelit. Sellest oli nüüd möödas juba jumal teab kui palju aega, kuid lõunasöögist polnud midagi kuulda. Ja näe ronivadki pähe igasugused mõtted! Tahtmatult tuleb ikka ja jälle meelde see sulitemp.

Tema tublid pariislased ja teiste linnade kodanikud valmistasid oma kuningale palju meelehärmi. Lausa kroonimise eelõhtul puhkes mäss, mis haaras Beaumont'i, Saint-Germaine'i, Pontoise'i ning kandus seejärel üle pealinna. Ja mille pärast? Leiva pärast! Ole lahke, neile ei jätku leiba, leiva hind on liiga kõrge! Aga eks ole ju pühakirjaski öeldud: «Inimene ei ela üksipäini leivast»! Ja miks, kurat võtaks, ei või nad kõik elada rahulikult, jumala käsu järgi — «Armasta oma ligimest»? Politsei osutus jõuetuks, tuli välja kutsuda sõjaväge. Marssal Biron laskis mõned päevavargad üles puua, paljud peksti läbi, ülejäänud näisid rahunevat. Ent kui kauaks? Pole midagi ütelda, ilus eelmäng kroonimispidustustele! Kuidas tal küll põrmugi nende pidustustega ei vea! Kõik ümberringi sosistavad ennetest. Ended olid tõepoolest halvad — tõde ei põle tuleski!

Täpselt kuus aastat tagasi, kui valitses veel tema õnnis vanaisa, toimus samuti sündmus, mis tahes-tahtmata jälle meenub.

Pühitseti tema abiellumist Marie Antoinette'iga. Elatanud Louis XV tahtis välismaalastele prügi silma puis-

tata. Hoolimata raskest majanduslikust seisukorrast, rahva viletsusest, mässudest, mida oli esile kutsunud järjekordsest ikaldusest põhjustatud näljahäda, ei olnud riigikassa kitsi: pidustused läksid riigile maksma üle kahekümne miljoni. Sellega juba andis pidutseda! Meeletu pillerkaaritamine kestis kuu aega. Õukonnas korraldati niisuguseid balle, mida praegu enam ei näe. Daamid tantsisid hiiglasuurte krinoliinide ja ülipikkade vedikutega pidukleitides. Kummaliste ilustuste ja kalliskividega raamistatud kõrged soengud särasid otsekui katedraali kuplid. Ja kavalerid! Nende kulla ja vääriskividega ehitud ülikonnad olid nii rasked, et vajutasid oma kandja parketi ligi. Kuninga peorõivas igatahes kaalus vähemalt nelikümmend naela. Niisuguse peorüü eest oleks võinud osta mitu küla koos talupoegadega.

Lossist kandusid pidustused tänavale ja just seal see kõik juhtuski.

31. mail oli Pariisis ilutulestik. Kokku tuli tohutu rahvamurd. Linnavalitsus ei valvanud korra järele ja rahvasumm ning hobuste kabjad lömastasid üle tuhande kodaniku. Halba ennustav vari langes Louis XVI ja Marie Antoinette'i abieluliidule . . .

Kuningas võpatas. Ebameeldiv külmavärin käis tal üle keha. Aga nüüd? Riigikassa on uuesti tühi. Taas vapustavad näljarahutused riiki. Kuid kas ei kulutanud ta sellest hoolimata kroonimispidustusteks miljoneid? Ent ka nüüd ei olnud tulemusi. Miljonid on tuulde loobitud. Ja kõik ilmaaegu.

Tõepoolest, kroonimispidustused neelasid kolossaalseid summasid. Pariisi ja Reimsi vahelisel maanteel ehitati ümber kõik sillad. Soissons'is lõhuti maha linnavärav, sest kaheksateistkümne jala kõrgune kuningatõld ei mahtunud sellest läbi. Neile töödele aeti kokku tuhandeid talupoegi. Reimsi maantee muutus niisama rahvarikkaks nagu Saint-Honoré tänav Pariisis: sellel maanteel kurseeris ligi kakskümmend tuhat posthobust. Reimsist enesest ei maksa rääkidagi. Hiiglasuur gooti stiilis peakirik remonditi ja restaureeriti. Sinna ehitati kuninganna jaoks eri ruum koos valvetoaga, kuhu paigutati kaitsesalk. Isegi käimlad — uskumatu luksus! — ehitati inglise moodi ümber. Kroonimine ise toimus kõikvõimaliku toredusega. Ja lõpptulemus? . . . Jälle mitte

midagi! Pealtvaatajad reageerisid loiult. Teda, valitsejat, ei tahtnud keegi tervitada ei seal ega siin, teel Pariisi. Hüüded «Elagu kuningas!» kostsid harva ning tundusid pealesunnituina. Isegi kraavide juures askeldavad räpased talupojad ei suvatsenud hiilgavat protsessiooni lugupidava pilguga austada. Mis puutub kuningannasse, siis võeti ta vastu jäise vaikimisega, teele aga saadeti summutatud nurinaga. Rahvas vihkas «austerlannat». Teda peeti kõikide hädade ja õnnetuste peasüüdlaseks.

Kuningas heitis kõrvalt pilgu Marie Antoinette'ile. Too tukkus, toetudes patjadele. Kuninganna kahvatu nägu näis marmorist raiutuna. Ta oli väga kaunis. «Tont võtaks,» mõtles Louis, «võib-olla on minu tublil rahval õigus? Kuninganna on tõepoolest kohutav pillaja... Millised kapriisid talle küll pähe ei tule! Ballid, võidusõidud, kaardimängud... Kergekäeliselt paneb ta rohelise kaleviga kaetud mängulauale tuhandeid luidoore ning on valmis mängima kolmkümmend kuus tundi järgemööda. Aga kui palju kulutatakse pensionide maksmiseks ja toetuste ning kinkide jagamiseks tema loendamatutele soosikutele?... Kui palju raha libiseb arhitektide, õmblejate ja juveliiride kaukasse?... Ja pärast seda tunne veel imestust alalise rahapuuduse üle!...» Kuningas koguni mühatas meelehärmist. Jah, aina ebameeldivused! Ja lisaks kõigele veel see tüütu rappuv sõiduk. Tee tundub lõputuna. Ajataju on kadunud, kuuldub üksnes piitsa plaksumist, rataste kolinat ja vankrivedrude kriuksumist. Jõuaks juba ometi kord Versailles'sse!

Kuninglik korteež sõitis kõminal mööda Pariisi tänavaid. Tibas vihma. Keset loendamatuid sõidukeid näis kuningaperekonna määratu suur tõld mingi muinasjutulise Noa laevana. Õukondlane kummardus tukkuma jäänud kuninga poole.

«Teie majesteet, *sire*!»

Louis avas silmad.

«*Sire*, te käskisite meelde tuletada... Teie majesteet kavatses külastada kolledžit, mis kannab teie püha esiisa nime... Me oleme juba Saint-Jacques'i tänaval!»

Äh! Ta oli tõepoolest unustanud. Mõttetu formaalsus!... Tal tuleb teha visiit Louis-le-Grand'i kolled-

žisse, seal on talle vastuvõtt korraldatud. Mitte keegi ei hooli sellest, et ta on teel tugevasti raputada saanud ja tahaks magada. Noh, pole midagi parata. Ta ei kavatse seal palju aega viita, vist on õigem isegi tõlda jääda. Ent traditsioone tuleb siiski austada.

Õukondlane teeb eespool sõitvate tõldade ratsakutsaritele korralduse.

... Seal ta ongi, Louis-le-Grand, kuulus kolledž, mille patrooniks loetakse Prantsuse kuningat. Sissekäigu ees asuvale platsile on pudenenud palju inimesi — nii kasvatajaid kui ka kasvandikke. Karjutakse midagi, visatakse lilli. Tõllarodu peatub. Kõik on ootel. Kuid kuningas ja kuninganna jäävad oma patjadele istuma. Nüüd annab pikakasvuline mantli ja parukaga mees käega märku. Väike habras, alles lapseohtu nooruk astub kiiresti kasvandike rivist välja. Tal on käes rullikeeratud paberileht. Poiss on kahvatu ja ilmselt erutatud.

«Suvatsege vaadata, madam, missugune näljarott,» sõnab Louis Marie Antoinette'ile. «See on nähtavasti nende parim õpilane...»

Kolledži väljavalitu astub tõlla juurde. Heitnud põgusa pilgu porile tee ääres, laskub ta põlvili ja hakkab lugema. Kuid ta hääl on vaikne ja ebaühtlane. Sõidukite rattad kriuksuvad, ratsakutsarid vannuvad, kõrval seisvates tõldades vaieldakse kibedasti millegi üle. Louis silmitseb lugejat, kuid ei saa sõnadest hästi aru. Tervitused, soovid, remonstrantsid... Õpilane tõstab silmad paberilt. Hetkeks kohtuvad monarhi ja kolledžikasvandiku pilgud... Viimasel on heledad tähelepanelikud silmad, külmad ja läbitungivad, otsekui mõõgaterad. Kuningal hakkab kõhe. Mis?... Poiss kavatseb nähtavasti lugemist jätkata? Aitab! Ära tüütab! Käigu kuradile see kahvatu ebard oma ebameeldivate silmadega! Kuningas haarab õukondlase küünarnukist ning sosistab talle midagi... Kuninglik korteež hakkab mürinal liikuma...

Kasvandik katkestab lugemise, kuid jääb endiselt põlvili. Ta silmad tõmbuvad tahtmatult niiskeks. Või on need vahest vihmapiisad?... Tema juurde jookseb pikkade juustega kolledžikasvandik.

«Ära kurvasta, Maximilien! Sind ei kutsuta asjatult Roomlaseks: ole sihikindel ja sa jõuad oma eesmärgile!»

Maximilien kargab püsti. Rebenenud sukkadelt voolab kingadele pori. Pühkinud kiiresti pisara, mõõdab ta sõpra range pilguga.

«Kes sulle ütles, et ma olen kurb, Camille? Vastupidi, olen uhke... Ma sain ju kõige suurema au osaliseks, eks ole tõsi?» Ja ta lisab pärast hetkelist vaikimist: «Ent pea meeles tänast kuupäeva: täna on 12. juuni 1775. Ära unusta kunagi seda päeva ja, kui läheb vaja, tuleta mulle seda meelde...»

I OSA · KOLMANDA SEISUSE POEG

Esimene peatükk

ÕPETAJA

Ta nimi oli Maximilien Marie Isidore de Robespierre. Ta oli äsja saanud seitsmeteistkümneaastaseks: Maximilien sündis 6. mail 1758. aastal. Seitse aastat oli möödunud ajast, kui Robespierre lahkus oma kodupaigast, vaiksest Arrasist. Erilist tahtmist ära minna tal ei olnud, kuna sinna jäid talle lähedased ja kallid inimesed. Ent Maximilienil oli kirglik soov leida oma koht elus. Ta taipas juba varakult, et üksnes haridus võib talle kindlustada tuleviku. Seepärast haaras varatu orb kõhklematult võimalusest õppida pealinnas Louis Suure kolledžis: viis ju siit tee otse ülikooli!

Koha ja stipendiumi kolledžis muretses Arrasi piiskopi kaudu Maximilieni hooldaja, vanaisa Carraut; tema oli ka see, kes saatis nooruki elutarkade nõuannetega teele.

Louis-le-Grand! Kui palju erutavaid lootusi sidus kunagi selle õppeasutusega kõhnuke poiss Arrasist! Ja kui palju pettumusi ootas teda siin ees!

. . . Sünge viiekorruseline hall hoone sarnanes kõigiti tõelise vanglaga. Trellid akendel, trellid tara asemel. Väravad ja uksed lukustatud. Ja ka inimhinged olid luku taga. Järelevaatajad olid penidest halvemad, kasvatajad — vagatsevad silmakirjateenrid süngete askeedinägudega, variserlikud sõnad suus. Kloostridistsipliin. Ja kloostriaskees kasvandike jaoks: toit oli nii kehv, et kõht selgroo külge kinni jäi.

Kuid Louis Suure kool kasvatas iseloomu. Internaat sundis kinnist ja pelglikku noorukit oma eakaaslastega suhtlemisse astuma. Maximilien sooritas selle elukooli esimese eksami auga.

Ta võitis hea kaaslase kuulsuse. Muide, kõigi oma internaadikaaslaste hulgast sai Maximilien lähemalt sõb-

raks vaid ühega: pikajuukselise Camille Desmoulins'-iga.

Camille näis Maximilienile paljus vastandina ja võibolla just see aitaski nende sõprusele kaasa.

Tuline, tasakaalutu, kord üleliia lõbus, kord jälle liialt nukker Camille erines teistest oma vaadete ja arvamuste võluva siiruse poolest. Olles andekas, kuid laisk, ei püüdnud ta sugugi saada esimeseks õpilaseks. Erakordsete võimetega Maximilien oli lisaks väga töökas ja visa. Loodus oli teda õnnistanud auahnuse ja enesevalitsemisega: erinevalt Desmoulins'ist oli ta suuteline kannatlikult ja visalt rühkima kavatsetud eesmärgi poole. Algul kaldus Camille mõnevõrra peenutsevat arraslast pisut nöökima, ent pärastpoole kiindus ta Maximilienisse kogu hingega ja tunnustas isegi oma sõbra üleolekut.

Kahekesi aega veetes vahetasid nad arvamusi kasvatajate ja läbiloetud raamatute üle. Vahel kaldus jutt ka minevikule. Camille sai peagi teada oma sõbra lapsepõlvetragöödiast. Maximilien jutustas talle, kuidas tema ema suri, isa aga kodunt minema sõitis ja võõrsil hukkus. Tundeline Camille ei suutnud pisaraid tagasi hoida, kui kuulis, et Maximilien oli kõigest seitsmeaastane, kui temast sai perekonnapea, noorim perekonnaliige Augustin oli siis alles kaheaastane.

«Nüüd ma mõistan, miks sa nii kinnine ja omamoodi paistsid,» sosistas Desmoulins, surudes kaaslase kätt.

«Jah, juba varakult hakkasin kandma vastutuskoormat,» vastas mõtteisse süvenenud Maximilien. «Muresid oli palju. Varsti, tõsi küll, tulid meile appi sugulased: tädid võtsid õed enda hoolde, meie vennaga aga kolisime vanaisa juurde. Mul polnud lapsepõlve, mängimata jäid mängud ja kaugeks meelelahutused. Koolitöödest ja kodustest toimetustest vabal ajal tuli istuda raamatu taga. Minu ainsaks meelelahutuseks oli lindude eest hoolitsemine. Tihased, ohakalinnud ja väikesed värvukesed said mulle väga armsaks ning ma sõbrustasin nendega enam kui lastega. Mulle meeldis neid toita, kodustada, jälgida nende tegevust — tol ajal ei tundunud mulle miski nii lohutavana!»

Camille silmitses imestusega oma vestluskaaslast. Ta

tahtis oma sõbrast rohkem teada, et teda paremini mõista.

«Maximilien,» küsis ta kord, «mispärast sa lisad oma perekonnanimele partikli «de»? Kas sa tõesti põlvned aadlikest? Mina võiksin ju ka kirjutada de Moulins, kuid minu isa oli vaid väike ametnik Guise'i linnavalitsuses ja seepärast olemegi lihtsalt Desmoulins'id.»

Maximilien läks näost punaseks. Camille oli tabanud tema hella kohta. Ta kirjutas tõepoolest alla «de Robespierre», justkui mõni hertsog või markii; see oli tema väike lapselik auahnus. Kuid mis seal ikka, sõbrale tuleb kõik üles tunnistada.

«Ei, Camille,» vastas Maximilien pärast lühikest mõtiskelu. «See on ainult halb harjumus. Meie oleme samasugused Derobespierre'id nagu teie Desmoulins'id. Arvatakse, et meie sugukond pärineb Iirimaalt. Muide, Prantsusmaale tulid minu esivanemad juba ammu. Sellenimelisi notareid, kes elasid Arrasi lähedal Carvini asulas, mainitakse juba kuueteistkümnendal sajandil. Kõik Robespierre'id olid põlvest põlve kohtunikud. Sa tahad teada, kust on tulnud vorm «de Robespierre»? Ole lahke. Õiguse selle tiitli kandmiseks oli saanud minu isapoolse vanaisa vend Yves Robespierre, kes oli maksukoguja Épinalis. Oma aadlitiitli eest oli ta maksuameti ametnikele üsna ränga summa andnud. Tal oli isegi vapp: kuldsel tagapõhjal must põikpalk, millel asetses hõbedane tiib... Nõndaks, mu sõber! Minu isal seda privileegi endastmõistetavalt ei olnud: ta oli lihtsalt François Derobespierre, põline advokaat Artois' nõukogu juures. Minu ema isa, heasüdamlik Carraut oli õllekaupmees Rouxville'is. Mina aga, rumala enesearmastuse tõttu, millest ma ei suuda jagu saada, kirjutan alla «de Robespierre» nagu Yves. Ongi kõik. Ma jutustasin sulle sellest üksikasjalikult, et selle juurde mitte iialgi enam tagasi tulla. Mõistad? Noh, aitab. Kõneleme millestki muust...»

Küsimus partiklist «de» ei erutanud kaht noort kasvandikku juhuslikult: seda dikteeris elu ise.

Vana korraga Prantsusmaa jäi sajandite kestel privileegide riigiks.

Neid, kelle perekonnanime ees seisis abisõna «de»,

peeti suursugusteks, kõik ülejäänud arvati aga maksukohustuslaste hulka.

Suursugused olid maa peremehed. Aadlikud moodustasid alla ühe protsendi Prantsusmaa rahvastikust, kuid nende valduses oli kaks kolmandikku põllumaast ning nad olid vabad riigimaksudest ja kohustustest riigi vastu. Absolutistlik monarhia jagas aristokraatia kahte kõrgesse privilegeeritud seisusesse: vaimulikkond ja aadel.

Ülejäänud üheksakümmend üheksa protsenti prantslastest kuulus kolmanda, maksukohustusliku seisuse hulka.

«Mida kujutab endast kolmas seisus?» kirjutas abee Sieyès veidi enne revolutsiooni. «Kõike. Mida ta endast poliitilises suhtes siiani kujutas? Ei midagi.» Need sõnad tegid Sieyèsi nime kuulsaks. Ja tõepoolest, oli raske tabavamalt ning lakoonilisemalt defineerida maksukohustusliku seisuse olemust ning staatust revolutsioonieelsel Prantsusmaal.

Ta oli kõik, sest ta koosnes inimestest, kes tegid loovat tööd, nägid vaeva, lõid eluhüvesid või organiseerisid nende loomise protsessi.

Kolmas seisus oli eimiski, sest monarhia ja eesõigustatud klassid eemaldasid ta osavõtust riigi poliitilisest ning ühiskondlikust elust.

Sellesse seisusesse kuulus kakskümmend üks miljonit talupoega, sajad tuhanded käsitöölised, kodutööndajad, manufaktuuritöölised, kümned tuhanded ettevõtjad, finantsistid ja kaupmehed.

Nende inimeste huvid ei olnud ühtsed, vaid sageli isegi vastandlikud. Ent kõigil neil oli ühine vaenlane: absolutism ning selle poolt soositud seisused. Niikaua kui absolutism säilitas suursuguste privileege, pidid maksukohustuslased tahes-tahtmata liitlasteks jääma.

Maximilien Robespierre jäi alati oma seisuse ustavaks pojaks. Aeg läks edasi ja ta heitis põlastusega kõrvale partikli «de», mis talle noorusaastail nii meeldivana näis. Paljude, üsna paljude asjade jaoks avas tema silmad õpetaja.

Õpetajaks oli Jean Jacques Rousseau. Tema töödega tutvus Maximilien esmakordselt Louis Suure nimelise kolledži müüride vahel.

Kolledži õppeprogrammid olid katoliku vaimulike mõjutusel koostatud nii, et kasvandikke võimalikult eemale hoida kõigest kaasaegsest. Peamine tähelepanu pühendati antiikajaloole ja -kirjandusele, keerukate ladina- ja kreekakeelsete tekstide pähetuupimisele. Muretu Camille haigutas, kirus ning sai halbu hindeid. Hoolas Maximilien õppis innuga, eneseunustuseni. Ta oskas leida raamatutes ja õpetajate jutustustes seda, mida teised ei märganud. Teda vaimustas muistse Ateena, Sparta ja Rooma kodanike vabadusearmastus ja heroism. Eriti Rooma. Vennad Gracchused, kartmatu Brutus, Spartacus . . . Missugused inimesed! Missugused teod!

Üks õpetajatest, abee Hérivaux, kes suhtus Maximilienisse heatahtlikult, toetas tema huvi antiikajaloo vastu ning andis talle isegi hüüdnime Roomlane. Auväärne abee lootis juhtida oma õpilase kreeka-ladina filoloogia rahulikule rajale.

Kuid võta näpust! Maximilien asus üsna pea kaasaegse filosoofia kallale ja antiikaeg jäi korraga tagaplaanile.

Veel enne kui revolutsioon tegelikult puhkes, toimus see inimeste meeltes. Oma õiguste eest võitleva kolmanda seisuse ridadest kerkis terve plejaad filosoofe, publitsiste ja teadlasi, kes andsid inimkonnale ideed, mis õõnestasid kõiki vana maailma aluseid: tema religiooni, tema moraali ja tema võimuorganeid.

Montesquieu ja Voltaire, Diderot ja Helvétius, Turgot ja Quesnay, Mably ja Morelly olid valgustusajastu silmapaistvad tegelased, kes hoolimata oma vaadete erinevusest ja ägedatest vaidlustest esindasid ülestõusnud kodanluse ning pleebsi eesrindlikku ja progressiivset ideoloogiat.

Oma populaarsuse poolest paistis eriti silma suur võrdsuse ja rahva suveräänsuse eest võitleja, Genfi kodanik Jean Jacques Rousseau. Teda luges kogu Prantsusmaa. Ta oli ühiskonna eesrindlike kihtide ja eeskätt noorsoo mõtete suunaja.

On selles siis midagi imelikku, et valgustusajastu tegelaste ideed kolledžisse tungisid? On selles siis midagi imelikku, et progressiivsete filosoofide teosed muutusid Maximilieni vaimutoiduks?

Kasvatajad koondasid mässumeelsete õpetuste vastu kogu oma jutluste tule. Auväärne Hérivaux nägi küllalt vaeva, et juhtida Maximilieni huvid kõrvale «ebatervetest» vaimsetest suundadest. Kõik osutus asjatuks. Montesquieu ja Voltaire'i juurest läks noor Roomlane üle Rousseau leeri ning viimane haaras teda tervenisti, jäägitult.

On öö. Ühises magamistoas kostab monotoonne norskamine. Väikesel öölaual vilgub üksildane vaevu märgatav tuluke. Küünal on kolmest küljest varjatud. Vaikselt kahisevad kulunud raamatulehed.

Maximilien loeb pingsa huviga.

«... Esimene, kes piiras taraga maalapikese, julges ütelda: «See maa kuulub mulle» ning leidis inimesi, kes osutusid niivõrd lihtsameelseteks, et seda uskuda, oli kodanliku ühiskonna rajaja. Kui palju kuritegusid, kui palju sõdu, õnnetusi ja õudusi võinuks ära hoida see, kes oleks kiskunud välja piirivaiad või ajanud kinni kraavid ning oleks inimeste poole pöördudes hüüdnud: «Ärge kuulake petist! Te olete hukkumisele määratud, niipea kui unustate, et viljad kuuluvad kõigile, maa aga mitte kellelegi!»»

Need siirad sõnad avasid noorukile uue maailma, sundisid teda kogu ümbruskonnale vaatama teise pilguga.

Kinnise iseloomuga, endast lugupidav kolledži stipendiaat oli juba ammu harjunud sõnatult tähelepanekuid tegema. Palju häda ja ülekohut oli ta näinud Arrasis, kuid veel enam õppis ta neid tundma nüüd. Tehes lapsena jalutuskäike Scarpe'i jõe kallastel, puutus Maximilien tahtmatult kokku räpaste, räbaldunud ja inimväärikuse kaotanud maaharijate väljapääsmatu viletsuse ja meeleheitega. Kas võib unustada nende haletsemisväärseid hurtsikuid, nende nälginud ja kurnatud nägusid? Robespierre teadis, et nende inimeste toiduks oli jäme leib ja mitmesugused juurikad, ning et suurema osa oma kehvast viljasaagist andsid nad ära teistele. Ent talle meenus samuti ka Arrasi piiskopi monsenjöör Conzié palee. Sellele piiskopile olid vanaisa ja noor Maximilien käinud kolledžisse vastuvõtmise eest tänu avaldamas. Talle meenus monsenjööri võõrastetoa toredus, tema valitud riietus, too kitsas, hoolitsetud

valge käsi, mida suudeldes ta aistis meeldivat, vaevu tajutavat aroomi.

Aga siin, Pariisis? Missugune vapustav kontrast kesklinna puhaste ja uhkete kvartalite ning eeslinnade töölisagulite vahel! Näib, et need on kaks erinevat maailma! Oma sõbraga jalutades kohtas Maximilien üsna sageli kõhetuid, tumedaks tõmbunud nägudega räbalates inimesi; nad meenutasid talle lapsepõlves nähtud talupoegi. Ta teadis, et need on manufaktuuritöölised, õnnetud, kes töötavad peaaegu kogu ööpäeva, et endale kuidagi peatoidust teenida. Tahtmatult võrdles ta neid räbaldunud inimesi kullaga tikitud tualettides daamide ja uhketes riietes härradega kuninglikust korteežist.

Mispärast, miks ometi on see kõik nii?... Juhtus vahel, et Maximilien üsna kaua murdis pead küsimuse üle, mis näis lahendamatuna. Nüüd leidis ta Jean Jacques'i teostes lahenduse. On rikutud loomulikku õigust. Vägevad ja julmad on haaranud enda kätte selle, mis peab kuuluma kõigile. Ühiskond on jõudnud kaugele edasi, ebaõiglus on tema luust ja lihast niivõrd läbi tunginud, et tagasipöördumine Kuldse ajastu juurde on võimatu. Ent kui pole võimalik kaotada eraomandit, kui pole võimalik inimesi tagasi viia täeliku võrdsuse juurde, siis võib ja peab kõrvaldama olemasoleva äärmise ebavõrdsuse või vähemalt seda tunduvalt vähendama. Mõistlik ühiskondlik leping monarhiga, oma alamate huvide väljendajaga, just see on probleemi lahendus.

Kui selge ja loogiline on kõik! Ja mis peamine — täiesti teostatav! Kadus isegi meelekibedus, mida oli tekitanud kohtumine Louis XVI-ga: oodati ju uuelt kuningalt reforme, temale pandi suuri lootusi. Ja kes teab, võib-olla ei olnud Maximilieni isiklik mulje õige; võib-olla osutub see ilmetu pilguga tüse mees võimeliseks mõistma ja ellu viima õpetaja programmi.

Tüse mees ilmselt ei tahtnud õigustada noore Robespierre'i lootusi. 1776. aasta mais viis kogu riigi ärevusse teade ministri-reformaatori Turgot' erruminekust. Seda uudist arutleti kõikjal, sealhulgas ka Louis Suure kolledžis. Räägiti, et kõiges on süüdi õukonna intriigid, millesse on segatud kuninganna. Tegelikult oli asi tõsisem ja tema juured peitusid võrratult sügavamal.

Põlualune minister oli väljapaistev inimene. Olles

füsiokraatide poolehoidja ning haaratud Valgustusajastu ideedest, mõistis ta paremini kui paljud teised Prantsusmaal toimuvate protsesside olemust.

Ta nägi, et riik oli sattunud teravasse konflikti feodaalsüsteemi reglementide ja kitsendustega.

Ta taipas, et nõrgendada sotsiaalseid vastuolusid, milles peitus surmaoht absolutistlikule monarhiale, võis ainult siis, kui vähendatakse seisustevahelist ebavõrdsust ning jaotatakse maksukoorem ühtlasemalt. Olles asunud rahanduse peakontrolöri ametikohale, viis Turgot läbi terve rea tähtsaid reforme, mis jõussejäämise korral võinuksid kaasa aidata kapitalismi arenemisele ja esialgu siluda mitmeidki teravaid nurki. Turgot kaotas kitsendused leivavilja kaubastamise alal, likvideeris teoorjuse ja tsunftid. Paljud kaubanduslikud ja tööstuslikud tegevusharud vabanesid feodaalse eestkoste alt. Soovides leida väljapääsu raskest majanduslikust olukorrast, söandas minister-reformaator tungida feodalismi kõige pühamasse paika ja kavatses privilegeeritud klassid maksustada alalise riigimaksuga. See saigi talle saatuslikuks.

Õukondlased läksid püha viha täis ning nõudsid armutut arveteõiendamist ministriga. Bastille'sse! Ahelaisse! Eks sa näe, mis tal pähe on tulnud! Õukondliku kamarilja kõnetoruks sai nüüd kuninganna. Nõrk, kõhklev ja otsustusvõimetu kuningas tõmbas kohe saba jalge vahele. Ahelaisse peakontrolöri just ei pandud, kuid kuninga ordonants errumineku kohta suruti talle viivitamatult pihku. Kõik kehtestatud reformid tühistati.

Kõige vastuolulisemad mõtted erutasid Roomlast. Miks on teooria ja tegelikkus teineteisest nii erinevad? Miks kõrvaldatakse need, kes on ühiskonnale kasulikud ja jäetakse alles nood, kes talle kahju teevad? Miks toimuvad kogu maal talupoegade rahutused? Pärast tutvumist Rousseau teostega sai paljugi arusaadavaks. Ent siiski... Elu ei läinud sugugi mitte seda ideaalset rada mööda, nagu ennustas «Ühiskondlik leping». Rousseau traktaadid ei andnud vastust kõikidele küsimustele. Jean Jacques'i julged mõtted erutasid kujutlusvõimet, kuid nendest täielikult aru saada ja neid lahti mõtestada Maximilien ei suutnud. Kes teeb talle kõik lõplikult

selgeks? Tema kasvatajad kindlasti mitte! Ja jälle uurib ta ööd läbi õpetaja raamatuid, loeb uuesti läbi seda, mida ta juba mitmel korral on lugenud.

Ja äkki rabab teda otsekui pikselöök. Ere välgusähvatus pimestab aju... Raamatuleht väriseb käes... Näe, siin see ongi, too, mida ta otsis ega suutnud leida! Need on sõnad, mis kehastavad kõike seda, mis on pooleldi öeldud ja poolenisti aru saadud.

«Me läheme vastu kriisile ning revolutsiooniajastule...»

... Maximilien istub raidkujuks tardununa voodiserval. Ta ei märka, et küünal on lõpuni põlenud ja kustunud. Ta ei näe ega tunne enam midagi. Nüüd teab ta vaid üht: ta peab tingimata oma õpetajaga kohtuma ja temaga kõnelema. Ta saavutab selle, maksku mis maksab.

Robespierre muutub üha hajameelsemaks ja seltsimatumaks. Kaaslased ei tunne teda ära. Camille püüab kaua ja asjatult välja uurida selle arusaamatu muudatuse põhjust. Ent Maximilien vastab ühesilbiliselt. Ei, isegi Camille'ile ei või ta usaldada kõige salajasemat, seda, millest tuleb rääkida üksnes õpetajaga. Desmoulins kehitab ärritatult õlgu. Õige mul asja! Ega ilm sellepärast hukka lähe! Vaat kus kempleja! Esimene õpilane! Leidub inimesi, kes on temast palju huvitavamad. Kas või näiteks Fréron: too on lõbus, muretu ja ühtlasi jõukas. Temaga võib kenasti aega veeta.

Ja pikajuukseline Camille seltsib nüüd üha sagedamini Fréroniga. Silmanurgast jälgib Desmoulins vahel oma hiljutist sõpra. Mis on temaga juhtunud? On ta armukade? Vaevavad teda südametunnistuse piinad? Ei, mitte midagi niisugust! Näib, et ta ei tunne ennast milleski süüdi olevat! Olgu, jumal temaga!...

Kolledž on seljataga. See on lõpetatud autasu ja kiituskirjaga. Seal õpib nüüd Maximilieni noorem vend Augustin, keda õnnestus paigutada vabanenud kohale.

Roomlane on nüüd kahekümneaastane. Noorukist on saanud noormees, gümnaasiumiõpilasest — üliõpilane. Ta kuulab loenguid Sorbonne'i ülikooli õigusteaduskonnas. Nagu varemgi on Maximilien täielikult süvenenud

õppimisesse. Tal pole sõpru, Camille'iga ta enam ei kohtu. Oma kaasõpilastele vaatab ta ülalt alla.

Lambapead! Millega nad tegelevad? Nad puuduvad loengutelt ja elavad kõlvatut elu. Vürtsitades joominguid armuseiklustega, istuvad nad aastate viisi ühel kursusel ning vaatavad õppetööle nagu raskele koormale. Kuid milleks siis üldse õppida? Maximilien ei suuda sellest aru saada.

Ei, Maximilien ei kuulu niisuguste hulka. Ta on enese vastu alati range. Ta on väga kokkuhoidlik; muide, tema rahalised ressursid on niivõrd piiratud, et üksnes äärmine kokkuhoid võimaldab vaesel stipendiaadil kuidagi otsa otsaga kokku viia. Temal, kes paneb suurt rõhku oma riietusele, pole isegi korralikku ülikonda.

Mis parata! Kuid asjal on ka hea külg — nii leidub tal alati sünnis ettekääne ebameeldivast kohtumisest äraütlemiseks. Selle kohtumise jaoks aga, millest ta nii väga unistab, pole talle pühapäevaülikonda vaja!

Maximilien uuris välja, kus Rousseau elab. Nüüd käis ta sageli Plâtrière'i tänaval ning vahtis maja pimeda sissekäigu poole. Seal, viiendal korrusel, pööningul elab õpetaja . . . Kui palju inimesi käis iga päev sellest uksest! Kuid tema, Maximilien, ei jõudnudki paraadtrepi astmeteni — s. o. ta ei jõudnud oma aega ära oodata. Nooruk ei teadnud, et Jean Jacques oli raskesti haige.

Maximilienil oli kindel usk oma tulevasesse elukutsesse — advokaadi, kõikide õnnetute ja rõhutute kaitsja kutsesse. Kahtlemata kiidaks õpetaja tema valiku heaks. Noor üliõpilane süvenes kogu hingega keeruka ja komplitseeritud õigusteaduse uurimisse. Nagu kolledžiski taipas ta, et loengutest üksi ei piisa. Kuid huvitavat kirjandust oli vähe leida. Seda suurem oli tema rõõm, kui õnnestus ühes mitmeköitelises kogumikus avastada väike töö pealkirja all «Kriminaalseadusandluse plaan». Seda lugedes jõudis Robespierre peagi otsusele, et see teos on kirjutatud talle hästi tuntud Beccaria töö «Traktaat kuritegudest ja karistustest» mõjul. Ent missugune keel! Missugused formuleeringud! Ja peamine — missugused järeldused! Autor kinnitas, et seadused on loodud rikaste poolt selleks, et rõhuda varatuid. Ta kuulutas, et varatud ei pea neile seadustele alluma ja et nad võivad täie

õigusega üles tõusta oma rõhujate vastu. Maximilien oli hämmastunud. See oli muidugi Rousseau vaimus, ent kui teravalt ja julgelt öeldud! Ta vaatas tiitellehte, kuid autori nime polnud märgitud. Suurivaevu õnnestus kindlaks teha, et raamatu autoriks on keegi doktor Marat. Robespierre hakkas Marat' vastu huvi tundma ja peagi õnnestus tal tema kohta mõndagi teada saada. Selgus, et Jean Paul Marat on juba küpse mõistusega ja täiesti väljakujunenud vaadetega inimene. Aastat kolm tagasi, viibides Inglismaal, avaldas Marat trükis teise raamatu «Orjuse ahelad». See oli absolutismi vastu suunatud tabav pamflett. Marat oli elukutselt arst ja füüsik, tal oli meditsiinidoktori teaduslik kraad ning ta oli teinud terve rea silmapaistvaid teaduslikke avastusi. Kuid Kuninglik Teaduste Akadeemia suhtus Marat' uurimistesse vaenulikult, ajakirjandus aga vaikis tema tööd surnuks. Tollal Marat'd imetlenud Maximilien ei teadnud aimatagi, kuivõrd tihedalt tulevik teda selle suurepärase inimesega seob.

Suur mõtleja Jean Jacques Rousseau jäi elu lõpuni vaeseks. Ta oli oma elu ära elanud kodutu rändurina, kelle päevad olid olnud tulvil rasket tööd, meelekibedust, ülekohut ja pettumusi. Vanadus hiilis märkamatult lähemale. Ja kui ta ootamatult löögi andis, taipas raugastunud filosoof, kelle geniaalsuse ees kummardasid Prantsusmaa ja Euroopa, selgesti, et teda ähvardab näljasurm, sest ta pole enam suuteline toitma ennast ja oma naist. Filosoofi pea kohal hõljus alaliselt pagendamise seadus, päevast päeva ootas ta repressioone ning tal polnud jõudu midagi enese kaitseks ette võtta. Ta oli meeleheitel. Ja uhke käsi, mis ealeski polnud vastu võtnud almust, kirjutas nüüd paberile read, mis vapustasid inimesi, kellel õnnestus neid lugeda.

Rousseau palus varjupaika, kus ta võiks veeta oma vanaduspäevad. Ta oli nõus mistahes tingimustega: hoitagu teda kas või vanglas, paigutatagu haiglasse või saadetagu kõrbe; olgu inimesed tema ümber südametud ja võltsid — siirust ta ei looda leida; katku tema keha kõige odavam riie ning olgu toit kõige lihtsam; kõike seda võtab ta vastu rõõmu ja alandliku meelega.

Selle südamest tuleva hädahüüde saatis Rousseau isi-

kuile, kelle abile ta lootis. Filosoofi appikutse leidis kiiresti vastukaja ühe tema nimeka austaja markii René de Girardini juures.

Girardini maavalduste hulka kuulus Ermenonville'i mõis, mis asus üsna Pariisi lähedal, maaliliste metsade ja aasade rüpes. Just siia kutsuski markii vaese filosoofi. Tema korraldusse anti väike paviljon lossi läheduses keset metsistunud parki. Ümbritsev loodus pidi Jean Jacques'ile meenutama looduspilte ja kujusid tema teostest.

Kas suutis loodust jumaldav Rousseau sellisele ahvatlevale ettepanekule vastu panna? Ta nõustus kasutama markii külalislahkust. Ermenonville, mille ta nüüd vahetas oma pööningukambri vastu Plâtrière'i tänaval, sai tema viimseks varjupaigaks.

Rousseau abipalve ei jäänud saladusse. See levis käest kätte ning sai teatavaks paljudele. 1778. aasta kevadel luges selle läbi ka Maximilien Robespierre. Nooruki närvid ei pidanud vastu. Nuuksed vapustasid ta keha. Kogu päeva oli Maximilien nukras meeleolus, pea täis raskeid mõtteid.

Ah siis nii on lood! Selgub, et õpetaja kannatas, kannatas raskesti, vajas abi, oli võib-olla hukkumise äärel. Aga tema — Maximilien? . . . Tema, kellele õpetaja on kallim kõigist maailmas, tolgendas tema maja ukse ees ja ootas arglikult, söandamata sisse astuda. Oh, kui ta oleks teadnud, kui ta ainult oleks aimanud! Kuid mis seal enam minevikust rääkida? Tuleb tegutseda! Kohtumine Rousseau'ga on talle vajalik, muidu ei leia ta enesele paika ega rahu. Tuleb õpetaja üles otsida. Tuleb lennata tema juurde, hoolimata mistahes takistustest. Homme? Ei, homseni ta enam oodata ei või. Ja saanud teada Rousseau uue asukoha, asus Maximilien viivitamatult teele.

Piki Ermenonville'i pargi varjulist alleed sammusid aeglaselt kaks inimest. Pikakasvuline kuivetu rauk toetus kahvatu, tähelepanelike heledate silmadega hapra nooruki õlale. Nende vaikne vestlus kestis kaua. Nad olid jõudnud pargis mitu ringi teha, istusid Paplite saare juures rohule ning kõndisid jälle edasi. Rousseau pilk

muutus selgeks, kortsud laubal kadusid. Viimastel aastatel oli ta kinnine ja seltsimatu, sõprussuhete loomine uute inimestega oli raskevõitu ja siin Ermenonville'is hoidus ta tüütutest vestluskaaslastest hoolega kõrvale. Kuid see väliselt külm ning puise hoiakuga nooruk võitis millegipärast tema poolehoiu. Millega siis? Võib-olla silmis helkiva siirusega? Nähtamatu vastastikuse usalduse laine võttis nad järk-järgult oma hõlma. Jean Jacques, kes oli vestluse algul tagasihoidlik, muutus märkamatult. Noore üliõpilase seltsis tundis ta ennast nii reipana ja vabana. Üliõpilane otsib elutõde? Ta vajab vastuseid kõigile ütlemata jäänud mõtetele Jean Jacques'i teostes? Tubli. Õpetaja avaldab talle palju sellist, millest ta pole veel kellegagi rääkinud. Vaist ütles filosoofile, et ta usaldab oma ideed ustavatesse kätesse. Tal oli usku noortesse. Tulevik kuulub noorusele. Las see noormees võtab pealegi vastu tema testamendi...

Alles õhtul, kui jahedus langes alleele ja rohule tekkis kaste, lõpetas väsinud õpetaja oma südamepuistamise tundmatule õpilasele. Ta embas noorukit hüvastijätuks, soovis talle töös edu ning sulges ise tema järel jalgvärava.

Mis aga puutub vestluse sisusse, siis jäi see igaveseks saladusse. Sellest teadsid vaid kaks inimest. Üks neist oli Jean Jacques Rousseau ise, kes suri kõigest kuu aega pärast seda kohtumist, teine — Maximilien Robespierre — aga jättis talle öeldud sõnad igavesti oma südamesse ega avaldanud neid kellelegi.

Maximilien muutis nüüd täielikult oma tulevikuplaane. Kunagi, tulvil auahnust, oli tema püüdluseks olnud saada esimeseks õpilaseks, et kindlustada endale karjäär Pariisis. Töö pealinnas, sealsed suured edasijõudmise võimalused tundusid talle unistuste ülima tipuna.

Nüüd vaatas Rousseau' õpilane elule hoopis teise pilguga. Ei! Ei meelita teda enam ei Pariis ega karjäär. Ta pöördub tagasi oma sünnipaika Arrasi, lihtsate inimeste juurde. Seal, igapäevases töös, õpib ta paremini tundma elu ning toob võrratult rohkem kasu. Seal, eemal pealinna askeldustest, mõtestab ta paremini lahti kõik selle, mida ta oli siin teada saanud. Ta ei tea veel,

mis edasi saab, kuid esialgu tuleb toimida just nõnda. Otsus oli küpseks saanud.

Nüüd ootab Robespierre kärsitult ärasõidupäeva. Ta loeb tunde ja päevi. Pariis oma tänavaterägastikuga näib talle üha võõramana: meele ja südamega viibib ta juba Arrasis.

Teine peatükk

ARRAS

Läbi aknaluugi prao tunginud, liugles päikesekiir mööda patja ning mängles magaja näol. Maximilien pilutas silmi, avas need seepeale ja hüppas voodist välja.

Sisse maganud! Kell on juba üheksa! Pariisis ei olnud temaga kunagi midagi niisugust juhtunud. Siin, keset omaste lõpmatut hoolitsemist võib päris laisaks minna. Maximilien avas akna ja kissitas ereda valguse tõttu uuesti silmi. Vaikne rõõmutunne täitis ta hinge. Kui hea siin on, kui joovastavalt hea! . . . Siin ta on, tema kodune Arras, vaikne, sädelev ja kiirgav. Pingutades oma nõrgavõitu silmi, vaatab Maximilien aknast välja.

Vaikus. Hämmastav, ebatavaline vaikus pärast pikki pealinnas veedetud aastaid. Ka tänaval pole peaaegu kedagi. Üksnes piimanaine tõstab piimanõusid käsivankrile ja hallide vurrudega seersant vantsib Justiitspaleesse.

Maximilien saadab pilguga vana ametimeest. Varsti tuleb ka temal oma sammud samasse paika suunata. Palees asub Artois' nõukogu — provintsi kõrgem kohtupalat.

. . . Vaevalt kuuldavalt kääksuvad trepiastmed. Uks paotub pisut, kuid avaneb siis juba täiesti ning sale mustas kleidis neiu embab teda. See on Maximilieni õde Charlotte. Tema ongi tegelik perekonnapea. «Pereisa» on pisut despootlik: ta armastab oma vendi ülearu ning peab neid oma eraomandiks.

Õde jutustas Maximilienile palju kurba. Elu Arrasis pole olnud kerge: kasinatest ressurssidest, mis tulid abistavatelt sugulastelt, kes polnud ise kuigi jõukad, piisas ainult hädapäraseks. Õnnetused ja hädad olid

orbunud perekonna sagedasteks kaaslasteks, ka surm külastas teda liialt sageli. Pole enam vanaisa Carraut'd, kes oli ennast täielikult pühendanud lapselaste eest hoolitsemisele; elust lahkunud on ka noorem õde, naerusuine Henriette, kellega Maximilien kunagi pargis ringi jooksis ning kellele ta lapseliku uhkustundega oma tuvisid, varblasi ja hoolikalt kogutud väärtuslikke gravüüre näitas.

Jah, surm ei tunne halastust vanade ega noorte vastu, elavatele aga saab osaks palju rohkem kurvastust ja pisaraid kui rõõmu ning lõbu. Maximilienile oli see hästi teada.

Võib lõpmatuseni rääkida, meelde tuletada, nutta ja naerda. Esimesed päevad mööduvad märkamatult. Kuid kas pole juba küllalt? Ei ole ju Maximilienile omane anduda õndsalikule laisklemisele. Pärast saabumist vaevu puhanud, kiirustab Maximilien kauaoodatud kohtupraksise kallale asuma. 8. novembril 1781. a. võetakse ta advokaatide kolleegiumi liikmeks Artois' nõukogu juures.

Kolleegium koosnes mõnekümnest ametlikust kaitsjast. Ent tähtsamaid ja huvitavamaid kohtuasju arutas väike rühm vanemaid ning kogenumaid juriste, kes jätsid kolleegiumi ülejäänud liikmetele tavalised kohtuprotsessid — igapäevase elu pisiasjad. Selle tagajärjel tuli algajal, kui ta polnud ükskõikne isiklike edusammude vastu, alaliselt võidelda oma kolleegide intriigidega, taotledes endale neid kohtuasju, mis vastasid tema kalduvustele ja huvidele. Kõiki neid raskusi tuli ületada ka noorel Robespierre'il. Maximilieni olukorra muutis keerukamaks veel asjaolu, et pealinnas omandatud haridus ja kauane eemalolek kodulinnast, samuti tema kinnine iseloom asetasid algaja advokaadi eraklikule positsioonile oma kolleegide hulgas, kes püüdsid igal võimalusel õelalt naeruvääristada oma kogemusteta kaasvõitleja esimesi paratamatuid eksisamme.

16. jaanuaril 1782. a. pidi Maximilien esmakordselt kohtus esinema. Ta oli oodanud seda päeva, oodanud kannatamatult, nüüd aga, kus see päev oli kätte jõudnud, ei tundnud noor advokaat erilist vaimustust.

Mitte just seda, et ta oleks kartnud. Ei, karta polnud tal midagi. Lõpetanud hiilgavalt Sorbonne'i ülikooli, oli Maximilien omandanud õigusteaduses soliidsed teadmised. Peale selle oli ta Pariisi parlamendi prokuröri juures saanud korraliku praktika. Ent sellest hoolimata tundis ta ebameeldivat kohmetust.

Kohtuasi oli tühine ja võiduvõimalused mitte eriti kindlad. Kuidas suhtub kohus tema argumentidesse? Kuid olulisem on see, kuidas võtab teda vastu kuulajaskond. Öeldakse, et esimene edu või ebaedu määrab tuleviku. Valmistudes minema Justiitspaleesse, suhtus Maximilien piinliku tähelepanuga oma välimusse: pressis hoolikalt oma kantud vesti, triikis siledaks batistžaboo ja lõi läikima hõbedast kingapandlad. Vaatas peeglisse ja jäi enesega rahule. Noh, õnn kaasa! . . .

Oma esimese kohtuprotsessi Robespierre kaotas ja, tõtt öelda, seda oleks ka raske olnud võita. Tema vastane — vilunud protsessija — väänas hiilgavalt seadust, kaasus ise oli samuti üsna kahtlane. Kuid mitte see ei teinud algajale advokaadile muret. Talle näis, et tal ei õnnestunud publikuga kontakti luua.

Ja tõepoolest, teatraalsete efektide järele janunevad väikekodanlased olid pettunud advokaadi mõnevõrra jahedast ja manitsevast kõnest, kus esines ohtralt abstraktseid mõisteid. Pealegi oli häälдus kuulajaile raskesti arusaadav. Selles kõnes tulid ilmsiks mõned omadused, mis olid iseloomulikud Robespierre'i oraatorimaneerile. Raskelt, ehkki ta seda varjas, elas tulevane Rahvuskonvendi deputaat üle oma ebaedu, töötades palju ja usinalt kõnetekstide ning oma diktsiooni parandamise kallal, et aegamööda vabaneda tervest hulgast puudustest, mis kutsusid muigeid esile mitte üksnes Arrasi kohtus, vaid hiljem ka Asutava Kogu saalis. Kuid ta ei loobunud kunagi kõne rahulikust, hiilguseta ja teatraalsuseta, kuid see-eest kuulajat oma argumentide kaalukusega veenvast põhitoonist, mis jääb Robespierre'ile-oraatorile lahutamatult omaseks ja mis rahvale rohkem meeldib kui kõige ülistatumate kõnemeeste tuline improvisatsioon.

Esimene ebaedu kurvastas, kuid ei võtnud julgust. Kannatlikkus, töö ja visadus — seda õpetas suur Rousseau. Taganeda ei või. Tuleb võidelda ja võita.

Robespierre'i esinemised jätkusid ja järk-järgult tekkis murrang. Ja kui tema vanemate kolleegide pahameel järjest kasvas, siis tuli see üksnes sellest, et Maximilien muutus üha populaarsemaks advokaadiks ning leidus järjest rohkem neid, kes eelistasid oma tsiviilkohtuasju temale usaldada.

Peale kaitsekõne veenvuse ja selle, et Robespierre talle usaldatud kohtuasja edukalt lõpule viis, etendas siin küllaltki tähtsat osa ka asjaolu, et Robespierre oli kohtuasjade valimisel väga ettevaatlik ja tegeles ainult niisugustega, mis talle absoluutselt õiglastena tundusid; vastasel korral ütles ta oma kliendile kindlalt ära.

Ja äkki hakkas temast rääkima kogu provints.

Keegi Vissery-nimeline kodanik Saint-Omeri linnast, kes jälgis uuemaid saavutusi teaduse vallas, luges kusagilt suure ameeriklase Benjamin Franklini leiutisest — piksevardast. Vaimustusse sattunud Vissery hakkas naabrite hulgas piksevardale propagandat tegema ning asetas selle riistapuu ise esimesena oma maja katusele. Kuid see kutsus välja tagajärjed, mis olid vastupidised neile, mida Vissery lootis. «Tänulikud» naabrid esitasid kaebuse, milles teatasid, et salapärane seadeldis on kohale asetatud selleks, et põhjustada naabermajades tulekahjusid. Kohalikud võimud, kellel polnud suuremat arusaamist sellistest kummalistest asjadest, võtsid kaebajate põhjendused meelsasti kuulda ning käskisid piksevarda viivitamatult ära koristada. Vissery ei jäänud selle otsusega rahule. Ta esitas Arrasi kohtupalatile apellatsioonikaebuse. Maximilien võttis selle protsessi meelsasti enda kätte, nähes selles üsna sobivat võimalust avalikuks sõnavõtuks provintsis valitseva vaimupimeduse vastu. Vissery kaitseks rakendas Arrasi advokaat kogu oma energia. Tema hoolikalt läbimõeldud kõne kutsus esile aplausi ning protsess lõppes võiduga. Hiljem saatis Robespierre kirja piksevarda leiutajale, kes viibis tol ajal Prantsusmaal. Kirjale, mis ülistas Franklinit ja tema leiutist, oli lisatud ka Vissery protsessi ajal peetud kaitsekõne.

Vissery protsess oli Maximilieni esimene tõsine võit. Kuulsus, millest ta kunagi oli unistanud, astus nüüd üle tema läve.

Tunnustusele võinuks nüüd järgneda ka materiaalne edu. Enamik Maximilieni kolleegidest püüdis kuulsaks saada eelkõige sellepärast, et kuulsusega käis kaasas raha. Või veel! Avalikkusele silma hakanud advokaadile kukkusid kasulikud protsessid otse rüppe. Ta võis rahulikult valida nende hulgast niisuguseid, mis andsid talle suuremat tulu.

Ent noor Robespierre oli teistsugune. Tema, keda õiglane rahvasuu hiljem Äraostmatuks hakkas nimetama, oli oma tegevuse algusest peale omakasupüüdmatu. Võtnud enda peale mõne vaese kaitsmise, ta sageli mitte üksnes ei loobunud honorarist, vaid toetas ise oma klienti materiaalselt.

Tema jaoks olid kõige kallimaks maailmas põhimõtted. Kõige tähtsamateks nendest pidas ta vabadust ning õigust elada.

Arrasi piiskop, kes Maximilienisse juba ammust ajast heasoovlikult suhtus, pakkus talle tsiviil- ja kriminaaltribunali liikme kadestamisväärset kohta.

Maximilien nõustus ning täitis oma kohustusi eeskujulikult. Kuid kord tuli tal mõrvari surmaotsusele oma allkiri anda. Asitõendid osutusid ümberlükkamatuteks ning polnud vähematki võimalust karistust pehmendada.

Jõudnud koju rõhutuna ja murtuna, ei võtnud Maximilien kahel päeval ivagi suhu. Ta ei soovinud ka lohutusi kuulda.

«Ma tean väga hästi,» sõnas ta, «et roimar on süüdi, kuid mõista surma inimene... Mis võib olla püham ja puutumatum kui inimese elu! Kaitsta rõhutuid rõhujate vastu, kaitsta nõrkade huvisid tugevate vastu, kes neid ekspluateerivad ning rõhuvad — see on igaühe kohus, kelle süda pole nakatatud egoismist ja omakasupüüdlikkusest. Minu kutsumus seisab selles, et kaitsta inimelu, aga mitte talle kallale kippuda!»

Ja Robespierre loobus hetkegi kõhklemata tulusast ametikohast.

Oma advokaadipraktikas puutus noor jurist üha sagedamini kokku lihtrahva elu-oluga. Tal tuli tihtilugu ajada talupoegade kohtuasju. Nüüd hakkas ta paljudest asjaoludest, mis tema vaateväljast varem mööda olid libisenud, paremini aru saama. Sedamööda, kuidas Maximilien tutvus feodaalõigusega, said talle selgeks Arrasi ümbruskonna külades valitseva viletsuse põhjused.

Prantsuse talupoeg, kes sajandeid kestnud võitluste tulemusena oli vabanenud isiklikest kohustustest, jäi oma maalapi suhtes mõisnikust siiski täiesti sõltuvaks. Feodaale peeti kogu ülesharitud maa omanikeks, talupoegi aga vaid selle maa kasutajateks. Selle kasutamise eest pidi talupoeg mõisnikule hinnust — regulaarset raharenti maksma. Peale selle pidi ta andma obrokit natuuras, kusjuures tuli ära anda üks neljandik, mõnikord aga isegi tervelt pool kogutud saagist. Raskeks nuhtluseks talupojale oli senjöriaalne jahipidamise õigus. Surmanuhtluse ähvardusel ei tohtinud talupoeg oma seemendatud viljapõllul ringiuitavaid jäneseid, küülikuid ja põldpüüsid hävitada; vastupidi, ta pidi neid isegi ülal pidama, andes neile võimaluse laastata oma viljapõlde ja juurviljaaedu. Talupoeg oli saagikoristamise ajal kohustatud jätma ulukeile põldudel varjupaiga. Feodaalne banaliteedi õigus sundis talupoega jahvatama oma vilja mõisniku veskis ja küpsetama leiba härraste leivaahjus, makstes neile selle eest mõistagi üsna kõrget tasu. Igas vähemaski argielu pisiasjas tundis talupoeg oma turjal isanda rasket kätt. Üle jõe minek kas silla kaudu või parve abil, kaevu kaevamine või karja teise kohta ajamine — kõike maksustati erimaksudega, mis läksid maaomaniku kaukasse.

Kõrvuti maaomanikuga varitsesid saaki ka kirik ja riik. Piiskopile läks kümnisemaks, provintsi valitsejale intentandile aga maamaks *(taille)*, mis võttis talumajandi sissetulekutest umbes kolmandiku. Kuninglikku administratsiooni «abistas» suurkodanlus: kõiki kaudseid makse koguvad pea-maksurentnikud, püüdes teenida suurt vahekasu, riisusid talupoja sõna tõsises mõttes paljaks.

Pole midagi imestada, et ikaldusaastatel laostusid talupojad tervete külade kaupa, muutudes hulkuriteks ja kerjusteks.

Talupoegkond oli peamiseks jõuks, mis õõnestas ja nõrgendas feodaalkorda. Oma esivanemate, vaprate «žakkide» eeskujul korraldasid talupojad XVII ja XVIII sajandil võimsaid ülestõuse. Need puhkesid kord siin, kord seal ja haarasid tihtilugu terveid kuningriigi provintse.

Maximilien luges talupoegade ülestõusudest ja kuulis provintsis levivat keelepeksu «pööbli mässude» kohta. Nüüd, tundes talupoegade olukorda küllaltki põhjalikult, hakkas ta üha enam kahtlema nende mässude mõttetuses ja põhjendamatuses. Kas polnud ülestõusud õiglaseks võitluseks julmade rõhujate vastu? Kas polnud nad vastavuses Rousseau loomuliku õiguse teooriaga? Need küsimused ristlesid ta peas üha sagedamini ja järeleandmatumalt.

Robespierre'i elu Arrasis kulges üksluiselt. Kõik oli siin kindlalt välja kujunenud, oma koha leidnud. Võis korterit vahetada või uude majja kolida, kuid Rousseau' õpilase poolt täpselt väljatöötatud päevakava jäi vankumatult püsima.

Maximilien tõusis tavaliselt vara, mitte hiljem kui kuue-seitsme ajal, ja istus otsekohe kirjutuslaua taha. Kell kaheksa ilmus juuksur, et teda friseerida (nõudlikkus oma välimuse vastu oli Maximilienile alati omane). Pärast kasinat hommikueinet töötas ta oma kabineti vaikuses kella kümneni, seejärel riietus ning läks kohtusse. Robespierre lõunatas kodus, oli vähenõudlik roogade valikul ning ei pruukinud peaaegu sugugi veini. Joonud ära pärastlõunase tassi kohvi ning jalutanud paar tundi, sulges ta enese kuni kella seitsmekaheksani uuesti oma kabinetti, õhtu aga veetis ta oma lähedaste keskel.

Maximilienile ei meeldinud salongide tühised meelelahutused, kaardimängusse ja suurilma tühjadesse juttudesse suhtus ta ükskõikselt. Selle asemel et osa võtta labasest jutuajamisest, eelistas Maximilien kusagil toanurgas istuda ning mõtteid mõlgutada. Enesessesüvenenuna muutus ta hajameelseks ega märganud tihti kummardusi ja tervitusi, millega soetas endale küllaltki palju vaenlasi.

Ent sõprade ringis ja lähedaste ning huvitavate ini-

meste seltsis oli Maximilien hoopis teistsugune. See, keda paljud, kes teda pealiskaudselt tundsid, süngeks pedandiks ja targutajaks pidasid, muutus nüüd lõbusaks ning teravmeelseks vestluskaaslaseks, tema naer oli niivõrd siiras ja nakatav, et oleks võinud ka kõige süngema melanhooliku lõbusasse tujju viia.

Nad kogunesid väikesele haljale metsalagendikule laiavõraliste jalakate varju. Igaühel oli nööpaugus helepunane või kollane roos. Õhtueinet söödi siinsamas murul. Kaks pudelit burgundia veini aitasid õhtu kordaminekule kaasa.

Maximilien silmitses naeratades oma naabreid. Tema kõrval on ausameelne Buissart, vana perekonnatuttav, advokaat ja teadlane. Dubois de Fosseux vaidleb millegi üle kahvatu kloostrikooliõpetaja Fouchéga. Sihvakas Lazare Carnot, inseneriväe ohvitser, pöördub Robespierre'i poole:

«Maximilien, teie kord! Ega te ole unustanud, et toost kuulub teile kui uustulnukale?»

Kõlasid ergutushüüded. Maximilien tõstis pokaali, ja kissitades lühinägelikke silmi, lausus erutusest pisut väriseva häälega:

Teie terviseks, sõbrad!
Pean teid rõõmuga kiitma,
tõstan klaasi me sõpruse auks!
Liiga lihtsad mu sõnad
toosti sõõmuga liitma,
kuid näidaku teed teie jaoks!
Carnot ja Ko,
teie terviseks joon!
Ka Ruzéle elagu hüüdkem!
Selle toostigi loon
meie kõikide auks —
sõprust kalliks pidada püüdkem!

Naer ja kiiduavaldused asendusid kristalli kõlinaga.

«Mu sõber,» ütles Maximilien sosinal, kummardudes Buissart'i kõrva juurde, «ma saan ise kõige paremini aru, kuivõrd armetud on need värsid, paari töö kõrvalt varastatud tunni vili... Ent mis parata, kui ma pole paremaks võimeline.»

«Mina ei suuda seda gi,» rahustas Maximilieni sosinal tema vanem kolleeg, «ärge kartke, siin on kõik kodukootud poeedid!»

Kirjandusselts «Rosati» sai sellise ebatavalise nime oma patronessi, rooside kuninganna auks. Seltsi liikmeid nimetati «rooslasteks». Nagu märgiti seltsi põhikirjas, koondas ta oma ridadesse «noori inimesi, keda ühendab armastus värsside, lillede ja veini vastu». Koosolekud, kus loeti ette ning arutleti «rooslaste» proosat ja luuletusi, toimusid kindlatel päevadel. Kirjanduslikule osale järgnes lõbus seltsimehelik õhtueine.

Ühing «Rosati» sai Robespierre'ile teatud mõttes hüppelauaks Arrasi akadeemiasse, kuhu astumisest auahne nooruk teatavasti unistas.

Kohaliku kirjanduse, teaduse ja kunstide akadeemia koosseisu kuulusid kõige silmapaistvamad isikud provintsis — literaadid, kunstnikud ja filosoofid. Siin avanes noorele juristile võimalus avaldada mõtteid loomulikust õigusest ja moraalist Rousseau' vaimus, kusjuures ta võis olla kindel, et need ulatuvad asjatundlike inimeste kõrvu. Seetõttu oli vastuvõtmine akadeemia liikmeks 1783. aastal Maximilienile tõeliseks pidupäevaks. Akadeemia tribüün sai nüüd Robespierre'ile tema advokaadi-kõnetooli tähtsaks lisandiks. Üsna pea muutus Maximilien akadeemia alaliseks ja armastatud oraatoriks, 1786. aastal aga valiti ta selle presidendiks.

Akadeemiasse kuulumine andis Maximilienile põhjust esineda kõnega süüdlase perekonnaliikmetele langevate karistuste ebaõiglusest. Ta töötas selle teema läbi ning saatis oma töö Kuningliku Teaduste ja Kunstide Seltsi konkursile Metzi. Teos ilmus trükis ning sai ka preemia.

Juba selles noorpõlvetöös võib leida seisukohti ja veendumusi, mis tulevad Asutava Kogu ja Rahvuskonvendi saadiku suust kuuldavale ka hiljem.

«. . . Riikide hüvang puhkab korra, õigluse ja tarkuse vankumatul vundamendil. Iga ebaõiglane seadus, iga julm asutus, mis rikub loomulikku õigust, ei vasta ilmselt oma eesmärgile, mis seisab inimõiguste, õnne ja kodanike rahu tagamises . . .»

Range Charlotte oli mures: tema vanema venna Maximilieni vastu hakkasid huvi tundma Arrasi daamid. Selles polnud ju midagi imelikku. Oma tööle andunud üsna kena välimusega noormees, alati lahke ja ühtlasi mõtlik, nukker, justkui mingi salapärasusega ümbritsetud... Kas pole see romantiline? Kas ei võinud ta muutuda paljude igatsevate ohete ja lootuste objektiks? Ent Charlotte muretses ilmaaegu. Tema jumaldatud vend jäi Cupido nooltele tabamatuks. Noore akadeemiku spartalik hing ei ihaldanud kergemeelseid armulugusid, veel enam tegusid.

Muide, Maximilien ei olnud sugugi südametu anahoreet ja naistepõlgaja. Ta ei kartnud naisi ega püüdnud neid vältida. Tähelepanuavaldustele vastas ta rafineeritult viisakate kirjadega, millele lisas oma... advokaadikõnede trükitud eksemplarid. Tutvugu armunud tõsisema ainega kui kerge flirt! Need saadetised maskeeris ta ohtrate kirjanduslikult viimistletud fraasidega, mis reetsid temas peene vaistuga inimest, kes oskas naistele suurilma elegantsiga komplimente teha.

«Kas on olemas õilsamat eesmärki, millele võivad kasuks tulla teie seltskonna hiilgus ja teie südame väärtuslikud omadused, kui te juba niivõrd lihtsate vahenditega suudate virgutada inimese püüdlikkust, kes on ennast pühendanud õnnetute ja süütute saatuse kergendamisele...»

Tõeline keerukuse ja ülespuhutuse pärl, mis väärib galantset XVIII sajandit, madrigalide sajandit!

Robespierre'i süda aga jäi vabaks.

Alles 1786. aastal ilmus Robespierre'i eluteele neiu, kes peaaegu oleks tema rahu riisunud. See oli *mademoiselle* Anais Deshorties, Arrasist pärit meeldiv ja tagasihoidlik tütarlaps, kelle isa, elukutselt notar, oli teistkordses abielus ühega Maximilieni tädidest. Noored, kes olid juba ammust ajast tuttavad, kohtusid sageli ning said märkamatult sõpradeks. Kellelegi sugulastest tuli pähe mõte neid paari panna. Maximilien oli kahekümne kaheksa aastane, majanduslikult kindlustatud ja tegi töö alal edusamme. Mida veel oodata? Kas pole juba aeg hakata perekonnainimeseks, luua oma kodu, asuda lapsi kasvatama, s. o. hakata elama nii, nagu elavad kõik

tema tutvusringkonda kuuluvad korralikud inimesed. Ja mine tea, kas tal õnnestubki paremat eluseltsilist leida? Algul kõhklev Charlotte taipas varsti, et need järeldused on õiged, ning võttis noore Anaisi oma kaitse alla. Maximilieni ajas see asi naerma ja ta kehitas vaid õlgu. Kuid tõsist vastupanu ta sugulaste plaanidele ei osutanud. Abielu näis olevat otsustatud. Selle kavatsuse ajasid nurja välised asjaolud. Mitte provintsliku perekonnaisa vaikne elu ei olnud saatusel varuks noore advokaadi jaoks . . .!

Sõnumid Pariisist jõudsid provintsi ebakorrapäraselt. Maximilien jälgis neid huviga. Ta nägi, et riigis on küpseks saamas tõsised sündmused. Õpetajal oli nähtavasti olnud õigus.

Suutmata riigieelarvet ots otsaga kokku viia, oli valitsus pead kaotamas. Kuidas katta üha suurenevaid kulusid? Kust võtta rahalisi ressursse riigivõla intresside maksmiseks?

Üks Turgot' järeltulijaist, Genfi pankur Necker, kes püüdis kuningale ja õukonnale nende päästmise huvides aru pähe panna, soovitas neile kokkuhoiurežiimi. Necker püüdis samuti piirata kuningakoja kulutusi, vähendades ametnike ja teenrite koosseisu. Asjatu üritus! Kas võis mingi peadirektor vastu seista kuninganna ja kuninglike printside tahtele? Ainsa suletõmbega ületas Marie Antoinette mitmekordselt kõik aasta jooksul kogutud säästud. Siis otsustas Necker esmakordselt absolutismi ajaloos avaldada aruande riigi rahandusliku olukorra kohta. 1781. aastal avaldatud aruanne oli tublisti «kohendatud». Kuid isegi sellisel kujul avaldas see dokument vapustavat mõju, sest kuigi see oli ainult pisut kergitanud eesriiet, juhtis ta avalikkuse tähelepanu ülemkihi poolt enda huvides ärakasutatud riigiressursside ulatusele.

Pärast seda lasti Necker mõistagi erru, uus rahaminister aga alustas oma tööd uute maksude kehtestamisega.

Maximilien Robespierre'i rahulik elukäik katkes 1788. ja 1789. aasta piiril. Oli lõppenud akadeemiliste tööde, kirjanduslike diskussioonide, galantsete kirjade ja sõb-

ralike vestluste aeg. Tema kodumaa elas kohutavate vapustuste eelõhtul, seisis sündmuste ees, mis pidid purustama vana elukorra ja põhjalikult muutma tagasihoidliku advokaadi saatust, samuti aga ka miljonite teiste inimeste saatust. Ta aimas ette muudatuste paratamatust ning astus neile rõõmsa meelega vastu.

Kolmas peatükk

EELÕHTUL

See toimus Pariisis umbes aasta enne revolutsiooni algust.

Keegi akadeemik korraldas piduliku lõunasöögi. Koos oli hiilgav seltskond. Hiiglasuures saalis olid mitme laua ümber mugavalt istet võtnud kõrged aukandjad, kes olid nõustunud pisut koketeerima filosoofiaga, kuna see nüüd moes oli, ja filosoofid, kes olid valmis loobuma oma veendumustest, et ise asuda aukandjate kohale. Lõunasöök õnnestus oivaliselt. Üsna varsti jäid külalised pisut purju ning jõudsid sellise õndsuse piirini, kus kõik tundub kergena ja lihtsana, naabrid armastusväärsetena ning heasüdamlikena, naised veetlevatena, tulevik aga helgena. Jutt jooksis sundimatult. Loomulikult olid tähelepanu keskpunktis päevasündmused. Valitud sõnadega räägiti kirjanduse edusammudest, lähenevast vabastatud mõistuse riigist, peeti lauakõnesid, öeldi tooste rikkuse ja teaduse ühinemise ning intellekti ja võimu ühtesulamise auks.

Ainult üks inimene vaikis kangekaelselt keset elavat vestlust. Tema väsinud silmad olid poolsuletud, huuled tihedalt kokku surutud, vana kortsulist nägu virildas muregrimass. See oli seitsmekümneaastane kirjanikmüstik Jacques Cazotte.

Keegi pidas vajalikuks pärida sünge vanamehe vaikimise põhjuse üle.

Cazotte võpatas ja tõmbas väriseva käega üle näo, just nagu püüdes eemale peletada kurbuse loori, ning hakkas vaikse, väsinud häälega rääkima. Ta ütles, et ta ei saa jagada seltskonna seisukohta üldise hüvangu suhtes, sest et ei pea sündsaks heita paha nalja kuris-

tiku äärel. Ta vaatab tulevikku ja näeb kohutavaid vapustusi — tulesammmast, mis põletab ära ja muudab tuhaks kõik selle, mis käesoleval ajal hiilgab aupaiste ja rikkuse oreoolis. Tema silme ette kerkivad rüüstatud lossid ja paleed, põlevad mõisad, tema pilgu eest mööduvad roduna valust moonutatud näod, tuttavad inimesed . . .

Nokastanud sübariidid vahetasid pilke. Cazotte'i kõrval istuv markii Condorcet asetas lauale poolenisti tühjendatud pokaali, embas vanameest ja küsis naeratades, keda äsja ilmunud prohvet silmas peab. Cazotte vaatas filosoofile teravalt otsa:

«Teid, kallis markii, teid esmajärjekorras . . . Ma näen, te mürgitate ennast, et vältida surma timuka käe läbi!»

Condorcet' näol püsis ikka veel naeratus ja ta pilgutas neid ümbritsevatele külalistele silma. Kostis üldine naer.

Ent vana müstiku kahvatud kitsad huuled liikusid edasi. Ta ennustas astronoom Bailly'le, jurist Malesherbes'ile ja mitmele kohalolijale surma tapalaval. Mida enam ta kõneles, seda enam lõi lõkkele uudishimu: naaberlaudade taga vaibus jutt ja kõik näod pöördusid Cazotte'i poole.

«Ma loodan, et härra prohvet heidab armu vähemalt õrnemale soole!» hüüdis naeratades hertsoginna Gramont.

«Õrnem sugu? . . . Teid, madam, nagu paljusid teisigi daame, toimetatakse vankril hukkamisplatsile, käed kinni seotud . . .»

Cazotte tõusis püsti. Ta vaatas hertsoginnale otse silma, tema hall pea ja patriarhi näoilme andsid ta sõnadele mingi jubeda veenvuse. Külalistel hakkas kõhe.

«Kas näete,» lausus hertsoginna teeseldud lõbususega, «ta ei luba mul enne hukkamist isegi pihtida.»

«Ei, madam. Viimne hukkamõistetu, kellele osutatakse seda vastutulekut on . . .» Cazotte takerdus hetkeks, «on . . . Prantsusmaa kuningas.»

Erutatult tõusid külalised laua tagant. Kuidagi äkki haihtus kerge joobumus, kadus lõbus meeleolu. Asjatuks jäid majaperemehe katsed summutada kahetsemisväärne intsident; õhtu oli rikutud. Seltskonna kohal, kes veel mõned minutid tagasi oli ennast nii muretuna tundnud, lasus nüüd vaikimise fataalne raskus . . .

... Kas kõik oli nii sellel 1788. aasta õhtul, nagu siin jutustatud? Vastutada üksikasjade usaldusväärsuse eest pole võimalik, sest seda juhtumit kirjeldas üks kohalolnuist alles pärast suurt revolutsiooni, kui Bailly, Malesherbes ja hertsoginna Gramont olid juba ammu giljotiini all hukkunud, kui kõigile oli teada, et markii Condorcet oli enese mürgitanud, et pääseda revolutsiooniseaduse karistava mõõga eest, ning kui oli niisama hästi teada, et Louis XVI kasutas viimsena enne hukkamist vana korda pooldava preestri teeneid. Loomulikult pole midagi imestada, kui Cazotte'i «ettekuulutuste» tunnistaja pani selle revolutsiooni tormistel päevadel samuti hukkunud müstiku suhu mõningad juba liiga täpselt täitunud ennustused. Kuid teisest küljest ei tarvitsenud omada ebatavalist ennustusvõimet, et revolutsiooni eelõhtul näha ette selle kättejõudmist, kuninga ja paljude vana korraga seotud tegelaste hukkumist; kõik see oli paljudele mõtlevatele inimestele, kes elasid ammu enne kirjeldatud stseeni, ilmselt selge.

Fénelonil, kes elas «Päikesekuninga» Louis XIV ajal, millal Prantsuse õukonna hiilgus oli jõudnud haripunkti ning kus absolutistlik režiim näis vankumatuna, oli julgust võrrelda Prantsusmaa riigiaparaati «vana logiseva masinaga, mis jätkab funktsioneerimist vaid kunagisest tõukest saadud inertsi mõjul ja mis puruneb pihuks ning põrmuks juba esimese löögi tagajärjel». Hiljem avaldas Ferney patriarh Voltaire sama mõtet palju kindlakujulisemalt, kõneldes otseselt revolutsiooni paratamatusest, ja kahetses vaid, et tema silmad seda ei näe.

Tulevaste sotsiaalsete vapustuste suur eelkäija Jean Jacques Rousseau pani 1760. aastal paberile sõnad, mis sügavalt hämmastasid noort Robespierre'i; need olid sõnad, millele väärilise hinnangu andmine osutus võimalikuks alles palju hiljem: «Me läheneme kriisile ja revolutsiooniepohhile. Ma pean võimatuks, et Euroopa suured monarhid võiksid veel kauaks püsima jääda; kõik nad on elanud külluses, kuid iga riik, mis on saavutanud hiilguse, on languse teel. Minu arvamus rajaneb peaasjalikult teistel, vähem üldistel kaalutlustel kui antud mõte, kuid neid väljendada olnuks ebasünnis, ja niigi näeb neid igaüks liiga hästi . . .»

Suurepärased sõnad! Kel silmad on näha, see nähku! Siit tulebki otsida võtit Cazotte'i «ettekuulutustele». Poolpime müstik oskas ette näha seda, mis oli silmanähtav, kuid millelt sihilikult pöörasid oma pilgud kõrvale tema kõrgid seisusekaaslased . . .

Feodaalne Euroopa oli surmaagoonias. See ei olnud vaikne hääbumine, vaid tormiline protsess, mis tabas kord üht, kord teist gangreenihaiget jäset, mille kiskus keha küljest lahti teda õgiv tuleleek. Kuid tuli ainult ei hävitanud: ta tegi tuhaks hukkumisele määratud vana pehkinud korra ning sisendas elujõudu uuele, noorele ja progressiivsele.

Feodalism — hiilgavate rüütlite ja gooti katedraalide aeg, galantsuse ja seisuseprivileegide epohh, seesama feodalism, mis sajandite vältel oli katnud senjööride upsakate toretsemiste kulusid pärisorjade vere ja higiga, oli juba ammu ära kulutanud esivanematelt päritud põlised ressursid.

Juba XV sajandi lõpul oli mahajäetud turniiriareenide ja poollagunenud losside kohal tunda uut hõngu — see oli ettevõtlikkuse ja rikastumise ning kerge teenistuse hõng. Keskaegset tsunfti hakkas välja tõrjuma kapitalistlik manufaktuur. Majanduslikus võitluses saavutas vastsündinud kodanlane kiduraks jäänud feodaali üle võidu.

Kodanluse jõud seisis selles, et ta astus rahvaga ühist sammu.

Kui endistel aegadel pidasid pärisorjad oma rõhujatega võitlust üks ühe vastu, siis nüüd oli olukord muutunud. Nüüd astusid vihatud feodaalkorra vastu õlg õla kõval välja kolm talle vaenulikku klassi — kodanlus, talurahvas ja manufaktuuriproletariaat.

Revolutsioonitormide tagasihoidmatu laine veeres üle Euroopa. Madalmaade ja Inglismaa revolutsioon XVI—XVII sajandil lõid augu feodalismi kantsi.

Kuid kõige otsustavamaks osutus Prantsusmaal antud löök, kuigi just nimelt Prantsusmaal näis endine kord kaua aega tugevamana kui kusagil mujal. Kodanlik murrang algas siin märksa hiljem kui Madalmaades või Inglismaal. Ja just sellepärast, et revolutsiooni valmimine selles riigis nõudis rohkem aega, oli see pööre eriti võimas ja radikaalne.

Kapitalism hakkas Prantsusmaal arenema juba XVI sajandil. XVIII sajandi teiseks pooleks oli see tugevnenud ning jõudis teatava küpsuse astmeni.

Tööstuse kiire kasv tõi kaasa linnade arenemise ja nende elanikkonna tunduva suurenemise. Suurmanufaktuuride asutamise järel ilmusid ka esimesed masinad. Ent siiski püsis endiselt määravas ülekaalus kodutööndus, kus kasutati talupoja tööjõudu. Feodaalrežiimi pidurdav osa ilmnes nii vana tsunftirežiimi domineerimises kui ka tootmise reglementeerimises valitsuse poolt, ületamatute tollibarjääride olemasolus, mis olid seotud tolleaegse Prantsusmaa sisemise isoleerituse ja administratiivse jaotuse kirjususe spetsiifikaga.

Mis puutub maaoludesse, siis jäi Prantsusmaa endiselt agraarmaaks ja siin olid lood veel halvemad. Kapitalismi arenemist maal takistas põllumajanduse sajanditepikkune mahajäämus. Selle mahajäämuse põhjuseks oli feodaalsuhete stagnatsioon, maavalduste äärmine tükeldatus, mis omakorda takistas tehniliste täiustuste rakendamist maaharimisviisides, ning põhilise tootja — talupoja allasurutus viletsuse ning vaimupimeduse tõttu.

Sellistes tingimustes ei saanud kapitalism edasi areneda, purustamata feodaalsete kitsenduste iganenud reaktsioonilist süsteemi; pealegi muutusid vastuolud teravate sotsiaalsete konfliktide tõttu järjest keerukamaks; see aga tulenes revolutsioonieelse Prantsusmaa poliitilise korra olemusest.

Riigi poliitiliseks tipuks oli absolutistlik monarhia oma keskpunkti — kuningliku õukonnaga.

«Riik — see olen mina,» kinnitas kuningas. Väliselt näis monarhi võim olevat piiramatu. Generaalstaate — Prantsusmaa seisuslikku esinduskogu ei oldud 1614. aastast saadik kordagi kokku kutsutud. Parlamendid — kõrgid ja jõuetud kõrgemad kohtumagistratuurid — püüdsid mõnikord kuninga vastu opositsiooni astuda, kuid kuningas jäi iga kord võitjaks. Ta määras ja tagandas ministreid, kuulutas sõja ja sõlmis rahu ning võis ilma pikema jututa iga kodaniku vanglasse heita.

Kuid piiramatu võimutäiusega valitseja oli tegelikult marionett valitseva klassi käes. Oma kolossaalset väge-

vust kasutas ta selleks, et täita mõisnike ja piiskoppide tahet. See tahe oli suunatud alamkihtide rõhumisele ja mahasurumisele. Ta rõhus kõiki, kellel polnud privileege. Ta surus maha kõik, mis oli uus ja progressiivne ning ähvardas paratamatult hääbumisele määratud feodaalkorra põhialuseid. Ta suunas monarhia karistavat kätt. Kuninga allkirjaga varustatud salajased käsud — õudsed *lettres de cachet*'d — heitsid ilma juurdluse ja kohtuotsuseta sadu inimesi vanglate kasemattidesse. Igasugune inimmõtte avaldumine oli kuninga agentide valvsa järelevalve all. Tsensuur jälgis hoolega trükisõna. Mässumeelseteks tunnistatud kirjandusteosed põletati timuka käe läbi.

Absolutistlik monarhia oli väga kulukas institutsioon. Selleks et hoida alamkihte vaos ja hirmu all ning kindlustada lugupidamist naabrite juures, tuli kuningal kõiki oma hiilgusega pimestada. Kogu monarhi elu oli ümbritsetud keerukatest tseremooniatest. Vaimulikkonnast ja aadli koorekihist koosnev kuninglik õukond hämmastas oma muinasjutulise toredusega. Viieteistkümnest tuhandest inimesest koosneva õukonna teenijaskonna ülalpidamiseks kulutati kuni nelikümmend miljonit livrit aastas, s. o. kümnendik riigi tuludest. Umbes niisama palju assigneeriti pensionide väljamaksmiseks ning kingitusteks ja muudeks hüvitusteks samadele õukondlastele. Üksnes kohvi ja šokolaadi ostuks kuninglikule toidulauale kulutati iga päev rohkem, kui teenis Pariisi manufaktuuritööline aastase tööga.

Luksus maksis kolossaalset raha.

Ent rahast kõik alguse saigi.

Tulevaste vapustuste esimeseks pääsukeseks, esimeseks feodaal-absolutistliku korra pankroti avalduseks, mis ühiskonda tugevasti raputas, oli riigieelarve puudujääk. Algul see vaid ehmatas, hiljem aga surus Louis XVI monarhia tugevate pihtide vahele.

Defitsiit oli paratamatu. Seda olid ette valmistanud eelnenud aastakümned, eriti aga «armastatud» Louis XV viimased valitsemisaastad. Sellele kuningale omistati, muide, aforism: «Pärast meid tulgu kas või veeuputus.»

Uue kuninga trooniletulek näis esialgu nii mõnelegi uue ajajärgu algusena. Ent see osutus illusiooniks. Õu-

kond õiendas Turgot'- või Neckeri-taoliste ministritega kiiresti arved. Väljaminekud kasvasid katastroofiliselt. Kergemeelne ja ohjeldamatu Marie Antoinette, kellele rahvas andis tiitli «madam Defitsiit», taastas õukonnas Päikesekuninga-aegse hiilguse. Üks pidustus järgnes teisele, ballid vaheldusid luksuslikult lavastatud teatrietendustega, jaht üllatas oma grandioossusega.

Kuid riigikassa oli tühi . . .

Defitsiit suurenes päevast päeva. Miljonitelt kasvas arve miljarditele. Ja jõudiski kätte silmapilk, kus riigikassa ei olnud enam suuteline tasuma laenuprotsente, kuid laenudeta ei saanud absolutistlik monarhia enam eksisteerida.

Nüüd otsustati pöörduda ajaloo poole. Endistel aegadel, kui monarh oli sattunud nii raskesse olukorda, võeti hääletamise teel vastu erakorraline maks, mis aitas aukudele kiiresti paigad peale ajada; kuid niisuguse maksu võtmist võis lubada vaid üks kahest institutsioonist: kas Notaablite kogu või Generaalstaadid. Notaablite kogu oli Prantsusmaa kroonile palju sobivam, sest notaablid — priviligeeritute liidrid ning kolmanda seisuse vähesed esindajad — kutsuti välja kuninga poolt nimeliselt, kuna kolme seisuse delegaadid valis Generaalstaatidesse elanikkond ise.

1787. aastal kutsutaksegi kokku notaablid. Leides, et ainuüksi erakorralise maksu kogumisega probleem veel ei lahene, on valitsus tahes-tahtmata sunnitud meelde tuletama Turgot' plaane. Notaablitele esitatakse ettevaatlikult maksusüsteemi muutmise projekt. Võtku privilegeeritud seisused osa maksukoormast enda kanda, sest kes siis veel peaks aadlimonarhiale abi osutama kui mitte aadel ise, kelle huvides ta eksisteerib!

Kuid printsid, hertsogid ja piiskopid, kes on harjunud riigikassa arvel elama, vaatavad asjale sootuks teise pilguga. Nad on nördinud. Ei, nad ei saa lahti ütelda oma tähtsaimast privileegist, nad ei anna ühtegi suud, sest maksumaksmine on ju alamrahva ning räpaste kaubitsejate ja matside asi. Notaablid, kes tunnevad, et on puudutatud nende elulisi printsiipe, ei taha oma kuningast

aru saada ja viimasel ei jää üle muud, kui nad laiali saata.

See esimesel pilgul paradoksaalne, kuid oma olemuselt antud tingimustes täiesti seaduspärane konflikt valitsuse ja kõrgemate seisuste vahel oli suure ja sügava draama proloogiks, see oli revolutsioonieelse Prantsusmaa kogu feodaal-pärisorjusliku majandussüsteemi väljapääsmatu kriisi üks avaldusi.

Tõepoolest, rahanduskrahh aastail 1788—1789 oli tihedas seoses tööstuse ja kaubanduse kängumise ning kohutava viljaikalduse ja näljaga maal. Rahvas needis oma orjastajaid. Tõusis talupoegade ja alamrahva liikumise uus võimas laine.

Nüüd hakkas isegi õukond aru saama, et aadli ja vaimulikkonna maksustamisest ei saa enam kuidagi mööda minna. See abinõu näis ainsa vahendina, mis võimaldas lähenevat revolutsiooni mõnevõrra edasi lükata.

Ent kõik valitsuse pingutused ei suutnud privilegeeritute vastuseisu murda. Pariisi parlament keeldus kategooriliselt registreerimast kuninglikku edikti uute maksuvormide kohta. See oli ajaloos pretsedenditu juhtum ja ei aidanud isegi kuninga osavõtt istungist. Soovides anda valitsusele otsustavat vastulööki, kuulutasid parlamendiliikmed pidulikult, et uute maksude kinnitamise õigus kuulub ainuüksi Generaalstaatidele.

Nii andsid kõrgemad seisused oma privileegide säilitamise tuhinas kohutava löögi omaenda alusmüürile — absolutistlikule monarhiale. See viga läks neile hiljem väga kalliks maksma.

Generaalstaatide kokkukutsumise nõue muutus varsti kogu rahva loosungiks. Kuuldes ülestõusuks valmis oleva rahva ähvardavat nurinat, otsustas monarhia, kelle pea kohal rippus pankroti Damoklese mõõk, valida selle äärmise abinõu. Ühtlasi kutsus kuningas uuesti rahandusministriks kolmanda seisuse hulgas populaarse Neckeri. Kuninglik edikt kuulutas algul Generaalstaatide kokkutuleku ajaks 27. aprilli, kuid hiljem määras ta selleks 5. mai 1789. a.

Kuuldused Generaalstaatide eelseisvast istungist levisid kiiresti mööda Prantsusmaad. Arrasi jõudis see teade juba 1788. aasta suvel. Linn oli ärevuses. Asutustes,

salongides ja tänavatel arutati lõpmatuseni Neckeri tagasitulekut võimu juurde ja tulevikuperspektiive. Ainult Maximilien Robespierre ei võtnud üldisest arutamisest osa. Ta lukustas end mitmeks päevaks oma tuppa. Kui ta sealt välja tuli, oli ta nägu kahvatum kui tavaliselt. Ta hoidis käes korralikult kokkupandud käsikirja — oma arvamust sündmuste kohta. See oli üleskutse Artois' provintsi rahvale, milles rõhutati provintsi staatide põhjaliku reformeerimise vajadust. See vihastest paljastustest ja poliitilistest kallaletungidest tulvil üleskutse erines otsustavalt Robespierre'i endistest konkursitöödest ja akadeemilistest referaatidest.

«... Meie staatidel,» kirjutas Robespierre, «pole tegu liigsetest maksudest rõhutud rahva häda ja viletsusega; neil ei leidu raha selleks, et anda rahvale leiba ja haridust, kuid nad on ülearu helded, kui tuleb välja anda tohutu summa toetuseks kubernerile, kellel on pähe tulnud mõte tütart mehele panna... Meie külad on tulvil vaeseid, kes meeleheites niisutavad pisaratega todasama maapinda, mida nad on mitte millegi eest palehigis harinud. Viletsuse tagajärjel on suurem osa talupoegi sedavõrd laostunud ja alla käinud ning igapäevase leiva hankimise muredest maadligi rõhutud, et pole enam võimeline tunnetama oma õigusi või, veel vähem, suuteline kõrvaldama nende põhjusi...»

Autori arvates peitub väljapääs Artois' staatide põhjalikus reformeerimises, nende tõeliseks rahvaesinduseks muutmises. Ainult sel juhul suudavad staadid vastu seista administratsiooni kuritarvitustele ja tegelikult hoolt kanda rahva elu parandamise eest. See reform tuleb viivitamatult ellu viia, sest «on saabunud hetk, kus püha tule sädemed annavad igaühele elu, julgust ja õnne».

Endistel aegadel ähvardas niisuguse brošüüri ilmumisel vanglakaristus niihästi autorit kui ka kirjastajat. Kuid ajad muutuvad — läheneva revolutsiooni hingus hõljus juba kõikjal ning kaks tuhat viissada taolist brošüüri ilmusid 1788. aasta talveks Prantsusmaa eri osades.

Möödus talv ja varakevadine päike tõusis Arrasi kohale. 17. märtsil 1789. a. kuulutasid linnavanemad pidulikult, et kolmandasse seisusesse kuuluvad elanikud peavad esmaspäeval 23. märtsil kell 7 hommikul kogunema Arrasi kolledži kirikusse osa võtma primaarsetest, s. o. esimese vooru valimistest.

Maximilien Roberspierre läks kõigis instantsides edukalt läbi: algul seati ta Arrasi kolmanda seisuse poolt üles kui üks kahekümne neljast valijamehest, seejärel tehti talle üldkoosolekul, mis toimus koos külade volinikega, ülesandeks koostada valimisringkonna poolt koondmandaat. Ja lõpuks valiti ta kogu Artois' provintsi kolmanda seisuse valijameeste üldkoosoleku poolt saadikuks Generaalstaatidesse.

Robespierre'i poolt koostatud volikiri-mandaat formuleeris lühidalt programmi, millega Arrasi deputaat pidi esinema Versailles's. See programm seisnes järgmises: võimaluse andmine kõigile kodanikele mistahes riigiametisse asumiseks, isikupuutumatuse tagamine, täielik trükivabadus, ususallivus, maksude proportsionaalne jaotamine, kõikide privileegide tühistamine, kuritarvituste kõrvaldamine, valitsuse agentide vastutus oma tegevuse eest ja täidesaatva võimu õiguste piiramine.

Niisiis lahkus Maximilien Robespierre teatud kahjutundega kodulinnast ning armsaks saanud tööst ja tegevusest. Teda saatis kaaskodanike usaldus ja ta oli valmis kartuste ja kahtlusteta ellu viima teoreetiliselt läbitöötatud ja läbimõeldud printsiibid. Kuid mõistagi taganes kahetsustunne lootuste ja tulevikuplaanide ees. Eespool paistis ju midagi mõõtmatult suuremat sellest, mis seljataha jäi: ees seisis r e v o l u t s i o o n.

Neljas peatükk

TORMIJOOKS KANTSIDELE

Versailles. Videvik. Kõle, peaaegu tühi tuba Étang'i tänaval nr. 16. Laua taga istub Maximilien Robespierre. Tema ees laual on paber ja tint . . . Maximilien on mõttesse vajunud ja veab sulge hajameelselt mööda paberit . . .

... Eile ... Täna ... Homme ... Kui kiiresti, tabamatult lendavad mööda päevad! Ja iga päev toob midagi enneolematut, mõnikord lausa uskumatut!

Täna sai lõpuks ometi pisut vaba aega, Robespierre võib mõtteid koguda. Enne ärasõitu lubas ta oma sõbrale Buissart'ile kõigest üksikasjalikult kirjutada; kes siis veel kui mitte tema peaks informeerima kodulinna Arrasi sellest, mis sünnib siin, riigi südames! Ent lubada oli kerge, täita aga, paraku, üsna raske. Sündmuste tulv ajab sõna tõsises mõttes pea segi ...

Muide, kõik on veel värskelt meeles. Sündmused hargnevad ahelana ning pole raske taastada nende järjekorda paberil, kui ainult jätkub aega.

... Juba ammu ei joonista Robespierre'i sulg enam mustreid ja monogramme. Kuupäevad rivistuvad nüüd tulpadesse ja igaüks neist kujutab enesest kahekuulise võitluse arenemisetappe ...

... 5. mai ... Generaalstaatide pidulik avamine. Kui palju loodeti sellest päevast ning kuidas pettuti oma ootustes! Sai ju kohe selgeks, et monarhia ja maksukohustuslikud deputaadid kõnelevad eri keelt ja teevad seda ka tulevikus. Kui kuningas, kes nägi Generaalstaatides vaid teatud sirmi oma finantsplaanidele, taotles vaid uute maksude kinnitamist, siis kolmanda seisuse saadikud mõtlesid hoopis reformidele. Nad mõistsid, et reforme ei tule oodata monarhilt kui almust, vaid et neid võib saavutada ainult iseenese meelekindlusega.

Ja meelekindlust juba jätkus. Rikkad kodanlased pidasid ennast kogu rahva esindajateks. Rahva toetus muutis nad palju järeleandmatumaks ja energilisemaks, kui valitsus ja privilegeeritud seisused oletada võisid ...

... 14. mai ... Aadel ja kõrgem vaimulikkond jätkavad takistuste veeretamist Generaalstaatide teele. Kolmanda seisuse deputaadid esitavad mitmesuguseid projekte, et paralüseerida ladviku obstruktsioonipoliitikat.

Maximilien meenutab: ühe nendest projektidest, ja kaugeltki mitte halva projekti, esitas tema isiklikult. See oli tema esimene esinemine Generaalstaatide tribüünil. Ent tema ettepanekusse suhtuti üleolevalt, teda ennast aga ei pandud tähelegi ...

... 17. juuni ... Maksukohustuslaste saadikud leiavad väljapääsu. Nad muutuvad sedavõrd julgeks, et kuuluta-

vad ennast r a h v u s k o g u k s ning teevad privilegeeritutele ettepaneku liituda ning alustada koostööd...

Maximilien ohkab. Kas polnud see tema, kes esimesena soovitas kasutada terminit «Rahvuskogu»? Ettepanek võeti vastu, aga, näe, teda ei märgatud...

...20. juuni... Monarhia püüdis ohjeldada üleliia julgeks muutunud plebeisid. Neilt võeti ruumid ära. «Väikeste meelelahutuste» palee, kus nad tavaliselt nõu pidasid, lukustati ning hoone ümber paigutati valvurid. Mis sellest! Versailles' elanikud juhatasid teise hoone — tühja spordisaali. Just seal andsidki Rahvuskogu deputaadid oma kuulsa solidaarsusvande, tõotuse mitte enne laiali minna, kuni pole antud seadusi, mis piiravad absolutismi omavoli...

Maximilien naeratab kibestunult. Kas ei olnud jälle tema üks selle tõotuse teksti autoritest? Tekst kasutati ära, kuid teda ei suvatsetud jällegi tähele panna. Jah, ta jäi märkamatuks kõigi nende ülistatud tarkpeade ja hiilgavate oraatorite Mirabeau'de, Sieyès'ide, Baillyde ja Barnave'ide hulgas.

Võitlus aga jätkus.

Valitsusel ei jäänud lõppude lõpuks üle muud kui järele anda. Privilegeeritud ühinesid tahes-tahtmata maksukohustuslastega...

...9. juuli... Rahvuskogu kuulutas enese a s u t a v a k s k o g u k s, rõhutades sellega, et ta peab oma põhiülesandeks uue riigikorra loomist ja konstitutsiooni väljatöötamist.

Suurkodanlus ja temaga solidariseerunud osa aadlist olid rahuldatud. Nad arvasid, et revolutsioon on lõpule jõudmas. Ent kas see on nõnda? Aga vahest ei ole revolutsioon veel alanudki? Võib-olla on mais ja juunis toimunu vaid selle eelmäng?...

Maximilien kirjutab. Ta kirjutab kaua, siis mõtleb. Ja kirjutab jälle.

12. juuli hommikul oli Pariisil tavaline ilme. Hoolimata sellest, et oli pühapäev, käis eeslinnades kibe töö. Kesklinna tänavad olid tulvil hästiriietatud inimesi. Keigarid piidlesid läbi lornjeti daame, puuviljade, kastanite ja austrite müüjad kiitsid valjul häälel oma kaupa. Umbes kella kümne paiku märkas keegi sõjaväeosi, mis

koosnesid jala- ja ratsaväelastest. Need sõjaväeosad olid sulgenud väljakutele viivad tänavad. Ilmusid nähtavale suurtükiväevoorid. Milleks see?

Ja äkki hakkas sosinal levima hirmuäratav uudis. Seda küll veel ei usutud, kaheldi, kuid pühapäevameeleolu langes kohe. Vabrikute viled hakkasid huilgama. Jätnud töö, jooksid inimesed tulistjalu südalinna poole. Kirevas rahvamurrus segunesid manufaktuuritööliste põlled, kontoriametnike mustad ülikonnad ja kodanlaste ruudulised sabakuued. Inimhulgad liikusid ühes suunas — Palais Royali pargi poole.

Park sumises. Rahvast oli nii palju, et nööpnõelalgi polnud ruumi kukkuda. Agaramad rahva hulgast ronisid puude otsa, et paremini näha ja kuulda. Mida nimelt? Seda keegi täpselt ei teadnud.

Kuid äkki kella kaheteistkümne paiku näis rahvamurru kohal kärgatavat kõu. Jõudis kohale sõnumitooja Versailles'st. Ta oli higist läbimärg ja seisis vaevu jalul, teda toetati kaenla alt. Kõik astusid kõrvale. Jah! Pole enam mingit kahtlust! Äraandmine! Rahva huvid on reedetud ja ohus!

Eelmisel päeval lasti erru Necker. Tema asemele on võimu juurde kutsutud äge reaktsionäär parun de Breteuil, kes kelkides ähvardas Pariisi maha põletada. Õukond kavatseb Rahvuskogu laiali saata. Pealinn on parun de Besenvali palgasõdurite väeosadest sisse piiratud.

Mitmel pool pargis kerkivad esile kõnelejad, kes selgitavad Neckeri errulaskmise poliitilist mõtet. Üks neist, üsna nooruke, pikkade juustega, on eriti nördinud. Ta on taltsutamatu ja tormakas. Ühes käes hoiab ta püstolit, teises mõõka. Tema ümber on kogunenud tohutu rahvahulk. Tõusnud pingile, karjub ta katkeva häälega:

«Kodanikud! Valitsus valmistab teile ette uut Pärtliööd! Isamaa parimad pojad notitakse maha. Ei tohi enam hetkegi viivitada! Haarake relvad!»

Vähesed tunnevad oraatorit. Keegi nimetab tema nime: Camille Desmoulins. Kuid mis tähtsus on nimel? Kõike otsustavad nüüd julgus ja algatusvõime! Kõneleja rebib puult rohelise lehe ja kinnitab selle oma kübara külge: see on revolutsiooni kokard! Ümberseisjad järgivad tema eeskuju. Seejärel tormab ta mõõgaga vehkides oma improviseeritud sõjaväe eesotsas Vendôme'i väljakule.

Sellel päeval voolas esimest korda veri. Vendôme'i ja Louis XV väljakul lajatasid kogupaugud. Vürst Lambesci ratsavägi tegi katset meeleavaldajate ridu segi ajada. See kõik aga kahekordistas rahva raevu. Esimene kogupauk oli ülestõusu signaaliks. Ratsavägi oli kivirahe all sunnitud taganema.

«Haarake relvad!» — see hüüd kostis kõikjalt. Rahvas relvastas end kõigega, mis kätte sattus. Kauplustest rekvireeriti nuge ja püsse, muuseumidest vanaaegseid piike ja kiivreid, salpeetrit ja püssirohtu aga kõikjalt, kus seda võis leida. Pealinna tänavatele kerkisid barrikaadid. Eeslinnad lõõmasid. Häirekell kõmises kutsuvalt.

Õhtuks oli olukord selgunud. Parun de Besenval otsustas Pariisist lahkuda. Tema regulaarväed lõpetasid vastupanu. Prantsuse kaardiväe soldatid vennastusid rahvaga. Pariislaste võit muutus silmanähtavaks.

Nüüd aga hakkas rahutust tundma suurkodanlus. Rahvas oli sõjavägedest jagu saanud! Aga mis edasi? Rahva edusammud on head üksnes siis, kui õnnestub neid enda huvides ära kasutada. Ei saa ülestõusu stiihiale voli anda, sest vastasel korral kasvab ta kergesti üle pea!

13. juuli koidu ajal tõttasid Pariisi rahutuks muutunud valijamehed raekotta, et luua seal oma munitsipaalvõimuorgan — Alaline Komitee. Komitee tööst osa võtma kutsuti ka endise administratsiooni liikmeid, teiste hulgas kaupmeeskonna vanem Flesselles, kes oli kaval ja alatu inimene ning kogu hingest monarhiale ustav.

Alaline Komitee võttis enda lähimaks ülesandeks ohjeldada rahva ülestõusu ja see järk-järgult maha suruda. Sel eesmärgil organiseeriti kodanlik miilits, kes pidi koos Prantsuse kaardiväe üksustega saama pealinna suurkodanluse toeks ja kaitseks.

Kuid ülestõusnud rahvast peatada polnud lihtne. Kuigi ülestõusnud usaldasid Alalist Komiteed, ei kavatsenud nad siiski kõiki tema korraldusi täita.

14. juuli hommikuks oli Pariis juba ülestõusnud rahva võimuses. Ainult Bastille' sünge koloss kõrgus ähvarda-

valt Saint-Antoine'i eeslinna kohal, tuletades meelde, et võit pole veel käes.

Kes juhtis esimesena tähelepanu Bastille'le? Kellele tuli esimesena pähe mõte seda rünnata? Kuulujutt nimetas ägedaloomulist Camille Desmoulins'i. Ent Bastille' vallutamise vajadusele juhtis sündmuste loogika ise.

Õudne kindlusvangla kehastas absolutistliku monarhia despotismi ja omavoli. See oli hirmuäratav sümbol, püsiv mälestus põlistest orjuseahelatest.

Seejuures kujutas Bastille endast otsest ohtu Pariisi töörahvale. Ööl vastu 13. juulit toimetasid šveitslastest palgasõdurid kindlusesse suure hulga püssirohtu. Bastille' komandant, äge absolutismi pooldaja, käskis laskeavade arvu suurendada ning pöörata suurtükitorud Saint-Antoine'i eeslinna poole.

Need ettevalmistused ei võinud kauaks saladusse jääda. Rahvas sai komandant Delaunay kavatsustest aru. Ja samas küpses stiihiliselt otsus: vallutada Bastille.

. . . Kurjakuulutavad kindlusetornid on mähkunud suitsuloori. Põlevad langetatud puud ja vankrid. Kahurimürin lõhestab tulikuuma õhku. Inimesed langevad, kuid rahvamurd ei vähene: võimas ja võitmatu kindluse piirajate ring tõmbub üha koomale. Juba on purustatud väravad ning vallutatud vangla eesõu, kõlisedes purunevad ketid ja tõstesild langeb alla, avades tee üle vallikraavi. Bastille' kaitsjad näevad, et lõpp on lähedal. Kus on valge lipp? . . .

Pea kaotanud Delaunay tormab vangla siseõues ringi. Tema šveitslased ei tulista enam, tema ohvitserid soovitavad alistuda. Mida teha? Komandant sööstab püssirohulao juurde. Bastille tuleb õhku lasta! . . . Kohkunud alluvad peavad ta kinni. Suurtükkide kogupaugud purustavad teise tõstesilla ketid. Piirajad tungivad kindlusesse. Bastille on vallutatud! Kasemattide uksed paisatakse pärani, vabastatakse vangid. Pisarad, embused ja rõõmuhüüded . . .

. . . Rahvahulk tirib Delaunay Grève'i väljakule. Seal ootab teda surm. Samal päeval hukkub ka rahva poolt paljastatud Flesselles.

Esiotsa ei teata Versailles's veel midagi sellest, mis Pariisis on sündinud. «Väikeste meelelahutuste» palee, kus peab istungeid Rahvuskogu, on vaikne ja sünge. Erutatud deputaadid pole juba kolmel ööl sõba silmale saanud, nad kirjutavad kuningale läkitusi ning ootavad otsust oma saatuse kohta.

Kuid õukond hõiskab ja pidutseb, tundes juba ette rõõmu peatse võidu üle. Sõduritele jagatakse ohtralt viina ja raha. Kuninganna hobusetallides varjatakse suurtükke. Isegi paks ja norutav kuningas on ülbe ega soovi kuulata Assamblee viimaseid läkitusi. Ta on ju kuningas! Tal ei ole nende matsidega millestki vestelda. Varsti saavad nad kõik tema rasket kätt tunda! . . .

Ja äkki, nagu välk selgest taevast, tulevad ootamatud teated: sõdurid on Pariisist minema kihutatud, kaardivägi on rahva poole üle läinud, eeslinnad põlevad, Bastille on langenud . . .

Louis vaatab õukondlastele jahmunult otsa.

«Lubage, härrased, kuid see on ju mäss!»

Hertsog Liancourt parandab teda jaheda muigega:

«Ei, *sire*, te eksite, see ei ole mäss. See on juba r e v o l u t s i o o n . . .»

Hertsog on enesega rahul, ta laskis lendu lendsõna. Ent ta ei aimagi, kuivõrd lähedal ta on tõele. Tõepoolest, sellel päeval, 14. juulil 1789. aastal, toimus Suure Prantsuse Revolutsiooni esimene akt: absolutistlik monarhia sai surmahoobi.

Noor deputaat Maximilien Robespierre jälgis arenevaid sündmusi huviga.

Imelik, arusaamatu asi! Kuussada kolmanda seisuse väljavalitut tõstavad julgesti häält, ületavad kõik takistused ning saavutavad, et nad tunnistatakse Rahvuskoguks. Nad räägivad ja tegutsevad kogu rahva nimel — selles peitub nende jõud. Kuningas ja õukond petavad neid ning valmistuvad neile seljatagant hoopi andma. Mõõk on nende pea kohale tõstetud ja despotism tunneb juba ette rõõmu võidu üle, kuid äkki . . . Oh imet! Rahvas, lihtrahvas, tundmatud Pariisi plebeid päästavad olukorra. Nad juhivad surmahoobi kõrvale ning ajavad nurja õukonna salasepitsused. Rahvuskogu on päästetud! Kuid miks ei tunne keegi selle üle rõõmu? Mis-

TÜ Raamatukogu

pärast on kõigil nii hapud näod? Mispärast poevad nad nii kartlikult kukutatud monarhi ligidale, kes oleks neid karvapealt võinud hukata?

Nad tunnevad hirmu! Jah, nad kardavad oma päästjaid palju enam kui monarhi. Nad on valmis andestama kuningale kogu tema salakavaluse. Kui tormiliselt nad aplodeerivad, kui tema, nende värisev ja kahvatu kuningas ilmub Rahvuskogusse! Tuleb välja, et kuningas on neile vajalik, väga vajalik kui tugi rahvamasside vastu, sama rahva vastu, kelle nimel nad siia on kogunenud ning kelle nimel nad kuulutavad välja oma otsused.

Robespierre kehitab õlgu. Noh, mis parata, härrased, meie teed lähevad lahku. Esialgu olen ma peaaegu üksinda — te ei pane mind tähelegi, hiljem hakkate mind taga kiusama ja üleolevalt kohtlema — seda kõike ma tean. Kuid mina lähen julgelt oma teed, seda teed, mille näitas kätte minu õpetaja. Ma ei karda teid! Õigus on minu poolel, pole võimalik, et ta ei võida! Selle tagatiseks on hiilgav võit Pariisis.

Nähes, et vandenõu ei läinud korda, muutis ehmunud õukond järsult oma taktikat. Rahvuskogus püüdis kuningas, kellel oli vesi ahjus, saadikuid veenda, et kõik toimunu on vaid arusaamatus. Tema, Louis — kõik ju tunnevad tema õilsust —, ei ole kunagi rahvast eraldunud ning on oma lootused alati rajanud rahva esindajatele. Välismaalastest koosnev sõjavägi? Ta juba kirjutas alla käsule nende ärasaatmise kohta! Ministrid, kes pole rahvale meelepärased? Ta laseb nad erru ja määrab uuesti ametisse Neckeri! . . .

Kui Louis deputaatide poolehoiuhüüete saatel istungisaalist lahkus, võttis rahvahulk ta pahameelepominaga vastu. Lihtsas riides naine, tõuganud kõrvale krahv d'Artois', läks kuninga juurde ning hüüdis talle julgelt näkku:

«Minu kuningas, olete te tõesti otsekohene? Kas ei sunnita teid jälle nagu paari päeva eest oma kavatsusi muutma?»

Keegi varatu aga lõi korpas käega vastu lossi akent ja hüüdis:

«Näe, siin on troon, mille jälgi on varsti raske üles leida! . . .»

Robespierre'ile teatati, et talle on osaks langenud suur au: Rahvuskogu kahesaja neljakümne saadiku hulgas tuleb tal saata kuningat Pariisi, kuhu monarh peab minema oma rahva kutsel. Maximilien oli väga rahul. See reis tõotas talle huvitavaid tähelepanekuid.

Teele asuti 17. juuli varahommikul. Tusase ilmega kuningas sammus läbi saadikute ridade ja istus tõlda. Korteež sõitis sammu. Maximilien pani tähele, et Versailles' ja Pariisi militsionääridest koosneva saatesalgaga ühines rohkesti kaigaste, hangude ja vikatitega relvastatud talupoegi.

... Alles kella kolme paiku päeval tulid nähtavale Pariisi müürid. Pariisi sõideti Passy linnavärava kaudu. Relvastatud inimesed — Bastille' vallutajad — seisid liikumatute spaleeridena tee ääres, mis viis eeslinnast Grève'i väljakule.

Kui palju rahvast on ümberringi! Vähe sellest, et kõik kõrval- ja põiktänavad on tulvil, inimesed seisavad ka katustel, on roninud puude otsa ja taradele. Maximilien kuulatab, mida nad hüüavad. Ei, sõnu «Elagu kuningas!» pole kuulda. Selle asemel kostab selgesti «Elagu rahvas!», «Elagu vabadus!». Robespierre silmitseb kuningat pilkavalt.

Ja äkki hakkab ta pingsalt meenutama. Seda kõike on ta ju kunagi juba näinud! Niihästi pilves taevast, rahvasumma ja tõlda kui ka kuningat patjadel... Ah jaa, see juhtus neliteist aastat tagasi! Temale, vaesele kolledži stipendiaadile langes ka tookord osaks «suur au», ta põlvitas poris ning tervitas just sedasama paksmagu!... Kuidas on sellest ajast kõik muutunud! Tõld on teine, inimesed pole enam needsamad, ka õhk, mida rind ahnelt sisse hingab, on hoopis, hoopis teine!...

Kuningas tunneb, et teda seirab kellegi terav pilk, ta tõstab pea. Kus on ta varem näinud neid heledaid tähelepanelikke silmi, silmi, mis on külmad ja läbitungivad nagu mõõgaterad? Millal? Missugustel asjaoludel? Asjatult püüab Louis meenutada. Mälus ristleb tüütu mõtterämps... Püssid, piigid, kokardid... Ah, kuradile! Parem sellele mitte mõtelda! Kuningas suleb silmad ning tukastab.

Äsja valitud meer, endine Rahvuskogu esimees astronoom Jean Bailly annab kuningale üle Pariisi võtmed. Ebakindlal sammul tõuseb kuningas trepiastmeid mööda üles ning siseneb munitsipaliteedi suurde saali. Alalise Komitee liikmed aplodeerivad talle. Louis istub aegsasti ülesseatud troonile ning jääb kuulama. Sõnatult tuleb tal sanktsioneerida seadlused Bastille' hävitamise, rahvuskaardi formeerimise ning uute ametiisikute määramise kohta. Kahel korral teeb ta katset kõnet alustada, kuid kuuldavale tuleb vaid arusaamatu pomin: sõnad jäävad kurku kinni. Bailly ulatab talle kolmevärvilise kokardi. Louis võtab selle vastu näoga, nagu puudutaks ta latsutajat madu. Kuid mis parata! Ta kinnitab kokardi kübara külge, astub akna juurde ning viipab Grève'i väljakule kogunenud tohutule rahvahulgale käega. Vastuseks kostab rahvahulga vaimustatud hõiskamine. Kuid rahvas ei tervita mitte kuningavõimu kahvatut kehastust, vaid saluteerib revolutsiooni värvidele kuninga kübaral.

Robespierre sammub koos mõne kolleegiga kiiresti Bastille' väljaku poole. Rahvuskogu saadikuid eskordib kodanliku miilitsa salk. Seal ta ongi, see kivimürakas, sünge hauakamber, mis on neelanud nii palju silmapaistvate võimetega inimesi! Jah, seal ta ongi, absolutismi igivana kants! Müürseppade salgad on selle müüride kallal juba ametis. Kuid ta pole veel kadunud! Härrad deputaadid tahavad seda oma silmaga näha? Olge lahked! Meeleldi ollakse saatjaks ja näidatakse kõike, mis võib neile huvi pakkuda.

On juba käidud komandantuuris ja mõlemal tõstesillal, nüüd satuvad uudishimulikud vaatlejad vangla siseõue õudsesse kivikotti. Siin valitseb surmavaikus. Ainult kahe vangi kujutisega tornikell loendab monotoonselt minuteid.

Robespierre astub metallvarbadega vangikongidesse, laskub alla keldrisse, mis on koletuks varjupaigaks rottidele ja ämblikkudele. Talle näidatakse kongi, kus talus ebainimlikke piinu Masers de Latude, kes süütuna oli vanglas olnud kolmkümmend viis aastat; teda juhitakse kasematti, mis varjas raudse maskiga mehe saladust.

Ehk piisab? Kiiremini välja, värske õhu ja valguse kätte!

Kui Maximilien on kindlusest välja jõudnud, tundub talle, et ta on nagu uuesti sündinud. Ta sirutab end, nagu heidaks õlgadelt sajapuudase raskuse. Päike on endiselt pilvede taga, kuid sellest hoolimata näib päevavalgus vangikoja pilkase pimedusega võrreldes lausa pimestavana. Ta vaatab tagasi. Müürsepad teevad oma tööd innukalt. Nende vasarad aina välguvad. Üsna pea pole neid müüre enam. Kogu eluks sööbib mällu ainult mälestus, ühtaegu rusuv ja rõõmus.

Tagasitee Versailles'sse tundus lõputuna. Kõik jäid tukkuma. Kuningas oli täiesti ükskõikseks muutunud. Alles siis, kui jõuti Sèvres'i ja ta nägi oma ihukaitseväelasi, lõi ta nägu särama.

Marie Antoinette ootas Louis'd ärevusega. Talle viirastusid kohutavad pildid: kuningas on tapetud, tema verist laipa lohistatakse mööda tänavaid.

Kuulnud kuninga tagasitulekust, tormas kuninganna talle vastu. Kui ta aga märkas kuninga kübaral kolmevärvilist kokardi, põrkas ta õudusega tagasi.

«Ärge lähenege mulle!» hüüdis kuninganna vihaselt. «Ma ei aimanud, et minust saab kunagi lihtkodaniku naine!»

Oma üksildasse kambrisse sulgunud, võtab Robespierre otsekohe sule kätte. Ta kirjeldab oma sõbrale Buissart'ile kõiki möödunud päevade sündmusi. Kordumatud tunnid! Kas saab neid unustada? Kas võib nende vastu ükskõikseks jääda? . . .

Tund möödub tunni järel, kuid Maximilien kirjutab ja kirjutab selges, viimistletud stiilis, elades uuesti läbi kõik suurepärased sündmused, mis hiljaaegu toimusid. Ta on õnnelik, et elab just sel ajal ja näeb kõike oma silmaga. Kuid mis peamine: ta on piiritult uhke oma suure rahva üle, rahva üle, kellesse ta alati vankumatult on uskunud. Kelle jaoks ta kirjutab? Kas üksnes Buissart'i jaoks? Igal juhul loevad seda kõike tulevased põlvkonnad. Need Robespierre'i kirjad on ajaloolasele üheks väärtuslikumaks dokumendiks Suure kodanliku revolutsiooni esimeste päevade kohta.

Viies peatükk

ESIMESED RÕÕMUD

Robespierre'i rõõm oli enneaegne. Revolutsiooni alustasid lihtsad inimesed: vabriku- ja päevatöölised, keda põlgasid nii õukondlased kui Asutava Kogu auväärsed tegelased. Pariislased sundisid jahmunud õukonda tunnistama oma võitude esimesi tulemusi, Asutav Kogu aga pigistas rahva esimeste kohtumõistmisaktide ees silmad kinni. Kuid sündmuste loogika viis selleni, et võim ja valitsemine ei koondunud mitte võitnud rahva, vaid teda vihkava suurkodanluse kätte. Toetudes rahvale, hirmutas ta veidi monarhiat, et seejärel monarhiale tuginedes allutada rahvas. Tundidel, millal kehvistu tänavatel võitles, kiirustas Pariisi kodanlus looma uusi valitsemisorganeid. Alaline Komitee loovutas oma koha kodanlikule Pariisi Kommuunile, kes oli haaranud ülemvõimu pealinnas, kodanlik miilits aga sai kodanluse relvastatud jõudude — rahvuskaardi tuumikuks. Uue võimu silmapaistvateks tegelasteks olid nüüd meer Bailly ja rahvuskaardi ülemaks määratud liberaalne aristokraat markii La Fayette.

1789. aasta juuli- ja augustikuu jooksul levis revolutsioon kogu maal. Rahva ülestõusud linnades lõppesid endise võimu kukutamisega, keda asendasid uued, valitavad organid. Need organid — munitsipaliteedid — sattusid nagu Pariisiski kodanluse kätte, kes valvas hoolikalt selle järele, et talle sobival momendil peatada rahva liikumine. Peaaegu kõikjal loodi pealinna eeskujul rahvuskaardi väesalgad, mis polnud määratud mitte üksnes vastukaaluks absolutismile, vaid ka linnakehvistu vaoshoidmiseks.

1789. aasta suvel leegitses Prantsusmaa talurahvaülestõusude tulekahjudest. Talupojad rüüstasid losse ja mõisaid, lõpetasid feodaalkoormiste täitmise ning maksude tasumise mõisnikele. Mõnel pool võtsid nad oma isandad vangi ja rakendasid nende suhtes omakohut. Nende ülestõusude ulatuslikkus kutsus esile suure hirmu ilmalike ja kiriklike senjööride südameis, see ajas hirmu peale ka kodanlusele, kes värises oma omandi pärast. Rahvuskaardi väesalgad suunati maale. Asutava Kogu

seinte vahel tulid üha sagedamini kuuldavale hääled, mis nõudsid «mässajate ohjeldamist» ning «rahutuste mahasurumist». Aadli ja suurkodanluse esindajad andsid kiiresti välja seadused, mis mõistsid rahva teod hukka.

20. juulil tõusis Asutava Kogu tribüünile liberaalse aadli liider Lally-Tollendal.

«Mis võib olla ohtlikum kui rahvarahutused?» küsis kõneleja. «Meie peaülesandeks käesoleval momendil on mässuvaim välja juurida. Kogu rahva saadikud peavad ühte hoidma kuningaga, oma rahva isaga ning tõelise vabaduse rajajaga... Iga kodanik peab värisema, kuuldes sõna «mäss». Isikut aga, kes avaldab umbusaldust Asutavale Kogule või kuningale, tuleb pidada halvaks kodanikuks ning anda ta kohtuvõimude kätte!»

Lally esitas seaduseelnõu dekreedi, mis kehtestas «mässuõhutajatele» rasked karistused.

Nüüd kargas äkki püsti vähetuntud Arrasi deputaat Maximilien Robespierre. Tema tavaliselt kahvatu nägu õhetas. Ta hüüdis valju ja käskiva häälega:

«Kas on juhtunud midagi, mis annab härra Lallyle õiguse hädakella lüüa? Räägitakse mässust. Ent see mäss, härrased, on vabadus. Ärge petke ennast: võitlus pole veel lõppenud. Võib-olla juba homme algavad mässukatsed uuesti. Kes aga tõrjub tagasi meie vaenlasi, kui me juba ette kuulutame mässajateks need, kes on meie päästmiseks relva haaranud?»

Robespierre kõneles väga teravalt. Asutavas Kogus valitses surmavaikus. Enamik saadikuid taipas seekord, et Arrasi deputaadil on õigus. Projekt lükati tagasi.

Pärast seda pöörasid paljud tähelepanu uuele vabaduse kaitsjale. Robespierre? Kes ta on? Mispärast astub ta nii agaralt välja paljasjalgsete kaitseks?

See oli Maximilieni esimene edu Asutavas Kogus.

Augustis ja septembris ilmub Robespierre üha sagedamini tribüünile ja nüüd ei saa teda enam märkamata jätta. Ta suhtub üleolevalt vahelehüüetesse ja vilistamisse, võitleb arvamuste vabaduse eest, astub korduvalt

välja «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni»[1] üksikute paragrahvide kaitseks ning lööb lahinguid vetoõiguse küsimuse eest.

Vaidlused vetoõiguse ümber olid eriti tormilised.

Assamblee liikmete enamik oli arvamusel, et revolutsioon on oma ülesanded täitnud ja nüüd on peamine see osavalt lõpetada. See tähendas, et eelkõige tuleb riigi poliitilisest elust osavõtmisest eemale tõrjuda töörahva hulgad. Selleks on vaja jõudu. Niisuguseks jõuks tahtsid varakad kihid teha kuningavõimu. Nad olid arvamusel, et heidutatud monarhia väldib konflikte kodanlusega ning aitab sellel ellu viia rahva mahasurumise programmi. Kuid selleks, et kuninga võim oleks küllalt tugev, tuleb talle anda piisavad volitused ning esmajärjekorras suspensiivne vetoõigus — õigus tagasi lükata või pikemaks ajaks seisma panna mistahes seadusandlikku initsiatiivi, mis oleks võinud uue korra seisukohalt ohtlikuks muutuda.

Parempoolsed kinnitasid, et veto peab olema absoluutne. Parempoolsete heeroldiks oli seekord krahv Mirabeau, Asutava Kogu kõige hiilgavam oraator, kes oli monarhiat minevikus korduvalt värisema sundinud. Temale omase innuga tõendas ta sõnaohtras, revolutsioonilise fraasidega hoolikalt maskeeritud kõnes kuninga absoluutse veto vajalikkust, väites, et see on progressiivne abinõu, milleta vabadus paratamatult hukkub, sest kui Assambleele täiesti vabad käed jätta, võib see kergesti türannia teele sattuda . . .

Robespierre, kellel Asutavas Kogus ei olnud õnnestunud ülistatud kõnemehe vastu välja astuda, tegi seda ajakirjanduse kaudu. Astudes energiliselt üles absoluutse veto pooldajate vastu, kinnitas ta, et see, kes arvab, nagu võiks üksikisik vastu seista seadusele, mis on üldise tahte väljenduseks, jõuab järeldusele, et üksikisiku tahe seisab kõrgemal kõikide tahtest. Siit tuleneb, et rahvas pole midagi, üksikisik aga on kõik. Kui täide-

[1] Asutava Kogu poolt 28. augustil 1789. aastal vastuvõetud «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon» on üks juulisündmuste kõige eredamaid dokumente. Deklaratsioon kuulutas välja sõna- ja südametunnistuse vabaduse, rahva julgeoleku ning vastupanu rõhumisele; tema kuulus loosung «Vabadus, võrdsus, vendlus» kajas vastu kogu Euroopas.

saatva võimu esindajale antakse õigus takistada seaduste elluviimist, siis tähendab see, et sellele, kes on kohustatud rahva tahet täitma, antakse võimalus seda kammitseda. Kardetakse kuritarvitusi seadusandliku võimu poolt, kuid mis tähtsus on Asutava Kogu seaduseandjatel, kes on valitud piiratud ajaks ja kohustatud rahvale aru andma, võrreldes päriliku ainuvalitsejaga, kelle kätte on koondatud tohutu võim, kelle käsutuses on riigi finantsid ning kõik sunniabinõud? Lõpuks rõhutas Robespierre, et ta ei näe olulist erinevust absoluutse ja pidurdava veto vahel, ning seepärast lükkab ta tagasi niihästi ühe kui teise.

Endastmõistetavalt ei tunnistanud kodanlik Assamblee Robespierre'i argumente. Läks läbi pahempoolsete juhi, Grenoble'i deputaadi Antoine Barnave'i kompromissettepanek, mille järgi kuningale anti pidurdav vetoõigus tingimusel, et ta viivitamatult sanktsioneerib Assamblee eelmised otsused.

Kuid sellest hoolimata suutis rahva õiguste kaitsja selliste sõnavõttudega siiski teiste deputaatide tähelepanu endale tõmmata. See tähelepanu polnud kaugeltki heasoovlik. Radikaalselt häälestatud oraatori vastu algas tagakiusamiskampaania. Esimese signaali andsid Artois' provintsi saadikud — aadlikud, eesotsas Buissart'i sugulase de Beaumetziga. Irvitati Robespierre'i ülikonna ja välimuse üle, mõnitati tema kõnemaneeri ning kõnede iseloomu. Teda hakati hüüdma «Arrasi küünlaks» ja «Rousseau' kasulapseks»; tema perekonnanime väänati, tema kõnede teksti aga moonutati sihilikult. Kõik see ei suutnud oma ideaalidele andunud kõnemeest häirida. Ja iga kord, vaatamata väljavilistamisele ning sõimule, tõusis ta rahulikult tribüünile selleks, et mitte vähem rahulikult väljendada oma mõtteid. Tagakiusamine muutus ägedamaks — ta vastas sellele veel suurema rahulikkusega. Ja vaata imet! Mirabeau, kes tundis Robespierre'i vastu antipaatiat ja kes oli sageli tooniandjaks tema mõnitamisel, lausus otse prohvetlikud sõnad: «Ta jõuab kaugele, sest ta usub kõigesse, mida räägib.» Oli raske saada suuremat kiitust terava pilguga vaenlaselt!

Kord üle Sainte-Élisabethi tänava minnes märkas Robespierre äkki inimest, kelle välimus näis talle hämmastavalt tuttav. Möödaminejal oli kiire ja ta ei mär-

ganud Maximilieni. Tal olid pikad juuksed ning avameelne naiivne nägu. Kas tõesti Camille? . . . Ei, vaevalt küll . . . Mida võib Camille teha siin, Versailles's? Ja Robespierre kandis juhtunu oma viletsa nägemise arvele ning oletas, et oli eksinud. Ta ei meenutanud enam seda kohtumist.

Ent silmad ei olnud teda siiski petnud. Louis Suure kolledži kasvandik, tulihingeline rahvatribuun, üks Bastille' ründamise algatajatest Camille Desmoulins viibis septembri teisest poolest alates tõepoolest Versailles's.

1789. aasta mai ja juuni sündmused viisid Camille'i ärevusse. Tühja taskuga, kuid tulvil energiat ja nooruslikku õhinat, andus ta täielikult revolutsioonile. Kaks piitsutavat brošüüri tema sulest äratasid mõnede Assamblee liidrite tähelepanu. Mirabeau, kes sageli viibis Pariisis, sai septembri keskpaiku Camille'iga kokku ning vestles temaga. Mirabeau armastas noorsugu. See müüdav ja kõlvatu inimene hindas siirust ja otsekohesust. Camille meeldis krahvile ja ta võttis nooruki enesega Versailles'sse kaasa.

Siin algas Camille'ile elu, mida ta varem poleks suutnud endale ettegi kujutada.

Noormeest üllatas krahvi korter, see näis talle toreduse ja hiilguse imena, teda hämmastasid ka peened veinid ning haruldased road, mida ohtralt lauale kanti.

Ja missugune seltskond siia kogunes! Missuguseid vestlusi siin toimus! Camille ei suutnud küllalt imestada, kui kuulis Mirabeau'd intiimses ringis küüniliselt irvitamas nende kõrgete ideede üle, mida ta samal hommikul Asutavas Kogus kaitsnud oli.

Siis tulid naised. Ilusad, parfümeeritud, sarnanevad hertsoginnadega ja kättesaadavad nagu bakhandid . . .

Pärast metsikut öist orgiat jäi kompressidesse mähitud Camille kogu järgmiseks päevaks patjadele lamama. Mirabeau aga jõi naerdes klaasitäie maraskiini ning tõttas Asutavasse Kogusse, et pidada järjekordset müriseva kõnet.

Sel ajal jumaldas Camille Desmoulins Mirabeau'd. Ta ei püüdnudki süveneda krahvi poliitilisse kreedosse. Ta ei teadnud ka, kust võtab ruineerunud aristokraat raha oma tohututeks väljaminekuteks. Muide, seda ei teadnud veel keegi. Ainult kaks inimest suhtusid hiilgavasse

oraatorisse umbusuga — Maximilien Robespierre ja Jean Paul Marat.

Vahepeal pidi ka «Väikeste meelelahutuste» palee tühjaks jääma. Asutava Kogu Versailles'-periood oli lõpule jõudmas. Esimesed emigrandid, sealhulgas krahv d'Artois ning vihatud Polignacid, olid juba Prantsusmaalt lahkunud. Juulis ja augustis hakkas õukond Bastille' vallutamise päeval saadud šokist vähehaaval toibuma. Septembris lömitasid Asutava Kogu deputaadid Louis XVI ees, andes talle pidulikult üle õiguse kauemaks ajaks edasi lükata Asutava Kogu poolt vastuvõetud mistahes seadusandlikku akti. See julgustas otsustamisvõimetut isevalitsejat, keda tagant tõukas Marie Antoinette — Mirabeau teravmeelse väljenduse järgi «ainuke meesterahvas kuninga perekonnas». Kuid peale kuninganna avaldas survet ka kogu õukonnakamarilja. Märgates saadikute järeleandlikkust ning olles teadlik nende vahel valitsevatest sügavatest lahkhelidest, otsustas õukond, et on kätte jõudnud aeg tegutseda.

14. septembril kutsus Versailles's paiknevate sõjaväeosade vastu usalduse kaotanud kuningas kohale Douai'sse majutatud Flandria rügemendi. 1. oktoobril korraldati lossi ooperisaalis pidulik bankett rügemendi ohvitseride auks. Nad võeti südamlikult vastu ning joodeti purju. Kuninganna võlus neid oma iluga, õukondlased sõbraliku kohtlemisega. Peo ajal ilmus kohale ka kuningas, hoides kätel väikest troonipärijat. Truualamlike tunnete puhangus trampisid joobnud ohvitserid jalge alla revolutsiooni kokardid ning andsid ähvardavaid tõotusi.

Kõik see sai peagi teatavaks ka Pariisis. Revolutsiooni saatuse pärast muretsev nälginud ja vaevatud rahvas mäletas hästi juulipäevi. Nüüd pidid Bastille' vallutajad algatuse uuesti enda kätte võtma. Jean Paul Marat, Pariisi demokraatia kartmatu juht, kutsus rahvast üles nurja ajama õukonna kontrrevolutsioonilised sepitsused. 5. oktoobril liikusid loendamatud pariislaste hulgad — nende seas oli ainuüksi naisi üle kuue tuhande —, kaasas suurtükid, põhjatuid teid mööda grandioossele rünnakule kuninga residentsi poole. Rahvuskaardi ülem markii La Fayette kohkus tõsiselt. Ta kõhkles kaua, kas kaitsta rahvast kuninga või, vastupidi, kuningat

rahva eest, kuni hüüded «Laternaposti külge!» teda oma rahvuskaardi salgaga rahvahulgaga ühinema sundisid. Ta sõrkis sündmuste sabas ning jõudis Versailles'sse märksa hiljem kui demonstrantide põhimassid. Kella viie paiku päeval piirasid vihmast läbimärjad ja porised ning nälginud pariislased kuninga residentsi sisse. Järgmisel hommikul toimus kokkupõrge kuninga kaitsesalgaga. Rahvas tormas lossi. Ehmunud kuningas ilmus La Fayette'i saatel kaks korda rõdule. Louis XVI kirjutas nüüd kiiresti alla «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonile» ning augustikuu agraarseadusandluse aktile, mida ta senini oli keeldunud tegemast. Ja veel samal õhtul, ümber piiratuna mitmetuhandelisest rahvamurrust, kolis kuningas Pariisi.

Versailles'st lahkunud õukonnale järgnes ka Asutav Kogu.

Külm sügistuul rebis vankrikatet. Maximilien mähkis end külmakartlikult pleedisse. Jälle Pariis! Hüvasti, Versailles, hüvasti, «Väikesed meelelahutused» ... Mida toob tulevik?

Silmad pooleldi sulgenud, läbis Maximilien mõttes tee, mis oli käidud maist oktoobrini. Teda ei murdnud esimesed ebaõnnestumised — ta oli nendeks valmis. Teda ei heidutanud ka õelus — seda võis oodata. Ta tundis juba lüüasaamise salvavat kibedust ning esimest võidurõõmu. Maximilien taipas, et tema tegude ja kõnede ning tema enese kohtunikeks ei saa olla kuningas, ministrid ega kolleegid Asutavast Kogust, vaid ainuüksi rahvas, toosama rahvas, kelle nimel ta otsustas võidelda üllalt, kartmatult ja laitmatult, kelle heaks ta oli valmis ohverdama kogu oma talendi, kogu oma auahnuse ning kogu oma elu kuni viimse hingetõmbeni.

Kuues peatükk

TAAS PARIIS

Pealinn võttis Maximilieni ebasõbralikult vastu. Tuul kiskus kübarat, vihma sadas, ei olnud kuiva kohta hamba all, tänavail liikusid sünged, oma muredega koormatud inimesed.

Robespierre tundis end kuidagi mahajäetuna ja abituna. Pariisi ei tundnud ta kuigi hästi. Siin polnud tal kedagi. Kunagi üsna ammu, kolledži esimestel aastatel, külastas Maximilien, tõsi küll, üht maja, kus teda meeleldi ning armastusega vastu võeti. See oli Pariisi Jumalaema Peakiriku priori, Robespierre'i kauge sugulase La Roche'i maja. La Roche oli suhtunud Maximilienisse südamlikult ning nooruk nägi noil aastatel temas isa. Ent heasüdamlik La Roche puhkas juba ammu hauas, tema majja aga olid elama asunud võõrad inimesed. Minevikku ei saa ellu äratada. Tuleb kiires korras ulualune leida.

Pärast Assamblee ülekolimist Pariisi toimusid esimesed istungid peapiiskopi palees; seejärel leidsid seaduseandjad uue asukoha Tuileries' suures maneežis, kuninga residentsi lähedal.

Alalisest elukohast Tuileries' läheduses Maximilien ei unistanudki: korter südalinnas oli kallis ja seda oli raske saada. Robespierre asus elama oma töökohast kaugele, Marais' kvartalisse, Saintonge'i tänavale majja nr. 30. Siin üüris ta ühe noormehega kahe peale väikese ja viletsa korteri. Naabri nimi oli Pierre Villiers. Ta valmistus sõjaväeteenistusse astuma, oli harva kodus ega tülitanud Maximilieni üldse. Vastupidi, deputaat kasutas mõnikord noormehe abi, usaldades temale oma kõnede ümberkirjutamise ning mõned pisitööd.

Elu pealinnas oli kallis, küllaltki askeldus- ja vaevarikas. Maximilienil, kellel kunagi ülearust raha taskus polnud, tuli esimestel kuudel Pariisis virelda ja nii nagu kunagi õppimise ajal ka pühapäevaülikonnast loobuda. Poole deputaadipalgast saatis ta õele Arrasi; küllaltki kalliks läksid hommikueined ja lõunad restoranis; ülejäänud raha kulus kirjavahetuseks, ajalehtede ostmiseks ning jooksvateks kuludeks.

Muide, rahapuudus Maximilieni ei häirinud. Palju rohkem muret tegi talle aga ajapuudus. Asutav Kogu võttis Robespierre'ilt peaaegu kogu päeva, demokraatlikud klubid aga õhtu kuni kella üheteistkümne-kaheteistkümneni. Ta väljus kodust varahommikul ja saabus tagasi alles hilisööl. Aga ajalehed tuli ju ka läbi vaadata,

kirjad kirjutada, ette valmistada artiklid ajalehtedele, kohtuda inimestega. Ja lõpuks tuli — ja see nõudis eriti palju aega — koostada ka kõnetekstid esinemisteks järgmisel päeval. Ta erines oma paljudest Talleyrand'i- või Le Chapelier'-taolistest kolleegidest, kes pärast väsitavat päeva lõid õhtud ning ööd läbi aega surnuks mängupõrgutes ja lõbumajades, puududes seejärel järjekordselt istungilt. Robespierre veedab sageli öid kirjutuslaua taga, selleks et varahommikul olla varustatud uute ideede ja argumentidega. Pole ime, et tema nägu muutub üha kahvatumaks, aukuvajunud silmadesse tekib palavikuline läige ning voodipadjale ilmuvad esimesed vereplekid. Kohutav pinge pidi jätma jäljed, mida ei suutnud olematuks teha igapäevased pealesunnitud jalutuskäigud Saintonge'i tänavalt Tuileries'i paleeni ja tagasi. Oma jalutuskäike hindas Robespierre mitte ükskõnes sellepärast, et ta võis siis hingata värsket õhku ning vabaneda alalistest mõtetest, vaid need tutvustasid teda ka pealinnaga, nende inimeste elu ja meeleoludega, kelle huvide nimel Maximilien Asutavas Kogus sõnalahinguid pidas.

Kuigi Robespierre tundis Pariisi halvasti, ei jäänud tema pilgu eest siiski varju muudatused, mis olid siin viimase kaheksa aasta jooksul toimunud.

See hiiglalinn oma poolemiljonilise elanikkonnaga kasvas ja kerkis just nagu taigen pärmi mõjul. Tõsi küll, südalinn oma paleede, kirikute ja parkidega polnud peaaegu muutunud. See-eest aga täienesid agulid ja eeslinnad igal aastal paljude uute elamutega. Tekkis uus ühiskonnakiht — kodanlased-majaomanikud, kes ehitasid maju selleks, et neid üürile anda. Maximilienile torkas alatasa silma inimeste rohkus tänavatel ja väljakutel, kus tungles lõputu kirev rahvamurd, peaaegu ühetaoline nii hommikul kui ka õhtul.

Mitte ilmaaegu ei seisnud Pariis Prantsusmaa linnade esirinnas. Tema manufaktuuride toodete kuulsus ulatus kaugele üle Prantsusmaa piiride. Teenindades kuninga õukonda, suurfinantsiste, rikkaid aadlikke ning kõrgemat vaimulikkonda, valmistas pealinna tööstus kõikvõimalikke luksusesemeid. Suure kuulsuse olid võitnud kuninglikud gobelääni- ja vaibamanufaktuurid, samuti ka luksusmööblit tootvad ettevõtted. Kuid käsitsi või

masinate abil töötavad suurkapitalistlikud manufaktuurid olid siiski haruldased. Enamik Pariisi ettevõtteid kujutas endast väikesi töökodasid, kus töötasid kõigest mõned töölised.

Oli päris loomulik, et Pariisi proletariaat oli väikesearvuline, moodustades veidi üle neljandiku tootmisse rakendatud elanikkonnast. Siia kuulusid ka ehitustöölised — need olid küladest Pariisi kogunenud hooajatöölised, kes ilmusid tavaliselt kevadel ning lahkusid külmade tulekuga. Pealinna töötava rahva kooris jäid eeslauljateks endiselt käsitöölised, kes olid seotud keskaegsete tsunftide riismetega, mis domineerisid mõningates tootmisharudes.

Maximilienil oli teada Pariisi proletariaadi erakordselt raske olukord. Olles sunnitud töötama ööpäevas neliteist kuni kuusteist tundi, ei teeninud manufaktuuritööline päevas üle kahekümne-kolmekümne suu, s. o. vaevalt leivaraha. Pole imestada, et see tekitas tööliste hulgas sageli meelepaha, nad organiseerisid streike ning ülestõuse.

Iseloomulikuks jooneks Pariisile oli arvuka väikekodanlastest koosneva vahekihi olemasolu. Selle kihi moodustasid kääbusettevõtete omanikud, poodnikud, turukaupmehed ning trahterite ja sissesõiduhoovide pidajad. Neil väikeomanikel oli Pariisis märksa suurem erikaal kui kaubanduse ja tööstusega seotud suurkodanlusel. Neil tuli revolutsioonilise Pariisi paljudes klassivõitlustes välja astuda koos proletariaadiga.

Väikekodanluse huvid ja lootused olid eriti lähedased ja arusaadavad oma rahva suure poja Jean Jacques Rousseau' ustavale õpilasele ning järgijale Maximilien Robespierre'ile.

Maximilieni peamisteks tähelepanu objektideks — kui mitte arvestada tema tööd Asutavas Kogus — olid ajakirjandus ja klubid.

Ajakirjanduse oli loonud revolutsioon. 1789. aasta suve jooksul tekkis tohutu hulk ajalehti, ajakirju ja lehekesi, mis hakkasid ilmuma iga päev, iga nädal ja iga kuu, neid müüdi ja saadeti välja ettetellimisel, jagati tasuta ning kleebiti pealinna majade seintele. Erinevate parteide ja rühmituste häälekandjad pidasid võitlust

avaliku arvamuse pärast, püüdsid seda kas oma huvidele allutada või ise sellele alluda. Mõnest lehekesest ilmus vaid üks või kaks numbrit, teised aga kiratsesid pikemat aega. Kuid leidus ka selliseid ajalehti, mille iga päevaga kasvav populaarsus kindlustas niihästi neile kui ka nende kirjastajatele laialdase kuulsuse.

Maximilienil oli hästi meeles Marat' raamat, millega ta oli esmakordselt kokku puutunud üliõpilasaastatel. Äärmuslike veendumustega revolutsionääri Marat' nimi kõlas Versailles's korduvalt. Nüüd märkas Robespierre, et «Kriminaalseadusandluse plaani» autor muutus pealinna rahvapublitsistide plejaadis peaaegu kõige kuulsamaks.

Andekas arst ja füüsik Jean Paul Marat loobus revolutsiooni nimel karjäärist teaduse alal, kindlustatud ja rahulikust elust, et rakendada kogu oma temperament, talent, oma aju ning süda rahva huvide teenimisele. Ta oskas paremini kui teised vaadata tulevikku ning läbi Asutava Kogu kodanlike liidrite tühjade sõnade pettekulla märgata nende plaanitsetavat reetmist. Oma ajalehe «Rahva Sõber» veergudel piitsutas Marat Bailly' ja La Fayette'i poliitikat ning süüdistas Mirabeau'd avalikult reetmises ja kokkumängus õukonnaga. Rünnates ühtviisi nii parem- kui ka pahempoolseid, andis Marat õige hinnangu Robespierre'ile, suhtudes temasse suure austusega ning nimetades teda ajakirjanduse veergudel väärikaks ja vankumatuks. Valitsus ja suurkodanluse liidrid kartsid ja vihkasid «Rahva Sõpra», kiusasid teda igati taga, sundides teda korduvalt põranda alla minema. Kuid Pariisi lihtsad inimesed toetasid kindlalt oma huvide kaitsjat.

Muude ajalehtede hulgas pööras Robespierre tähelepanu ka ajalehele «Prantsuse Patrioot». Tema huvi äratas toimetaja nimi: Brissot de Warville. Brissot! . . . Tõepoolest, ta on kusagil seda nime kuulnud, ent kus? . . . See meenus Maximilienile, kui ta kord ajalehe «Prantsuse Patrioot» väljaandjaga isiklikult kokku puutus.

See oli juhtunud ammu, peaaegu kümme aastat tagasi. Pärast ülikooli lõpetamist oli noor Robespierre Pariisi parlamendi prokuröri härra Nollot' juures praktikal. Seal ta kohtuski noore asjaajajaga, kes jutustas talle palju oma reisidest ja seiklustest. Olles trahteripidaja

poeg, oli ta oma nooruse veetnud kärarikkas elukeerises tulvil seiklusi. Pierre Brissot unistas saada kirjanikuks. Ta oli kõneosav ja andekas. Ent ta ei meeldinud Maximilienile. Brissot' mustade silmade rahutult ekslev pilk näis tabamatuna ning kogu tema välimuses oli midagi ebamoraalset ja räpast. Sellistest inimestest püüdis korralik Robespierre alati eemale hoida.

Antud juhul ta ei eksinud. Brissot osutus näruseks inimeseks, mitte niivõrd füüsiliselt kui just moraalselt. Kahepalgeline demagoog ehtis ennast kauemat aega kord vabariiklase, kord demokraadi rõivastega. Nagu aeg näitas, polnud ta ei üks ega teine. Tema ajaleht «Prantsuse Patrioot» kaitses ideesid, millest nende autor hiljem lahti ütles. Praegu vajas ta populaarsust ning püüdis seda ka kõigi võimalike abinõudega saavutada.

Ja veel üks ajalehe pealkirja alt loetud tuttav nimi meenutas Maximilienile ammuseid, jäädavalt minevikku vajunud aastaid. See nimi puudutas tema hinge kõige hellemaid kohti, sest see kuulus inimesele, kes oli Robespierre'i sõber tema otsingute päevil, päevil, millal ta leidis oma õpetaja.

Maximilienile näis, et ta oli Camille Desmoulins'i vilksamisi Versailles's näinud; nüüd ei kahelnud ta enam selles, et koolivend elab Pariisis ning on kaugele jõudnud.

Tõepoolest, Desmoulins'i ajalehel «Prantsuse ja Brabanti Revolutsioon» oli suur levik ning see müüdi alati kiiresti läbi. Terav, salvav, kuid ühtlasi ka naljatlev stiil, mida algaja ajakirjanik suurepäraselt valdas, oli pariislastele väga meeltmööda. Peale selle oli «Revolutsioonide» väljaandja tuntuks saanud: oli ju tema Palais Royali tulisemaid agitaatoreid, kes näitas rahvale teed Bastille'i juurde! Camille nimetas ennast «laternaposti peaprokuröriks». Oma ajalehes ja brošüürides irvitas ta õukonna üle ja uhkustas eriti sellega, et oli suutnud ära teenida Marie Antoinette'i vihkamise.

Robespierre luges Camille'i artikleid huviga. Ta ei suutnud oma vana sõbra suleosavuse vastu ükskõikseks jääda, kuid samal ajal kerkis selgesti ta silme ette Camille ise. Lugedes ridade vahelt, tajus Maximilien, et noor tribuun tunneb revolutsiooni vastu armastust, mis

sarnaneb joobumusega. Camille'i vaimustus ei tundnud mõõtu. Ent kas jätkub tal püsivust ja meelekindlust, kui tuleb tuua tõsiseid ohvreid?

Maximilieni vanad tuttavad kohtasid oma mõttekaaslasi mitte ainult kohvikutes või ajalehetoimetustes: kõik nad olid seotud klubidega, mis hakkasid Pariisis üha tähtsamat osa etendama.

Eriti demokraatlik niihästi oma liikmete koosseisu kui ka oma tribüünil esitatavate ideede poolest oli klubi, mis oli asutatud 1790. aasta aprillis vana kordeljeede kiriku territooriumil ning kandis Inimese ja Kodaniku Õiguste Sõprade Ühingu nime. Rahvasuu nimetas seda lihtsalt Kordeljeede Klubiks. Liikmemaks oli siin madal ja sellepärast oli istungitesaal alati tulvil. Marat ja Desmoulins olid Kordeljeede Klubi alalised külalised. Siin võitis populaarsuse kõuehäälne ja atleetliku kehaehitusega kõnemees advokaat Georges Jacques Danton.

Suurima kuulsuse omandas aga Jakobiinide Klubi, kellele oli määratud olla revolutsiooni baromeetriks. See varem Bretoonide Klubi nimetust kandnud klubi siirdus koos Asutava Koguga Versailles'st Pariisi. Tal õnnestus saada ruum Saint-Honoré tänaval jakobiinide kloostri raamatukogus. Siin sai klubi uue nime: teda hakati hüüdma Konstitutsiooni Sõprade Ühinguks või lihtsalt Jakobiinide Klubiks. Algul ei olnud klubi koosseis kaugeltki demokraatlik: koos deputaatidega kuulusid klubisse üksnes varakad pariislased — advokaadid, arstid, kirjanikud, rikkad meistrid ja kaupmehed. Kõrge liikmemaks kaitses klubi koosolekuid varatute masside osavõtu eest. Klubi eesotsas seisid erinevate rühmitiste liidrid alates Mirabeau'st ja La Fayette'ist ning lõpetades Robespierre'iga. Jakobiinide Klubi mõju suurenes tänu tema laialt hargnenud sõsarorganisatsioonide võrgule provintsis, mille arv kasvas iga kuuga. Klubi populaarsusele aitas üsna palju kaasa ka see, et klubi liikmed arutasid juba aegsasti läbi küsimused, mis esitati seejärel Rahvuskogule.

Robespierre ei jätnud ühtki klubi koosolekut vahele. Siin kontrollis ta enne Assamblee tribüünile asumist oma kõnesid, siin leidis ta sõpru ning ründas hävitavalt

oma vaenlasi. Ja sedamööda, kuidas klubi koosseis üha demokraatlikumaks muutus, sai lihtliikmest Robespierre'ist armastatuim oraator ning jakobiinide liider.

Kord, nimelt 1790. aasta juunis, avastas Maximilien Desmoulins'i ajalehte lugedes, et koolivend tuletab teda meelde, kuid üksnes selleks, et sepitseda tema arvel oma mõtete arendamiseks anekdooti, mis avaldati ajalehe «Prantsuse ja Brabanti Revolutsioon» veergudel. Autor omistas Arrasi deputaadile sõnad, millega too olevat pöördunud rahva poole Tuileries' aias, mõistes hukka ühe Rahvuskogu dekreetidest.

Maximilien pidas tollal tõepoolest võitlust Assamblee reaktsiooniliste määruste vastu. Ta astus ka Desmoulins'i poolt mainitud dekreedi vastu välja, kuid ainult Rahvuskogu seinte vahel. Asjaolu, et ajakirjanik moonutas tema sõnu, süüdistades teda ühtlasi odava populaarsuse tagaajamises, riivas sügavasti ranget Maximilieni, kes pidas oma reputatsiooni äärmiselt kalliks. Ta otsustas jultunud poisinolgi korrale kutsuda ning kirjutas talle külma ja ametliku kirja nõudmisega taastada tõde. Kiri algas sõnadega:

«Auväärt isand, Teie ajalehe viimases numbris . . .»

Desmoulins'i vastus tegi ülinõudliku tõearmastaja paugupealt relvituks. Lubanud vea parandada, heitis Camille oma vanale sõbrale ägedalt ette tema ükskõiksust ja hoolimatust.

«Sinu kiri, armas Robespierre, on kirjutatud otse senaatori väärikuse ja kõrkusega, mis solvavad koolipõlvesõprust. Täie õigusega oled Sa uhke oma Rahvuskogu deputaadi nimetusele. See õilis uhkusetunne meeldib mulle ja mul on kahju, et mitte kõik ei tunne oma väärikust nagu Sina. Ent siiski oleksid Sa pidanud tervitama oma vana sõpra kas või kerge peanoogutusega. Ma ei armasta Sind sugugi vähem sellepärast, et Sa jääd ustavaks oma printsiipidele, ehkki Sa pole jäänud niisama truuks sõprusele . . .»

Seda kirja lugedes tundis Maximilien, kuidas veri põskedesse tungis. Jah, Camille andis talle hea õppetunni. Ta polnud endist sõprust unustanud. Tarvis näidata, et Rahvuskogu saadik pole sugugi kõrgim ja upsakam kui Louis Suure kolledži kasvandik.

Ja Maximilien hakkas otsima juhust, et kohtuda noore ajakirjanikuga. Kohtumine toimuski. Naerusui ulatas Camille deputaadile käe, Robespierre embas ja suudles oma nooruspäevade sõpra südamlikult.

Pärast seda sündmust kohtusid nad nii sageli, kui seda lubas aeg. Maximilien veendus, et Camille on jäänud samasuguseks, nagu ta oli kaheteistkümne aasta eest. Ta võttis nagu varemgi elu kergelt ning oli endiselt muretu. Camille jutustas sõbrale, et oli jumaldanud Mirabeau'd. Nüüd oli see juba möödas. Praegu aga oli ta võlutud Barnave'ist. Kuid peale kõige, õigemini üle kõige on ta huvitatud noorest naisolendist, kellest kaunimat ei leidu terves maailmas ning kelle pärast on ta valmis unustama kõik muu. Südamedaami nimi oli Lucile Duplessis. Ta kuulus heasse perekonda ja Camille oli teinud juba abieluettepaneku, kuid . . .

Siinkohal pidi Camille peaaegu nutma puhkema. Pruudi vanemad nõudsid kiriklikku laulatust. Aga kes lubab seda temale, ateistile ja jumalateotajale, pühakute mõnitajale ning preestrite musta pesu pesijale? Armunud jumalasalgaja oli kõigeks valmis. Ta oli läinud püha Sulpiciuse kiriku küree juurde ning palunud murest murtud näoga end õnnistada. Vaimulikul tekkinud aga kahtlus, kas tema ees seisab vaga katoliiklane, ning ta loobunud palujale oma õnnistust andmast.

Maximilien tundis vaesele kannatajale küll kaasa, kuid suutis vaevu naeru tagasi hoida. Situatsioon näis talle ülimalt koomilisena. Kuidas kergemeelne Camille sellest küll välja rabeleb? Muide, tutvunud Lucile'iga, ei saanud Robespierre teisiti, kui pidi oma sõbra valiku heaks kiitma.

Laulatus siiski toimus. Asja korraldas vana abee Bérardier, endine Louis Suure kolledži direktor, kes võttis kunagise kasvandiku oma eestkoste alla, viimane aga tõotas tulevikus loobuda jumalasalgamisest.

29. detsembril 1790. aastal viidi Sulpiciuse kirikus suure rahvahulga juuresolekul läbi pidulik kombetalitus. Desmoulins'i kirikliku abielu tunnistajateks olid Brissot, Robespierre ning Maximilieni kolleeg Assambleest deputaat Jérôme Pétion. Maximilien tundis end ebamugavalt ning oli väga pahane oma sõbrale, kes oli

ta sellesse loosse mässinud. Robespierre ei talunud vagatsemist, kuid samal ajal ei kiidelnud ta iialgi oma ateismiga. Talle olid äärmiselt vastikud nii kometitegemine kui ka Camille'i näilik vagurus. Eriti suureks muutus ta meelepaha siis, kui peigmees hakkas silmist pisaraid välja pigistama, püüdes teeselda, nagu oleks Bérardier' liigutav jutlus teda vapustanud.

«Ära nuta, silmakirjateener,» sosistas Maximilien heldinud Desmoulins'ile kõrva.

Varsti pärast pulmi alustas õnnelik abielumees veelgi ägedamaid kallaletunge vaimulikkonnale.

Camille'i abiellumine juhtis Maximilieni mõtted igapäevastelt asjadelt kõrvale. Need asjad olid vahepeal keerukamaks muutunud ja omandanud iseloomu, mis ilmselt ähvardas demokraatia saavutusi.

Võitlus Asutavas Kogus jõudis oma haripunkti. Rahva revolutsioonilised väljaastumised 1789. aasta 5. ja 6. oktoobril ei võinud jätta mõju avaldamata kodanliku Assamblee meeleoludele ja koosseisule. Eelkõige kaotas oma kunagise tähtsuse Asutava Kogu äärmine parempoolne osa. Paljud tema liikmed ei ilmunud enam istungitele, liidrid aga olid «jooksus». Tunduvalt paremale poole olid nihkunud ka konstitutsionalistid. Nende juhiks sai õukonnaga salaja sidemed loonud Mirabeau. Ta oli saanud kuninga kassast suurt rahalist toetust ning elas luksuslikku elu, millest ta alati oli unistanud. Mirabeau lootis, et tal õnnestub hoida Prantsusmaad liberaalse konstitutsioonilis-monarhistliku režiimi raames; enesele isiklikult aga püüdis ta uues suuromanike riigis kindlustada peaosa.

Enamik Asutava Kogu pahempoolseid, eesotsas Barnave'i, Charles Lameth'i ja Duport'iga hakkas järkjärgult üha enam kalduma mõõdukatele positsioonidele. Pahempoolsed deputaadid tegid sageli koosolekutel palju kära, edvistades demokraatlike fraasidega. Barnave astus korduvalt ägedatesse sõnalahingutesse Mirabeau'ga, teenides ära rahvahulga kiiduavaldused; ent kõigis tähtsamates küsimustes ühinesid nad konstitutsionalistidega, luues sellega püsiva enamuse, kes ajas «ohjeldamise» poliitikat.

Nende saadikute-uljaspeade seisukord aga, kes söan-

dasid kaitsta rahva õigusi, muutus kriitiliseks. Neil tuli pidada võitlust elu ja surma peale, ilma et ees olnuks märgata mingeid perspektiive.

Kuid nad ei kavatsenud alistuda. Robespierre, kes sammus avangardis, kutsus üles püsivusele ja printsipiaalsusele. Nüüd tundis ta, et teda kuulab ja tema tegevuse kiidab heaks revolutsiooniline Pariis, linn, mis muutus üha armsamaks ja lähedasemaks.

Erinevalt paljudest teistest oskas Robespierre juba siis tulevikku ette näha.

«Asjata loodate juhtida revolutsiooni käiku väikeste šarlatanlike võtetega,» ennustas ta triumfeerivale enamusele külmalt. «Nagu väikesi putukaid kisub teid kaasa pidurdamatu vool; teie edul on niisama lühikesed jalad kui valel, kuid teie häbi jääb püsima igavesti, niisamuti nagu jääb igaveseks püsima ka tõde! . . .»

Seitsmes peatükk

ÄRAOSTMATU

«Aga nüüd antakse sõna deputaat Robert Pierre'ile,» teatas Assamblee sekretär muiates.

«See pole minu nimi,» lausus valju häälega oliivrohelises sabakuues kõhetu mees, kes üldise naerulagina saatel enesele tribüüni poole teed rajas.

«Või polegi teie oma? Andestage, siin on ebaselgelt kirjutatud . . . Esineb härra Robetspierre!»

Vilega vürtsitatud naerulagin tugevneb.

«Minu nimi on Robespierre,» parandab oliivrohelises sabakuues rahvasaadik veel kord külmavereliselt ning tõuseb kindlal sammul tribüünile.

. . . Kui palju kurjust, vihkamist, sõimu ja mürgiseid salvamisi tuli Maximilienil nende poolteise-kahe aasta jooksul taluda! Vahel ei lastud teda üldse tribüünile, mõnikord korraldati obstruktsioone. Alati, kui tuli tema kord kõnelda, tundis ta hirmu, ehkki ta väga hästi teadis, millest kavatseb kõnelda. Ent mehisus saavutas võidu nõrkuse üle. Tema hirmutunnet aga ei märganud keegi. Tribüünil oli ta alati rahulik.

Ta kõneles, kõneles ja kõneles, purustades oma sõnaga

tema ümber püstitatud jäämüüre, andes hävitavaid lööke neile võõbatud ebajumalatele, mis seisid tema teel.

Sõna oli tema jõud, tema tugevus ja tema kuulsus. Sõna tõi talle rahva poolt antud nime, mis sulas tema isikuga sajanditeks lahutamatult ühte: ta muutus Äraostmatuks.

Assamblee peamised seadusandlikud aktid langesid ajajärgule 1789. a. oktoobrist 1791. a. juunini.

Eelkõige tuli kindlustada eelnenud võitluse tulemusena absolutismilt kättevõidetud saavutusi. Tühistanud endise jaotumise seisustesse, kaotasid kodanlikud seaduseandjad päriliku aadli institutsiooni; endistel aadlikel keelati sugukonna tiitlite ja -vappide kasutamine. Kõrvaldati kitsendused, mis takistasid tööstuse ja kaubanduse vaba arenemist, kaotati vanad feodaal-absolutistlikud asutused, esmajoones parlamendid, kehtestati riigi uus administratiivne jaotus. Kirikult konfiskeeritud maad kuulutati riigivaraks ning lasti müügile. Kirikuametid muutusid valitavateks, vaimulikud pidid aga konstitutsioonile vandetõotuse andma.

Kõik need aktid, mille eesmärgiks oli arendada õiguste deklaratsiooni vastavaid teese, pidid kindlustama kodanike formaalse võrdsuse seaduse ees.

Kuid peaaegu samaaegselt viidi ellu dekreedid, mis olid ilmses vastuolus sama deklaratsiooniga ja rikkusid isegi seda formaalset võrdsust.

23. oktoobril toodi istungisaali vaene talupoeg, 121-aastane rauk. Too elupõline pärisori mäletas veel hästi Päikesekuninga Louis XIV ajastut ning «armastatud» Louis XV regentluse ja valitsemise aega. Kõik need pikad aastad hiilgavate valitsejate ajal oli ta äganud pärisorjuse ahelais. Nüüd kõrges eas saabus see halli habemega põlluharija kaugest provintsist Pariisi selleks, et pidulikult tänada rahvast ja seaduseandjaid kättevõidetud vabaduse eest. Asutav Kogu aplodeeris üksmeelselt prantsuse rahva vanimale pojale. Ta astus ebakindlal sammul, toetudes pojapoegadele. Aukülaline pandi istuma tugitooli otse eesistuja vastu ning talle avaldati austust nagu kuningale: sunniti kaabu pähe panema,

kuna kõik deputaadid tervitasid teda, seistes katmata peaga. Rauk vaikis, suured pisarad veeresid tal närtsinud põski mööda alla. «Tundke ennast õnnelikuna,» sõnas talle eesistuja, «vaadates isamaad, mis on saanud vabaks!»

Tõepoolest liigutav pilt! Seaduseandjad nähtavasti unustasid, et kõigest mõne päeva eest olid nad välja kuulutanud esimesed rahvavaenulikud seadused, mis panid alguse repressioonide ahelale selle patriarhi järeltulijate vastu, keda nad täna tervitasid.

Tegelikult võtsid 1789. aasta oktoobrist detsembrini avaldatud dekreedid kogu Prantsusmaa varatute ja kehvikute massilt, keda nüüd meelevaldselt arvati nn. passiivsete kodanike kategooriasse, ära valimis- ja muud poliitilised õigused. Aktiivseteks kodanikeks tunnistati vaid maksumaksjate ladvik, mis moodustas umbes ühe kuuendiku elanikkonnast!

Ühtaegu püüdis kodanlus ennast kindlustada rahva uute väljaastumiste vastu. 21. oktoobril 1789. aastal kinnitati hiljutiste sündmuste mõjul sõjaseadus, mille alusel munitsipaalvõimudele anti õigus kasutada «seadusevastaste kogunemiste» korral vägivalda ja koguni avada tuld.

Peale selle seaduse ei saanud maarahvas peaaegu midagi. Uued määrused keelasid mõisnikul, tõsi küll, kogukonnamaade anastamise, kuid need ei puudutanud varem väljamõõdetud alasid. Talupoegadelt nõuti endiselt kõikide «reaalkoormiste» tingimusteta täitmist kuni maalappide lõpliku väljaostmiseni. Ettevõtjate huvide kaitsmise eesmärgil andis Asutav Kogu löögi ka aktiivsemaks muutunud töölisliikumisele. 14. juunil 1791. aastal võeti deputaat Le Chapelier' ettepanekul vastu dekreet, mis keelas tööliste koondumise ühingutesse ning streigid.

Kodanlikule seadusandlusele pani krooni pähe Asutava Kogu 1791. aasta konstitutsioon.

Konstitutsioon kehtestas pidulikult natsiooni ülemvõimu printsiibi. Kõrgem seadusandlik võim anti Seadusandlikule Kogule — parlamendi ühekojalisele organile, mis valiti kaheks aastaks. Kõrgem täidesaatev

võim kuulus kuningale, kes määras ministrid ning maa- ja merejõudude kõrgemad ülemjuhatajad, temale kuulus ka suspensiivne vetoõigus, see tähendas, ta võis seaduste elluviimise ajutiselt seisma panna. Kuninga isik kuulutati puutumatuks; Assamblee ees kandsid vastutust üksnes täidesaatva võimu agendid, s. o. ministrid. Valimised Seadusandlikusse Kogusse olid kaheastmelised. Õigus valida ja olla valitud niihästi Seadusandlikusse Kogusse kui ka mistahes administratiivsesse organisse oli ainult aktiivsetel kodanikel. Konstitutsioon ei lahendanud agraarküsimust ning seaduspärastas kolooniates säilinud orjapidamise.

Kogu selle perioodi vältel oli Robespierre'i esinemistel kindel suund. Tema põhiidee oli ülimalt lihtne.

Ta nõudis, et seaduseandjad järgiksid konstitutsioonis järjekindlalt ja täielikult Õiguste deklaratsiooni põhimõtteid ega satuks nende printsiipidega igal sammul vastuollu. Ta nõudis samuti, et vabaduse ja võrdsuse nimel väljaantavad uued seadused ei kitsendaks vabadust ega rikuks võrdsust käputäie rikaste hüvede kasuks ning töötajate põhimassi kahjuks ja et kodanike õigusi ei seostataks nende varandusliku seisundiga. Kõik tema kõned — ta esines vähem kui kolme aasta jooksul üle viiesaja korra — olid pühendatud rahva õigustele ja rahva elujärje parandamisele.

Ei olnud vist küll teist probleemi, mis oleks nõnda erutanud Maximilieni kui üldine valimisõigus. Ta vaikis, kui arutati ja tühistati aadli eesõigusi, samuti polnud tema häält kuulda kaubandus- ja tööstusalase seadusandluse või administratiivreformide puhul. Ent niipea, kui kerkis esile küsimus valimisõigusest, aktiivsetest ja passiivsetest kodanikest ning tsensusest, suundus Robespierre sedamaid tribüünile ja oli valmis raevukalt vaidlema erinevate parteide ja rühmitiste liidritega. Noore deputaadi olukord oli üsna keerukas, sest seda vaatepunkti toetasid vaid vähesed; isegi tema võitluskaaslasel Pétionil oli tsensuse küsimuses erinev seisukoht. Kuid hoolimata sellest, et vahel tuli võidelda täiesti üksinda, jätkas Robespierre võitlust. Ta ei piirdunud üksnes esinemistega Seadusandlikus Kogus, vaid aren-

das oma ideid ka Jakobiinide Klubis ning ajakirjanduses.

Robespierre juhtis tähelepanu sellele, et tsensuseprobleemi asetus tulevases konstitutsioonis on teravas vastuolus Õiguste deklaratsiooni kõrgete printsiipidega, millest konstitutsioon peaks lähtuma.

«... Seadus on üldise tahte väljendamine, nii öeldakse deklaratsioonis, ent kuidas on see võimalik, kui määratu enamik, kelle jaoks see konstitutsioon luuakse, ei saa ühelgi viisil avaldada mõju tema koostamisele? ... Rahva isevalitsus, millest kõneleb Õiguste deklaratsioon, jääb tühiseks sõnakõlksuks, kui selle rahva enamikult on võetud poliitilised õigused, mis on lahutamatult seotud rahva isevalitsusega ...»

Robespierre kummutas raevukalt tsensuse pooldajate argumente, kes püüdsid selgeks teha, et kehvikud ja varatud töötajad ei saagi olla huvitatud mõistlikust riigivalitsemisest, sest neil polevat olemas midagi sellist, mis vajaks seaduse kaitset.

«... Kuidas võib, ütlete teie, anda kõik kodanikuõigused tollele, kellel midagi hinge taga ei ole ning kellel pole järelikult ka mitte midagi kaotada. Mitte midagi kaotada! Kui võlts on see meeletult ülbe keel! Kui ebaõiglane on see tõe palge ees! Nähtavasti elavad inimesed, kellest teie siin räägite, meie hulgas täiesti elatusvahenditeta; vastasel korral, kui need vahendid on neil olemas, siis, nagu mulle näib, leidub ka seda, mida kaotada ning millest kinni hoida. Jah, see kare rüü, mis mind katab, see vilets üürikorter, milles möödub minu üksluine ja üksildane elu, tagasihoidlik teenistus, millega toidan oma naist ja lapsi, — tõepoolest ma pean tunnistama, et need pole ju põllumaad, lossid ega tõllad ning luksuse ja rikkuse vaatepunktist võidakse seda pidada «mitte millekski», kuid inimõiguste seisukohalt ei ole see kaugeltki mitte midagi, vaid püha omand, kahtlemata niisama püha kui rikaste hiilgavad mõisad.»

Lükates ümber oma oponentide väiteid, kes kinnitasid, et kehvikut on kerge ära osta ja enda poole võita ning muuta ta sellega ühiskonnale ohtlikuks, märkis Maximilien, et rahva huvid ühtivad ühiskonna omadega. Ta meenutab meelekibedusega revolutsiooni algust.

«... Kas võlgneme siis rikastele ja tähtsatele isanda-

tele tänu selle kuulsusrikka ülestõusu eest, mis päästis Prantsusmaa ja teid? Kas pidas rahvas tookord võitlust selleks, et aidata teil kaitsta tema õigusi ja väärikust, või selleks, et anda teile võim, et teie rahva kõigist nendest hüvedest ilma jätaksite? Kas selleks raputas rahvas maha feodaalaristokraatia ikke, et sattuda uuesti varakate orjusse?»

Keegi ei suutnud kõigutada nende sõnade õigsust. Kuid kas võisid nendega nõustuda ja need omaks võtta jõukad mehed, kes istusid Assamblee pinkidel ning kelle vastu nad olid suunatud?

Taolistest mõtetest on läbi imbunud ka Robespierre'i sõnavõtud rahvuskaardi ja armee demokratiseerimise kohta. Ta vaidles otsustavalt vastu dekreedile, mille alusel rahvuskaarti lubati astuda vaid aktiivsetel kodanikel. Osutades vajadusele hoolitseda selle eest, et rahvuskaardi võitlejad ei muutuks mingiks omaette suletud sõjaväeliseks kastiks ega omandaks korporatsioonivaimu, mis võiks kahjustada vabadust, Maximilien toonitas, et rahvuskaartlase isikus peab sõdur ühte sulama kodanikuga. Kuid see muutub võimalikuks üksnes siis, kui rahvuskaart rajatakse kõige laiematele demokraatlikele alustele, kui tal on üldrahvalik iseloom.

«... Võtta ühelt osalt kodanikelt ära relvakandmise õigus ja samal ajal relvastada teine osa — see tähendab rikkuda võrdsuse põhimõtet, uue ühiskondliku lepingu alust ning astuda üle kõige pühamatest loodusseadustest...»

Niisamuti protesteerib Robespierre ka regulaararmee komplekteerimise vana põhimõtte vastu. Sellise komplekteerimise tagajärjel püsis alaline ning terav vaen sõduri ja ohvitseri vahel: sõdurid värvati kolmandast seisusest, ohvitserid aga kuulusid peaaegu eranditult aadli hulka.

«Riigis on aadliseisus kaotatud,» sõnas Maximilien, «kuid ta püsib edasi armees... On lubamatu jätta Prantsusmaa kaitsmine nende hoolde. Te asendasite kõik ametiisikud vastavalt vabaduse ja võrdsuse põhimõtetele, kuid samal ajal jätate oma kohtadele sõjaväelased, kes oma positsiooni eest võlgnevad tänu despotismile.» Tõele au andes tunnistas Robespierre, et osa ohvitsere ühines revolutsiooniga, kuid nagu ta õigesti märkis, on

samuti tõsiasi, et enamik ohvitserkonnast on vaenulikult meelestatud. Koos sellega esitas ta korduvalt nõudmisi armee ja sõjalaevastiku reakoosseisu õigusliku seisundi parandamiseks, protesteerides siin valitseva traditsioonilise kepidistsipliini vastu. Uue mereväemäärustiku arutamisel taotles Maximilien, et ühesuguste kuritegude eest kannaksid madrused ja ohvitserid võrdset karistust. Võttes osa vaidlustest sõjakohtute iseloomu küsimuses, nõudis ta energiliselt, et kohtuid ei formeeritaks üksnes ohvitseridest, vaid et need kujutaksid endast segakomisjone, mis on valitud niihästi juhtivast kui ka reakoosseisust.

Kuivõrd õigeaegsed olid kõik need avaldused ja nõudmised, näitas sõdurite mäss, mis levis 1790. aasta kevadel ja suvel üle maa. Erakordselt suure tähtsusega oli nelja rügemendi ülestõus Nancy garnisonis, mis suruti aristokraadi markii Bouillé poolt julmalt maha. Vaatamata Robespierre'i energilisele protestile, pidas Asutav Kogu vajalikuks avaldada kindral Bouilléle «rahvuse nimel tänu». See oli eraomanike Assamblee ainuke vastus kõigile nõudmistele armee demokraatlikel alustel reorganiseerida.

Robespierre'i vähesed avaldused agraarküsimuses on tulvil humanismi ja siirast soovi anda põlluharijale abi. Kaitstes talurahva õigusi kogukonnamaale, taotles ta Asutavas Kogus kõikide feodalismiajast pärinevate kuritarvituste täielikku likvideerimist.

Robespierre nõudis, et Asutav Kogu mitte ainult ei keelaks kogukondlike maade anastamise mõisnike poolt, vaid võtaks ka tarvitusele abinõud, et tagastada põlluharijatele need maad, mis läksid mõisnikele üle «seaduslikul» alusel. «... Räägitakse, et mõisnike poolt on aegumisõigus, kuid rahva aegumisõigus on veel põlisem; kardetakse puudutada mõisniku omandit, kuid õigus maalapi eraldamise peale pole iseendast juba midagi muud kui õigus legaliseeritud röövimisele, ent röövimine ei või kunagi luua omandiõigust riisutud varale. Seepärast on täiesti ebapiisav keelata maalappide eraldamine tulevikus, vaid on vaja, et antud juhul oleks seadusel tagasiulatuv jõud! Teisiti toimida tähendab lasta röövijail röövitud maa-alad rahulikult endale pidada!...»

Robespierre tundis sügavalt kaasa ka linna väikekodanlusele: pisipoodide omanikele, omaette töötavatele käsitöölistele, kõigile neile kaubanduse ja käsitööonduse väikeomanikele, kes laostusid, kuna puudus võimalus suurettevõtjate ja kaupmeestega võistlemiseks. Ta esitas projekte varandusliku ebavõrdsuse vähendamiseks, mis ähvardas laostada väikeste inimeste elu. Ent töölised jäid väljapoole Maximilieni vaatevälja.

Koos teiste deputaatidega hääletas Maximilien tööliste vastu suunatud Le Chapelier' seaduse poolt, aidates kaasa selle seaduse kehtestamisele enam kui seitsmekümneks aastaks. Marxi sõnade järgi «see seadus, mis riiklik-politseilike abinõudega surus kapitali ja töö vahelise konkurentsivõitluse kapitalile sobivaisse piiridesse, on üle elanud kõik revolutsioonid ja dünastiavahetused . . .» [1]

Olles tulihingeline rahva kaitsja, ei kujutanud Robespierre siiski piisavalt ette, mis on rahvas. Tema arusaamise järgi ei erine rahvakihid ja klassid, kes moodustavad rahva, peaaegu üldse üksteisest. Robespierre on «narodnik» selle sõna kõige laiemas ja otsesemas mõttes; selliseks jääb ta kuni oma elu lõpuni.

Robespierre oli üks vähestest Asutava Kogu saadikutest, kes võitles Prantsuse kolooniate värvilise elanikkonna õiguste eest.

Esimene ettepanek orjakauplemise kaotamise kohta tehti Assamblees juba 1789. aasta novembris. Kuid paljud saadikud, kellele kuulusid maaomandid Haiitil ja Martinique'il ja kes ekspluateerisid seal orje, olid isiklikult orjapidamise säilitamisest huvitatud. Orjapidajate-deputaatide hulka kuulusid ka vennad Lamethid, nende sõber Barnave aga astus korduvalt välja ettepanekute vastu, mis nõudsid orjapidamise ja mulattide õigusteta seisundi kaotamist.

Oma kõnes deputaatidele väitis Robespierre, et kui konstitutsioon annab poliitilised õigused kõigile kodanikele, kes tasuvad kehtestatud maksud, hoolimata nende nahavärvusest, siis peavad mulattidel olema samasugu-

[1] K. Marx, Kapital, I kd., Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1953, lk. 644.

sed õigused nagu valgetelgi. Jätta selle küsimuse otsustamine Koloniaalasjade Kogule, mis koosneb ainult valgetest, nagu nõudis Barnave, pole muud kui mõnitamine. Mida ütleksid selle kohta härrad deputaadid, küsis Maximilien irooniliselt, kui Prantsusmaal antaks kolmanda seisuse saatuse juhtimine ainuüksi privilegeeritute kätte? Kui vaidluste käigus üks saadikutest esitas paranduse, milles mainiti sõna «ori», hüüdis Robespierre nördimusega:

«Sellest hetkest, kui te viite oma dekreetidesse sõna «ori», häbistate te ennast. Te räägite lakkamatult inimõigustest, kuid samal ajal annate oma konstitutsiooniga õnnistuse orjusele. Mingu kolooniad parem meile kaduma, kui nende edasist eksisteerimist võib tagada vaid meie au, kuulsuse ning vabaduse kaotamise hinnaga! . . .»

Robespierre pidas võitlust puhkust tundmata. Ta esines kõnedega sõjaseaduse vastu, ajakirjanduse ja petitsioonide vabaduse, kohtukorralduse ja vaimulikkonna tsiviilvahekordade korraldamise, kuninga õiguste ning pärandi võrdse jaotamise kohta, surmanuhtluse vastu ning paljudel teistel teemadel. Ja alati jäi tulihingeline rahvatribuun iseeneseks: Äraostmatuks, Vankumatuks, Kaljukindlaks.

Tõustes üha sagedamini ja enesekindlamalt tribüünile, hakkab Maximilien ikka enam silma paistma oma järjekindlate ja printsipiaalsete kõnedega, mis sunnivad pahasoovlikke tõgajaid vähehaaval vaikima ja kohmetuma ning asetavad täbarasse seisukorda üldtunnustatud liidrid. Jäi mõtlikuks Mirabeau, Barnave'il tõmbus nägu pilve, murelikult sosistasid omavahel vennad Lameth'id, keda peeti alles hiljuti Asutava Kogu pahempoolse tiiva liidriteks. Jah! Nad olid Robespierre'i alahinnanud. Lõbus farss muutus tragöödiaks. «Arrasi küünalt» kustutada ilmselt ei õnnestunud!

Nüüd muutus ta tuntuks ka väljaspool Assamblee piire. Maximilieni tundis ja austas sügavasti kogu revolutsiooniline Prantsusmaa. Talle aplodeeriti, tema peale jäädi lootma, talle esitati palveid. Igal sobival juhul pihtisid valijamehed ja korrespondendid temale oma hädasid ja muresid, väljendasid usaldust ja tänu. Tema

laual oli alati terve kuhi kirju. Siin on kiri Avignonist: ametiisikud tänavad soojalt Avignoni kodanike kollektiivse palvekirja kaitseks peetud kõne eest Prantsusmaaga ühendamise kohta. Viis kirja on Marseille'st kohalikelt jakobiinidelt ja munitsipaliteedilt; kirjades esineb kaebusi, avaldatakse lootusi toetusele ja avaldatakse tänu. Neli kirja on Toulonist: ühes nendest teatab munitsipaliteet, et Robespierre'i kodanikuvaprus ja ennastsalgavus, mida ta on linna Kommuuni suhtes korduvalt üles näidanud, ajendas kõrgemat nõukogu talle andma Touloni aukodaniku nimetuse. Kirjutatakse Arrasist, Versailles'st, Bourges'ist, Londonist, Mantes'ist; kirjutavad Belgia demokraadid ning kauge Cayenne'i deputaadid, tema vaimustatud austajad ning tundmatud abipalujad. Endine aristokraat madam Chalabre, kellest nüüd on saanud jakobiin, kutsub Maximilieni «tagasihoidlikule lõunasöögile patriootide seltskonnas», paludes teda valida selleks sobivaim päev. Tulevane žirondiinide inspireerija madam Roland ülistab Robespierre'i kui oma põhimõtetele ustavat, mehist ja meelekindlat inimest, «kelle energia pani väsimatult vastu despotismi pretensioonidele, riugastele ning intriigidele». Aga mis see siis on? Kiri Saint-Justilt, oma tulevaselt mõtteosaliselt ja sõbralt Saint-Justilt, keda keegi, sealhulgas ka Robespierre ise veel ei tundnud. Kirja autor palub toetada tema taotlust Assamblees. Saint-Just suhtub adressaadisse varjamatu vaimustusega.

«Pöördudes palvega Teie poole, kes Te annate jõudu jõuetuks jäävale kodumaale võitluses despotismi ja intriigide valingu vastu, Teie poole, keda ma tunnen üksnes kui jumalat tema imetegude järgi . . .»

«. . . Ma ei tunne Teid isiklikult, kuid Te olete suur inimene, Te pole ainult ühe provintsi deputaat, Te olete kogu inimkonna saadik.»

Ka keegi teine, samuti veel tundmatu tegelane, jälgib tähelepanuga Robespierre'i edusamme. Alles nooreohtu François Noël Babeuf kirjutab Äraostmatu kõnedest innukalt välja terveid lehekülgi, leides nendes ideid, mis vastavad tema unistustele vabastatud inimeste võrdsusest ja õnnest.

Kõik need faktid annavad selget tunnistust toimunud muutustest. Robespierre on nüüd saanud nii suure tähelepanu osaliseks, et rööbiti tema saadikukohustustega hakkab rahvas oma tribuuni kandidatuuri üles seadma tähtsatele administratiivsetele ametikohtadele.

Juba 1790. aasta oktoobris valisid Versailles' elanikud Maximilieni oma ringkonnakohtu esimeheks. 10. juunil 1791. aastal ootas teda uuesti meeldiv üllatus: Pariisi departemangu assamblee valis ta Pariisi Kriminaalkohtu avalikuks süüdistajaks. See oli suur au ja usaldus. Kuid sellega seoses toimus ka iseloomulik intsident: sama kohtu esimeheks määratud Duport, Barnave'i sõber, astus kohe tagasi, sest ta ei tahtnud talle ebameeldiva inimesega külg külje kõrval töötada. Camille Desmoulins häbimärgistas seda teguviisi oma ajalehe veergudel. «Nurjatu silmakirjateener!» pöördus ta Duport'i poole. «Sa tõukad enesest eemale Robespierre'i, aususe kehastuse, ja et sa ei suuda teda kõrvale tõrjuda, lahkud ise ametikohalt, kuhu sind on tõstnud sinu kaaskodanike usaldus või õigemini öelda — nende eksisamm! Tead sa ka, kui suur vahe on tema ja sinu patriotismi vahel? Sadu kordi oled sa kuulnud jakobiinide üksmeelseid kiiduavaldusi, mille kutsusid esile Robespierre'i kõned või ainuüksi tema kohalviibimine.»

Kuid see vahejuhtum tuli Robespierre'i pooldajatele kasuks: renegaat Duport'i asemele valiti Pétion. See aga oli demokraatiajõudude kahekordne triumf.

Niisiis pidi rahva poolehoiu saavutanud ning üha rohkem sümpaatiat võitev Maximilien oma vaenlastest paratamatult jagu saama. Mida vähem Robespierre võis edule loota, seda hämmastavam oli tema järjekindel ja printsipiaalne võitlus Assamblees, kus rahvatribuun kuulajate südamed vallutas. Teda hinnati ja armastati. Ja rahva armastuse esimeseks tunnustuseks oli tema teine nimi — Äraostmatu.

KOLMANDA SEISUSE LÕPP

1790. aasta suvel tähistati Pariisis kaht juubelit. 17. juunil möödus täpselt aasta ajast, kui Generaalstaatide kolmas seisus söandas enda kuulutada Rahvuskoguks. Kodanlus pidas seda päeva oma päevaks. Seda otsustati hiilgavalt tähistada. Palais Royali luksuslikes ruumides teisel korrusel korraldati noobel bankett. Kahesajale inimesele suurejooneliselt kaetud laua ümber võtsid aset «1789. aasta ühingu» [1] liikmed ja kutsutud külalised. Magustoidu ajal andsid daamid Sieyèsile, La Fayette'ile, Le Chapelier'le, Mirabeau'le ja Talleyrand'ile roose ja tulpe. Kõige enam auavaldusi sai osaks Baillyle, kellele pandi pähe pärg.

Lossi akenede all tungles näljane lihtrahvas.

Pärast külluslikku õhtusööki tulid külalised rõdule, et mõnuldes silmitseda «tublit rahvast» ja hingata aedade värskest aroomist küllastunud õhku. Keegi hakkas rahvahulka lõbustama kergemeelse laulukesega; keegi teine aga tegi, küllap purjus peaga, ettepaneku kroonida Louis XVI keisrikrooniga . . .

Kuid kuu aega hiljem, 14. juulil, imetles Pariis uut vaatemängu, mis sugugi ei sarnanenud kodanluse pühaga. Bastille' vallutamise aastapäev kujunes revolutsioonilise rahva võimsuse grandioosseks demonstratsiooniks. See oli föderatsiooni püha [2]: eri piirkondade ja provintside töörahvahulgad kohtusid esmakordselt oma pealinnas päeval, mis pidi igavesti jääma kogu riigi rahvuspühaks. Pariisi tänavatel sülelesid bretoonid provanssaale, gaskoonid tervitasid burgundlasi, overnlased tõstsid klaasi Île-de-France'i elanike terviseks. Marsi väljakule püstitati «isamaa altar», mille ümber kogunenud delegaadid vandusid poolemiljonilise rahvahulga vaimustatud hüüete saatel truudust rahvale — natsioonile, seadusele ja . . . kuningale. Jah, kuningale. Illusioonid ei olnud veel haihtunud, kodanlus pingutas kogu jõudu selleks, et neid säilitada. Siin oli ka midagi trooni-

[1] Nii nimetati konstitutsionalistide liidrite poolt 1790. aasta aprillis asutatud klubi.

[2] S. o. kogu Prantsusmaa revolutsioonilise ühtsuse püha.

taolist traditsiooniliste liiliatega, hapu näoga tüse monarh, tema isemeelne mossis huultega abikaasa ning kogu tusase ilmega õukonnakamarilja.

Mida ühist on neil mineviku varjudel rahva pidupäevaga? Missuguse õela rõõmuga uputaksid nad verre kõik need päeva- ja vabrikutöölised, kelle ees nad on praegu sunnitud etendama statistide osa! Kuid tund ei olnud veel tulnud. Rahvas juubeldas, sattunud joovastusse oma jõust, meer tervitas naeratades föderaate. Ent rahva veri... See hakkab voolama sellessamas pühas paigas, just sellesama lihava kuninga nimel ja sellesama naeratava Bailly käsul, ent mitte täna. See toimub aasta pärast!...

Kord 1791. aasta veebruaris, Asutava Kogu istungi ajal, luges esimees ette kuningalt saadud lühikese kirja, milles too teatas, et saabub Assambleesse, ning palus ennast vastu võtta «ilma etiketita».

Üle kogu saali kõlasid kiiduavaldused. Monarhile saadeti vastu delegatsioon. Esimees ootas majesteedi saabumist püsti seistes. Lõpuks ilmuski saali ministritest kaaskonnaga Loius XVI, tema ees sammusid paažid. Kuningas oli riietatud lihtsasse musta sabakuube, puudusid aumärgid ja regaalid. Saal rõkkas rõõmuhüüetest. Kõik seisid veel ikka aupaklikult püsti. Kuningas pidas kõne. Maskeeritud kaebused olid oskuslikult läbi põimitud komplimentide ja reveranssidega Asutava Kogu aadressil. Kuningas kohustus kaitsma, toetama ja säilitama konstitutsioonilist vabadust, mis on sanktsioneeritud kõikide tahtel ning kooskõlastatud tema, kuninga, sooviga... Ta tõotas, et tahab troonipärija mõistust ja südant juba maast-madalast uue olukorraga harjutada. Seejärel lahkusid Louis ja teda saatvad isikud. Truualamlikest tunnetest haaratud Asutav Kogu saatis neid vaimustushüüetega. Tulevane Ühiskondliku Päästekomitee liige Barère de Vieuzac, lausus pateetiliselt, heldimuspisarad silmis: «Ah, kui hea kuningas! Talle tuleks püstitada teemantidega ülekülvatud kuldne troon!»

Ja seaduseandjad ei jätnud seda repliiki tähele panemata. Silmakirjaliku vaimustuse hoos kinnitas Asutav Kogu ilma nõupidamiste ja vaidlusteta «kuninga ülalpidamiseks» tsiviillehe — kahekümne viie miljoni livri

suuruse summa aastas, pluss neli miljonit kuninganna vajadusteks!

Avalik arvamus oli nördinud. Üks ajakirjanik tähendas äärmise pahameelega, et kuninganna kapriisid lähevad niisama palju maksma kui Assamblee ning kõigi tema komisjonide, komiteede ja allkomiteede ülalpidamine aasta jooksul.

Rikastel aga polnud kahju rahva rahast, mis oli loobitud tsiviillehe fondidesse, sest nende jaoks oli troon kaitsevalliks demokraatia vastu: neil oli tarvis kuningat, kes oleks rahva vastu, kodanluse kuningat; sellist kuningat aga, kui ta on kuulekas tööriist, ei oleks patt ka üle kullata . . .

Sõgedad! Nad unustasid lihtsa tõe: kuidas puurivarbu ka üle ei kullata, puur jääb ikkagi puuriks.

Kuningas, kuninganna, neile lähedased isikud ja õukonna riismed — kõik nad tundsid ennast vangidena. Oleks olnud naiivne loota, et Louis XVI, kes juba lapsepõlvest saadik vaatas enesele kui jumala armust määratud ning hiilgavast ja lömitavast ülemkihist ümbritsetud monarhile, kes oli omaks võtnud kõrgi, kõike ja kõiki põlgava põhimõtte «riik — see olen mina!», hakkaks nüüd kodanluse kuningaks, kuningaks ilma aadli ja vaimulikkonnata, kellelt on võetud tema ülevus ja prerogatiivid ning kes on määratud olema vaid tööriistaks uue võimu käes.

Kuningal ja kuningannal ei tulnud hetkekski tõsiselt pähe üue olukorraga leppida. Kui rahvas oli nurja ajanud katsed lahendada probleem jõu abil, otsustati teeselda alistumist ning revolutsiooni vaenlastega salaja läbirääkimisi pidada. Selleks oli vaja raha — nüüd andis tsiviilleht seda ülikülluses! Seaduseandjad kindlustasid monarhile rahalised ressursid selleks, et too võiks kavakindlalt õõnestada nende eneste positsiooni. Salajane agentuur hakkas töötama. Ühtaegu koostas õukond tegevusplaani: otsustati, et kuningas ja tema perekond lahkuvad salaja Pariisist ning annavad ennast piiri lähedal asuva kontrrevolutsioonilise kindrali Bouillé vägede kaitse alla, seejärel aga purustatakse välisriikide monarhide abil revolutsioonijõud ning taastatakse endine absolutistlik monarhia.

21. juunil 1791. aastal ärkas Pariis hädakella kõlina ja kolme kahuripaugu mürina peale. Oligi nii, et linnukesed olid minema lennanud ja kullatud puur tühi.

Asutavasse Kogusse toimetati pitseeritud ümbrik. Selles oli kuninga manifest. Monarh käristas silmakirjalikkuse eesriide, mõistis väljendusi valimata hukka ja pani vande alla revolutsiooni ja kõik selle saavutused. Ta toonitas, et temalt oli 1789. aasta oktoobrist alates võetud vabadus ja sellepärast tühistab ta kõik riiklikud aktid, mis on käesoleva ajani kinnitatud. Kuningas esitas ka kaebuse rahva vägivallategude kohta, kurtis tsiviillehe summade nappuse üle, klubide võimutsemise ja vaimulikkonna tagakiusamise üle. Ta pöördus prantslaste poole üleskutsega «hoiduda mässuliste mõju alla sattumast», ministritel aga keelas ta «mistahes dokumentidele allakirjutamise kuni uute käskude saamiseni».

Kui see kahekeelne dokument ette loeti, valitses hauavaikus. Seejärel kuulutas Assamblee enese kõrgemaks täidesaatvaks võimuks, kuid teatas ühtaegu ka oma kavatsusest säilitada monarhia. Vaatamata kuninga manifestile avaldati üleskutse, milles ei kõneldud mitte põgenemisest, vaid kuninga «röövimisest». Deputaat Roedereri protestihüüdele: «See on vale! Ta lahkus alatult oma kohalt!» ei järgnenud vastust.

Ent rahvas reageeris kuninga põgenemisele teisiti kui Asutav Kogu. Viha ja äärmine pahameel haarasid pariislasi. Süüdistati La Fayette'i ja rahvuskaarti, purustati kuninga büste, otsiti kõikjalt relvi.

Kordeljeede Klubi tegi Assambleele avalduse, kus nõuti monarhi viivitamatut kukutamist. Kordeljeede petitsiooniga ühinesid paljude progressiivsete ajakirjanike hääled. «Kas panite tähele,» kirjutas ajakirjanik Bonneville, «millised vennalikud tunded paisuvad teie hinges, kui kõlab hädakell, kui antakse kogunemissignaal ja kuningad on põgenema pistnud? Pole enam vaja kuningaid ega diktaatoreid, keisreid ega protektoreid, ka mitte regente! Meie vaenlane on meie valitseja, ütlen teile seda selges prantsuse keeles. Ei ole vaja La Fayette'i ega Orléans'i hertsogit!» [1]

[1] Osa Asutava Kogu liikmetest pidas monarhi troonist loobumise korral regendi või kuninga kandidaadiks Louis XVI onupoega Orléans'i hertsogit Philippe'i.

Maximilien surus sõrmed nii tugevasti kokku, et liigestes hakkas valus. Teda haaras kurbus. Vaevelnud kogu hommiku üksilduses, ei suutnud ta päeval enam välja kannatada ning jooksis Pétioni juurde. Seal leidis ta ees Brissot'. Brissot ja Pétion olid väga erutatud ning tervitasid oma võitluskaaslast rõõmsalt. Nad olid tulvil lootusi: põgenema pistnud kuningas vabastas ju vabariigile koha! Võit oli ligidal. Kuid Robespierre silmitses oma sõpru kahtlevalt. Ta oli kurb ja mõtteisse süvenenud. Mis väärtust on vabariigil, kus võim on koondunud reaktsiooni käsilaste kätte?

21. juuni õhtul ilmus Maximilien Jakobiinide Klubisse. Hajameelselt kuulas ta esimesi sõnavõtte. Barnave püüdis saavutada usaldusavaldust, millega klubi oleks heaks kiitnud Asutava Kogu poolt vastuvõetud abinõud. Maximilien kehitas õlgu. Leidis ka, millega jakobiinide tähelepanu kõrvale juhtida! Ons see praegu peamine... Ta võtab sõna ning toonitab, et rahvale on igal sammul välja pandud püünised; süüdistab kuningat ja tema mõttekaaslasi, kontrrevolutsioonilisi pagulasi ning ministreid ja lõpuks Asutavat Kogu, kes püüab rahvast petta. Robespierre on sügavasti nördinud, et Asutav Kogu jätab riigivalitsemise ennast häbistanud trooni teenrite hoolde. Ta näeb lähenemas veriseid sündmusi. Võib-olla hukkuvad paljud patrioodid... Robespierre silmitseb kurvalt juuresolijaid. Kas võtavad nad tema hoiatusi kuulda?

«Ma tahaksin vähemalt protokollis jäädvustada selle, mis teid tabab... Süüdistades peaaegu kõiki oma ametivendi, Assamblee liikmeid, selles, et nad on kontrrevolutsionäärid — ühed hirmust, teised teadmatusest, kolmandad kättemaksuhimust, neljandad solvatud uhkusest või jälle pimedast usaldusest —, ma tean, tean, et teritan enda jaoks tuhat pistoda. Ent kui ma juba revolutsiooni algupäevil, kui mind Rahvuskogus keegi tähele ei pannud, kui mind kontrollis ainuüksi mu oma südametunnistus, olin valmis oma elu ohvriks tooma tõele, siis võtan seda enam nüüd, kus minu kaaskodanike hääled on mulle rikkalikult tasunud selle ohvri eest, vastu surma peaaegu heateona, mis ei lase mul olla vältimatute õnnetuste ning hädade tunnistajaks!»

Juuresviibijad olid hingepõhjani vapustatud. Saali tekkis hauavaikus. Kuid äkki kargas püsti lehvivate juustega noormees ja, heitnud kõnelejale tulise pilgu, tõstis käe vandetõotuse andmiseks üles.

«Robespierre! Me oleme sinu kantsiks! Me kõik sureme enne sind!»

Ja klubi kaheksasada liiget tõusid Desmoulins'i järel püsti nagu üks mees. Tõstnud parema käe, tõotas igaüks vabaduse nimel koonduda Äraostmatu ümber ning kaitsta tema elu.

See istung andis Robespierre'ile võimu jakobiinide südamete üle.

22. juuni hommikul kõnelesid unest virgunud pariislased:

«Kuningat meil enam ei ole, kuid me magasime üsna hästi!» Tänavatel jooksid lehemüüjad, levitades värskeid ajalehti.

«... On tulnud aeg,» kirjutas Marat, «võtta maha pea ministritel ja nende alluvatel, kõigil peastaabi kurjategijatel ning antipatriootlikel kindralitel, meer Bailly'l, kõigil munitsipaliteedi kontrrevolutsioonilistel liikmetel ning Rahvuskogu reeturitel.» Rahva Sõbrale hõiskas kaasa tulihingeline Desmoulins, kes pidas ennast vabariigi veendunud pooldajaks.

Vahepeal jätkas Asutav Kogu oma tööd. Seadusandjad redigeerisid lõplikult vandetõotuse teksti ohvitseridele ning koostasid seoses Louis XVI manifestiga vastuläkituse, milles uuesti korrati versiooni sellest, et kuninglik perekond on langenud röövimise ohvriks. Aeg venis. Äkki, umbes kella kümne ajal, tekkis segadus. Koridori mööda jooksis hingeldav käskjalg. Keegi karjus:

«Ta on arreteeritud! ...»

Kuningas tunti ära Sainte-Menehould' asulas, mis oli üsna tema sihtpunkti lähedal. Äratundjaks oli postijaama ülem Drouet, kes võttis kuninga perekonna kinnipidamiseks otsekohe abinõud tarvitusele. Põgenike tõld peatati Varennes'is otse kindral Bouillé eelvägede silme all. Tuhanded talupojad naaberküladest tulid kohalikele rahvuskaardi salkadele appi. Ümbritsetuna relvastatud

patrioodide hulkadest, olid kohkunud põgenikud sunnitud tagasiteele asuma.

Vangistatuid saatma määras Asutav Kogu kolm komissari. Nende hulgas olid Barnave ja Pétion. Pétion käitus väärikalt ega tseremoonitsenud eriti oma hoolealustega. Teisiti oli lugu Barnave'iga. Too väga haritud ja maailma näinud keigar ei jätnud kasutamata juhust, et hiilata oma maneeridega kõrgete isikute ees: Barnave istus tõllas kuninganna kõrval, ja kui uskuda kuulujuttu, oli kütkestatud. Marie Antoinette kasutas kogu oma sarmi selleks, et võluda Assamblee silmapaistvat deputaati. Olgu kuidas oli, kuid Varennes'i kriisi perioodil unustas endine Rahvuskogu pahempoolsete liider, kes juba enne seda sündmust oli tublisti paremale nihkunud, täiesti oma senised tõekspidamised ning jäi kuni tapalavani kuninga ja trooni ustavaks pooldajaks.

13. juulil hakkas Assamblee arutama kuninga saatuse küsimust. Kuulati ära komisjoni ettekanne, kes oli uurinud Varennes'i põgenemise asjaolusid. Aruandja tegi järelduse, et Louis XVI tulevat kuninga isiku puutumatuse printsiibi põhjal tunnistada süütuks; talle tulevat tagasi anda troon; kuid ühtlasi tulevat ettekandja arvamuse järgi vastutusele võtta välismaale põgenenud kindral Bouillé ning kuningat saatnud isikud, kes olevat süüdi «röövimises».

Vaidlused olid väga ägedad ja kestsid kolm päeva. 14. juulil esines kõnega Robespierre.

«Kuningas, ütlete teie, on puutumatu; ta ei või karistuse alla langeda — niisugune on seadus. Te häbistate iseennast! Ei, te poleks iialgi välja andnud dekreeti, mille järgi üks inimene seisaks seadusest kõrgemal ja võiks karistamatult kallale kippuda vabadusele ning rahvuse olemasolule. Ei, seda pole te teinud ja kui te oleksitegi julgenud sellise seaduse välja anda, siis oleks prantsuse rahvas üldise pahameeletormiga teile meelde tuletanud, et kõige kõrgem sõltumatu võimukandja astub oma õigustesse! . . .

Kuninga kätt juhtisid teised? Kas pole siis kuningas võimeline korda saatma noid või teisi tegusid? Aga kui kuningas ähvardab rahva õnne ja isegi tema elu? Kui valitseja tõukab riigi kodu- ja välissõja koledustesse,

kui monarh interventide eesotsas ründab vabadust ja revolutsiooni saavutusi, kas säilib tema isikupuutumatus ka siis?

Iseenesestki mõista on see absurdne. Muidugi võivad taolisi «põhimõtteid» avaldada üksnes revolutsiooni vaenlased või inimesed, kes ei anna enesele oma sõnadest aru.»

Lõpuks näitas oraator nende rahvasaadikute täielikku põhimõttelagedust, kes soovitasid langetada kogu kohtumõistmise jõu «röövijate», s. o. põgenemise kaasosaliste peale.

Parempoolsed deputaadid olid sellest kõnest nii jahmunud, et kuulutasid Robespierre'i... hullumeelseks! Mõned välismaised diplomaadid saatsid oma valitsusele vastava sisuga ettekanded, kuid olid mõne päeva pärast sunnitud need ümber lükkama.

Oma kõnes väljendas Robespierre muuseas ka mõtte, mis oli teda piinanud kuninga põgenemise päevast alates.

«Ei piisa despoodi kukutamisest, kui seepeale satud uue despotismi rõhumise alla...»

Louis XVI oli ennast näidanud despoodina, sõnamurdliku ja kõlbmatu monarhina. Ta tuleb tagandada. Selles ei olnud Maximilienil mingit kahtlust.

Mida edasi teha? Luua vabariik, nagu arvasid Brissot ja Pétion? See oligi tema kahtluste põhjuseks. Ta polnud kindel selles, et vabariik võiks kujunenud tingimustes olla monarhiast parem.

Ja tõepoolest, vaagis Robespierre, mis on antud momendil kõige hirmsam ja ähvardavam? Varakate klasside despotism, Asutava Kogu reaktsiooniliste elementide türannia. Mida toob sel juhul viivitamatu vabariigi väljakuulutamine? Ei midagi peale selle «uue despotismi» võimu legaliseerimise.

Robespierre hakkas kartma, et rahva puuduliku organiseerituse juures annab monarhia kaotamine kogu võimutäiuse suurkodanluse kätte, samal ajal aga võib monarhia olemasolu seda võimu mingil määral piirata ja sellega kergendada massidele otsustava võidu saavutamist tulevases võitluses.

See idee oli ebajärjekindel ja ekslik. Kuid tollal mõt-

lesid niiviisi paljud. Vabariigi ja monarhia küsimuses ei suutnud Äraostmatu Varennes'i kriisi perioodil tõusta kõrgemale tasemest, mis domineeris demokraatliku leeri kujutlustes.

Riigiisad Asutavas Kogus tõstsid Robespierre'i poolt heidetud kinda üles. Järgmisel päeval esines enamiku nimel Antoine Barnave. Seadusandjad teadsid, keda Äraostmatuga vastamisi seada. Pärast Mirabeau' surma [1] peeti Barnave'i üheks paremaks kõnemeheks Assamblees. Ta oli külm, seesmiselt distsiplineeritud, ennast valitsev ja dogmaatiline. Robespierre'ile, kes oli saavutanud ülevõimu Jakobiinide Klubis, vaatas ta kui isiklikule vaenlasele. Oma sõnarohke kõne pühendas Barnave kuninga isiku puutumatuse printsiibi kaitsmisele. Samal ajal — ja see oli eriti märkimisväärne koht tema kõnes — ilmutas ta tahtmatult suurkodanluse tulist hirmu masside uute revolutsiooniliste väljaastumiste ees.

«Meile tekitatakse tohutut kahju, kui lõpmatuseni jätkatakse revolutsioonilist liikumist, mis on purustanud juba kõik selle, mida oli vaja purustada, ning viinud meid viimse piirini, kus tuleb peatuma jääda... Mõtelge järele, härrased! Mõtelge sellele, mis sünnib pärast teid! Te tegite kõik, mis soodustab vabadust ja võrdsust... Sellest järeldub too suur tõde, et kui revolutsioon teeb veel ühe sammu edasi, siis pole see enam midagi muud kui revolutsiooni ohustamine. Esimene, mis sellele järgneks, oleks kuningavõimu kaotamine, sellele aga järgneks kallalekippumine eraomandile... Niisiis, härrased, kõik peavad aru saama, et üldsuse huvides ei tohi revolutsioon enam edasi kesta...»

Oleks olnud raske täpsemalt väljendada seda, mis kodanlike deputaatide südames pakitses. Oma võimupiirid tagasi saanud kuningas peab aitama lõpetada selle maapõhja neetud revolutsiooni, mis oli juba ära tüüdanud ja mis ähvardas finantsaristokraatiat üha uute ohtudega.

Samal päeval anti välja dekreet kuninga «röövijate» kohtulikule vastutusele võtmise kohta. «Röövijaid»

---

[1] Mirabeau suri 1791. aasta aprillis.

süüdistati vandenõus konstitutsiooni vastu ning välismaiste interventide sissetungi ettevalmistamises. Sellega võeti Louis XVI-lt kaudselt igasugune süü.

Hakkas lähenema otsustav hetk. Kordeljeede Klubi koostas uue petitsiooni, mis kutsus üles tagandama reeturist kuningat. 16. juulil pöördusid kordeljeed abipalvega jakobiinide poole. Jakobiinide Klubis eneses käis kibe võitlus. Kuid lõpptulemus näis eelnenud sündmuste valguses selgena: enamik jakobiine otsustas seda avaldust toetada. Seejärel lahkusid deputaadid-jakobiinid eesotsas Barnave'iga klubist. Jakobiinide parempoolne osa katkestas klubiga sidemed mitte ainult faktiliselt, vaid ka formaalselt ning asutas föjaani kloostri ruumides uue ühingu, mis sai Föjaanide Klubi nime. Selle klubi koosseisu läks üle suurem osa «1789. aasta ühingu» liikmeid. Tema liidriteks said Barnave, Duport, Alexandre Lameth, La Fayette ja Bailly. Föjaanide Klubi muutus suurkodanluse keskuseks väljaspool parlamenti.

Lõhenemine toimus Jakobiinide Klubi kõigis osakondades. Suurem osa perifeerias asuvaid jakobiine aga säilitas truuduse oma põhituumikule, mille eesotsas seisid Brissot, Pétion ja Robespierre.

Jäi üle vaid veri... Patriootide veri, millest kõneles Robespierre, mille valamist ta pidas paratamatuks ja mida senini veel polnud valatud. Seda verd oligi vaja selleks, et kindlustada uus olukord ja ka selleks, et otsustavalt ja tagasipöördumatult lõpule viia endise kolmanda seisuse lõhenemise protsess. Ja ta hakkaski voolama, too lihtinimeste püha veri.

Toetades kordeljeede petitsiooni Louis XVI tagandamise kohta, sai Äraostmatu ühtlasi väga hästi aru, et Asutava Kogu ja raekoja kodanlikud peremehed võivad sellest teha sobiva ajendi provokatsioonide korraldamiseks. Robespierre ei varjanud oma kartusi ja rääkis neist klubis 16. juulil.

Seaduseandjad valisidki nimelt selle tee. Nad andsid kiiresti välja kuningat rehabiliteeriva dekreedi. Selle dekreedi eesmärgiks peale tema otsese ülesande oli tun-

nistada petitsioon mässumeelseks aktiks: valitsuse seisukoha järgi tuli uue seaduse vähimatki kahtluse alla seadmist lugeda valitsusvastaseks vandenõuks, mida võib ja tuleb karistada! Suurepärase seadusetundjana ja terase silmaga vaatlejana ei kahelnud Maximilien hetkegi selles, et reaktsioonilised deputaadid haaravad kinni just sellest ajendist ning korraldavad ammuihaldatud arveteõienduse vihatud rahvaga. Seepärast otsustas Jakobiinide Klubi kohe pärast seda, kui dekreedi ilmumine sai teatavaks, Robespierre'i tungiva nõuande peale panna petitsiooni teksti trükkimine seisma.

Kuid oli juba hilja.

17. juuli hommikust peale hakkas rahvas kogunema Marsi väljakule. Just nagu pidupäevalgi olid mehed kaasa võtnud oma naised ja emad lapsed. Prääniku te ja pirukate müüjad pakkusid oma kaupa. Noorus lõbutses, lahutades meelt laulude ja tantsudega. Kõigil oli aasta tagasi toimunud üleva ja rõõmsa föderatsioonipüha tähistamine veel elavalt meeles.

Keskpäeval ilmus jakobiinide saadik. Ta tegi teatavaks oma klubi otsuse. Seejärel koostati Kordeljeede Klubi juhtide Bonneville'i, Robert'i ja Chaumette'i ettepanekul «isamaa altaril» uus petitsioon. See kollektiivne avaldus lõppes sõnadega: «Meie nõudmine on: tuleb arvestada seda, et Louis XVI kuritegu on kindlaks tehtud ja kuningas on troonist loobunud. Me nõuame samuti, et tema loobumine vastu võetaks. On tarvis kokku kutsuda uus Asutav Kogu selleks, et mõista kohut süüdlase üle ning organiseerida uus täidesaatev võim.» Petitsioonile kirjutas alla üle kuue tuhande inimese.

Umbes kella kahe paiku tulid kohale munitsipaalametnikud, kelle tuleku eesmärgiks oli uurida rahva meeleolu. Rahvamassi rahumeelsus rahuldas neid ning nad kandsid sellest munitsipaliteedile ette. Kuid verine käsi oli juba rahva pea kohale tõstetud. Kella poole kahe ajal sai munitsipaalnõukogu Asutava Kogu esimehelt Lameth'ilt energilise nõudmise tarvitada vägivalda; pisut hiljem korrati seda nõudmist. Kella viieks otsustas munitsipaalnõukogu kehtestada sõjaseaduse. Nüüd ilmus areenile meer Bailly, kes, ehitud kolmevärvilise särbiga, laskus raekoja trepist alla. Meer kõndis aegsasti

Grève'i väljakule koondatud rahvuskaartlaste ridade vahel, sosistades igale ohvitserile midagi kõrva. Käsklused olid antud, püssid laetud ning kodanlik kaardivägi hakkas eesotsas vahva La Fayette'iga liikuma.

Kui rahvas kuulis trummipõrinat ja nägi sõjaväeosi, kostsid imestushüüded. Misjaoks võetakse valve alla väljapääsud? Mida kavatsetakse teha? Väljaku ühes servas kostsid hüüded: «Maha täägid!» ja rahvuskaartlaste suunas lendasid kivid. Lajatas üksik lask... Kes oli laskja?... Oli see provokaator? Bailly läks kõrvale. Kõlas esimene kogupauk. Rahvuskaartlaste püssitorud olid suunatud õhku. Rahvamurrus kuuldus suminat: «Jääge paigale! Lastakse paukpadrunitega!»

Kuid kohe järgnes teine kogupauk, mis hajutas kõik kahtlused: «isamaa altar» oli naiste ja laste verega niisutatud! Õhk kajas meeleheitlikest karjetest. Relvastamata rahvamass pistis jooksma. Ent kuhu? Väljapääsud oli sõjavägi ettenägelikult hõivanud. Tegevusse astus ratsavägi. Paanikasse sattunud rahvasumma kiiludes raiusid rahvuskaartlased saablitega.

... Pimeduse saabudes oli kõik lõpetatud. Marsi väljakule jäi lamama mõnisada tapetut ja haavatut; mitte ükski «võitjatest» ei langenud selles neile ohutus lahingus...

Oma ohvrite verest joobunud ja hoogu sattunud rahvuskaartlased puistasid tagasiteel demokraatide aadressil ähvardusi. Marssides mööda Saint-Honoré tänavat, hakkasid sõdurid ähvardama Jakobiinide Klubi. Kuuldus ettepanekuid teha klubi suurtükitulega maatasa.

Koosolek oli parajasti lõppenud ning jakobiinid hakkasid laiali minema. Nende pihta sadas needusi ja sõimu. Äkki ilmus lävele Robespierre. Peaaegu ühel ajal kostsid hüüded «Elagu Robespierre!» ning toores vandumine... Mis ähvardas Äraostmatut? Ehkki Robespierre ei olnud otseselt seotud Marsi väljakul toimunuga, tunti teda kui demokraatide juhti liigagi hästi.

Kui Robespierre tervituste ja vihaste hüüete saatel läks üle Saint-Honoré tänava, haaras keegi tema käest kinni ning tõmbas enesega kaasa oma majja. See oli patrioot ja jakobiin tisler Maurice Duplay. Ta veenis Robespierre'i, et see jääks tema juurde nii kauaks, kuni rahutud tunnid mööduvad. Äraostmatu nõustus. Kui ta

hiljem lahkuda tahtis, hoidsid teda tagasi nii tisler kui selle perekonna liikmed. Ta ei lasknud ennast kaua paluda: Robespierre'ile meeldis Duplay tagasihoidlik elulaad, meeldisid ka inimesed, kes suhtusid temasse sellise hoolitsusega, et ta jättis kahetsustundeta maha oma ebamugava korteri Saintonge'i tänaval. Duplay kodu sai nüüd tema koduks, perekond aga, kuhu ta ootamatult oli ilmunud, sai tema perekonnaks.

Järgmisel päeval tegi Bailly Asutava Kogu tribüünilt ettekande Marsi väljaku sündmuste kohta. See oli vale ja mõnitamise segu veretöö ohvrite üle. Asutav Kogu avaldas meerile tänu, Barnave aga ülistas oma ülespuhutud kõnes sõnaohtralt rahvuskaardi ustavust ja vahvust.

Anti välja dekreet «mässajate» karmi karistamise kohta. Järgnesid repressioonipäevad. Paljud ajalehed, sealhulgas ka Desmoulins'i ajaleht, suleti. Marat läks uuesti põranda alla. Danton emigreeris Inglismaale.

Nõutusemeeleolud, mis olid vallanud demokraatlikke ringkondi, puudutasid ka Robespierre'i. Noil päevil tegi ta mõned eksisammud. Näis nagu otsiks ta lepitust. Kellega siis? Nendega, kelle vastu ta leppimatult võitles ning ka edaspidi võitleb! ... Robespierre oli üks neist, kes tulid mõttele saata parlamentäärid föjaanide juurde! Mis eesmärgil? Selleks, et teha ettepanek taasühinemiseks. Maximilien koostab kirja projekti jakobiinide filiaalühingutele, milles 17. juuli veriseid sündmusi mainitakse vaid kõikeandestavas kristlikkuse vaimus: «Me ei kavatse ette heita ... me võime vaid pisaraid valada» jms. Samasuguse hingevalupalsami järele lõhnab ka Robespierre'i poolt Jakobiinide Klubi nimel Asutavale Kogule saadetud kiri. Lugedes seda kirja, ei taha uskuda, et see kuulub paljastajale, kes 21. juunil häbimärgistas neidsamu «tarku», «kindlameelseid» ja «valvsaid» deputaate kui kontrrevolutsionääre, trooni ning rahva huvide vaenlaste teenreid.

Mis see oli? Tark poliitika, nagu mõtlesid ühed, või hetkeline meeleolu langus, nagu arvasid teised? Kui poliitika, siis on see liiga paindlik ja silmakirjalik selleks, et seda võks pidada Äraostmatu kätetööks. Ent kui nõrkus? ...

Sääraseid nõrkusemomente esines Robespierre'i juures korduvalt. Hariduselt ja kutsumuselt jurist, oli Robespierre range seadusetäitja. Ta austas seadust isegi sel juhul, kui ta seda ebaõiglaseks pidas. Ta võis väga teravalt välja astuda seaduseelnõu vastu, üsna harva aga tõstis ta häält seaduse enese vastu. Ta ei olnud aristokraat ega võinud järelikult õhutada vastupanule seaduse vastu; rahulikkus ja kord — need on, tema sõnade järgi, revolutsiooni sõprade printsiibid. Maximilien armastas korda, korda kõiges; sellest annavad tunnistust niihästi tema välimus kui ka kogu tema elulaad.

Ent seejuures oli ta tulihingeline võitleja! Kuid kas oli üks joon vastuolus teisega? Niihästi jah kui ei. Igal juhul oli Maximilieni elus momente, kus nende kahe konflikti sattunud algme olemasolu tõi enesega kaasa hetkelise nõutuse ja meeleolu languse. Peaaegu alati saavutas võitleja võidu paragrahviväänaja üle ja selles seisnebki Robespierre'i suurus. Hoolimata sellest, et Robespierre ei võtnud ealeski isiklikult osa rahvaliikumisest ega rahvamasside juhtimisest tänaval, näitas suur demokraat rahvale õigesti kätte tema eesmärgi ning ühtlasi ka abinõud selle eesmärgi saavutamiseks. Kuigi Robespierre seaduse kirgliku kaitsjana tundis teatud südamepiina ülestõusu ees, mis purustas kõik vana elu alused, leidis ta endas siiski mehisust, et parajal tunnil selle ülestõusu kuulutajana välja astuda, osata seda liikumist õigustada ning suunata kogu oma energia selle edu ja saavutuste tagamiseks.

Seesugune kaksipidisus, nagu ka hulk teisi Maximilien Robespierre'i programmi ja tegevuse vastuolusid ning nõrku külgi tulenesid lõppkokkuvõttes tema klassikuuluvusest, tolle sotsiaalse vahekihi üldisest olukorrast ja positsioonist, kelle huvisid kaitsesid ja valvasid esmajärjekorras tema ise ning tema poolt juhitav partei.

Veretöö Marsi väljakul oli suure poliitilise tähtsusega sündmus. Selle sündmusega lõppes revolutsiooni esimene etapp. See väljendas esmakordselt kogu võitluse algusest peale endise kolmanda seisuse tõelist lõhenemist. Üks selle seisuse osa püüdis teist relvade abil maha suruda, valades tema verd. Seda oli võimatu unustada. Seniajani toetas rahvas suurkodanlust, kindlustades talle valitseva positsiooni. Nüüd langes kae Bastille' val-

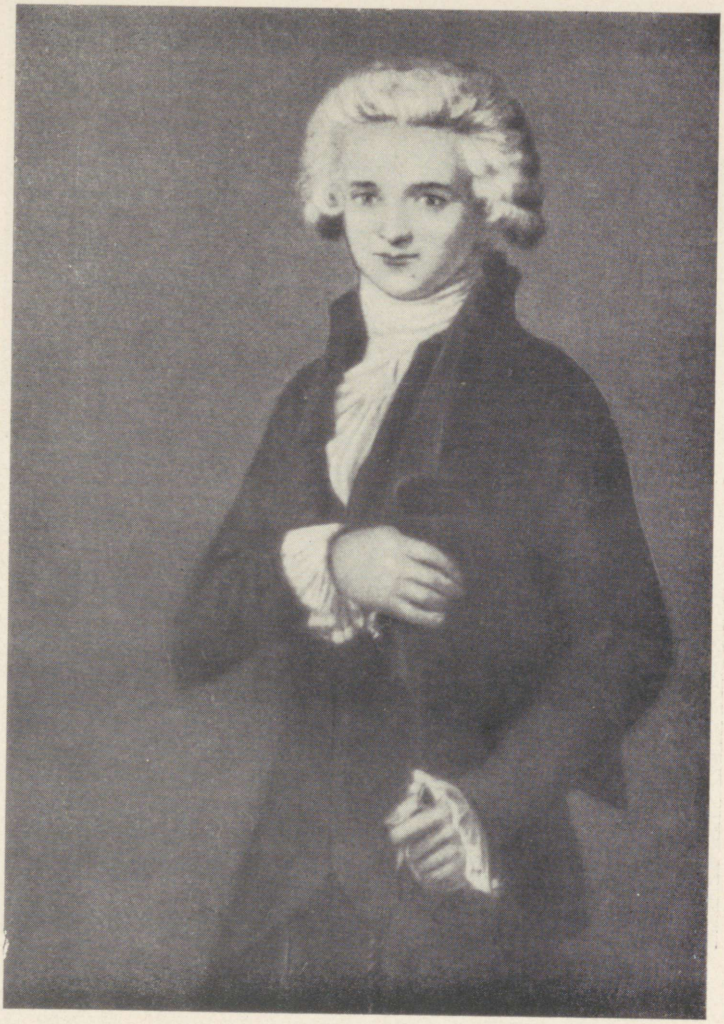

Robespierre noorpõlves

Jean Jacques Rousseau

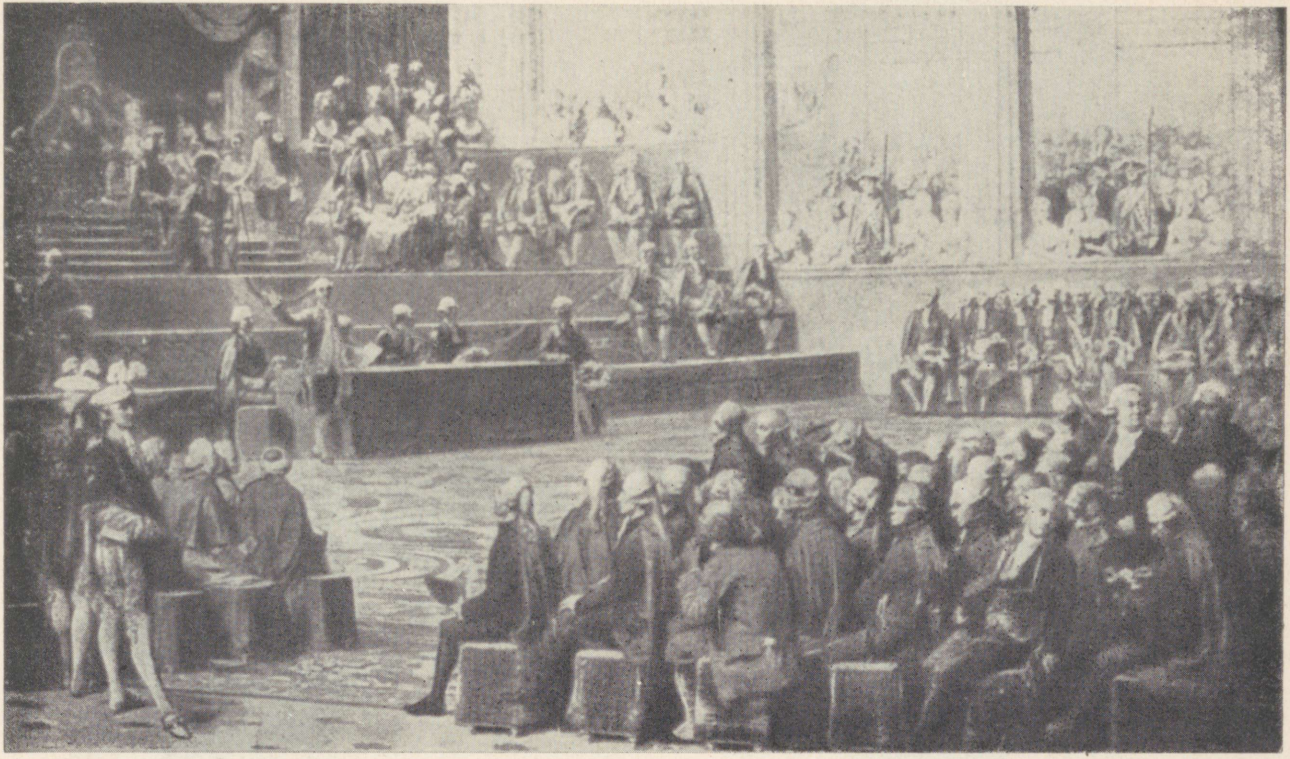

Generaalstaatide avamine 5. mail 1789. a.

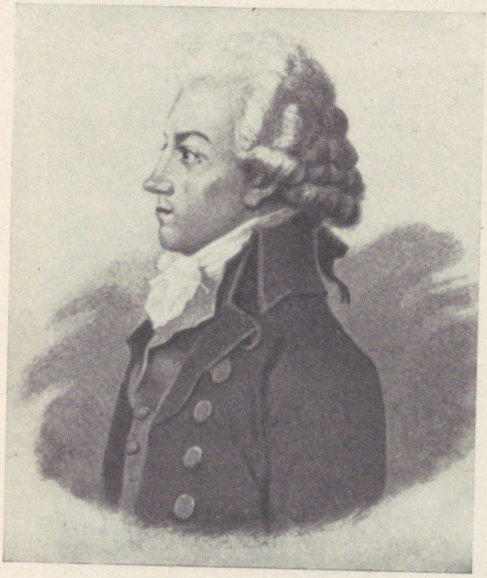

Mirabeau
Barnave

Asutava Kogu patriootiline triumviraat: Roederer, Pétion, Robespierre (kaasaegne gravüür)

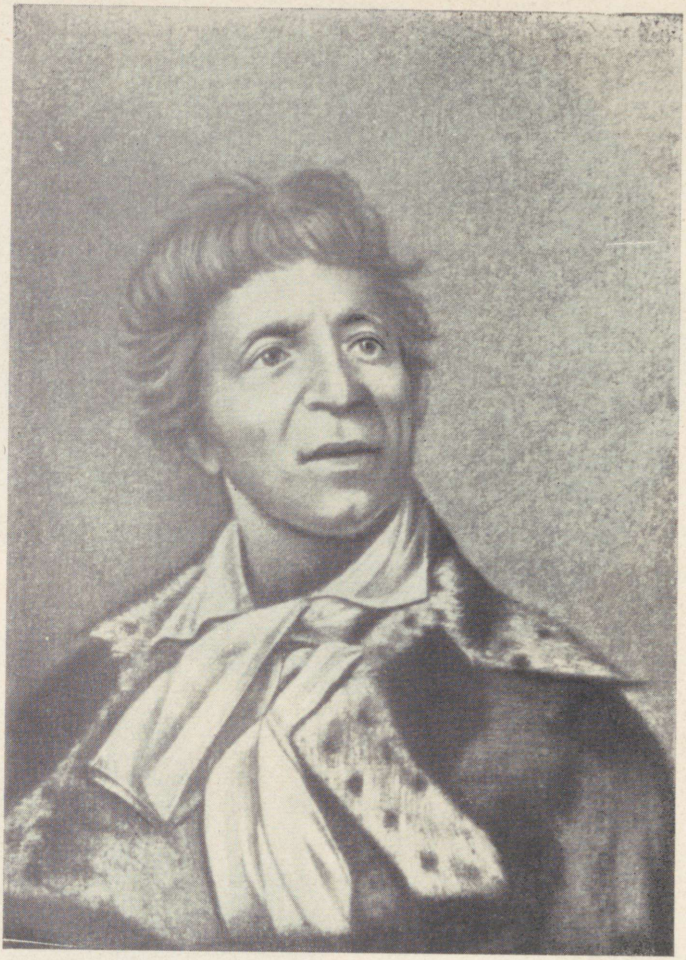

Marat

Brissot

Vergniaud

lutajate silmadelt, hajusid ka nende illusioonid, sai selgeks, et rahva ja suuromanike teed lähevad lahku.

Sedasama, millest rääkis Robespierre rahvale oma kõnedes, näitasid kodanluse veretööd tegelikkuses. Algas võitluse uus faas. Asjatult hädaldasid Barnave'i- ja Duport'i-taolised ehmunud ideoloogid, et revolutsioon tuleb peatada. Teda seisma panna ei olnud võimalik! . . .

Asutava Kogu istungid lähenesid lõpule. Selle institutsiooni põhieesmärk — konstitutsiooni väljatöötamine — oli saavutatud.

13. septembril anti konstitutsioon rehabiliteeritud kuningale allakirjutamiseks. Louis XVI kasutas juhust, et kirjalikult esitada väljamõeldud seletus oma endiste tegude kohta, märkides ära ka põgenemiskatse.

Asutav Kogu demonstreeris ka seekord oma truualamlikke tundeid: kõik unustati ja andestati. Hirmust toibunud kontrrevolutsionäärid korraldasid monarhistlikke demonstratsioone. Teatrites hakati jälle lavastama rojalistlikke näidendeid. 30. septembril, Asutava Kogu sulgemise päeval, võtsid deputaadid Louis XVI vastu hüüetega: «Elagu kuningas!»

Kuningas tõttas omakorda toonitama sedasama, mida hiljuti oli kuulutanud Barnave: «On saabunud revolutsiooni lõpp!»

Ja ainult üks rahvasaadik julges avalikult öelda: «Meil on kaks võimalust — jälle endisesse orjusesse sattuda või uuesti haarata relvad!»

See deputaat oli Maximilien Robespierre.

Esimene peatükk

SÕBRAD VÕI VAENLASED?

1. oktoobril 1791. aastal alustas oma istungjärku uus Seadusandlik Kogu.

13. oktoobril aga istus Maximilien Robespierre postitõlda, mis suundus põhja poole. Puhkus! Kaks ja pool aastat raugematut tööd ilma ühegi hingetõmbuseta möödusid nagu unenäos. Kuid mis unenägu see oli! Košmaar, mis oli teinud valu kehale ja närinud südant, paljude lüüasaamiste meelekibedusest läbiimbunud võitlus ning võidu kahvatu viirastus. Maximilienil oli usku sellesse ihaldatud võidusse, ent kui palju oli veel selleni maad! . . . Robespierre sulges silmad, tabamatu naeratus mängles ta näol. Aga võib-olla ei olegi see enam nii kaugel? Võib-olla on see isegi palju lähemal, kui esimesel pilgul näib? Sest upsakusest paisunud Asutav Kogu lõhkes nagu seebimull. Ta lõpetas oma egoistliku tegevuse enesetapmisega ning tema, Robespierre, oli olnud selle põhjuseks! Viidi ju nimelt tema kõne tagajärjel läbi dekreet, mille järgi endise, s. o. Asutava Kogu liikmed ei võinud olla ümbervalitavad. See aga tähendas, et Barnave'i-, Lameth'i-, Le Chapelier'-taolised ja nende pooldajad pidid peamiselt poliitiliselt areenilt kaduma. Kõik need, kes tahtsid revolutsiooni seisma panna, olid ise sunnitud end tema teelt koristama, loovutades koha teistele. Verise 17. juuli «kangelaste» triumf osutus samuti üürikeseks. Esimesena sai karistuse hiilgav La Fayette, kes tagandati rahvuskaardi ülema kohalt selle ametikoha kaotamise ettekäändel; jälitatuna põlglikest pilgetest kolis kindral oma mõisasse. Kaotanud mõõga, ei pidanud ka «ülitark» Bailly enam kaua vastu: ta lahkus ametist ja läks erru. Oli üsna palju väljavaateid selleks, et pariislased valivad tema asemele Pétioni.

Maximilien meenutab heameelega 30. septembrit — Asutava Kogu viimast tööpäeva. Rahvahulgad ootasid oma lemmikdeputaate tänaval mitu tundi. Ja kui Robespierre koos Pétioniga lävele ilmus, tervitasid Pariisi töötajad neid vaimustushüüetega. Neile pandi pähe tammelehtedest pärjad, nad tõsteti kätele. Kõikjalt kostsid hüüded: «Elagu vankumatud seaduseandjad! Elagu äraostmatud rahvasaadikud!» Soovides kõrvale hoida edasistest rahva tänuavaldustest, püüdsid mõlemad deputaadid üürisõidukisse varjuda, kuid lähedal seisjad rakendasid hobused sedamaid lahti, et hakata ise oma väljavalituid vedama. Maximilienil kulus küllaltki palju vaeva selleks, et veenda rahvamurdu sellest kavatsusest loobuma; saadikud lahkusid sõidukist ning läksid edasi jalgsi, meeleavaldajad aga saatsid neid lauluga kodukseni.

«Seadusandliku Kogu kolmandal või neljandal tööpäeval,» kirjutab Antoine Barnave, «läksin ma seda vaatama. Kõik, kes istusid rõdudel, pöörasid oma pea ilmse heasoovlikkusega minu poole, ja kui üks nendest inimestest oleks alustanud, siis oleks vahest kostnud üldine aplaus. Kolm nädalat hiljem külastasin ma seda teistkordselt ja mind naerdi välja, eriti siis, kui ma väljusin Föjaanide Klubi ukse kaudu . . .» [1]

Säärane oli endiste ebajumalate saatus: neid ootas väljanaermine ja unustusehõlma vajumine.

Uute inimeste asukohaks sai nüüd Tuileries' maneež; uued parteid ja rühmitised kippusid kärsitult üksteisega jõudu proovima.

Seadusandlik Kogu paistis silma oma võrdlemisi homogeense koosseisu poolest. Tema liikmed kuulusid enamikus eelmistel aastatel loodud valitava administratsiooni ridadesse. See oli uus kodanlik intelligents: kirjanikud, ajakirjanikud ja advokaadid. See-eest aga ei leidunud siin, erinevalt vanast Assambleest, peaaegu üldse endisi aadlikke ja piiskoppe.

Seadusandliku Kogu vasakpoolse tiiva moodustas oma saja kolmekümne kuue saadikuga vähemus, kuhu kuulusid peamiselt Jakobiinide ja Kordeljeede Klubi liik-

[1] Föjaanide Klubi asus Seadusandliku Koguga ühes majas.

med. See vähemus jagunes vastavalt jakobiinide seas kujunenud rühmitustele kahte gruppi. Valdava enamiku moodustasid Brissot' pooldajad, keda hiljem hakati nimetama žirondiinideks [1].

Robespierre'i mõttekaaslaste rühma kuulusid vaid mõned rahvasaadikud. Nende hulgas hakkas peagi esiplaanile kerkima tark ja ettenägelik Georges Couthon.

Uude Assambleesse polnud valitud ei Marat'd, Desmoulins'i ega Dantoni.

Brissot ja tema kolleegid tegid Robespierre'ile tõsist muret. Kes nad on? Sõbrad või vaenlased? Senini oli neil olnud ühine tee. Nad pidasid ühist võitlust konstitutsionalistide vastu, koos paljastasid nad Barnave'i, koos kaitsesid nad Konstitutsiooni Sõprade Ühingu ühtsust ja ideelisi loosungeid. Ent edasi? Mis saab edasi? Missuguseks kujunevad nende Seadusandliku Kogu vasakpoolse tiiva juhtivate inimeste käitumine ja nende kavatsused? . . .

Žirondiinid olid majanduslikult tihedasti seotud Lõuna- ja Edela-Prantsusmaa tugeva ja rikka kodanlusega.

Nende hulgas leidus silmapaistvaid organisaatoreid ja kõnekunstis ei olnud nende liidritele võrdseid.

Juba Brissot üksi vääris tervet armeed. See oli inimene, kes oli isiklikus elus meeletu ja hoolimatu, partei asjades järsk, auahne, valmis kavaluseks, silmakirjalikkuseks ja mistahes intriigi põimimiseks. Muide, kogu oma iseloomu «mîtmekülgsust» ei avanud Brissot korraga. Tema demagoogia abil kaasatõmmatud rahvamassid uskusid kaua žirondiinide juhi vaadete ja tegude puhtusesse.

Kuid nende peamiseks oraatoriks oli kahtlemata Pierre Vergniaud. Too pealtnäha kohmakas, välimuselt mitte millegi poolest silmapaistev inimene muutus tribüünile astudes täiesti uueks, võites kuulajaid oma sõnajõu ja kirglikkusega. Kaasaegsed võrdlesid teda sageli Mirabeau'ga. Paljud žirondiinid pidasid Vergniaud'd oma juhiks, kuid viimane ei sobinud sugugi partei juhi kohale. Loid ja apaatne, ei olnud ta võimeline

[1] Gironde'i departemangu nimetuse järgi, kust olid valitud paljud selle rühmituse silmapaistvad saadikud.

kauakestvaks visaks võitluseks; tema talent avaldus välgusähvatuste näol, mis vaheldusid poolunise seisundiga.

Vergniaud' järel oli žirondiinide kõige silmapaistvamaks oraatoriks Elie Guadet. Erinevalt Vergniaud'st oli Guadet alati tulvil elujõudu, ta näis teoinimesena, iseloomult oli ta äge, ärrituv ja kergesti vihastuv. Guadet vihkas kogu hingest oma vaenlasi ja püüdis neile võimalikult rohkem kahju teha; teda peeti partei üheks kõige ohtlikumaks liidriks.

Ebatavalised oraatorivõimed olid ka bordoolasel Gensonnél ja provanssaallasel Isnard'il.

Mõnevõrra omapäraseks kujuks žirondiinide peres oli matemaatik ja filosoof, Pariisi ja Peterburi Teaduste Akadeemia liige, endine markii Condorcet. Entsüklopedistide hiilgava plejaadi viimse esindajana oli ta tundnud Voltaire'i, d'Alembert'i ja Diderot'd ning nendega koos töötanud. Varennes'i kriisi perioodil oli Condorcet vabariikliku liikumise pioneeride hulgas. Seadusandlikus Kogus pidi ta lähenema žirondiinidele, kes imetlesid ja kummardasid XVIII sajandi filosoofe, ja ta lähenes neile tõepoolest. Condorcet oli kehv oraator, ta tundis end tribüünil alati ebamugavalt, ta abistas žirondiine oma mõistuse ja teadmistega, muutudes nagu Brissot'gi üheks partei ideoloogiks.

Säärased olid inimesed, kes üsna peatselt võimule pääsesid ja seisukorra peremeesteks said. Mida agaramalt ja ulatuslikumalt kasutati demagoogilisi võtteid rahvamasside mõjustamiseks, seda kiiremini tõrjuti kaasaegsete mälust välja muljed Mirabeau'st, Barnave'ist ja Baillyst.

Maximilien nägi temale omase terava poliitilise vaistuga ette tulevikku. Just seepärast ta lahkuski Pariisist raske südamega. Muide, praegu püüdis ta ebameeldivaid mõtteid eemale tõrjuda. Teda ootas ees kallis Arras, põldude ja metsade avarused, kauaoodatud puhkus armsate ja lähedaste inimeste keskel.

Maximilien teatas Charlotte'ile varakult oma saabumisest. Soovides vältida liigset kära ja pidulikku vastuvõttu, palus ta õde kõike salajas hoida. Ettevaatus ei aidanud. Õde ei suutnud vaikida ja usaldas oma saladuse

madam Buissart'ile. Suust suhu edasiantud uudis sai varsti kõigile teatavaks.

Robespierre sõidab Arrasi! Äraostmatu kavatseb veeta puhkuse koduprovintsis! Mitte kõik ei tundnud selle teate üle rõõmu. Kohtuaristokraatia Artois' nõukogust, kes oli noort advokaati alati vihanud, puges otse nahast välja, et «de Robespierre seeniorile» väärikat vastuvõttu korraldada. Härrad Devienne, Liborel, Ruzé ja teised tuletasid meelde, kui ilmetult see «Rousseau kasulaps» oma karjääri oli alustanud. Hädavareadvokaat, esines kaheksa aasta jooksul vaevalt sada korda kohtus, kümnel korral lükati tema poolt esitatud hagi tagasi, kolmkümmend korda tuli tal kanda kohtukulud! Ja kui uhke ta sealjuures veel oli! Kõigil on veel hästi meeles, et sellel kerjusel, kui ta valiti Generaalstaatidesse, polnud raha selleks, et sõita Versailles'sse, ning ta oli sunnitud laenama kloostrikooli õpetajalt Fouchélt kohvri ja kümme luidoori. Rahvuskogus, tõsi küll, sai ta nina peale nagu kord ja kohus, — hehee! . . . Prokurör Ruzé säilitas hoolikalt ja õppis pähe väljalõiked ajalehtedest, milles endise Assamblee kõnemehed loopisid «Arrasi küünalt» poriga . . . See aga ei mõtelnudki aru pähe võtta! Muudkui ajab oma õigust taga. Ja see trügija loodab veel heale vastuvõtule. Ta eksib! Teda võetakse vastu täieliku põlgusega . . .

Kuid Artois' lihtsad inimesed mõtlesid teisiti ja Maximilienile halba soovijatel tuli selles üsna pea veenduda.

Robespierre'i teekond Pariisist Arrasi kujunes tõeliseks triumfikäiguks. Bapaume'i jõudes nägi Maximilien kohalikest patriootidest ja rahvuskaartlastest koosnevat tohutut rahvahulka, kes andis talle pidulikult üle kodanikupärja ning avaldas soovi saata rahvasaadikut Arrasisse välja. Siin, Bapaume'is, ootasid teda juba teist päeva Charlotte ja noorem vend Augustin. Kohe edasi liikuda ei õnnestunud: administratsioon, kes oli sunnitud rahva nõudmisi arvestama, korraldas Äraostmatu auks banketi. Bapaume'ist kuni Arrasini, üle viie ljöö pikkusel teekonnal liikus Maximilieni sõiduk rahvuskaardi ning kõigist lähedastest küladest kogunenud rahvahulga saatel. Tervitused ja hüüded: «Elagu Robespierre! Elagu rahva kaitsja!» ei tahtnud kuidagi vai-

buda. Kuid umbes kaks kilomeetrit enne Arrasi muutus rahvasumm niivõrd tihedaks, et hobused pidid sammu sõitma. Kõigist vaenlaste sepitsustest hoolimata võttis Arras oma suure kodaniku vastu erilise südamlikkusega. Samuti nagu 30. septembril Pariisiski rakendati hobused postitõlla eest lahti, et seda ise vedada. Robespierre astus sõidukist välja. Siis aga tõsteti ta tuhandete inimeste braavohüüete saatel kätele. Hoolimata linnavõimude kategoorilisest keelust korraldati rahvasaadiku-patrioodi auks ilutulestik.

«Vaadake, mu härra,» lausus hästiriietatud isand oma pahurale naabrile, «teda võetakse vastu suurema pidulikkusega kui kuningat!»

«Jah, teil on õigus,» vastas naaber mornilt. «Meile ei avaldanud keegi sellist austust, kui me oma ametisse astusime!»

Robespierre jäi Arrasi vaid lühikeseks ajaks. Ta sõitis ühte linnalähedasse külla, et vältida tüütavaid vaimustusavaldusi ning puhkuse ajal pisut mineviku ja tuleviku üle järele mõtelda. Maal viibis Maximilien umbes kuu aega. See oli viimane puhkus tema elus.

Muide, kas võib sedagi aega puhkuseks nimetada? Ja kas võis Äraostmatu endale üldse puhkust lubada, teades, et rahva kannatused, kelle õnne eest ta võitles, kestavad edasi?

Oma üksildaste jalutuskäikude ajal meenutas Maximilien tahtmatult lapsepõlve: ta silme ees avanes uuesti tõeline häda ja viletsus. Oma silmaga veendus ta selles, kuivõrd viljatu oli rahva seisukonalt Seadusandliku Kogu töö agraarseadusandluse alal. Ta märkas maapuudust, mille all kannatas ja nõrkes kehvistu, ta kuulis ka needmisi mõisnike ja varakate kodanike aadressil, kes olid rikastunud rahvuslike varade mahamüümise arvel. Ei jäänud talle samuti märkamatuks ka see, kuidas talupoeg ägas ikka veel kehtivate feodaalkoormiste all... Aga naig? Aga iga päevaga kasvav elukallidus? Linna ja maa üleujutanud paberrahade väärtusetuks muutumine, suhkru, kohvi, tee ja teiste kaupade müügilt kadumine... Ja peamine — leib, leib, mida oli endiselt vähe, mis muutus savitaoliseks ning mille hind pidevalt tõusis. Mis on kõige selle põhjuseks? Kuidas nendest ületa-

matuina näivatest raskustest üle saada? Maximilieni mõte töötas pingeliselt. Võimalik, et just nendel päevadel hajusid Äraostmatu monarhistlikud illusioonid, võib-olla just nüüd hakkas ta mõtlema vabariigile. Tõepoolest, ons võimalik kõrvaldada tagajärgi, jättes likvideerimata nende põhjused? Ons võimalik stabiliseerida olukorda maal, jättes koristamata peamise tõkke, mis oli pidevalt takistuseks, mille nimel ajas üha sügavamale juuri halastamatu kontrrevolutsioon?

Selle kurja peamiseks kantsiks jäi kahtlemata kuninglik õukond oma tsiviillehe ja arvuka salaagentuuriga. Kuningakoja agendid ei tegelnud mitte ainult sellega, et osta ära deputaate ja mõjutada seadusandliku võimu meeleolusid. Ei, nad organiseerisid majanduslikku sabotaaži, aitasid kaasa provokatsiooniliste kuulduste levitamisele, kasutades osavalt ära nälgiva kehvistu olukorra. Õukonna üheks võitlussalgaks oli leegion preestreid. Konstitutsioonile truudusvande andmata jätnud vaimulikkond laimas oma jutlustes uut korda.

Maximilien nägi oma silmaga, kuidas truudusvandest loobunud preestrid püüdsid talupoegi «tervekstegemise imetegudega» haneks püüda. Ta veendus üha enam, et Pariisis teati üsna vähe provintsi vaimulikkonna võimust ja õõnestustegevusest.

«. . . Peaaegu kõik Rahvuskogu kõnemehed,» kirjutas Robespierre oma sõbrale pealinna, «eksisid vaimulikkonna küsimuses. Nad lahkasid nagu reetorid ususallivuse ja usukultuse vabaduse küsimust. Nad nägid seal, kus oli tegemist revolutsiooni ja poliitikaga, vaid filosoofia ja religiooni küsimusi. Nad ei märganudki, et igal pool, kus preester-aristokraat leiab kuulajaid, jutlustab ta despotismi ja kontrrevolutsiooni, tehes näo, nagu kaitseks ta usulisi seisukohti . . .»

Kas polnud need Pariisi ajakirjanduses avaldatud read üheks ajendiks Seadusandlikule Kogule, et võtta vastu dekreet truudusvandest loobunud preestrite kohta?

Kuid õukond ei olnud mitte ainult sisemise kontrrevolutsiooni endastmõistetavaks keskpunktiks: kuninga perekonna ja tema lähikonna juurest harg-

nesid paljud nähtamatud niidid välismaise kontrrevolutsiooni juurde, mille oht hakkas üha reaalsemaks muutuma.

Prantsuse revolutsioon avaldas naabermaadele kolossaalset muljet. Inglismaa, Hispaania, Venemaa, Itaalia, Saksamaa ja Ameerika Ühendriikide eesrindlikud inimesed suhtusid sellesse poolehoiu ja entusiasmiga. Ta avaldas vahetut mõju rahvuslikule võitlusele Belgias, mis toimus Austria Habsburgide rõhumise vastu, võitlusele, mis seejärel läks üle Belgia kodanlikuks revolutsiooniks. Revolutsioonilaine kasvas reas Saksamaa, Põhja-Itaalia, Ungari, Tšehhi ja Poola piirkondades. Oli päris loomulik, et Euroopa riikide reaktsioonilistele valitsustele, esmajärjekorras Austria, Preisi, Inglismaa ja Venemaa valitsusele, tegid muret sündmused Prantsusmaal. Olukorra muutis keerukamaks emigrantide lõputu vool, kes kulutasid Euroopa monarhide ukselinke, anudes neid mässulise pööbli vastu välja astuma. 1791. aastaks muutus piirilinn Koblenz jooksikutest aristokraatide kogunemispunktiks ja aktiivse tegevuse paigaks. Koblenzi emigrantide eesotsas seisvad printsid ja vürstid käitusid väljakutsuvalt. Tuginedes kuuldustele, nagu oleks Louis XVI mässajate juures vangis, kuulutas kuninga vend Provence'i krahv enda Prantsusmaa regendiks. Prints Condé formeeris viieteistkümne tuhande mehelise armee ja ähvardas tungida Pariisi. Kuninglik perekond, eriti aga Marie Antoinette, pani pärast Varennes'i ebaõnne kõik oma ootused ja lootused välismaisele abile. Mõistes pagulaste ja nende soosijate tegusid näiliselt hukka, pidasid kuningas ja kuninganna nendega salaja sidet ning ootasid kannatamatusega nende sissemarssimist nälgivale ja verest tühjaks jooksnud Prantsusmaale.

Euroopa suurriigid valmistusid interventsiooniks. Nad alustasid revolutsiooni mahasurumisega Belgias ja see esimene edu tiivustas neid. 27. augustil 1791. aastal kirjutas Austria keiser Pillnitzi lossis Saksamaal koos Preisi kuningaga alla deklaratsioonile ühise tegevuse ja abiandmise kohta Prantsuse troonile. See akt pani aluse Euroopa absolutistlike jõudude esimesele koalitsioonile. Austria ja Preisi seljataga seisid Inglismaa ja Venemaa ning teiste riikide reaktsioonilised valitsused, kes nõus-

tusid toetama emigrante ja võtma osa «mässu» mahasurumisest.

Kõik see sundis otsustusvõimetut Seadusandlikku Kogu vasturünnakule asuma.

Sel ajal kui Robespierre oli ikka veel maal, tõstis Seadusandliku Kogu pahempoolne tiib 1791. aasta novembri algul üles pagulasteprobleemi. Žirondiinide juhid Brissot, Vergniaud ja Isnard demonstreerisid selle probleemi arutamisel oma hiilgavat kõnekunsti. Nad nõudsid, et valitsus võtaks emigrantide vastu tarvitusele otsustavad abinõud. Hoolimata föjaanide vastuseisust õnnestus neil läbi viia dekreet, mis kuulutas kõik kuritahtlikud emigrandid kodumaa reeturiteks. Kuningas pani veto niihästi sellele dekreedile kui ka dekreedile «truudusvandest» loobunud preestrite kohta. Õhkkond muutus palavaks. Silmapiiril hakkas sõjatont üha selgemat kuju võtma.

Maximilien, kes oli sündmuste käiku ärevusega jälginud oma üksildasest maakolkast, ei suutnud enam kauem tegevuseta jääda. 17. novembril kirjutab ta Maurice Duplay'le, et kavatseb pealinna tagasi tulla, ja tõepoolest, üheteistkümne päeva pärast astub ta postitõlla astmelaualt Pariisi tänavasillutisele. 28. novembril lõunastab ta Pariisi uue meeri Pétioni luksusvillas ning jõuab järeldusele, et tema võitluskaaslase hing on «endiselt lihtne ja puhas». Sama päeva õhtul astub Maximilien pärast kuuenädalast vaheaga jälle üle jakobiinide kloostri raamatukogu ukseläve. Jakobiinid võtavad oma juhi vaimustatult vastu.

Ovatsioonid polnud Äraostmatut kunagi joovastanud. Ta jälgib ja kuulab tähelepanelikult kõike seda, mis ümberringi toimub. Mis see siis on? Kõikjal relvade täristamine... Saablid! Suurtükid!... Lipud!... Võidud!...

Robespierre kuulab ja teeb oma bloknooti märkmeid.

Järgmisel päeval esineb Seadusandliku Kogu tribüünil kõnega žirondiin Isnard. Paljudest südametest kajas see vastu sõjasarve signaalina.

«Ärge arvake, nagu ei lubaks meie praegune olukord

anda tugevaid lööke: rahvas, kes teeb revolutsiooni, on võitmatu; vabaduse lipp on võidulipp; silmapilk, kus rahvas põleb kirest tema vastu, on ohvrite hetk, see on kõikidest huvidest loobumise moment, see on võitluse järele januneva vaimustuse kõuekärgatuse moment.

... Ütleme Euroopale, et kui tema valitsused kisuvad isevalitsejad sõtta rahvaste vastu, siis meie tõmbame rahvad sõtta isevalitsejate vastu!

... Ütleme, et kümme miljonit vabaduse tulest haaratud prantslast, relvastatud mõõga, sule, mõistuse ja kõneosavusega, võiksid, kui neid vihale ajada, ainuüksi omaenda jõududega muuta maailmakorda ning panna kõik savitroonidel istuvad türannid värisema! ...»

Kiiduavaldused katkestavad oraatorit. Seadusandlik Kogu otsustab avaldada kõne trükis ning saata see laiali departemangudesse.

Ja äkki keset sõjakaid vaimustusepuhanguid, keset joovastavaid üleskutseid ja võiduprognoose kõlab ootamatult kaine ja rahulik hääl:

«Kõige veidram idee, mis võib tekkida ühe poliitiku peas, on see, kui ta hakkab uskuma, et meie rahval tarvitseb vaid, relv käes, tungida naaberrahva juurde, ning tal õnnestub tollele peale sundida oma seadused ja riigikord. Keegi ei armasta relvastatud misjonäre ja esimene nõuanne, mille annab vallutatud rahvale tema loomulik mõistus, kõlab: kihutada misjonärid välja nagu vaenlased.

Enne kui hakkate tungima Euroopa valitsejate poliitikasse ja valdustesse, suunake oma pilgud meie riigi siseolukorrale, seadke asjad kodus korda, alles siis hakake viima vabadust teistele! ...»

Need Maximilieni sõnad avaldasid tulipeadele niisugust mõju, nagu oleks neile pähe kallatud toobritäis jääkülma vett. Nende sõnadega alustas Äraostmatu oma kauakestvat verist võitlust žirondiinide vastu.

Teine peatükk

SÕDA ON KUULUTATUD

Seisukoht, millele asus Robespierre, oli kindlaks kujunenud üsna tõsiste kaalutluste põhjal.

Maximilien sai aru, et sõda on vältimatu. Kontrrevolutsiooniline koalitsioon oli kujunemas: too kavatses kindlasti hävitada vihatud revolutsiooni katkukolde. Kogu küsimus seisnes vaid selles, millal ja missugustes tingimustes sõda algab ning missuguseks ta kujuneb.

Kuningas ja tema lähikondlased püüdsid sõda viivitamata valla päästa. Alahinnates rahva patriotismi ja kindlameelsust, vaatasid rojalistid sõjale kui sobivale ettekäändele, et võtta õukonda armee kaitse alla. Nad arvasid, et ohvitserkonnale toetudes poleks monarhil raske isikliku kohalviibimise ja heldekäeliste kingituste abil võita sõdurite poolehoidu ning sel puhul poleks sõja lõpptulemus kuningale enam oluline: on sõda võidukas, hävitab ta revolutsiooni armee abil, vastasel korral aga teeb ta seda interventide toetusel.

Žirondiinid soovisid samuti sõja võimalikult kiiret algust, kusjuures näis, nagu unistaksid nad koguni ülemaailmsest tulekahjust. Nad tahtsid kõigutada troone ning viia revolutsiooni ka naaberrahvastele. Nende propaganda võis — ja seda ta tegigi — lõkkele ajada töörahvahulkade sõjaka entusiasmi. Ent žirondiinide kõneosavuse välise hiilguse all peitus egoistlik ja peenelt läbimõeldud poliitika, mis tõukas rahva avantüüride teele. Hoolitsedes sõnades despotismi kukutamise ja revolutsioonilise liikumise laiendamise eest, mõlgutasid žirondiinid mõtteid, kuidas laiendada majanduslikke võimalusi kirdes asuvate piirialade anastamise teel.

Robespierre mõistis suurepäraselt niihästi kuningat kui ka föjaane ning žirondiine. Ta oli kaugel Isnard'i ja tema sõprade joovastusest. Mõte teistele rahvastele võõra riigikorra vägivaldsest pealesundimisest oli Robespierre'ile äärmiselt vastumeelne. Seejuures ei kujutlenud ta sõda hoopiski mitte mingi pühapäevase jalutuskäiguna fanfaaride saatel. Robespierre pidas sõja alustamise kiirendamist äärmiselt mõttetuks. Neli korda

astus Äraostmatu Jakobiinide Klubis välja sõja vastu. 18. detsembril formuleeris ta eriti selgelt oma seisukohta ning paljastas reaktsionääride mahhinatsioonide tõelise tagapõhja.

«Ma tahan samuti sõda,» ütles ta, «kuid sellist sõda, mis vastab rahvuse huvidele: taltsutagem eeskätt meiė sisemised vaenlased ja asugem alles siis sõjateele välisvaenlaste vastu . . .»

«Kas meil on sisemisi vaenlasi?» pöördus ta žirondiinide poole. «Teie neid ei märka, te tunnistate vaid Koblenzit . . . Võtke siis teatavaks, et kõigi teravapilguliste prantslaste arvates asub tõeline Koblenz just Prantsusmaal . . .»

Robespierre rõhutas, et kõige ohtlikumat vaenlast tuleb otsida hoopis ligemalt, Pariisi südamest, trooni läheduses ja troonilt. Äraostmatu paljastas õukonna ja föjaanide organiseeritud vandenõu. Ta paljastas samuti sõjaminister Narbonne'i, kes kavatses luua armee, mis pidi revolutsiooni maha suruma. Robespierre juhtis tähelepanu ka sellele, kuidas kuninga vetoõigus kujunenud tingimustes virgutab reaktsioonilist vaimulikkonda ja reetureid-aadlikke; mistahes välissõda muutub kodu- ja samuti ka ususõja tõttu paratamatult keerukamaks, see aga omakorda teeb võidu saavutamise väheusutavaks. Ja astudes välja sõjakuulutamise vastu, nõudis ta esmajärjekorras rahva relvastamist.

See Robespierre'i kõne viis žirondiinid raevu: paratamatult nõrgendas see nende sütitavate kõnede efekti. Brissot vastas Maximilienile sõimu ja laimuga; möödaminnes õigustas ta Narbonne'i ning kaitses kuninga õukonda. Siis esines Äraostmatu 11. jaanuaril 1792. aastal uue kõnega. Selles kõnes ei olnud jälgegi sõimust ega laimust. Kõne oli rajatud tolle raudse loogika printsiipidele, mida rahvatribuun iga kord rakendas, kui oli tegemist eriti tõsise probleemiga.

Robespierre teatas, et ta on valmis nõustuma žirondiinide nõudmistega. Vähe sellest, nüüd nõuab ta ise sõja kuulutamist, kui just mitte tarkuse, siis kas või meeleheite aktina. Kuid ta seab üles tingimuse, mis langeb ühte sellega, millest korduvalt on pasundanud nende partei kõnemehed: ta nõuab, et sõja kuulutaks

vabaduse vaim ja et seda heitlust peaks prantsuse rahvas ise.

Niisugune kõne äratab tähelepanu: kas Äraostmatu tõesti oma seisukohtadelt taganeb? Ons võimalik, et ta on tõepoolest valmis oma eilsete vastastega kokku leppima? See oletus langeb sedamaid ära, niipea kui rahvasaadik hakkab punkt punkti järel analüüsima esitatud tingimuste täitmise reaalsust.

Selleks et pidada tõelist rahvavabastussõda, on vaja armeed ning väejuhti.

Kus aga on see väejuht, kes oleks vankumatu rahva õiguste kaitsja ja türannia vastane? Kus on väejuht, kelle käed ei oleks määritud verega ja kes poleks vastu võtnud õukonna armuande? Oraator ei näe kusagil sellist meest...

Armee tuleb formeerida revolutsioonile ustavatest inimestest, Bastille' vallutajatest, sõduritest, kes esimestena läksid üle vabaduse poolele. Ent kus nad on? Neid pole enam. Nad pillutas laiali nälg, viletsus ja tagakiusamine, nad on maha lastud Marsi väljakul või vaevlevad ahelates... Võib-olla on sel juhul otstarbekas koguda lipu alla kõik rahvuskaartlased? Aga nagu selgub, pole neil vormirõivaid ega relvi, nende juhtkond on hoolitsenud selle eest, et nad võitlusvõimetuks teha.

Hüva! Olgu see kõik nõnda! Oraatoril on usku rahva vaimu vankumatusse jõusse! Las kogunevad kõik need, kes veel olemas on: poolalasti, näljast kurnatud, ülbelt koheldud ja relvitud inimesed. Võib liita kõik varandused, osta relvi, võib hakkama saada üleinimlike jõupingutustega ning võidelda paljajalu ja poolalasti! Kui vaid rahvas ise sõja kuulutaks ja ise ka sõdiks!...

Siin jääb Robespierre äkki vait ja nagu kuulataks midagi. Ta näole ilmub imestus.

«Aga mis see siis on? Tuleb välja, et kõik sõda pooldavad kõnelejad räägivad mulle vastu. Näe, isand Brissot kinnitab, et meid peab juhtima k r a h v Narbonne, et sõjakäik tuleb ette võtta m a r k i i La Fayette'i ülemjuhatuse all, et natsiooni võiduleviimine on sünnis vaid t ä i d e s a a t v a l e v õ i m u l e...

Oo, prantslased! Need sõnad purustavad kõik minu unistused, hävitavad kõik mu lootused! Hüvasti, rahvaste vabadus!...

Ütlen avameelselt, et kui sõda ei ole teostatav sellisel viisil, nagu ma seda esitasin, ja kui meil tuleb nõustuda sõjaga, mida juhivad õukond, ministrid, patriitsid ja intrigandid, siis kaotan mina, kellel pole põrmugi usku ülemaailmsesse vabadusse, usu ka teie vabadusse. Kõik, mida me võime teha, on kaitsta isamaad sisemiste vaenlaste reetlikkuse eest, kes uinutavad teid mesimagusate unelauludega.»

Jakobiinide Klubis, kus Äraostmatu oli jällegi võidu saavutanud, Pariisis ja kogu maal avaldas see kõne sügavat mõju. Hetkeks vaikisid isegi žirondiinide liidrid. Järgmisel klubi koosolekul lausus Brissot, kes tajus oma positsiooni kahepaiksust, erutatult:

«Anun härra Robespierre'i lõpetada see skandaalne võitlus, mis tuleb kasuks üksnes ühiskondliku hüvangu vaenlastele . . .»

Seejärel embas Maximilien Brissot'd ja vaenlased suudlesid teineteist.

Kuid oma poliitilist vastast emmates tahtis Maximilien vaid näidata, et ta ei heida isiklikke ja parteilisi suhteid ühte patta.

«Püsigu meie liit,» sõnas ta, «pühal patriotismi ja aususe alusel: me võitleme nagu vabad inimesed, energiliselt ning siiralt, kuid lugupidamise ja sõprustundega südames!»

Äraostmatu oli jälle kord võitnud. Ja kui ta oma sõjavastase kampaania algul oli üksi, siis nüüd toetasid teda juba sellised karastatud jakobiinid nagu Marat, Desmoulins, Santerre ja Billaud-Varenne.

Reaalne jõud aga koondus pikkamisi, kuid kindlalt žirondiinide kätte. Nende kõneosavus, ja mis veel tähtsam, nende poliitika suund hakkasid Seadusandlikus Kogus juba mõju avaldama. Nende käes olid tähtsamad munitsipaalametikohad niihästi provintsides kui ka pealinnas; Pariisi meer ise suhtus neisse heasoovlikult. Kui uue Assamblee istungi algul oli suurem osa nende liidritest vähe tuntud, siis kõlasid nende kuulsaks saanud hääled nüüd niihästi Seadusandlikus Kogus kui ka Jakobiinide Klubis. Kuninga õukond, nautides juba ette oma salajasima soovi täideminekut, oli näiliselt valmis

lipitsema nende ees, kes püüdsid tema unistust ellu viia. 1792. aasta märtsis nõustus kuningas kujundama žirondiinidest ministrite kabineti. See oli nende võimu haripunkt. Uues kabinetis etendasid tähtsat osa siseminister Roland ja välisminister Dumouriez. Muide, esimest neist tunti peamiselt oma naise, madam Roland'i abikaasana. See piiratud ja tühine inimene oli Brissot' ja oma naise kreatuur. Teisiti olid lood Dumouriez'ga. Too lühikest kasvu tõmmu mees oma petliku ja vagatseva pilguga, pugejaliku, kuid julge kõnega ning galantsete maneeridega tundus olevat andekas, ja mis veel tähtsam, oskas ümbruskonnale mõju avaldada. Muidugi riivas uus ministrite kabinet õukonna iseteadvust. Seda nimetati «sankülottide ministeeriumiks». Kui kõhetu pikakoivaline, siledaks kammitud juustega, mustas sabakuues Roland, lehvid kingadel, esimest korda ministrite nõukogu istungile ilmus, astus hämmastunud tseremooniameister Dumouriez' juurde, ning juhtides silmadega tähelepanu nii skandaalsele etiketi rikkumisele, lausus tasa:

«Ah, isegi pandlaid pole kingadel!»

«Oo!» vastas välisminister täiesti külmavereliselt. «Kõik on kadunud!»

Žirondiinid olid oma edust joobunud. Nende poliitiliseks keskuseks sai nüüd targa, auahne ja ilusa madam Roland'i salong. Manon Roland oskas sundimatus vestluses kohvitassi juures organiseerida küsimuste arutamist, mis olid seotud žirondiinide partei poliitika ja taktikaga. Ta korraldas tihti lõunasööke, kus kohtusid uued ministrid ja Seadusandliku Kogu liidrid — žirondiinide juhtivad deputaadid. Nende mõjuvõim kasvas nüüd iga päevaga ja ministrite kabinet tundis ennast nende ilukõne kaitse all just nagu kivimüüri taga.

Kuigi žirondiinidel oli tugev mõju Assamblees ja raekojas, kuigi nende kätte koondusid ministrite ametikohad, oli nende peamiseks võimsuse allikaks, olgugi üürikeseks ajaks, siiski rahva poolehoid, kelle nad olid kaasa tõmmanud ja kes neid esialgu kahtlemata usaldas.

Raske majanduslik olukord, milles Prantsusmaa juba pikka aega viibis, halvenes 1792. aasta algul järsult.

Vaimulikkonna ja aristokraatia emigreerimine vähendas nõudmist luksusesemete järele, mille tootmisele kuulus üks esikohti prantsuse tööstuses. Väike- ja keskettevõtjad hakkasid laostuma. Samal ajal vähenes ka ehitustööde maht. Tuhanded töölised kaotasid sellega seoses oma niikuinii madala töötasu ja leidsid end tänavalt. Pidevalt langes ka maaelanikkonna elatustase. Hinnad tõusid järjest, leiba ei olnud, suhkur oli müügilt kadunud.

Juba 1792. aasta jaanuaris algasid tööliste ja käsitööliste rahutused. Mitmetes pealinna kvartalites rüüstasid nälginud kehvikud poode ja ladusid, nõudes kaupmeestelt, et nad müüksid toiduaineid normihindadega. Toitlusrahutused hõlmasid riigi paljusid piirkondi. Pariisis ja provintsis nõudsid linna- ja külakehvikud leiva-, leivavilja- ja suhkruhinna normeerimist.

9. märtsil 1792. aastal andis Étampes'i meer Simoneau käsu tulistada rahvahulka. Raevunud kehvikud tegid talle lõpu peale. Juhtum Simoneau'ga äratas mõneks ajaks üldist tähelepanu. Külavaimulik — jakobiin Dolivier saatis Étampes'i kodanike nimel Assambleesse läkituse, mis õigustas ja põhjendas teoreetiliselt kehvikute liikumist. Ta mõistis hukka tohutu rikkuste kuhjumise eraisikute kätte, nõudis hindade normeerimist ning protesteeris selle vastu, et suurnike maavaldused on jäänud puutumata.

Kuid Seadusandlik Kogu jäi rahva õiglaste nõudmiste vastu kurdiks. Hoolimata Robespierre'i ja Marat' protestidest jäädvustas Assamblee Étampes'i linna meeri mälestuse, kuid vastas Dolivier' läkitusele vaikimisega.

Ainult Robespierre avaldas ajalehes «Konstitutsiooni Kaitsja», mida ta tollal välja andis, Étampes'i preestri petitsiooni, täiendades seda oma kommentaaridega.

Mis puutub žirondiinidesse, siis otsustasid nad rahva viletsust omamoodi ära kasutada. Nad asusid varjamatu demagoogia teele. Tundmata vähematki huvi rahva üldise viletsuse kergendamise vastu, jätnud esitamata ainsagi abinõu, mis oleks nõrgendanud näljatondi survet, alustasid žirondiinid propagandat sõja viivitamatu alustamise eest, pidades seda võimsaimaks vahendiks, mille abil rahvamasside tähelepanu teravatelt sotsiaal-

setelt küsimustelt kõrvale juhtida. Ja siin tabasid nad naela pea pihta. Rahvas nägi emigrantide ja neid toetavate Euroopa riikide reaktsiooniliste valitsuste poolt esilekutsutud jõhkraid provokatsioone. Rahvas uskus, et kõik tema hädad ja kogu viletsus on nende provokatsioonide otsene tagajärg. Ja polnud raske selgeks teha inimestele, kes olid haaratud patriotismist ja palavast soovist anda sõnamurdlikule vaenlasele vastulöök, et see löök tuleb anda otsekohe, veel enne kui lahendatakse sisemised probleemid.

Kuid samal ajal — ja selles seisneski žirondiinide demagoogia tagakülg — oskasid žirondiinid, erinevalt föjaanidest, kes otse silmatorkavalt demonstreerisid oma hoolimatust lihtrahva vastu, kohanduda rahvahulga meeleoluga.

Nad avaldasid Pétioni kirja näol Buzot'le omapärase manifesti, milles juhiti tähelepanu rahva liidule kodanlusega kui tähtsaimale ühiskonna päästmise abinõule. Vastavalt sellele manifestile pidid «kodanlus ja rahvas ühte sulama». Kui endised isandad — liberaalne kodanlus ja aadel — olid Marsi väljakul veresauna korraldades põhjustanud kolmanda seisuse lõhenemise, siis uued peremehed — kodanlus, kes sammus žirondiinide lipu all, — püüdsid seda demagoogiliste võtetega uuesti koondada.

Ja veel üks väljendus, mis pidi hoolsa lugeja tähelepanelikuks muutma. «Kodanlus ja rahvas,» kirjutas Pétion, «päästsid valla revolutsiooni; ainult nende üksmeel võib seda säilitada.» Tähendab säilitada, aga mitte lõpule viia! Sest pääsenud võimule, hakkasid žirondiinid mõtteid mõlgutama, kuidas seda säilitada. Möödub mõni aeg ning Pétion ja Brissot kuulutavad seda avalikult niisama otsustavalt, kui seda kunagi varem oli teinud Barnave!

Kutsudes rahvast üles ühinema kodanlusega, juhtisid žirondiinid igasuguste tühiste pisiasjadega tema tähelepanu kõrvale.

Nad tegid sõna «sankülott» moeasjaks, hooplesid oma «sankülotismiga» ja demokratismiga. Nad tegid moeasjaks ka punase früügia mütsi, panid selle pähe rahvale ja endale, et näidata, kuivõrd lähedased nad on rahvale! Brissot hakkas oma ajalehes ülistama punast mütsi,

«sest see teeb näo rõõmsaks, tõstab selle esile, muudab näo avameelsemaks ja kuidagi enesekindlamaks, katab pead, kuid ei varja seda, rõhutab sünnipärast väärikust ning seda on kerge igatmoodi kaunistada . . .»

Tõeline demokraat Robespierre oli kogu sellest narrusest ja rahva ees lipitsemisest hingepõhjani nördinud. Ta mõistis selgesti: eesmärk oli vaid üks — valla päästa sõda, ja võimalikult kiiresti.

Robespierre sai aru, et nende üleskutsed pole muud kui avantüür. Ta mõistis, et sõjaga ei vähendata nälga ja spekulatsiooni, vaid vastupidi, just suurendatakse neid. Ta nägi samuti, et rahvas pole sõjaks ette valmistatud, et maal tõstab pead kontrrevolutsioon ja et armeede juhtimine usaldatakse kindralitele-reeturitele. Ta ei kahelnud, et neis tingimustes on sõda juba algusest peale täis lüüasaamisi, mis julgustavad vaid reaktsioonijõude ning võivad viia kodusõjani ja revolutsiooni lämmatamiseni. Ta tunnetas kõike seda ja hoiatas rahvast oma surematute, südameverega kirjutatud kõnedega!

Kuid ta ei aimanud — ja seda ei suutnud veel ka keegi teine — rahva vaimustuse kogu jõudu, rahva patriotismi kogu sügavust, rahva kannatuse kogu ülevust ning rahva viha kogu võimsust. Rahvale, kes oli haaratud žirondiinide poolt sugereeritud võltsvaimustusest, oli juba ette määratud enne võidu saavutamist läbi käia märksa raskem, võrratult ohtlikum ja tunduvalt verisem tee kui too, millele teda kutsus Äraostmatu. Ent rahvas käis selle tee läbi ning saavutas võidu!

Sõda kuulutati 20. aprillil 1792. aastal. Kuulutades välja sõja Austria keisrile, tervitas Seadusandlik Kogu pahema tiiva oraatori Merlini fraasi: «Kuulutame sõja monarhidele ja rahu rahvastele.»

Niisiis, sõda oli alanud. Robespierre'il ja tema mõttekaaslastel ei õnnestunud selle liiga kiiret algust ära hoida. Ent kui tegu on tehtud, siis pole aeg kahetsust tunda. Ja nüüd suunab Äraostmatu kogu energia rahva innustamisele julgeks võitluseks vaenlasega ning kiire ja täieliku võidu saavutamisele.

Asjaolude sunnil muudeti nüüd plaani: kui ei õnnestunud purustada sisevaenlast enne relvastatud kokku-

põrget välisvaenlasega, jäi vaid üle mobiliseerida kõik jõud koalitsiooni vastu, kaitsta rinnaga vabadust ning juhtida seejärel revolutsioon teele, mis viib vabariigi loomisele!

Kolmas peatükk

ISAMAA ON HÄDAOHUS

Sõda! Kui sügav varjatud mõte peitub selles kurjakuulutavas sõnas! Kui palju koledust, pisaraid, verd ja lootusetust! Purustatud linnad, mahapõletatud külad, koristamata viljapõllud ning toitjad kaotanud nälgivad perekonnad... Häda, surm ja häving käivad saatusliku sõjatondiga kõikjal kaasas ja jäävad püsima sinna, kust see tont üle läheb.

Kas nägi prantsuse rahvas kõike seda ette päeval, millal võeti vastu dekreet sõja kuulutamise kohta? Kas ta aimas, et alates sellest päevast vapustab sõda veerandsada aastat järjest Euroopat? Prantsuse rahvas võttis selle dekreedi vastu innu ja vaimustusega. Seadusandlikule Kogule ja žirondiinidele aplodeerivad patrioodid ootasid edukat ja lühiajalist sõda, mis purustab troonid ning annab rahvastele rahu. Türannide armee pidi Brissot' ja tema sõprade ennustuse järgi juba esimestel päevadel kartma lööma ja taganema. Kuid kõik läks teisiti. Taganema hakkas Prantsuse armee, mõnikord isegi, ilma et oleks vastasega kokku puutunud.

Robespierre teadis, mis tegi, kui ta kõneles «sisemisest Koblenzist», kui ta nõudis generaliteedi errumineкut ja rahva relvastamist. Äraostmatu kartused osutusid üsna pea õigeks.

Hoolimata sõjaministri kinnitustest ei olnud Prantsuse armee sõjaks ette valmistatud; ta ei olnud isegi täielikult mobiliseeritud. Sõdurid ei olnud vastavalt relvastatud ja varustatud. Vabatahtlike kompaniid jäeti sihilikult riviõppuseta ja organiseerimata. Armeesid juhtivad kindralid Rochambeau, La Fayette ja Luckner olid reeturid. Rochambeau oli haige, apaatne rauk, kes tundis aukartust Austria kindralstaabi ees. Ta kirjutas kuningale, et sõjategevuse alustamisega tuleks mõned

päevad oodata, kuni austerlaste jõud on täielikult hargnenud. Varsti pärast seda läks ta erru. La Fayette'i nimetasid paljud Cromwelliks; tegelikult aga valmistas ta ennast ette selleks, et etendada kindral Monki [1] osa; juba enne sõjaliste operatsioonide algust koostas ta plaani kuninga «päästmiseks» ja «mässajate laialiajamiseks». Kontrrevolutsiooniline ohvitserkond abistas kindraleid-vandeseltslasi. Oma komandöride poolt reedetud ja sõjaks ettevalmistamata sõdurid taganesid kogu rindel ning üksnes kooskõlastatud tegevuse puudumine Austria ja Preisi vahel, kes ei jõudnud oma sõjalisi jõude Reinil ja Madalmaades vajalikul viisil kontsentreerida ja lahingukorda seada, päästis Prantsusmaa paratamatust katastroofist.

Rindeteated avaldasid põrutavat mõju. Rahvas oli viimase kraadini nördinud. Hämmeldusid ka žirondiinid ise. Niisugust sündmuste käiku, ja mis veel olulisem — niisuguses tempos, ei osanud nad ette näha. Nüüd sattus otsesesse ohtu nende võim ja kõik see, mis nad olid lõpuks saavutanud. Tuli välja, et Äraostmatul oli õigus, kui ta ennustas reetmist! Selgus, et ta ei eksinud, kui nõudis La Fayette'i tagandamist! Nüüd haaras žirondiine raev. Teinud otsustava sammu, ei võinud nad ometi otsekohe tagasi astuda. Ülistanud alles hiljuti La Fayette'i, ei saanud nad äkki tunnistada, et ta on neid reetnud, sest seda avalikult kinnitades oleksid nad rahva poolehoiu sedamaid kaotanud. Kuid kõige kohutavam Brissot' ja tema sõprade olukorras oli just see, et kuidas nad nüüd ka ei toiminud, võitjaks osutus ikkagi Robespierre! Nende kätte oli koondunud Assamblee, munitsipaliteet ja ajakirjandus; nende soosikud istusid ministritoolidel ja ka Pariisi meer kuulus nende ridadesse, nende käsutuses olid esmajärgulised oraatorid, andekad poliitikud, aga Robespierre'i populaarsus kasvas üha. Ta muutus, nende enda sõnade järgi, rahva ebajumalaks.

Ei, seda oli võimatu kauem taluda! Äraostmatul on õigus — seda halvem talle. Ta tuleb teha pihuks ja põr-

[1] Reaktsiooniline Inglise kindral, kes aitas kaasa Stuartite dünastia restaureerimisele (1660. a.).

muks. Ja nüüd algaski niisugune tagakiusamine, mille ees kahvatusid Mirabeau' ja Beaumetzi kunagised kallaletungid.

Ettekääne ründamiseks leiti üsna kiiresti. Kui Maximilien 1791. aasta juunis nõustus avaliku süüdistaja ametit vastu võtma, tegi ta tingimuseks, et ta võib sellest kohast loobuda, kui peaks tekkima olukord, kus tähtsamad ja pühamad kohustused teda seda tegema sunnivad. Nüüd oli see hetk kätte jõudnud. Antud olukorras oli vaja tema energiat ja mõistust rakendada teisel tegevusväljal. Ja Robespierre loobus sama aasta aprillis kõhklematult süüdistaja ametist, tema sõnade järgi täpselt nii, nagu heidetakse käest lipp, et oleks parem vaenlasega võidelda.

Seda pandi talle otsekohe süüks. Teda süüdistati nüüd kõrkuses ja kohustustest kõrvalehoidmises. Jakobiinide Klubi istungil 25. aprillil tungis alles hiljuti Robespierre'i lepituseks suudelnud Brissot oma kolleegile hüsteerilise sõnavalinguga uuesti ägedasti kallale. Ta võttis La Fayette'i oma kaitse alla ja valas Äraostmatu üle laimuga. Guadet rääkis veelgi selgemini:

«Ma paljastan Robespierre'is inimese, kes auahnuse või õnnetu juhuse tõttu muutus rahva ebajumalaks. Ma paljastan temas inimese, kes armastusest oma isamaa vabaduse vastu pidanuks ennast võib-olla ise killukohtu alla andma, sest tagasi tõmbuda, kui rahvas on sinust oma ebajumala teinud, tähendab teene osutamist rahvale . . .»

Raske oleks olnud selgemini väljenduda! Nad tegid talle ettepaneku lahkuda, märkamata absurdset vastuolu, mille orjadeks nad muutusid: süüdistades Maximilieni deserteerimises, nõudsid nad, et too loobuks ühiskondlikust tegevusest!

Äraostmatu vastas targalt, suuremeelselt ja tagasihoidlikult:

«Kui vabadus on kindlustatud, kui maa peale on tulnud võrdsuse riik ja kõik intrigandid kadunud, siis alles näete, kui kiiresti ma sellelt tribüünilt lahkun. Isamaa võib maha jätta vaid siis, kui ta on õnnelik ja võidu teel; on ta aga piinatud ja rõhutud, siis teda maha ei jäeta: ta kas päästetakse või surrakse tema eest . . . Ma

alistun ülima rõõmuga sellele saatusele. Või suvatsete minult nõuda teistsugust ohvrit? Jah, leidub ohver, mida võite minult veel nõuda. Ohverdan ta isamaale: see on minu reputatsioon. Usaldan ta teie kätesse . . .»

Tema reputatsioon! Nimelt seda just vajasidki tema väsimatud tagakiusajad. Nad haarasid sellest kinni, hakkasid seda teotama ja porri tallama. Brissot, Guadet ja teised püüdsid üksteisest üle karjuda, oma ajalehtedes, brošüürides ning kõnedes tõstsid nad raevukat kisa. Maximilieni süüdistati selles, et ta tüürib türannia poole, talle omistati verejanu, julmust, totrust, argust, laimu kasutamist jne. Rekordi püstitas Brissot, kes süüdistas Äraostmatut ei rohkemas ega vähemas kui enda õukonnale müümises.

Kiusati taga mitte ainult Robespierre'i, vaid ka tema poolehoidjaid. Neile tehti igasuguseid takistusi ning neid püüti diskrediteerida. Samal ajal aga olid Maximilieni vastastele kõikide ametkondade uksed avatud. «Pidage ainult kõne Robespierre'i vastu,» sõnas üks vaatleja, «ja ma garanteerin, et vähem kui nädala jooksul muretsetakse teile hea koht.»

Kuidas reageeris kõigele sellele Robespierre? Ta hoidis ennast kaua aega tagasi, ta uskus, et võib pidada võitlust printsipiaalsetes küsimustes, laskumata isiklikule pinnale.

Ja Maximilien ei astunudki esimesena enda kaitseks välja. See oli Desmoulins, kes naeruvääristas laimajaid oma ajalehes ja brošüüris «Paljastatud Brissot», kus iga lehekülg oli nagu mõõgalöök. «Rahva Sõbras» astus välja Marat, keda žirondiinid olid sundinud uuesti põranda alla minema. Esines Danton. Vaieldes Jakobiinide Klubis vastu repliigile, mis süüdistas Robespierre'i, ütles Danton:

«Härra Robespierre avaldas siin alati ainult mõistuse despotismi. Tähendab, tema vastaseid ei õhuta tema vastu mitte isamaa-armastus, vaid alatu kadedus ja kõige madalamad kired . . . Võib-olla tuleb aeg — ja see pole enam mägede taga —, kus välgulöögid tuleb suunata just nende pihta, kes juba kolm kuud ründavad kogu revolutsiooni poolt tunnustatud üllast inimest, keda ta endised vaenlased nimetasid kangekaelseks ja

auahneks, kuid ei külvanud teda kunagi üle laimuga, nagu seda teevad tema nüüdsed vaenlased.»

Ajakirjanik Hébert märkis oma ajalehes «Isa Duchesne» ära iseloomuliku üksikasja. «Isikud, kes Robespierre'i peale nii valjusti klähvivad,» kirjutas ta, «meenutavad Lameth'i ja Barnave'i ja teisi nendetaolisi tol perioodil, kui see rahva huvide kaitsja neid paljastas. Nad nimetasid teda tookord mässajaks ja vabariiklaseks. Samasuguseid nimetusi kasutatakse ka praegu, sest ta paljastab kogu nende telgitagust...»

Otsustavalt toetas oma liidrit Jakobiinide Klubi, kes tegi otsuse, mis mõistis hukka Brissot' ja Guadet' kallaletungid. See üksmeelne otsus saadeti kõigile klubi filiaalidele laiali.

Mis aga puutus selle kampaania «süüdlasesse» enesesse, siis reageeris too hoopis tagasihoidlikumalt kui tema vaenlased ja sõbrad. «Konstitutsiooni Kaitsja» veergudel rõhutas Robespierre, et demagoogide intriigidele pole vaja liiga suurt tähelepanu pöörata. Nad ei suuda demoraliseerida rahvast, niisamuti nagu pole võimalik mürgitada ookeani. Tuleb aeg, ja nad paljastavad end ise. Praegu on muu palju tähtsam. Nüüd peab kõikide patriootide tähelepanu keskpunktiks olema sõda ja sellega seotud probleemid. Ja Äraostmatu kõneleb ja kirjutabki eelkõige nendest päevaküsimustest.

Jah, kahtlemata algas sõda ebaõigel ajal. On ta aga juba kord alanud, siis tuleb ta võiduka lõpuni viia, teist väljapääsu ei ole. Sõda tuleb lõpetada võiduga ja lühikese aja jooksul. Ons seda võimalik saavutada, kui armee eesotsas on endine generaliteet? Robespierre kinnitab endiselt, et kõige suurem oht peitub kindralites-reeturites. Kuid asi pole mitte üksnes selles. Käesoleval sõjal on mistahes endisega võrreldes hoopis erinev iseloom, selle sõja eesmärgid on rahvalikud, seetõttu olgu relvastatud rahvas ka uut moodi organiseeritud ja distsiplineeritud. Seda Asutava Kogu tribüünilt kunagi väljendatud mõtet edasi arendades jõuab Maximilien otsusele, et ilma revolutsioonilise distsipliinita ei ole revolutsiooni sõdur mõeldav. Kui kord sõjaväes on rajatud üksnes kepidistsipliinile, siis unustab sõdur oma

kodanikukohuse ning muutub ainult hävitamise tööriistaks.

Robespierre teeb mitu praktilist ettepanekut armee tugevdamiseks. Ta soovitab luua patriootidest erilised leegionid, üldarvuga kuuskümmend tuhat meest, mis etendaksid revolutsiooni eelvägede osa ning aitaksid kaasa uue vaimu loomisele armees.

Ta toetab isegi oma vastaseid, kui leiab nende tegevusest rahvale ja võidu saavutamisele kasulikku.

4. juunil tegi sõjaminister Servan Assambleele ettepaneku mobiliseerida igast Prantsusmaa kantonist viis vormirõivais ja varustusega föderaati. Tulles kokku Pariisi, moodustaksid need kahekümne tuhande mehelise aukartustäratava sõjalaagri.

Selle projekti autoriteks olid žirondiinid, kellele see oli vajalik enda huvides ja eriotstarbeks. Võttes arvesse, et departemangude elanikkond oli jõukas, tahtsid nad sellest väekoondisest luua jõu, mis oleks neil aidanud hoida hirmu all kõiki vaenlasi, avaldada survet niihästi kuningale kui ka demokraatlikele klubidele. Just selliselt hindaski Maximilien esialgu žirondiinide plaani ning oli selle vastu. Varsti aga taipas ta, missuguseks revolutsiooniliseks jõuks võib muutuda patriotismist innustatud ja üksmeelne föderaatide leer! Ja otsekohe muudab Äraostmatu oma taktikat. Selle asemel et projektile vastu seista, muutub ta selle tuliseks poolda-jaks.

Neil päevil tegi Seadusandlik Kogu rahva survel, kes oli jahmunud olukorrast sõjatandritel, poliitilise kallaku vasakule. Et ennast kuidagiviisi valijate silmis puhtaks pesta, nõudsid žirondiinide liidrid kolme dekreedi väljaandmist. Peale föderaatide leeri rajamise otsustati välja anda uus seadus, mis oli suunatud vandetõotuse andmisest keeldunud vaimulike vastu, ning nõuda kontrrevolutsioonilisest rämpsust koosneva kuningliku ihukaitseväe laialisaatmist.

Kuid seekord ei tahtnud kuningas ega tema õukond žirondiinidele vastu tulla. Lüüasaamised rindel tiivustasid vandeseltslasi. Näis, et puudub jõud, mis suudaks vastu panna koalisatsioonivägede liikumisele — jäi vaid üle rahulikult oodata nende tulekut. Louis XVI

hakkas nüüd rääkima hoopis teist keelt. Ta ei kavatsenudki esitatud seaduseelnõusid kinnitada. Ja kui Roland läkitas talle rahulolematust avaldava kirja, saatis kuningas žirondiinide ministrid erru. See toimus 13. juunil.

Dumouriez püüdis tekkinud konflikti enda huvides ära kasutada, kuid see tal siiski ei õnnestunud; mõne päeva pärast läks ta ise erru ning sõitis Põhjaarmee juurde. Võimule kutsutud föjaanid triumfeerisid jälle.

Reaktsioon tegutses avalikult. Duport soovitas kuningal saata Seadusandlik Kogu laiali ja koondada kogu võimutäius enda kätte. Rojalistid nõudsid Jakobiinide Klubi «kui kõigi rahutuste kolde» sulgemist. La Fayette saatis Seadusandlikule Kogule kirja, mis kubises ähvardustest, ja nõudis et tuleb ohjeldada jakobiine ning vabastada isamaa sisemisest türanniast. Niimoodi paljastas «kahe maailmajao kangelane» lõpuks avalikkuse ees oma tõelise olemuse! Robespierre'i «Konstitutsiooni Kaitsja» tegi nendest paljastustest kokkuvõtte. Ta tuletas meelde La Fayette'i intriige revolutsionääride vastu, tema toetust vabaduse vaenlasele Bouilléle ega unustanud mainimata ka tapatalgut Marsi väljakul. Ja lõpuks, vihjates Brissot'le ja tema sõpradele, kirjutas Äraostmatu: «Sadu kordi juhtisin ma tähelepanu tollele absurdsele järjekindlusetusele, mis usaldas riigi kaitsmise kõige ohtlikumatele vabaduse vaenlastele.» See oli uus avalik kõrvakiil žirondiinide ninameestele!

Žirondiinidel läks kõik luhta, kõik pudenes nagu liiv sõrmede vahelt. Tuli ilmsiks kahekeelse poliitika tagakülg. Nad olid püüdnud meeldida rahvale ja monarhi endale alistada, kuid lõpptulemuseks oli, et rahvas pettus žirondiinide poliitikas, kuningas aga tõukas nad endast eemale! Nad päästsid valla sõja «rahva nimel», lootes sellega kehvistu tähelepanu palavatest siseprobleemidest kõrvale juhtida ning suurendada ühtlasi oma rikkust ja võimu, kuid asi lõppes sellega, et nad kaotasid võimu ega kasvanud ka rikkused. Sõda aga võttis ebasoodsa pöörde ja see panigi varatud kihid sisepoliitika probleemide üle järele mõtlema. Žirondiinide partei jäi nüüd lootma La Fayette'ile, teda koheldi südamlikult, talle poogiti külge patrioodi kuulsus, too aga reetis nad, naeris nad välja ja jättis nad Äraostmatu hävitava kriitika märklauaks.

Jah, tõepoolest oli põhjust raevutsemiseks ja depressiooniks! Kuid veel palavamaid pisaraid valasid girondiinid ministrivõimu kaotamise puhul; see tegi eriti meelehärmi. Assamblee avaldas «ministritele-patrioodidele» kaastunnet, kuid mis sellest kasu oli? Girondiinidele pakkus märksa suuremat huvi see, et ministrite errulaskmine kutsus agulites ja mõnedes kesklinna sektorites esile ärevuse. Tähendab, rahvas pole neid veel päriselt maha jätnud! Järelikult võib jätkata demagoogiat, kruvida rahvas üles, avaldada survet kuningale ning saavutada ministriportfellide taastamine. See kord tekkinud plaan ei andnud neile enam rahu. Nad otsustasid korraldada kuninga õukonna hirmutamiseks demonstratsiooni, ja unustanud ajutiselt hiljutised kallaletungid Äraostmatule, arvestasid tema toetust ning lootsid ka teiste demokraatlike juhtide abile. Robespierre aga ei kavatsenudki neile kastaneid tulest välja tuua. Ja mis läksid revolutsionääridele-demokraatidele korda girondiinide ministrid! Äraostmatu ja tema kaasvõitlejad mõtlesid momendil hoopis millelegi muule. Nad taipasid, et õhk läheb järjest palavamaks, meelepaha tõuseb, on lähedal tund, kus võib korraldada ülestõusu monarhia vastu. Seepärast pole mõtet kulutada rahva entusiasmi tühistele demonstratsioonidele. Robespierre oli veendunud, et niisugune poolik abinõu ei anna märkimisväärseid tulemusi. «Osalised ülestõusud nõrgendavad vaid rahva võitlusindu,» sõnas rahvatribuun Jakobiinide Klubis. Girondiinidel aga olid oma plaanid. 19. juunil korraldas meer Pétion kohtumise eeslinnade peameestega. Manifestatsioon otsustati korraldada järgmisel päeval.

Meeleavaldusest võttis osa umbes kakskümmend viis tuhat pariislast. Piki Saint-Honoré tänavat defileerivates kolonnides võis märgata piikide, saablite ja vikladega relvastatud töölisi, laadijaid ning söepõletajaid, rahvuskaartlasi, noori neide ja emasid räbalates lastega. Väljas olid ka muusikandid, mängiti populaarset laulukest *«Ça ira!»*

Seadusandlik Kogu oli sunnitud deputatsiooni vastu võtma ja ära kuulama. «Me kaebame,» lausus deputatsiooni kõnemees, «meie armeede tegevusetuse üle. Me

nõuame, et tehtaks kindlaks selle tegevusetuse põhjus! Kui see oleneb täidesaatvast võimust, siis tuleb niisugune võim hävitada! Patriootide veri ei tohi voolata õukonna kõrkuse ja auahnuse rahuldamiseks! . . . Üks inimene ei tohi mõjutada kahekümne viie miljoni inimese saatust! . . .»

Seejärel hakkasid rahvamassid Tuileries' parki tulvama. Loss oli rahvuskaardi väesalga kaitse all, kuid see ei osutanud vastupanu. Demonstrantidel õnnestus kuninga residentsi tungida. Õukondlasi valdas kabuhirm. Louis XVI pidi rahva juurde välja tulema ning seisma umbes neli tundi järgemööda, et üleni higisena silmakirjaliku naeratusega väljendada heameelt, mida ta tunneb vihatud «pööbli» vaatlemisest. Kuningale ulatati punane müts — ta pani selle pähe; anti sõduri välipudelist veini rüübata — ta jõi pariislaste terviseks.

«Te olete sõnamurdja,» ütles Legendre monarhile. «Te olete meid alati petnud ja teete seda ka praegu. Kuid hoidke ennast: rahvatuse karikas on täis, rahvas on tülpinud olemast teie mängukann.»

Kuningas pomises vastuseks, et ta ei riku konstitutsiooni.

Etendus hakkas pikale venima, kuid lõppu polnud veel näha. Rahutuks muutunud žirondiinide liidrid, kes arvasid, et viimati võib rahvas kuningale veel midagi halba teha, otsustasid nüüd, et on aeg lõpetada. Rutates saabusid lossi Isnard ja Vergniaud, neile järgnes Pétion. Kõik hakkasid manifestante veenma, et neil tuleb lossist lahkuda ning laiali minna. See polnud kuigi raske, sest inimesed olid tüdinenud lonkimast mööda kuningalossi anfilaade. Kella kaheksaks õhtul jäi loss tühjaks: demonstratsioon oli lõppenud.

Robespierre'i ootused olid täitunud, mägi sünnitas hiire. Žirondiinide lootused aga ei täitunud; demonstratsioon ei taastanud minemakihutatud ministrite võimu. Vastupidi, see ajas vaid õukonnapartei vihale. Kuningas saatis Assambleele terava protesti. Pétion tagandati Pariisi meeri kohalt. Need, kes olid 20. juuni sündmused välja kutsunud, olid sellega iseendal tiivad kõrvetanud. Kuid rahva demonstratsioon oli iseenesest märkimisväärne. See näitas rahva võimsust ja tema meeleolu; see oli tõsisemate sündmuste proloogiks. Ro-

bespierre ja teised demokraatia liidrid veendusid nüüd käegakatsutavalt selles, et rahvas on vaimustatud ja tulvil meelekindlust; oli vaja vaid tema liikumisele anda õige suund.

Ühel unetul ööl lahutas kuninganna meelt, vesteldes oma lemmiktoaneitsiga. Tuileries' loss oli vajunud vaikuse hõlma. Kahvatu kuuvalgus tungis läbi poolenisti allalastud varbkardina.

«Kõigest kuu aja pärast,» sosistas Marie Antoinette silmi piilutades, «vaatame koos kuningaga seda kuud, vabad ahelatest . . .»

Päevi lugesid ka õukondlased. Tehti arvestusi, millal vaenlane vallutab Lille'i, millal langeb Verdun. Kindralid-reeturid rakendasid kogu oma jõu selleks, et õigustada õukonna lootusi. Luckner jättis põhjuseta maha ühe linna teise järel, La Fayette lahkus sõjaväest, et tõsta pealinna rahvuskaardis mässu ja viia kuninga perekond Prantsusmaalt välja. Esimene nendest plaanidest kukkus läbi — kindral oli pannud oma kaotatud populaarsusele liiga suuri lootusi, kuid viimane jäi teostamata üksnes kuninganna süü läbi: Marie Antoinette, kes tundis antipaatiat endise markii vastu, ei soovinud vabadust tema käest vastu võtta, seda enam et igatsetud intervendid olid juba üsna lähedal.

Elujõuetu ja otsustusvõimetu Seadusandlik Kogu tundis end haamri ja alasi vahel olevat: kodanluse deputaatidele ei jäänud õukonna plaanid ja salasepitsused teadmata. Kuid nagu nende eelkäijad, Asutava Kogu liikmed, kartsid ka nemad pööraselt rahvast ja olid hirmust ülestõusu ees valmis monarhiaga mistahes kokkulepet sõlmima. Žirondiinide liidrid tahtsid üle kõige uuesti võimu juurde pääseda. Ka pärast 20. juuni ebaõnnestumist ei loobunud nad oma kahepaiksest mängust. Kuna neil nüüd puudus võimalus kaitsta La Fayette'i, siis jätsid nad ta maha, tunnistades sellega kaudselt õigeks laimuga ülepuistatud Robespierre'i seisukohad. Žirondiinid jätkasid ettevaatlikult monarhi ähvardamist. 3. juulil pidas nende tähtsaim oraator sütitava ja argumenteeritud kõne, millés paljastas Louis XVI-nda reetlikkust. Kuid mingeid radikaalseid järel-

dusi kõneleja ei teinud. Vastupidi, tulevaste sündmuste ees värisev Brissot ja tema sõbrad olid valmis õukonnale kõike andestama, kui too vaid nõustuks neid arvestama.

Kuid kõigest ja kõigist hoolimata laienes patriootiline liikumine päevast päeva. Polnud juhus, et žirondiinidel nii kergesti õnnestus välja kutsuda juunidemonstratsiooni: nördinud rahvas ei kavatsenudki võitlusest kõrvale hoida. Valitsus oli rahvale selja pööranud, kindralid olid ta reetnud, mida siis veel — ta oli valmis revolutsiooni ja maa saatuse enda kätesse võtma. Ja mida enam juhtivate kihtide reetlikkus ning nende hulgas valitsevad meeleolud ilmnesid, seda tähelepanelikumalt hakkasid rahvamassid Robespierre'i ja teiste demokraatide-ideoloogide seletusi ja selgitusi kuulda võtma, seda tugevamini ja võimsamini hakkas ka üle kogu Prantsusmaa levima ohjeldamatu vihalaine. Sõnad «revolutsionäär» ja «patrioot» muutusid sünonüümideks: armastus isamaa vastu, soov saada võitu vaenlasest sulasid siitpeale ühte kujutlusega revolutsioonist ja vabariigist. Nüüd osutus kõige paremaks ja ajakohasemaks Äraostmatu poolt väljakuulutatud ning rahvamasside kõrvu ulatunud loosung: «Niisugustes kriitilistes olukordades tavalistest vahenditest ei piisa. Prantslased, päästke ennast ise!»

Isamaa on hädaohus! See hüüe levis tuulekeerisena üle kogu erutatud maa: ta kõlas Flandria tasandikel ja Champagne'i viljapõldudel, Vogeeside kõrgendikel ja päikesepaistelise Provence'i õitsvates orgudes. Teda kuulsid Elsassi kaevurid ja Lyoni kangrud, Nantes'i ja Marseille' meremehed ning Lille'i, Saint-Étienne'i ja Creusot' töölised.

Üldine entusiasmihoog sundis kõhklevat Seadusandlikku Kogu 11. juulil vastu võtma dekreeti mobilisatsiooni kohta. Juba varem oli otsustatud koguda föderaadid 14. juuliks Pariisi. Kuningas ei söandanud neid seaduseelnõusid tagasi lükata, samuti ka mitte vastu astuda Assamblee keeldumisele tunnistada õigeks Pétioni tagandamine monarhi, s. o. tema enda poolt. Algas üldine mobilisatsioon. Kõik mehed, kes olid võimelised relva kandma, allusid mobilisatsioonile. Uued regu-

laararmee väeosad koos föderaatide-vabatahtlike üksustega hakkasid liikuma idapiiri poole. Välisvaenlane tuleb tagasi lüüa ja ta lüüakse tagasi! Aga sisevaenlane? Nagu Robespierre hiljuti ennustas, ei saa ju esimest teisest kuidagi eraldada, neid seovad katkematud sidemed.

Kunagi lootis kuningas, et sõda võimaldab tal toetuda armeele, kelle abil tal õnnestub anda rahvale purustav löök. Kuid kõik läks vastupidi: armee ühines rahvaga, et hävitada monarhia. Rahva pikka aega allasurutud pahameel pöördus nüüd nii interventide kui ka nende vastu, kes olid avanud interventidele tee. Rahvamasside revolutsiooniline instinkt juhtis nende tähelepanu õigesti Tuileries' lossile. Äraostmatul oli õigus: oli vaja eelkõige hävitada «sisemine Koblenz», ja kui seda polnud õnnestunud teha enne sõja algust, siis tuleb sellega tõtata nüüd! Isamaa on hädaohus! Ja see hädaoht ei kao enne, kui on murtud monarhia selgroog!

Neljas peatükk

TEEL VABARIIGI POOLE

Juulikuu keskpaigaks kujunes välja kaks tulevase ülestõusu kollet. Esimeseks nendest sai pealinna sektsioonide komissaride kogu, teiseks — Föderaatide Keskkomitee. Sektsioonid andsid endast elumärki juba ammu. Alates 23. juunist hakkasid nende komissarid raekojas regulaarselt kohtuma, võttes endale pealinna uue revolutsioonilise organi õigused. Alates juuli algusest hakkavad sektsioonide nõudmised üha otsustavamat iseloomu võtma. Assambleesse suunatakse terve petitsioonide sadu, mis nõuavad mitte ainult kindralite-reeturite errusaatmist, vaid ka konstitutsiooni rikkunud ja isamaad alatult reetnud kuninga kukutamist.

Samal ajal moodustub Pariisis relvastatud föderaatide laager. 11. juuliks oli registreeritud üle tuhande kuuesaja inimese, kuid 24. juuliks tõusis nende arv umbes neljale tuhandele. Seadusandliku Kogu tahtel pidid föderaadid Pariisis pühitsema Bastille'i vallutamise aastapäeva, seejärel aga ümber paiknema Soissons'i

linna. Kuid demokraatia liidrid jäid arvamusele, et föderaatide laager tuleb ikkagi Pariisi jätta. 16. juulil kinnitab Robespierre veenvalt selle vajalikkust. Järgmisel päeval koostab Maximilien föderaatide nimel Seadusandlikule Kogule petitsiooni. Ta nõuab täidesaatva võimu tagandamist, sõjaväe- ja administratiivametnike vallandamist ning kohtute koosseisu uuendamist.

Eesmärk oli püstitatud. Jäi vaid see saavutada.

Žirondiinid lõid kõikuma ning neid piinasid painavad mõtted. Jälle on nende ootused ja lootused, mida nad visalt taotlesid, luhta läinud. Nemad, žirondiinid, tahtsid monarhiat vaid pisut hirmutada, selleks et teda oma mõju alla saada, aga nüüd kavatsetakse see riigikord hoopis hävitada! Nemad, žirondiinid, kutsusid föderaadid Pariisi selleks, et nad kaitseksid neid jakobiinide vastu, föderaadid aga valmistuvad jakobiinide juhtimisel ette selleks, et tormijooksuga vallutada Tuileries' loss. Kui monarhia kukutatakse, kes kaitseb siis kodanlust rahva eest? Kus on pais, mis on suuteline pidurdama tormivoogude stiihiat? Kuhu jääb vastukaal, mis annab võimaluse osavasti laveerida? Ei, seda ei või lubada. Ja žirondiinide liidrid alustavad Assamblees, klubis ja ajakirjanduses uut kampaaniat kuningavõimu päästmise eest.

Vastuseks äärmiselt pahempoolse deputaadi üleskutsele võtta kuningavõimu küsimus päevakorda, teeb rahvasaadik Vergniaud 24. juunil ettepaneku hoiduda põhjendamatu kartuse ja eesmärgitute raevupuhangute mõju alla sattumast.

Päev hiljem jagab Brissot, kes alles hiljuti oli üks vabariikliku liikumise pioneere, oma kõnes vabariigi kehtestamist taotleva «kuningatapjate partei» aadressil sajatusi. «Kui leidub inimesi,» hüüab ta, «kes soovivad tänapäeval konstitutsiooni varemetele vabariiki luua, siis peab neid tabama õiglase kohtumõistmise mõõk, täpselt niisamuti nagu kõiki... Koblenzi kontrrevolutsionääre!» Selgemini oma mõtet väljendada oli raske: trooni langemise ohu ees kuulutasid žirondiinid, et sõnad «vabariiklane» ja «kontrrevolutsionäär» on sünonüümid! See oli halb, kuid vähemalt otsekohene. Märksa alatum aga oli teine seik, mille üksikasjadest ükski võõ-

ras midagi ei teadnud, sest see toimus sügava saladuskatte all.

Kasutades õukonna maalikunstniku Boze'i kaasabi, saatsid žirondiinide liidrid Verginaud, Guadet ja Gensonné kuningale salaja kirja. Nad informeerisid Louis XVI-ndat kavatsetavast ülestõusust, mille käigus ta kaotab krooni, aga võib-olla ka elu. Ainus pääsetee, kinnitasid uued trooninõunikud, on saata La Fayette erru, kutsuda vallandatud ministrid oma ametikohtadele tagasi ning nõustuda žirondiinide eestkostega. Nii sattusid eilsed revolutsionäärid rahvavastaste vandenõude räpasele teele, teele, mida mööda olid enne neid käinud konstitutsionalistid ja föjaanid.

Kuninga õukond lükkas žirondiinide abipakkumise kõrgilt tagasi, samuti ka nende teistkordse ettepaneku. Monarh ja tema lähikondlased lootsid ikka veel interventidele; kui nad juba La Fayette'i teeneid kasutada ei soovinud, siis veelgi vähem vastuvõetav oli neile alandav liit žirondiinidega, kellesse nad suhtusid põlgusega juba enne läbirääkimisi. Kuid endastmõistetavalt võeti antud signaal teatavaks. Samal ajal kui Louis XVI agendid piiri taga liitlasvägede ülemjuhatust kiirustasid, nõudes ähvardava sisuga manifesti väljaandmist ja üheaegset pealetungi kõigil rinnetel, võttis žirondiinide poolt informeeritud õukond tarvitusele kiired abinõud. Tuileries' lossi katusekambritesse paigutati välivoodid, toodi kohale relvad ja sõjaväemundrid. Igalt poolt tuli kokku aadlikke, kes olid valmis oma kuninga eest võitlema ja surema. Pandi lootusi ka mõnele rahvuskaardi pataljonile, formeeriti avantüristidest ja provokaatoritest koosnevaid allüksusi, kellele anti korraldus tekitada rahvaarmee ridades segadust ja lahkhelisid. Föjaanid omalt poolt kogusid jõude, et vajalikul momendil õukonnale abi anda.

Õhkkond Pariisi kohal muutus väga pingeliseks. Mõlemad pooled valmistusid otsustavaks löögiks. Seadusandlik Kogu, mille eesotsas olid žirondiinid, tegi asjatu katse vaenulike poolte vahele asuda, kaldus seejuures ise paremale ja muutus alla käies hukkumisele määratud monarhia sabarakuks. Mida siis veel oodati? Kummalgi võitleval poolel olid oma ootused ja lootused. Monarhia ootas rõõmustavaid teateid sõjatandritelt ning

ergutavaid signaale interventide juhtkonnalt. Revolutsioonijõud aga ei tahtnud välja astuda, enne kui föderaatide pataljonid polnud täies koosseisus kogunenud; veel ei olnud kohale jõudnud vabatahtlikud Brestist, polnud ka veel näha kauaoodatud Marseille' võitlejaid. Kuid kõigile oli selge: otsustav tund pole enam kaugel.

See kõik on selge ka Äraostmatule, nii selge, et teeb otse haiget. Jah, juulikuu kahekümnendatel päevadel on ta hing tulvil valu. Ta on nagu varemgi liikumise avangardis, ehkki keegi teda neil päevil tänaval ei märganud; ta ei võta osa rahvaväesalkade ettevalmistamisest, ta ei agiteeri ka sektsioonides, nagu seda teeb Danton. Suurema osa ajast, mis jääb vabaks istungitest klubis, veedab ta oma ärklitoas kirjutuslaua taga; ta mõtleb, vaeb ja kirjutab... Nii ka täna. Vaevalt on vaidlused lõppenud, kui Maximilien kiirustab lahkuma Jakobiinide kloostri raamatukogust. Ta nägu on keskendunud. Ta astub kiirel sammul.

Saint-Honoré tänav. Jumalaema Surmapäeva Kirik. Vastas — värav. Pragunenud tahvlikesele on hoolikalt kirjutatud nr. 366. See on ausa jakobiini, Maximilieni imetleja ja sõbra tisler Maurice Duplay maja. Hoovist läbi, siis kääksuvad teisele korrusele viivad trepiastmed. Siin ta on, vooruse tagasihoidlik varjupaik, rahva õiguste eest võitleja vaikne nurgake! See on Äraostmatu tuba, tõeline uberik, paljaste seintega; selle ainsaks ilustuseks on männipuust riiulid, kuhu on laotud raamatud, ajalehed ja käsikirjad. Jämeda vaibaga kaetud lihtne voodi, tugitool, mille kulunud polstri vahelt on nähtavale tulnud õled, ning kaks lillepotti aknalaual.

See on laud, mille taga ta pikkade õhtute ja unetute ööde jooksul mõtleb ja kirjutab. Siin, selle laua taga, sünnivad kõned, mis vapustavad Prantsusmaad ja Euroopat. Ja nende kõnede sünni ainsateks tunnistajateks on ja jäävad vana tinast tindipott ning ähmast valgust heitev lamp. Ubriku põranda all on kuur, kus magavad töölised, aken avaneb õue, seal kuivab pesu, vinguvad saed ja pauguvad kirved. Selline on Äraostmatu eluase koos kõigega, mis teda ümbritseb. Lihtsus, tagasihoidlikkus, vaesus ja väärikus — põhimõtted, mida ta kuu-

lutab oma õpetuses ja mis on kogu aeg tema elukaaslasteks —, kõik on siin silmaga näha.

See pole siiski lihtsalt töökabinet ega ka ainult ööbimispaik. See on tükike elust selles majas, mis on nüüd saanud ka tema peavarjuks, see on osa perekonnast, mis on muutunud ka tema perekonnaks. Siin tunnevad kõik tema vastu sügavat austust, teda armastatakse palavalt; mitte kusagil poleks ta leidnud niisuguseid hoolitsevate kätega loodud töötingimusi.

Progressiivsete vaadetega, südamlik ja külalislahke madam Duplay kogus neljapäeviti oma väikesesse «salongi» Robespierre'ile vaadetelt lähedastest inimestest ning tema sõpradest ja võitluskaaslastest koosneva ringi. Siin võis kohata Camille Desmoulins'i oma noore abikaasaga; Panisi, kes täitis Äraostmatu usaldusmehe osa; kõhetut mõistuseinimest, endist Asutava Kogu liiget Anthoine'i, kellele Duplay samuti peavarju andis. Siia astus aeg-ajalt sisse ka Danton, samuti olid siin alatisteks külalisteks Santerre ja Legendre. Sundimatus vestluses arutati probleeme, mis hoidsid ärevil kogu maad. Ringi hingeks oli endastmõistetavalt Maximilien.

Kuid neil päevil jagas Robespierre oma muljeid ja vaateid üsna vähestega. Ta oli sünge, mõtteisse süvenenud ... ning otsis üksildust. Kõigile oli selge, et teda visalt jälitavad mingid kurvad mõtted.

Nii see ka tegelikult oli. Istudes oma laua taga, mõtles Robespierre pingeliselt, ja mida rohkem ta mõtles, seda enam hakkas ta hirmu tundma. Uuesti elustusid kahtlused, mis sarnanesid nendega, mis olid teda häirinud Marsi väljaku veresaunale järgnenud päevadel.

Kas oli kõik võidu saavutamiseks ette valmistatud? Kas tuleb rahvas sisemise reaktsiooni ja välisvaenlasega üheaegselt toime? Kas jätkub selleks jõudu? Aga kui ei jätku?

Üksnes kahe inimesega tahab Maximilien oma kahtlusi jagada. Üks nendest on Georges Couthon, deputaat, tema sõber ja võitluskaaslane. See inimene saab Äraostmatust õigesti aru: ta on tark ja läbinägev, tal on terane pilk. Teine on Maximilieni ammune Arrasi-korrespondent Buissart. Kuid Couthon on haige. Ja

Äraostmatu saadab talle 20. juulil kirja, milles avaldub kirjutaja hingelise rahutuse kogu sügavus.

«... Me oleme jõudnud konstitutsioonilise draama lõpplahenduse juurde. Revolutsioon, kui ta ei lange sõjalise ja diktaatorliku despotismi kuristikku, hakkab nüüd kiiremas tempos edasi liikuma.

Praeguses olukorras ei saa vabaduse sõbrad sündmusi ette näha, veel vähem neid juhtida. Prantsusmaa saatus jätab ta nähtavasti intriigide ja juhuslikkuse meelevalla alla. Meile võib lohutuseks olla vaid ühiskondliku vaimu jõud niihästi Pariisis kui ka paljudes departemangudes ning samuti ka meie õilsa ürituse õiglus...»

Buissart'ile adresseeritud kiri läks teele hiljem. Sel puudub daatum, kiri on üsna lühike ja kirjutatud katkeva käekirjaga. Selles esineb mõtteid, mis on seoses Couthonile saadetud kirjaga.

«... Tulgu meil kas või kõigil pealinnas hukkuda, kuid enne võtame kasutusele kõige meeleheitlikumad abinõud. Arenevad sündmused, mille iseloomu on raske ette näha.

Nägemiseni, võib-olla ka — hüvasti!»

Neis nappides sõnades peituvad üllatavad sisemised vastuolud.

Ühelt poolt näeb Robespierre pealinna ja provintside rahva veendumust, alustatud ürituse õiglust, tal on usku sektsioonide energiasse ja tarkusesse, ta räägib äärmistest abinõudest, millest demokraadid on valmis tuge otsima, tähendab, ta nagu ei kahtleks edus.

Teiselt poolt avaldab ta arvamust, et tulevaste sündmuste iseloomu on raske ette näha, et demokraatia juhid pole võimelised neid sündmusi juhtima, et puudub garantii intriigide ja juhuslikkuste vastu ning et revolutsioon võib langeda sõjalise ja diktaatorliku despotismi kuristikku.

Need Maximilienis mässavad vastuolud on täiesti seletatavad. Ei tohi unustada: Robespierre lähtus seisukohast, et on võimatu pidada üheaegselt sise- ja välissõda. Omal ajal kutsus ta rahvast üles sisevaenlast purustama, ja seda selleks, et alles pärast võitu hakata tegelema välisvaenlasega. See ei õnnestunud. Algas sõda. Nüüd tuli Äraostmatu arvates kõik välja panna, et sõda kiiremini lõpule viia, ja just selleks, et vaba-

nenud rahvamassidega anda löök sisemisele kontrrevolutsioonile. Tegevuse käigus tuleb ära kõristada vaenulik generaliteet, tugevdada armeed, teha kahjutuks täidesaatev võim; kõik see tervikuna on ettevalmistuseks monarhia langemisele ning tagab otsustava võidu.

Kuid sündmused arenesid liiga kiiresti ja jõudsid Robespierre'i plaanidest ette. Rahvale oli selge, et ilma monarhia kukutamiseta ei saavuta ta murrangut rindel. Monarhia omalt poolt, kiirustades oma plaanide teostamisega, ei kavatsenud oodata, kuni sõda lõpeb. Ja mõlemad pooled püüdsid alustada verist võitlust ajal, kus intervendid tungisid peale, kus kindralid-mässajad reetsid isamaad, kus võim püsis reaktsiooniliste ministrite käes ning Seadusandlik Kogu oli õukonna käpa all. Kõik see kutsus Äraostmatus esile raskeid kahtlusi. Ta uskus rahvasse, kuid tundis teda halvasti. Ta nägi vaid vaenlase jõude, ei olnud aga revolutsioonijõududes lõpuni kindel. Kaugel olevat nägi ta lähedal asuvast paremini, ja kui oli vaja viivitamatult otsust vastu võtta, sattus ta sageli segadusse. Selles oli Maximilieni nõrkus. Nimelt seda nõrkust pidaski silmas Marat, kui ta kirjutas ühe Robespierre'iga peetud vestluse tulemustest.

«... See kohtumine kinnitas minus arvamust, et seaduseandja arenenud mõistusega olid temas ühendatud tõelise patrioodi iseloomu terviklikkus ja äraostmatus, kuid samal ajal puudusid tal nii avar silmaring kui ka julgus, mis on hädavajalikud riigitegelasele.»

Hinnang on terav ja mitte täiesti õiglane, ent kas ei peitu selles terake tõtt? Kas ei osanud Rahva Sõber näha pisut enam ja sügavamale kui Äraostmatu ülejäänud võitluskaaslased? ...

Robespierre ei võtnud ülestõusu praktilisest ettevalmistamisest osa. Sellega tegelesid teised inimesed. Jakobiinid hoidsid oma juhti tuleviku jaoks ega tahtnud teda kiskuda ohtlikku ja verisesse üritusse.

Kuid sellest hoolimata tegi Maximilien sel perioodil palju. Vaadates tulevikku, arutles ta, kuidas pärast võidu saavutamist toimida. Sellele probleemile pühendas ta 29. juulil Jakobiinide Klubis peetud kõne.

Robespierre juhtis tähelepanu sellele, et revolutsiooni

lõpuleviimiseks üksnes kuninga kukutamisest ei piisa. Ta pööras oma pilgud Seadusandliku Kogu poole. Mis on see muud kui poliitiline atavism? Selle Kogu saadikud on valitud aktiivsete kodanike poolt tsensusliku valimissüsteemi alusel, kusjuures rahva põhimass on kõrvale jäetud. Ja selle tulemuseks on alalised sabaliputamised ning kõhklemised, lõpptulemuseks aga rahva huvide täielik reetmine. Assamblee peab rahvale kasulikke seadusi välja andma, kuid tegelikult tegeleb ta laveerimise ja demagoogiaga. On ainult üks väljapääs. Pärast võidu saavutamist tuleb kokku kutsuda rahvas, kuid nüüd juba k o g u r a h v a s, jättes selle jagamata «aktiivseteks» ja «passiivseteks» kodanikeks. Rahvas peab ise oma saatuse üle otsustama, olles valinud Rahvuskonvendi, kes asub uue konstitutsiooni väljatöötamisele, sest endine föjaanide ülevõimu ajal koostatud põhiseadus on tõendanud oma täielikku kõlbmatust — ta on oma aja ära elanud.

Selline oli jakobiinide liidri poolt kavandatud programm. See oli sügavasti läbi mõeldud; selle kutsusid ellu revolutsiooni kõigi eelnenud etappide sündmused.

3. augustil avaldati interventide armee ülemjuhataja Braunschweigi hertsogi manifest. Manifest paljastas välismaise sissetungi tõelised eesmärgid. Austria keisri ja Preisi kuninga nimel tehti teatavaks, et ühendatud armeed kavatsevad teha lõpu anarhiale Prantsusmaal, taastada «seadusliku võimu» ning õiendada arved «mässajatega». Kui kuningale ja tema perekonnale peaks osaks saama vähemgi solvamine, siis purustatakse ja hävitatakse Pariis täielikult... Just sellist manifesti ootaski Louis XVI. Õukond võidurõõmutses: nüüd lööb rahvas vankuma ja alistub! Nüüd ei söanda pariislased enam oma kuninga tahtele vastu seista! Need lootused olid asjatud. Manifest suurendas rahva raevu ja ainult kiirendas lõpplahendust.

Veel samal päeval astus Assamblee saali Pétion, saadetuna Pariisi Kommuuni delegaatidest. Meer oli segaduses. Oma ametikoha tõttu oli ta sunnitud ette lugema neljakümne seitsme sektsiooni avalduse.

«Täidesaatva võimu pea on esimene lüli kontrrevo-

lutsiooni ahelas,» luges Pétion. «Ta võtab osa vandenõust, mida sepitsetakse Pillnitzis ja millest ta meile nii hilja teatas. Tema nimi on tüliõunaks rahva ja võimude ning sõdurite ja kindralite vahel. Ta eraldab oma huvid rahva omadest. Senikaua kui meil on niisugune kuningas, ei saa vabadus olla tagatud, meie aga tahame elada vabadena . . . Louis XVI vihjab alati konstitutsioonile; meie toimime samuti; me nõuame tema tagandamist.»

Seadusandlik Kogu otsustas selle petitsiooni üle anda ühele oma komiteedest, s. o. kalevi alla panna. Rahunenud meer otsustas ohates, et asi läheb kuidagi korda. Kuid rahvas ei lootnud juba ammu enam seaduseandjatele: petitsioon ise oli vaid demonstratiivseks aktiks. Sektsioonid valmistusid avalikult ülestõusuks.

Ent sama 3. augusti õhtul ja öösel tahtis nagu loodus ise olla avamänguks sündmustele ja tegudele, mis inimesed korda saatsid mõni päev hiljem.

Ootamatult kerkisid Pariisi kohale vaskpunased kõuepilved. Palavus oli väljakannatamatu, taevas näis niivõrd kurjakuulutav, et linnaelanikud kiirustasid elamute ja poodide aknaid sulgema. Umbes kesköö paiku tekkis kohutav tuulekeeris. Ta purustas korstnaid, viis minema majakatuseid ning tarasid. Välk käristas lõhki taeva, kõuemürin kostis kanonaadina. Tänavad täitusid silmapilkselt kohisevatest voogudest, mis viisid kaasa hiliseid jalakäijaid. Ligi paarkümmend inimest hukkus sellel hirmsal ööl.

Ja samal ajal kui taevas ühines maaga ning vesi ja tuli püüdsid metsikus kahevõitluses teineteiselt ära kiskuda oma ohvreid, kuuldus kaugelt lauluhelisid. See kostis Palais Royali poolt. Laul muutus järjest tugevamaks ja selgemaks. Tuule vingumine ei suutnud lauluviisi summutada, tormi mürin ei suutnud matta kümneid noori hääli.

«Edasi, isamaa lapsed,
kuulsuse päev on käes!»

Rühm inimesi, varustatud tormilaternatega, sammus üksteise kätest kinni hoides läbi voogude. Näis, et nende julgus heitis loodusjõududele väljakutse. Ja pariisla-

sed, unustanud tormi, kuulasid ebatavaliste lauljate laulu.

See oli üks Pariisi saabunud Marseille' föderaatide salkadest ja see laulis «Marseljeesi», millest sai revolutsiooni hümn.

Viies peatükk

KOGU MAAILMA TÜRANNID, VÄRISEGE!

4. augustil valitses Duplay' majas päev läbi ärev meeleolu. Mingid inimesed tulid ja läksid, Panis käis ühtelugu Äraostmatu juures. Kui Maximilien lõunalauda ilmus, märkas madam Duplay oma kogenud pilguga, et kõik pole korras. Tema üüriline oli ebataval iselt erutatud ning vastas küsimustele kuidagi hajameelselt. Pärast lõunat jäi kõik mõneks tunniks vaikseks. Seejärel aga tõusis kujuteldamatu lärm. Hakkasid paukuma uksed, kümned jalapaarid tammusid mööda koridori ja paljud hääled kõnelesid läbisegi. Madam Duplay jooksis oma toast välja ja jäi kuulatama. Jah, kõik see ärevus ja müra sünnib ju tema teise üürilise, Asutava Kogu endise deputaadi härra Anthoine'i toas. Madam Duplay teadis asjast palju rohkem, kui nood kõik arvasid. Talle oli väga hästi teada, et härra Anthoine etendab ettevalmistatava ülestõusu organisaatorite hulgas tähtsat osa. Kas siis tõesti täna koguneb tema juurde ülestõusukomitee täies koosseisus? See oleks ju kohutav. Nad võivad ju Äraostmatut kompromiteerida! Naine kuulatab. Uks löödi viimast korda kinni. Kuid kära ei vaibu. Nad karjuvad, taovad rusikatega vastu lauda. Kas nad ei hakka viimaks veel mööblit lõhkuma? Taevas hoidku, mis nüüd küll saab! Missugune hirmus aeg! Juba mitu päeva pole enam sugugi rahu. Kui palju lärmi lööb juba ainuüksi see Desmoulins! Just praegu kostab selgesti tema hääl.

Madam Duplay pöörab pea ärklitoa poole. Aga Maximilieni juures on kõik vaikne. Ainult aeg-ajalt kuuldub kerget põranda kriuksumist. Perenaine teab, et Äraostmatu kõnnib oma kambris ühest nurgast teise. Kuid ta ei tule oma toast välja. Õieti teeb.

Hirmus kisa katkestab auväärt daami mõtisklused. Nad on mõistuse täiesti kaotanud! Nad karjuvad nagu laadijad sadamas! Kas ei saa ometi pisut tasem olla?

Perenaine jookseb härra Anthoine'i ukse juurde ja koputab. Silmapilkselt jääb kõik vaikseks ja Anthoine ise paotab ukse.

«Hullumeelsed!» nuriseb madam Duplay. «Mida te ometi mõtlete, kas tahate Robespierre'i hukutada?»

Anthoine vaatab naisele hajameelse pilguga otsa. Seejärel ta taipab. Tema nägu muutub karmiks.

«Robespierre? Kes teda ähvardab? Ärge ärrituge! Kui kellelgi tulebki surra, siis igatahes mitte temal!»

Ja äraostmatu kaitseingli nina all lüüakse uks paukudes kinni.

Sel õhtul võeti Saint-Honoré tänavas majas nr. 366 vastu tähtis otsus. Pärast ägedaid vaidlusi kinnitati lõplikult üldine tegevusplaan. Ülestõus määrati 10. augustile 1792. aastal.

Pealinn valmistus energiliselt tormijooksuks sajandeid püsinud kantsidele. Sektsioonide kogud deklareerisid üksteise järel, et nad ei tunnista enam Louis XVI-ndat. 5. augustil võttis selle otsuse vastu kaks kolmandikku sektsioone, kõik Pariisi demokraatlikud klubid ja organisatsioonid kutsusid rahvast ülestõusule.

Ülestõusuks valmistusid ka föderaadid. Marseilased puhastasid püsse ja hankisid endale püssirohtu. Kasarmud muutusid kindlusteks.

Ilmaaegu askeldasid žirondiinid. Asjatult püüdis Seadusandlik Kogu võimsat entusiasmihoogu peatada. Mõtetult raevutses Brissot, nõudes Anthoine'i ja Robespierre'i vastutusele võtmist.

Monarhia lõpp lähenes.

Pariisi meer Jérôme Pétion elas üle piinarikkaid hetki. Ometi oli ju veel hiljuti kõik nii ilus. Ta kolis üle luksusvillasse ning hakkas elama nagu korralik inimene kunagi, keelamata endale midagi. Tal oli armastav naine ja suurepärased sõbrad. Rahvas jumaldas teda ja partei, kellega ta oli oma saatuse sidunud, tegi suuri edusamme. Kõik pidasid teda suurepäraseks ja ausaks inimeseks.

Ja äkki on tulnud kõigele lõpp . . .

Nüüd ei tunne Pétion enam rõõmu ei soojast vannist, võõrastetoa laeilustustest ega oma naise hellitustest. Teda ei rõõmusta enam miski. Ta näeb enda ees vaid haigutavat kuristikku.

Viimastel päevadel tegi Pétion kõik selleks, et võita rahva poolehoidu. Ta sõitis mööda sektsioonide kogusid ringi ja selgitas seal, et kiirustamine on arutu tegu. Ta seletas, veenis ja manas, lõpuks aga isegi ähvardas.

Arulage rahvas ei soovinud teda kuulata. Teda, keda veel alles hiljuti puistati üle lilledega, keda kanti kätel! Mida see tähendab? Kas üldist hullumist? Või sõgedust? Või on tegemist pahatahtlike inimeste agitatsiooniga? . . .

Agitatsioon? . . . Ja Pétionile meenub äkki endine kaasvõitleja Maximilien Robespierre. Ta on selle mehe hoopis unustanud, aga just tema juurde tulebki minna! Robespierre'i ülistatakse nüüd kui Äraostmatut ja rahvas kuulab iga tema sõna. Robespierre on ettevaatlik ja mõistlik inimene. Ta võib paljugi heaks teha. Ta võib päästa ka Pétioni tuleviku ja reputatsiooni ning tema varanduse. Viimasel ajal on nende suhted, tõsi küll, pisut jahedamaks muutunud, kuid see ei tähenda midagi. Robespierre saab temast kindlasti aru. Kainelt mõtleva inimesena jagab ta kindlasti Pétioni seisukohti ja paneb selle neetud mässu seisma.

7. augustil oli Äraostmatul eriti palju tööd. Ta viimistles parajasti suurt artiklit ajalehe «Konstitutsiooni Kaitsja» jaoks ning mõtles läbi oma kõne detaile, mida ta kavatses pidada Jakobiinide Klubis. Mõtteisse süvenenuna sõrmitses ta täiskirjutatud paberilehti, kui talle teatati, et on tulnud Pétion. Robespierre'i rõõmustas vana sõbra tulek. Ta kargas laua tagant püsti ning embas sisseastujat tormiliselt.

Kui kaua nad polnud teineteist näinud! Ometi oli ju olnud aeg, kus nad näisid lahutamatuina.

Pärast esimesi tervitussõnu asus meer oma visiidi eesmärgi juurde. Ta esitas paljusõnaliselt oma seisukoha. Jah, tõepoolest, ta luges Seadusandlikus Kogus ette neljakümne seitsme sektsiooni petitsiooni, ehkki ei või öelda, et too läkitus oleks talle eriti meeldinud. Nüüd aga, nagu näha, ei kavatseta tulemusi ära oodata. See

on üsnagi ettevaatamatu samm. Tema sõpra Robespierre'i on alati tuntud seaduslikkuse kaitsjana. Ta nõustub muidugi kindlasti sellega, et ülestõus on ohtlik ja mitteõigeaegne. Ta aitab kaasa, et ülestõus lükatakse edasi niikauaks, kuni Seadusandlik Kogu arutab läbi kuningaprobleemi.

Maximilien kuulas selle pika tiraadi tähelepanelikult ära. Ta ei katkestanud külalist kordagi. Äraostmatu vaikis kaua pärast seda, kui Pétion oli lõpetanud. Viimaks, suunanud väsinud pilgu meerile, ütles ta tasa:

«Mu sõber, ma ei või teiega nõustuda. Rahvas on tark, hea ja õiglane. Rahval on tulnud väga kaua kannatada. Rahvas on langetanud oma otsuse. Kas tõesti teie, vana vabariiklane, kes kunagi nii oskuslikult purustasite minu monarhistlikud illusioonid, kas tõesti teie, kes hõiskasite rõõmust kuninga põgenemise päeval, tahaksite nüüd peatada revolutsiooni?»

Pétion läks näost punaseks ja kortsutas kulmu.

«Te ei saanud minust aru. Ma ei taha peatada mitte revolutsiooni, vaid mõttetut ja ohtlikku mässu.»

«Mäss? ... Mõttetu ja ohtlik? Ja seda räägite teie, mu kallis Pétion, teie, kes te nii palju aastaid olete võidelnud rahva õiguste eest? Kas te ei näe, et nüüd pole enam teist väljapääsu? Kas teile pole veel selgeks saanud, et Seadusandlik Kogu, kellele te nii suuri lootusi rajate, on põhjani pehastunud ning muutunud õukonna ripatsiks?»

Pétion kaotas kannatuse. Mitte selleks ei olnud ta sellesse uberikku tulnud, mitte selleks ei olnud ta läbi pimedate ärklitubade pugenud, et kuulata kogu seda jama rahvast. Kõigest sellest oleks ta mingil koosolekul isegi pajatada osanud. Kas tõesti on Robespierre nii rumal, et ta ei saa aru peamisest? Või teeskleb ta lihtsalt?

«Kallis inimene,» pöördus ta end vaevu valitsedes Robespierre'i poole, «ma ei hakka teiega vaidlema. Kõik see on õige ja kena: rahvas, õigused, õiglus ja nii edasi ... Kuid saage aru, mõistke kõigutamatut tõde: kui sellele meeletusele otsekohe piiri ei panda, ujutab ta kõik üle ja lööb segi ... Asi algab kuninga troonilt tõukamisega ja lõpeb omandiõiguse kaotamisega ... Vaat milleks vajab teid ja mind too taltsutamatu pööbel, kellel on peas ainult röövimised ja tulekahjud!

Mõtelge järele, te olete ju kaine ja terve mõistusega inimene!»

Robespierre seisab, käed risti rinnal, ja silmitseb hoogusattunud Pétioni tähelepanelikult. Ah siis nii on lugu! Kas see võib tõsi olla? Kas tõesti kaotavad kõik korralikud ja ausad inimesed aususe ja korralikkuse niipea, kui neid valdab kartus oma kukru ja seisundi pärast? Kus on ta neidsamu sõnu kuulnud, mida praegu lausus Pétion? . . .

Tuli meelde! Asutava Kogu tribüünilt! Peaaegu aasta tagasi rääkis sedasama Barnave, kelle vastu nad tollal koos Pétioniga võitlesid! . . .

Kas tasub siis kõnelust jätkata? See on ju võitlus tuuleveskitega! Ja vaadanud Pétionile otse silma, lausub Robespierre aeglaselt ning rõhutatult:

«Nähtavasti oleme me täna erinevatel seisukohtadel, mu sõber, ja vaevalt on võimalik neid kokku sobitada. Kuid ma tahan teile ütelda vaid ühte. Isegi kui ma püüaksin teid aidata, oleksin ma võimetu . . .»

Robespierre astub akna juurde.

«Heitke pilk sellele rahvahulgale. Igaüks neist on üksikult võetuna kas kantseleiametnik, päevatööline, vabrikutööline, poodnik või midagi muud. Kõik nad koos aga moodustavad valitseva rahva. Ja need pole tühjad sõnad. See on purustatud Bastille, hääbuv despotism, see oleme meie teiega ning tuhanded teised revolutsiooni sünnitatud inimesed! Ja pidage silmas: see, kes sammub rahvaga ühte teed ja teda abistab, see, keda rahvas usaldab ning keda ta valib, üksnes see võib olla Assamblee deputaat, Pariisi meer, kindral või minister. Too aga, kes kaotab rahva usalduse,» Äraostmatu nägu muutus karmiks ja ta hääles kõlasid metalsed toonid, «too tallatakse põrmu ning hävitatakse, kuidas teda ei hüütaks: Louis'ks, Robespierre'iks või Pétioniks . . .»

Hämmastunud Pétion vaatab pärani silmi otsa inimesele, kes on talle alati tundunud arusaadavana ja keda ta nähtavasti kunagi pole mõistnud. Talle tuleb hirm peale. Pärast lühikest pausi võtab ta välja taskukella.

. . . Endised kaasvõitlejad jätavad teineteisega hüvasti kõigi näilike sõbralikkuse avaldustega, kuid vaevalt teineteisest lahkunud, süveneb kumbki oma mõtetesse.

Jõudis kätte 9. august. Pariisi meer nägi, et ta ei ole enam võimeline midagi ette võtma. Kõik sündis temast sõltumatult ja vastu tema tahtmist. Täna õhtul lõppes sektsioonide ultimaatumi tähtaeg. Kuidas talitada? Võib-olla proovida avaldada klubidele survet? ... Ta kutsus välja mõned sektsioonide juhid, et neid manitseda. Kui ilmusid Chabot, Merlin Thionville'ist ja Basire, tõusis ta püsti, tegi tähtsa näo ning küsis ametliku tooniga:

«Noh, kuidas on? Kas kavatsete ikkagi järelemõtlematult tegutseda? Võtke ometi aru pähe! Žirondiinid andsid mulle Brissot' kaudu lubaduse, et kuningas tõugatakse troonilt. Ma ei luba mässu. Tuleb ära oodata, mida ütleb Seadusandlik Kogu.»

«Teid petetakse,» vastas Chabot, «Seadusandlik Kogu ei suuda päästa rahvast ja teie sõpradele žirondiinidele ei tule mõttessegi seda teha. Täna õhtul löövad eeslinnad hädakella!»

«Sel juhul ma arreteerin teid,» vastas Pétion jahedalt. Juuresviibijad vahetasid lõbusalt pilke.

«Teid ennast arreteeritakse,» lausus Chabot, ning teinud meerile tõgava kummarduse, lahkus oma kaaslastega toast.

Mida teha? Nutta jõuetust vihast? Sõita Seadusandlikusse Kogusse? Või lossi? ... Kuhu ta ka ei sõidaks, igal pool tuleb tal nüüd esineda vaid pealtvaataja osas, temal, Pariisi meeril, kes veel mõne päeva eest pidas ennast pealinna üheks kõrgemaks võimukandjaks ...

Camille Desmoulins oli mõned marseilased enda juurde lõunasöögile kutsunud. Kõigest kuu aja eest oli Camille õnnelikuks isaks saanud. Ta pani pojale nimeks Horace ega lasknud teda ristida. Täna tahtis ta tingimata lõunastada oma poja seltskonnas. Lucile hoidis maimukest põlvedel ja Camille, hoolimata noore ema pahameelest, tõstis pokaali iga kord enne rüüpamist väikeste roosade huulte juurde. Asi lõppes sellega, et laps hakkas valjusti nutma ja ta tuli hälli panna.

Pärast seda kui olid tühjendatud mõned pudelid, muutus seltskond veelgi lõbusamaks. Camille tegi katset midagi deklameerida. Külaliste tuju aina tõusis, Lucile lagistas lakkamatult naerda. Kui seltskond oli pisut kai-

nemaks muutunud, otsustati kogu kambaga Dantoni külastada.

Danton oli Desmoulins'i uus ebajumal. See oli inimene, kelle välimus meenutas kükloopi. Võimas nagu tamm, hirmuäratav nagu põrgusigidik, näis ta kord karmina, kord heasüdamlikuna. Paljud pidasid teda joomariks, laaberdajaks ja lootusetult allakäinud inimeseks. Tegelikult oli aga Dantonil harukordne mõistus ja terav poliitiline vaist. Ta kirjutas vähe, kuid oli ületamatu oraator. Pärast Mirabeau'd ei olnud Desmoulins nii omapärast inimest kohanud. Sellepärast ei saanudki Camille oma uue lemmiku suhtes kuidagi ükskõikseks jääda ning muutus tema vaimustatud pooldajaks.

Danton võttis kutsumata külalised lahkesti vastu. Peremees näis olevat tulvil meelekindlust. Kõneldi saabuvast ööst ja homsest päevast. Üsna pea pidi kostma hädakella hüüd.

Õhtul mindi pisut jalutama. Rahutuks muutunud Lucile silmitses ratsanikke ja lihtsaid inimesi, kes karjusid «Elagu rahvas!», ning üha enam kasvavat rahvamassi. Tal hakkas hirm. Lucile'ile meenus tema päevane naer ja hirm muutus veelgi suuremaks: räägitakse ju, et suurele naerule järgnevad tingimata pisarad! Ja surudes ennast Camille'i vastu, oli tal tõepoolest nutumaik suus.

Kella kaheksa ja üheksa vahel õhtul hakkasid kogunema sektsioonid. Istungid olid ebatavalised. Esmakordselt olid kõrvuti aktiivsetega kohal ka passiivsed kodanikud. Loeti ette Pétioni kiri, milles meer kutsus üles korda säilitama. Kirjal ei olnud menu.

Kell 11 otsustas Quinze-Vingts'i sektsioon alustada ülestõusu «ühise ürituse kaitseks». Sektsiooni toetas Saint-Antoine'i eeslinn. Järk-järgult hakkasid ühinema ka teised rajoonid. Ülestõusu juhtimiseks otsustati määrata igast sektsioonist kolm komissari. Valitute hulgas olid Billaud-Varenne, Hébert, Rossignol ja rida teisi silmapaistvaid patrioote. Komissarid pidid kogunema linnavalitsuse hoonesse.

Komissaride käsku ära ootamata hakkasid Prantsuse teatri sektsiooni kodanikud umbes kella kaheteistkümne paiku hädakella lööma. Kohe seejärel hakkas hädakell paukuma ka Saint-Antoine'i eeslinnas.

Kesköö ilmusid Grève'i väljakule kahekümne ka-

heksa sektsiooni esindajad. Sammunud rahvuskaartlaste ridade vahelt läbi, läksid nad trepist üles raekotta. Vana munitsipaliteet oli sunnitud oma koha neile loovutama. Mõned endise Kommuuni liikmed, nende hulgas ka Danton, ühinesid äsjavalitutega. Niiviisi tekkis revolutsiooniline 10. augusti Pariisi Kommuun.

Samal ajal kui Quinze-Vingts'i sektsioon üleskutsega rahva poole pöördus, jõudis meer viimaks otsusele. Ta sõidab lossi ja uurib välja, missugused meeleolud «kõrgemates sfäärides» valitsevad — küllap siis näeb, mis edasi saab.

Kui ta Karusselli väljakule jõudis, torkas talle silma tohutu hulk sõdureid, kes olid paigutatud silla juurde ja piki Tuileries' lossi müüre. Siin oli rahvuskaartlasi, jala- ja ratsasandarmeid ning šveitsi eliitväeosi. Kohale oli toodud üksteist suurtükki. Lossi väravate juures tunglesid «endised võimukandjad»; atlassist pikad alusvestid, valged siidsukad ja jalutuskepid vilksatasid ühtelugu siin-seal, meenutades endisi aegu.

Kui meer sammus läbi ohvitseride ja õukondlaste murru, valdas teda kõhe tunne. Teda saadeti raevukate pilkudega. Kuningas võttis teda karmilt vastu.

«Räägitakse, et linnas valitseb suur korralagedus?»

Astus juurde Mandat — rahvuskaardi ülemjuhataja, konstitutsionalist ja õukonna poolehoidja.

«Pole viga! Mul on kõik abinõud tarvitusele võetud. Mässajaid ootab kurb saatus.»

Viidates palavusele ütles Pétion hüvasti ja läks alla parki. Meeri nägu oli tõepoolest üleni higine, kuid see oli külm higi . . . Nüüd sai talle selgeks, et ta istub kahe tooli vahel.

Oli kell pool viis hommikul. Revolutsiooniline Kommuun ei kaotanud asjatult aega. Ta pani Pétioni koduse aresti alla ja määras Santerre'i ülestõusnute armee ülemjuhatajaks. Uuelt sillalt koristati kiiresti ära suurtükid, mis olid sinna õukonna käsul paigutatud. Seejärel kutsuti seletuse andmiseks välja Mandat. Väljakutset tuli kaks korda korrata, ja et ülemjuhatajal polnud võimalik kõrvale puigelda, siis saabus ta raekotta. Ta jahmus, nähes seal uusi nägusid, ja taipas otsekohe, et lõpp

on lähedal. Teda kuulati üle. «Mis põhjusel on lossis valve kahekordistatud? Miks kästi üles seada suurtükid? Mida kavatseb ette võtta õukond?» Ta püüdis ennast kuidagiviisi õigustada ja veeretas kogu süü Pétionile. Danton nõudis reeturile surma. Kui Mandat konvoi saatel raekoja trepist alla sammus, lömastas Rossignol lähedalt lastud kuuliga tal pea.

Lossis ei maganud keegi. Ainult päeva jooksul surmani väsinud kuningas heitis riietes ja parukas pisut diivanile väikest uinakut tegema. Kauaks magama jääda ta ei saanud. Kuninganna tungival nõudmisel äratati ta juba kella poole kuue paiku üles. Kuningas peab isiklikult vahtkonnad üle vaatama. Säärane ülevaatus julgustab sõjaväge. Polnud midagi parata, tuli üles tõusta. Monarhi riided olid kortsus, ordenid viltu vajunud, parukas sassis ja puuder ühelt küljelt täiesti maha pudenenud. Puhkides sammus kuningas trepist alla lossi õue. Trummid hakkasid põrisema ja kostsid hüüded «Elagu kuningas!»

Louis pomises mõned seosetud laused:

«Kõneldakse, et nad tulevat siia... Ma ei tea, mida nad tahavad... Mis puudutab mind, see puudutab ka mu tublisid kodanikke... Me võtame nad kindlalt vastu, eks ole tõsi?»

Mida kaugemale ta ülesrivistatud sõdurite ridade vahel jõudis, seda loiumaks jäid tervitused ja vaikisid lõpuks hoopis. Ja, ennäe, äkki kostsid valjud hüüded: «Elagu rahvas!» Hüüdjateks olid suurtükiväelased ja Punase Risti pataljon. Louis jäi seisma nagu kohale naelutatud ja pilgutas silmi. Seejärel aga hakkas ta hirmunult tuldud teed tagasi minema. Talle kostsid järele valjud hüüded: «Maha vetoõigus! Maha reetur!»

Kui kahvatu ja julguse kaotanud kuningas lossi tagasi jõudis, pöördus nördimusest lõkendav kuninganna, kes oli seda stseeni lossiaknast näinud, õukondlaste poole sõnadega:

«Kõik on kadunud, härrased. Kuningas ei ilmutanud vähematki energiat. See ülevaatuse haletsusväärne paroodia tõi meile pigemini kahju kui kasu!»

Marie Antoinette ei eksinud. Varsti pärast seda hakkasid terved rahvuskaardi väeosad oma positsioonidelt lahkuma. Püüdes olukorda parandada, aitasid õukondlased vaid lõhe tekkimisele kaasa. Oma jultumuse ja kullaga ilustatud riietusega kutsusid aadlikud esile rahvuskaardi lihtsõdurite raevu.

Ühe pataljoni ette astus lõhnastatud keigar atlassvestis ja valgetes sukkades.

«Noh, härrad rahvuskaartlased, on tulnud aeg näidata oma vahvust!»

«Selle taha asi seisma ei jää,» vastas raevunud pataljoniülem, «kuid me näitame seda mujal, mitte teie kõrval võideldes.» Ja pöördunud järsult ümber, juhtis ohvitser oma sõdurid Karusselli väljakule.

Samal ajal püüdsid mõned munitsipaliteedi liikmed veenda suurtükiväelasi mehiseks jääma ja kindlalt oma kohust täitma. Kanoniirid läksid kõrvale ja hakkasid taeva poole vahtima, tehes näo, et nad ei kuule midagi. Üks nendest sammus kahuri juurde, võttis sütiku välja, raputas püssirohu maha ja astus jalaga süütenöörile.

Ainult šveitsi palgasõdurid seisid kindla müürina, valmistudes surema neile võõra ürituse eest.

Väljaku kohal kõlasid «Marseljeesi» helid. Ilmusid esimesed rahvaväelaste salgad föderaatidega eesotsas. Nad olid puudulikult relvastatud, kuid tulvil mehisust. Neid tervitasid Tuileries'st lahkunud rahvuskaartlased ja kanoniirid. Jõuti väravate juurde. Need hakkasid ragisema piikide ja püssipäradega jagatavate hoopide all. Valvurid alustasid rahvaga läbirääkimisi.

Samal ajal veenis endine Asutava Kogu liige Roederer kuningat lossist lahkuma ning Seadusandliku Kogu kaitse alla minema.

«Kuid ma ei näe,» vaidles kuningas vastu, «et mässajaid oleks eriti palju.»

«*Sire*, seal on üles seatud kaksteist suurtükki, kuid eeslinnadest on siia liikumas terved armeed!»

Kuningas pööras pea Marie Antoinette'i poole. Kuninganna nägu oli sinakaskahvatu, silmade ümber tumedad rõngad. Ta raputas eitavalt pead.

«Kuid, Teie Majesteet,» vannutas Roederer, «arvestage seda, et varsti tuleb siia kogu Pariis!»

Louis tõstis äkki pea, vaatas Roedererile teraselt otsa ning sõnas kuninganna poole pöördudes:
«Lähme!»

Tuileries' lossipargis oli veel jahe, kuid võis juba aimata lämmatava suvepäeva lähenemist. Oli kell seitse hommikul. Väike rühm inimesi liikus alleed mööda lossist maneeži poole. Ees sammus kuningas, kes oli saatuse hooleks jätnud oma ustavad aadlikud ja šveitslased. Kuninganna sammus ühe ministri käevangus. Väike troonipärija, tundes rõõmu, et on pääsenud vabadusse, korjas langenud lehti ja viskas neid teistele jalge ette.
«Kui palju koltunud lehti!» lausus kuningas äkki. «Kui varakult hakkasid nad sel aastal langema!»
Jõudnud maneeži, hõivasid kuninga perekond ja ministrid kohad eesistuja tugitooli kõrval. Kuningas pöördus deputaatide poole:
«Ma saabusin siia selleks, et hoida ära kohutav kuritegu. Ma arvan, et minu julgeolek on kindlustatud üksnes teie keskel, mu härrased!»
Vastas tol hommikul eesistuja ülesandeid täitev Vergniaud:
«*Sire* võib kindel olla Seadusandliku Kogu kindlameelsuses, kelle liikmed on andnud tõotuse surra, kaitstes rahva ja konstitutsioonilise võimu õigusi!»

Pärast kuninga lahkumist valitses lossis rõhutud meeleolu. Olid ära läinud veel mõned rahvuskaardi pataljonid. Aadlikud valasid jõuetus vihas pisaraid. Šveitslased olid kahevahel. Keda siis veel kaitsta, kui monarh on lossist lahkunud? Kuid nende komandörid põlesid soovist «räpasele pööblile» lõpp teha.
Nüüd olid ülestõusnud kogu väljaku enda alla võtnud. Jõudsid kohale uued abiväed. Rahvuskaartlased marssisid kõrvuti inimestega, kes olid relvastatud vaid kaigastega. Kodanlased ja töölised ning föderaadid Marseille'st ja Brestist, kehvikud agulitest ning eeslinnadest — kõiki tiivustasid ühised mõtted. See oli võitmatu armee.
Ent rahvas näis olevat sõbralikult meelestatud ega tahtnud nähtavasti verevalamist. Kui lossi väravavaht väravad avas, tervitasid piirajad šveitslasi, tõstnud üles

oma piigid ja püssid, ning kutsusid neid endaga ühinema. Mõned sõdurid vastasid tervitustele ja hakkasid padruneid maha loopima. Neli šveitslast lahkus oma ridadest ning asus otsustavalt ülestõusnute poolele. Kõlas «hurraa!» Kuid äkki lajatasid lossi ülemise korruse akendest, kus olid end kindlustanud aadlikud, lasud ja kaks rahva poole üleläinud šveitslast langes surnult maha. Tekkis hetkeline segadus. Seejärel kõlasid ohvitseride käsklused ja trepil asuv šveitsi palgasõdurite rivi andis kogupaugu.

Tänavasillutis kattus laipadega. Üks kogupauk järgnes teisele. Varsti jäid lossiõu ja väljak tühjaks; ainult langenute surnukehad kirendasid siin-seal...

Lossi kaitsjad rõõmutsesid kerge võidu üle. Kuid purustatud oli vaid rahva eelvägi. Eeslinnade peajõud valmistusid otsustavaks tormijooksuks.

Maneežis kuulati tähelepanelikult tulistamist... Kõiki erutas vaid üks mõte: millega asi lõpeb? Missugune on monarhia saatus? Ainult üks inimene jäi täiesti ükskõikseks. See oli monarh ise. Lahing, mis maksis kuningale krooni ja elu, ei avaldanud talle erilist mõju. Vastupidi, tal oli nälg ja ta nõudis, et talle toodaks puuvilja. Ta valis välja küpse virsiku. Vaatamata imestunud pilkudele, sõi monarh rahulikult virsikut, sõi seda ilmse mõnuga ja isukalt.

Ent veri voolas ja voolas...

Louis' poole hakati pöörduma tungivate palvetega, et ta lõpetaks asjatu verevalamise. Tulid teated, millest võis selgesti näha, et šveitslastel pole võidulootusi. Nad olid juba lossist peaaegu välja tõrjutud. Kuid nad panid ikka veel vastu, kahekordistades sellega piirajate raevu. Oli vaja, et kuningas annaks Tuileries' kaitsjatele kirjaliku korralduse relvad maha panna. Kuningas sai virsikust jagu ja kirjutas käsule alla. Õukondlane, kes pidi käsu edasi andma, hoiatas, et ta täidab oma missiooni alles siis, «... kui peab seda kõige sobivamaks.»

Võidulootus polnud veel täielikult kadunud, senikaua aga, kui ta olemas oli, ei tundnud kuningas ega ta lähikondlased muret ülearuse verevalamise pärast.

Inimesed jooksid ringi, kutsudes üles kätte maksma.

«Meid reedeti! Meie pihta avati tuli, samal ajal kui meie nendega sõbralikult rääkisime ja neid oma vendadeks pidasime!»

Tänavatel ja bulvaritel formeeriti uusi väesalku.

«Häda võõramaalastele, kes tulid tapma prantslasi, et kaitsta mahajäetud lossi!»

Louvre'i õues olnud ratsasandarmid jätsid oma valvepostid rutuga maha ja läksid üle rahva poole. Veeretati kohale suurtükk ning suunati selle toru lossile.

Rünnak algas uuesti. See oli halastamatu ja verine, kuid lõppes ülestõusnute täieliku võiduga. Üksnes vähestel Tuileries' kaitsjatel õnnestus päästa oma elu.

Tuileries' loss, monarhia viimane kants, oli nüüd rahva võimuses. Keegi kuninga tubadest väljunud mees, korratu välimusega ja verine, tõstis rusika ähvardavalt maneeži poole ja ütles valju häälega:

«Olgu neetud despotism, mis nõudis ohvriks nii palju tööinimeste higi ja verd! Türann on langenud! Värisegu siis kõik türannid, nähes oma saatust!»

Suurtükimürin vaikis täielikult kell 11 hommikul.

Oraatoritribüünil üksteist väljavahetavad žirondiinide liidrid ei tundnud end just eriti hästi. Nad ootasid viimase hetkeni. Kui aga rahvas oli vallutanud Tuileries', taipasid nad, et vana laul on lauldud.

«Kahju küll, *sire*, kuid me ei saa teie heaks enam midagi teha!»

Kuninga poole vaatamata võeti vastu dekreet tema ajutise tagandamise kohta. Seejärel viidi kuninga perekond saalist välja. Mis parata! Ajaratast tagasi pöörata ei saa! On vaja tekkinud olukorraga kohaneda ning sellest välja pigistada kõik, mis võimalik.

Ja žirondiinid hakkasid tegelema tõsiste asjadega.

Järgmisel ööl aga äratasid Camille Desmoulins ja Fabre d'Eglantine, üks tema uutest sõpradest, magava Dantoni.

«Sa õnnetu! Sa magad ju kõik maailmas maha, sealhulgas ka oma ministriportfelli!»

Danton ärkas silmapilkselt ja istus voodiservale.

«Sa pead mu ministeeriumi sekretäriks määrama,» nõudis Fabre.

«Minu aga üheks oma isiklikuks sekretäriks,» lisas omalt poolt Desmoulins.

«Taevas hoidku, andke ometi aega, teie lobasuud! Olete te siis kindlad, et mind on ministriks valitud?»

«See on niisama vaieldamatu tõsiasi, nagu kaks korda kaks on neli!»

Danton vabanes nüüd lõplikult unehõlmast ja silitas naeratades oma massiivset lõuga. Jah, tont võtaks! Elu on ilus! Suurtükkide armust on temast minister saanud!

See oli tõsi.

Samal päeval valiti Robespierre revolutsioonilise Kommuuni liikmeks.

Kõigile näis, et pärast painajalikku košmaari algab uus elu.

Kuues peatükk

«ROBESPJÄRIAAD»

Lakkasid mürisemast püsside kogupaugud, vaikisid kahurid. Võit despotismi üle maksis töötajaile palju verd, kuid rahva veri ei olnud valatud asjata. Monarhia varises kokku. Heidutatud Assamblee oli esialgu sunnitud mitte ainult kuningat võimu juurest tagandama, vaid ellu viima ka terve hulga reforme, mis vastasid rahvamasside elulistele nõudmistele. Kaotati feodaalkoormised; kinnitati Robespierre'i poolt ülestõusu eelõhtul esitatud programm, kuulutati välja Rahvuskonvendi kokkukutsumine; lõpetati kodanike jaotamine aktiivseteks ja passiivseteks, mis oli oma aja ära elanud.

Sündmuste eesotsas oli nüüd revolutsiooniline Kommuun. Meelekindlatest demokraatidest-jakobiinidest moodustatud Kommuun juhtis ülestõusu. Ka pärast võidu saavutamist jäi Kommuun sektsioonidele toetudes ikkagi peamiseks rahvavõimu koldeks. Kommuuni tegevus oli mitmekesine. Ta sulges rojalistlikke ajalehti, arreteeris kontrrevolutsionääre, korraldas kahtlaste isikute juures läbiotsimisi. Tema nõudmisel loodi rahvavaenlastega võitlemiseks Erakorraline Tribunal. Tema teeneks tuleb lugeda ka esimeste edusammude organiseerimist võitluses interventide vastu.

Kui ühendatud Preisi-Austria armee Braunschweigi hertsogi juhtimisel 19. augustil Prantsusmaale tungis ja seejärel tähtsad kindlused Longwy ja Verduni vallutas, võttis Kommuun rahvusliku kaitse juhtimise enda peale. Ja samal ajal kui arakslöönud «seaduseandjad» kohvreid pakkisid, kavatsedes Pariisist lahkuda ja viia oma istungid üle sügavale sisemaale, avaldas Kommuun loosungi «Relvade juurde, kodanikud! Vaenlane on Pariisi väravate ees!», kuulutas välja üldmobilisatsiooni, värbas kuuskümmend tuhat võitlejat ja suunas uue armee interventidele vastu. Ja 20. septembril Valmy all saavutatud võit pani vaenlase edasiliikumise seisma, andis prantslastele initsiatiivi ning päästis jällegi isamaa ja revolutsiooni.

Nende julgete aktsioonide organiseerimisest võttis Maximilien Robespierre kõige aktiivsemalt ja vahetumalt osa.

Koos Marat'ga, kes samuti nüüd Kommuuni uude koosseisu kuulus, muutus Robespierre üheks selle kõige mõjukamaks liidriks. Puutudes iga päev kokku lihtsate sankülottidega ja omandades nende plebeilikke võitlusmeetodeid, hakkas Äraostmatu oma endistest abstraktsioonidest taganema, hakkas paremini mõistma elu tegelikkust, muutus tõeliseks revolutsionääriks-praktikuks. Ta aitas Kommuuni mõju ja autoriteedi kasvamisele palju kaasa.

Ent kuigi tal oli autoriteeti, puudus Kommuunil samal ajal võimutäius. Asjaolud kujunesid nii, et kogu põhiline võim koondus žirondiinide kätte.

10. augusti ülestõus purustas föjaanid. Nende juhid — La Fayette, Duport ja teised põgenesid Prantsusmaalt, et täiendada kontrrevolutsiooniliste emigrantide ridu. Kuid föjaanide asemele tulid otsekohe Brissot ja tema sõbrad, kõik need «riigimehed», nagu neid irooniliselt nimetas Marat.

Sel ajal kui rahvas võitles tänavatel ja vallutas tormijooksuga Tuileries', oskasid žirondiinid, endised 10. augusti riigipöörde vastased, selle pöörde tulemused enda huvides ära kasutada, haaranud enda kätte ministriportfellid ning saavutanud ülekaalu algul Seadusandlikus Kogus, seejärel aga ka Rahvuskonvendis.

Selle tagajärjel kujunes Pariisis välja kaks võimu:

kodanlikud kihid olid esindatud žirondiinidega, kes olid varju pugenud Seadusandlikku Kogusse ja tegutsesid vahetult Täidesaatva Nõukogu (Ministrite Nõukogu) kaudu; 10. augustil relvad kätte võtnud rahvamassid aga grupeerusid Jakobiinide Klubi ja revolutsioonilise Kommuuni ümber.

Žirondiinide valitsus kartis ja vihkas Kommuuni. Ta kasutas iga ajendit, et õõnestada selle autoriteeti. Kõigest kaks nädalat pärast ülestõusu tõstis Assamblee üles küsimuse Kommuuni laialisaatmise kohta; oli ette valmistatud vastav dekreet, kuid kinnitada ja kehtestada seda ei riskitud. Kartes relvastatud rahvast, ei leidnud valitsus üksmeelt isegi omaenda parteis. Kuigi ministeeriumid olid «riigimeeste» kätes, oli valitsusaparaadis kõige mõjurikkamaks isikuks kohtuminister Georges Danton, kes toetas täielikult Kommuuni ja etendas rahvusliku kaitse küsimustes juhtivat osa.

Võitlus Seadusandliku Kogu ja Kommuuni vahel kajastas vastuolude süvenemist, mis olid täielikult ilmsiks tulnud eelneval perioodil ning jõudsid haripunkti Rahvuskonvendis. See oli võitlus «Mäe» ja «Žirondi» vahel.

Valimised Rahvuskonventi kulgesid keerukas olukorras. Pariis, kes oli oma poegade verega kätte võitnud vabariigi, andis oma hääled demokraatidele-jakobiinidele. Pealinna esimese deputaadina läks läbi Maximilien Robespierre. Tema järel valiti suurima häälteenamusega Georges Danton. Pariis valis ka Marat', Desmoulins'i, Legendre'i, Billaud-Varenne'i, Collot d'Herbois', Augustin Robespierre'i ja kunstnik Davidi. Departemangudes valitud silmapaistvate jakobiinide hulgas olid Couthon ja Saint-Just. Kuid erinevalt pealinnast oli provints ikka veel žirondiinide demagoogia mõju all.

Eriti tugevad olid žirondiinide positsioonid lääne-, edela- ja mõnedes lõunadepartemangudes. Lõuna- ja Edela-Prantsusmaa kaubanduslik ja tööstuslik kodanlus rajas kõik oma lootused «riigimeestele». Selle tagajärjel sattusid konventi mitte ainult kõik endised žirondiinide liidrid, vaid ka terve hulk uusi, sealhulgas ka Buzot, Robespierre'i kaasvõitleja Asutavas Kogus, ning Marseille'st pärinev Barbaroux.

Jakobiinid-demokraadid asusid juba esimestel Konvendi istungitel amfiteatri ülemistele pinkidele. Seetõttu hakati neid nimetama «Mäe» parteiks (montanjaarideks). See partei koosnes Konstitutsiooni Sõprade Ühingu vanadest karastatud liikmetest ja ka inimestest, keda ühine võitlustee oli viinud nende lipu alla. Sotsiaalse päritolu poolest oli Konvendi jakobiinide blokk kaunis kirju. Montanjaaride koosseisu kuulusid keskja väikekodanluse, talurahva ning linna- ja külakehvistu esindajad. Kõik need erinevad kihid ei olnud revolutsiooni käigus veel oma nõudmiste täielikku rahuldamist saavutanud, seepärast püüdsid nad revolutsiooni saavutusi kindlustada ja seda nii laiuti kui sügavuti edasi arendada.

Žirond oli tunduvalt ühtlasem. Esindades suuromanike kihte, kartsid žirondiinid demokraatide kasvavat mõju ning soovisid kõige enam, nagu seda kunagi olid teinud ka konstitutsionalistid ja föjaanid, sulgeda tee revolutsiooni edasisele arenemisele. Neid oli rohkem kui montanjaare. Nende partei deputaatide kohtade arv Rahvuskonvendis ulatus saja kuuekümne viiele, kuna vastaspartei käsutuses oli vähem kui sada mandaati. Algul tõmbasid žirondiinid endaga kaasa ka tolle veel välja kujunemata, amorfse, kuid rohkearvulise rühma (neid oli ligikaudu viissada inimest), mis sai nimeks «Soo» või «Vats».

«Soo» deputaatide hulgas oli abee Sieyèsi taolisi väljapaistvaid inimesi; Sieyès oli tähelepanu võitnud Asutava Kogu aastail. Kuid rõhuv enamik «Soo padakonnadest» olid lihtsalt tegelinskid ja osavad sellid, kes püüdsid rahva ennastsalgavat võitlust enda huvides ära kasutada. Poliitiliste väikekodanlastena püüdsid kõige enam oma naha eest värisevad «padakonnad» iga kord liituda tugevaima parteiga ning jäid oma tundi ootama.

Rahvuskonvendi istungid algasid 21. septembril 1792. aastal. See päev kuulutati uue ajastu, s. o. vabariigi ajastu alguseks.

Arvestades riigi sise- ja välisolukorra komplitseeritust, ei tahtnud montanjaaride juhid otsekohe võitlust alustada. Lähtudes oma mandaatide arvu formaalsest

ülekaalust ning teades, et neile järgneb sõnakuulelik «Soo», sööstsid žirondiinid esimestena lahingusse. Juba 15. septembril nimetas üks žirondiinide ajalehtedest jakobiine «raevunud jõuguks, kes ei hiilga ei talendi ega teenete poolest, kuid ühtviisi osavasti kättemaksu pistoda ja laimu stiletti kasutades tahab terrori abil ülevõimu haarata». Montanjaaride juhtidele heideti näkku süüdistus, et nemad provotseerisid «septembrikuu veretöö» [1], kuigi žirondiinide liidrid kiitsid juba varem selle rahva kohtumõistmise akti heaks. Robespierre'i, Dantoni ja Marat'd nimetati desorganiseerijateks, süüdistades neid soovis luua triumviraat, mis dikteeriks oma tahet Rahvuskonvendile ja kogu maale.

Kartes ja vihates montanjaaride peamist tuge — Pariisi töötavat elanikkonda —, jätkasid žirondiinide liidrid samal ajal intriige Kommuuni vastu. Tõstnud hädakisa Kommuuni türannia vastu, nõudsid nad enda jaoks «departemangude kaitsesalka» — erilisi relvastatud jõude provintsidest, keda nad tahtsid vastu seada revolutsioonilisele Pariisile. Ja juba kõnnivadki mööda pealinna tänavaid täissöönud nägudega keigarid, kes pasundavad: «Marat, Danton ja Robespierre giljotiini alla! Elagu Roland!»

Montanjaarid olid sunnitud vastama. Nad olid Rahvuskonvendis vähemuses, kuid toetusid kindlalt Kommuunile ja andsid esimese lahingu Jakobiinide Klubi seinte vahel. 10. oktoobril heideti pärast tormilisi debatte välja Brissot. Seejärel lahkusid klubist ka teised žirondiinid.

«Nad on väärikad inimesed ja korralikud vabariiklased,» ütles Äraostmatu irooniliselt oma vaenlaste kohta. «Meie siin aga oleme sankülotid ja kaabakad! . . .»

Žirondiinide lahkumine aitas kaasa klubi muutumisele revolutsioonilise demokraatia võitlusvõimeliseks poliitiliseks organisatsiooniks.

Tundes Robespierre'i kätt ja teades, kui populaarne ta on, otsustasid žirondiinide juhid koondada tule tema pihta. Hakati meelde tuletama aegunud klatši, kokku kraapima pori, millega Äraostmatut mais ja juunis oli

[1] Nii nimetati rahva stiihilist arveteõiendamist Pariisi vanglatesse paigutatud rojalistidega päevil (2.—5. septembril 1792. a.), kui võõramaise sissetungi oht oli kõige suurem.

ohtrasti loobitud. Maximilieni endise austaja, madam Roland'i salongis, kes talle alles hiljuti ennustas hiilgavat tõusu revolutsiooniteel, sepitseti nüüd kõigest sellest «Robespjäriaad» — terve leegion valesüüdistusi. Kõik see otsustati avaldada otse Rahvuskonvendi tribüünilt. Tööriistaks valiti raamatu «Rüütel Faublasi seiklused» autor kirjanik Louvet.

29. oktoobril tõusis tribüünile väikesekasvuline kõhetu kiilaspäine mees. Ta alustas oma kõnet nõnda:

«Pariisi kohal hõljus pikemat aega suur ja ohtlik vandenõu; oli moment, kus ta peaaegu oleks haaranud kogu Prantsusmaa . . .»

Rahvuskonvent kuulas. Lõpuks jõudis kõneleja paljutähendavate sõnade juurde:

«Robespierre, ma süüdistan sind!» Ja edaspidi alustas ta oma pika kõne iga lõiku samade sõnadega.

Milles süüdistasid žirondiinid Äraostmatut?

Selles, et ta oli Jakobiinide Klubi kõige populaarsem oraator; selles, et jakobiinid jumaldasid teda, kuulutades ta ainukeseks vooruslikuks inimeseks Prantsusmaal; selles, et ta nõustus astuma Kommuuni juhtkonna koosseisu; selles, et ta ähvardas Seadusandlikku Kogu ja tema liikmeid; lõpuks selles, et ta oli üks «provokaatoritest», kes ässitasid Prantsusmaad üles «septembrikuu veretööle».

Louvet' kõne, sisuliselt nõrk, oli peetud kõrgendatud toonis, raevukalt ja ägedalt. Suurem osa Rahvuskonvendist võttis kõne heakskiiduga vastu.

Robespierre oleks võinud ilma suurema vaevata oma süüdistaja väited ümber lükata. Kuid ustavana oma tavalisele ettevaatlikkusele toimis ta teisiti. Ta palus vastuse andmiseks nädal aega. Vaenlased võidurõõmutsesid, arvates, et nende ohver on tasakaalu kaotanud ja hävitatud. Kuid tegelikult teadis Äraostmatu väga hästi, mida ta teeb. Välistele efektidele ehitatud kõne võis avaldada vaid hetkelist mõju. Tuli anda aega, et see mõju hajuks. Las avaldab arvamust ühiskond, astuvad välja jakobiinid, võtavad seisukoha sektsioonid. Kõik see annab asjale juba iseenesest lahenduse. Tema aga valmistub vahepeal oma vastaste kõigi argumentide ja teeside hoolikaks analüüsimiseks. Žirondiinid püüdsid teda

nagu varemgi laimuga ära piinata; tookord, koormatuna muude asjadega, oli ta enda kaitsmise usaldanud sõprade ja mõttekaaslaste hooleks; laimajad tegid endale häbi ja jätsid ta ajutiselt rahule. Kuid see ei pannud neile veel aru pähe. Olgu nii, nüüd vastab ta neile ise! Ta loeb neile niisuguse epistli, et selle teema juurde enam tagasi ei pöörduta.

5. novembri hommikust peale oli Konvendihoone patrullidest ümber piiratud. Maneeži ümber olid kogunenud tohutud rahvamassid. Niihästi sõbrad kui ka vaenlased ootasid kannatamatult.

Robespierre ilmus alles keskpäeval. Kõik tema liigutused olid rõhutatult rahulikud. Galeriidelt kostsid hüüded:

«Äraostmatu, tribüünile!»

Äraostmatu ei kiirustanud. Ta ootas, kuni pinevus haripunktini tõuseb. Viimaks tõusis ta esimehe märguande peale ja sammus kortsus kulmul tribüüni poole. Juba algusest peale andis ta oma kõnele voolava ja rahuliku tooni.

Kerge vaevaga tõestas ta kõigi isiklikult tema vastu sihitud süüdistuste valelikkust, edasi võttis oraator kaitse alla revolutsioonilise Kommuuni ja rahva patriootilise tegevuse. Seejuures iseloomustas ta omaenda osa suurima tagasihoidlikkusega.

«Ma tunnen uhkust selle üle, et mul tuleb siin kaitsta Kommuuni ja omaenda tegevust,» lausus ta. «Ma pean selle üle ainult rõõmu tundma, et paljud kodanikud osutasid ühiskondlikule üritusele suuremaid teeneid kui mina. Ma ei pretendeeri kuulsusele, mis ei kuulu sugugi mulle. Mind valiti alles kümnendal kuupäeval; need, kes olid varem valitud, kogunesid tol hirmsal ööl raekotta — nemad aga ongi tõelised kangelased, kes võitlesid vabaduse eest...

Ma nägin siin kodanikke, kes paljastasid ülespuhutud sõnades Pariisi Kommuuni nõukogu tegevust. Ebaseaduslikud vahistamised? Aga kas on siis võimalik seaduste kogu käes hoides anda hinnangut neile abinõudele, mis tuleb kasutusele võtta ühiskonna päästmise nimel kriitilistel momentidel, mis on tingitud seaduse enda jõuetusest? Kõik see oli niisama ebaseaduslik,

nagu on ebaseaduslikud revolutsioon, trooni kukutamine, Bastille' purustamine ja ka vabadus ise . . .

Kodanikud, kas te tõesti soovisite revolutsiooni ilma revolutsioonita?»

Selgitades ja õigustades rahva kohtumõistmist 2.—5. septembril, tuletas kõneleja meelde, et tookord kiitis žirondiinide minister Roland ise rahva tegevuse heaks, nimetades seda ettenägelikuks ja õiglaseks.

Ja siin tegi Robespierre, pöörates pilgu otse oma vaenlaste poole, neile hoiatuse, mille tõsidust nad algul ei tahtnud ega suutnudki taibata.

«Kuid mõtelge ka pisut enda üle järele, vaadake, kuidas te omaenese võrkudes siplete. Te püüdsite Assambleelt juba ammu välja pressida seadust tapmisele õhutajate vastu — antagu see seadus välja. Kes saab tema esimeseks ohvriks? Kas mitte teie, kes te levitate minu kohta naeruväärset laimu, nagu tüüriksin mina türannia poole? Kas polnud need teie, kes tõotasid Brutuse nimel türanne hävitada? Niisiis paljastab teie oma ülestunnistus teid selles, et te kutsute kõiki kodanikke üles mind tapma. Kas ma olen vähe kuulnud selleltsamalt tribüünilt raevuhüüdeid, mis olid vastuseks teie õpetustele? Ja siis veel need relvastatud isikute jalutuskäigud, mis annavad tunnistust lugupidamatusest seaduse ja võimude autoriteedi vastu? Ja hüüded, mis nõuavad mõnede rahvaesindajate päid, milles minu aadressil suunatud needustega ühinevad kiitused teile ning kaitsekõned Louis XVI-le? Kes on need välja mõtelnud? Kes viib rahvast eksiarvamusele? Kes ässitab teda üles? Ja teie räägite seadustest, voorustest ja agitaatoritest! . . .»

Vihjanud tulevikule, rõhutas oraator, et ta ise on kaugel alatust kättemaksuihast. Ei, ta ei kavatse tagakiusajate vastu kasutada nende eneste häbiväärset relva. Ta tahab vaid rahu ja vabadust ning on nende printsiipide nimel valmis ohverdama mitte ainult oma reputatsiooni, vaid ka elu.

Robespierre'i kõne sai üldise tähelepanu osaliseks. Ükski vastastest ei riskinud teda katkestada. Seal nad istuvad — sünged, noruspäi ja mõtteisse vajunud Vergniaud, Brissot ja Gensonné. Nende taktika on jälle lüüa saanud, Äraostmatu on jälle võitnud, vähe sellest: ta on

neid alandanud, kasutamata ühtki sõimusõna, ta on tekitanud neis hirmu, pruukimata ähvardusi.

Laimaja Louvet, äsjane triumfaator, kellesse Robespierre suhtus täieliku põlgusega, püüdis sõna võtta, kuid tal ei õnnestunud seda teha. Siis kargas püsti Maximilieni ägedaim vihkaja, kirglik Barbaroux. Ta nõuab, ta tõstab hädakisa, ta püüab galeriide aplausist üle karjuda, ta on vihast lämbumas. Tulivihane marseilane tormab alla Rahvuskonvendi barjääri juurde. Kuulake!

Ta kavatseb teha uusi paljastusi. Ta on valmis oma sõnade eest vastutama, nende eest alla kirjutama, ta on valmis neid marmorisse raiuma! Kuid teda ei võeta kuulda: ühed avaldavad imestust žestide abil, teised on nördinud, kolmandad naeravad... Missugune häbi! Noruspäi pöördub Barbaroux oma kohale tagasi. Võit on täielik! Rahvuskonvendi enamik asub — kuigi mitte kauaks — Äraostmatu poolele!

Tõeline triumf ootas Robespierre'i aga väljaspool Konventi. Sissekäiku piiras tohutu rahvamass. Tuhanded lihtsad inimesed saatsid teda «Marseljeesi» ja «Karmanjooli» lauldes Jakobiinide Klubi ukseni. Niisugune oli «sankülottide ja kaabakate» vastus «korralikele vabariiklastele» ning Žirondi «väärikatele inimestele».

Tilk meelekibedust mürgitas võidurõõmu. Robespierre'i vana sõber, kes oli peaaegu kolm aastat tema võitluskaaslane, endine Pariisi meer Jérôme Pétion oli 5. novembri istungiks kõne ette valmistanud. Ta ei suutnud seda kõnet Konvendis valitseva äreva meeleolu tõttu pidada ning avaldas selle nüüd trükis.

Seni pidas juba ammu žirondiinide laagrisse kalduv Pétion veel kuidagi vastu; mai-juuni tormilistel päevadel püüdis ta Brissot'd ja Robespierre'i lepitada. Nüüd lõpuks murdus pais. Oma kõnes püüdis Pétion eelkõige vabaneda igasugusest vastutusest 20. juunil, 10. augustil ja 2.—5. septembril toimunud sündmuste eest. Ta ülistas Brissot'd ning puistas valesüüdistuste ja laimuga üle Marat'. Mis aga puutus Äraostmatusse, siis ei olnud endine sõber tema iseloomustamisel mustade värvidega sugugi kitsi. Ta kirjeldas Robespierre'i kui kahtlustajat, kes aga teistele ei andesta vähematki kahtlustust, kes

kaldub oma teeneid liialt ülistama ega talu vasturääkimist, inimesena, kes januneb aplodismentide ja rahva imetlemise ning kummardamise järele. Siit tulenebki mõte diktatuurist, sõltumata sellest, kas Maximilien seda ise soovis või mitte.

«... Kui muutlikud on inimesed, kallis Pétion,» vastas Äraostmatu oma endisele mõttekaaslasele, «kui kiiresti ja ootamatult olete teie, kes te alles hiljuti olite minu relvakaaslane ja kõige rahumeelsem inimene, nüüd muutunud üheks minu ägedaimaks süüdistajaks? ... Oma uutele sõpradele žirondiinidele tõite te ohvriks oma kuulsuse; annaks jumal, et te vähemalt säilitaksite aususe! ...»

Kuid ausust on sellistes tingimustes raske säilitada. Ja Maximilien märgib imestamapaneva täpsusega ära peamise erinevuse tema enda, samuti ettevaatliku inimese, ja tema endise kaasvõitleja vahel, kellele rahvas andis kunagi «äraostmatu seaduseandja» nime.

«... Juhtub vahel, et inimene, kes näis vabariiklasena tollal, kui vabariiki veel ei olnud, lakkab seda olemast siis, kui vabariik juba eksisteerib. Ta oli valmis alla kiskuma seda, mis seisis temast kõrgemal, kuid ta ise ei taha tollelt kõrguselt, kuhu teda tõsteti, alla laskuda. Talle meeldivad vaid seesugused revolutsioonid, kus ta on ise kangelase osas, ja ta ei märka midagi peale anarhia ja korralageduse seal, kus ta ise valitsemas ei ole. Rahvast peab ta mässajaks, kui rahvas saavutas võidu ilma temata ...»

«... Vabanegem, kallis Pétion, niisugustest häbiväärsetest nõrkustest ...»

Jah, on kurb pettuda lähedases inimeses, kuid veelgi kurvem on, kui teid jätab maha vana sõber. Kui palju kordi tuleb Maximilienil veel kogeda valu, mida põhjustavad lahkhelid inimestega, kes talle näisid kõige lähedasematena, kõige kallimatena, kes olid temaga seotud katkematute sidemetega!

Neil päevil, kui purunevad endised sidemed, kiindub Maximilien üha enam oma uude perekonda, oma uude kodusse. Tõsi küll, ka siin ei saa läbi ilma konfliktideta, mis mõnikord on küllaltki ebameeldivad ja rusuvad. Ta elab Maurice Duplay' perekonnas koos oma noorema

vennaga, kes on samuti Rahvuskonvendi liige. Aeg-ajalt sõidab siia ka õde Charlotte, kes oli juba varem kodulinnast Arrasist lahkunud. Õde näeb, kui suure armastusega on ümbritsetud tema suur vend. Ta paneb ka tähele, kui püüdlik on majapidamise eest hoolitsev madam Duplay ja kui suure tähelepanuga kuulavad tisleri tütred iga Maximilieni sõna. Kas ei kanna vanem tütar Eléonore oma südames Maximilieni vastu õrnemaid ja sügavamaid tundeid kui tema õed? Oma töösse ja mõtteisse süvenenud tribuun ei pane seda võib-olla tähelegi, kuid Charlotte'i kiivas silm märkab iga pisiasja. Ah nii on lood! Tema kallist venda, kes on nüüd saanud üheks kõige tähtsamaks meheks riigis, tahavad nemad, need rumalad Duplay'd, kätest ja jalgadest siduda! Nad hoiavad teda kostilisena oma majas ning panevad talle oma vanema tütre näol välja sööda! Lase vaid moment mööda ja kõik on läbi! Lõks langeb kinni! Seda ei tohi juhtuda. Tema näeb ju kõik läbi ja taipab küllalt hästi — ta ei luba, et niisugune asi teoks saaks.

Algab naiste kodusõda, mille objektiks saab inimene, kes paneb vappuma troonid ja parteid. Nagu teada, on majesteetlikkusest naeruväärsuseni üksainus samm. Vankumatu ja kaljukindel suures poliitikas, on Maximilien seevastu koduses elus ja naiste hulgas väetist lapsest nõrgem. Ta on kartlik ja alistuv, ta ei taha kellelegi nende hulgast, kes teda armastavad, liiga teha. Charlotte tõestab tuliselt, et Maximilienil on oma positsiooni tõttu lihtsalt sündsusetu esineda armuleivasööja osas. Tema kõrge ametikoht kohustab teda elama omaenda korteris. Ja kust võiks ta leida veel paremat perenaist, kui seda on armastav õde, kes on tema pärast valmis loobuma isiklikust elust ning pühenduma täielikult oma venna kodukoldele. Maximilien tunnistas küll selliste põhjenduste õigsust, kuid andis neile vaid vastu tahtmist järele. Tema energiline, sihikindel õde aga tegutses sellise agaruse ja visadusega, et saavutas lõpuks oma eesmärgi. Üüriti korter Saint-Florentini tänaval ja Robespierre'id kolisid viivitamatult sisse. Charlotte rakendas kogu oma jõu, et Maximilieni eest hästi hoolitseda. Kuid asjatult! Tribuun nukrutses ja tundis igatsust selle järele, mille ta oli nii tänamatult maha jätnud. Ning lõpuks ta isegi haigestus.

Kui madam Duplay sellest teada sai, ilmus ta äkki nagu raevunud fuuria Saint-Florentini tänavale. Või nii! Siin tehakse küll palju sõnu, kuid suure inimese rahu ja tervise eest hoolitseda ei osata! Raevunud daam laskis oma võistleja südamesse hulga teravaid nooli. Uuesti algas vihane võitlus, mis lõppes sellega, et «süüdlane», Maximilien, läks tagasi oma uberikku Saint-Honoré tänaval. Ons tarvis mainida, et nüüd ümbritseti teda veel märksa suurema hoolitsuse ja armastusega kui varem? Ons tarvis rääkida, et ta siit enam iialgi ära ei kolinud? Jah, murepäevadel ja tundidel, kui teda loobib poriga Louvet ja reedab Pétion, kui lüli lüli järel keritakse lahti «Robespjäriaadi» roostetanud kett, kaovad siin, selles sõbralikus perekonnas, ustavate südamete keskel kõik mured, ning ta leiab rahu, mis on pingeliseks tööks hädavajalik.

Kuid ükski asi ei möödu jälgi jätmata. Tilgakaupa langev vesi uuristab kivisse augu. Kolm aastat kestnud meeletu viha ja laim, mis olid tunginud ajusse ja südamesse, olid nähtamatult teinud oma töö; viimased kampaaniad aga tegid kõigest sellest saatusliku kokkuvõtte. Sündmusterikka 1792. aasta lõpuks polnud Robespierre enam see, kes ta oli olnud revolutsiooni algul. Hinges jäi ta oma printsiipide ja ideaalide suhtes, tõsi küll, endistviisi Äraostmatuks, Kaljukindlaks ja Kõikumatuks — siin ei suutnud teda miski muuta. Kuid heitke pilk tema välimusele, püüdke tähelepanelikumalt tundma õppida tema iseloomu.

Seal ta sammub deputaatide pingiridade vahel, rajades endale teed tribüüni poole. Ta on sinkjaskahvatu, tema heledad silmad on pooleldi suletud, nägu tõmbleb närviliselt. Laubal on tal kahed prillid: nägemine on tunduvalt nõrgenenud. Tema naeratus, kui see vahel harva nähtavale ilmubki, tundub sunnituna, loomulikku pehmet näoilmet rikub tigestuse kirme.

Kunagi oli ta heasüdamlik, kergeusklik ja seltsiv. Ja kui kaasakiskuvalt ta naerda oskas! Nüüd ei ole enam keegi teda naermas kuulnud. Vaenlased heitsid talle ette umbusklikkust. Jah, ta muutus otse haiglaselt kahtlustavaks, kuid kes oli selles süüdi?

Oma saatuse suhtes ei teinud ta endale mingeid illu-

sioone. Ta teadis, et ta sureb märtrisurma, ja, nagu näis, isegi ihaldas seda. Taoline mõte vilksatab igatahes mõnedes tema kirjades ja kõnedes. Kuid mõte, mis talle iialgi pähe ei tulnud, oli taganemine. Võidelda kuni lõpuni, ja kui asi nõuab, hukkuda, kuid saavutada oma ideaalide täideminek. Elada vabana või surra! See revolutsiooni deviis oli ka tema lipukirjaks.

Ja nüüd, kurnatuna, kuid mitte lööduna, just äsja võidu saavutanud, valmistus ta uueks, veel palju raskemaks ja ägedamaks võitluseks.

Seitsmes peatükk

LOUIS PEAB SUREMA

Robespierre'i haigus, mille jooksul tema eest hoolitsevate naiste vaheline võistlus oli jõudnud haripunktile, venis pikale. Jäänud kohe pärast 5. novembri istungit haigeks, lamas ta kuu lõpuni voodis. Kuid tõbi ei nõrgestanud rahvatribuuni valvsust ja energiat. Terase tähelepanuga jälgis ta, mis toimus Rahvuskonvendis, Pariisis ja kogu maal. Ta valmistas ette kõnet vajalikuks momendiks.

Oodatud hetk lähenes. Ees oli kuninga protsess.

Monarhia saatuse otsustanud ülestõus monarhi saatust ei lahendanud. Rahva nõudmisel kukutati Louis XVI ja pandi koos perekonnaga Temple'i vangitorni. Kuid mis saab edasi? ... Võimul olnud žirondiinid tahtsid sellest küsimusest kõrvale hoida. Kartes revolutsiooni edasist arenemist nagu tuld ja olles kaotanud usu vabariigi vastupidavusse ja kestvusse, püüdsid Brissot' ja Roland'i võitluskaaslased Louis' saatuse otsustamist pikale venitada ning teda lõpuks päästa. Seadusandlik Komitee, kellele tehti ülesandeks asja uurida ja ette valmistada, raiskas aega kohtuprotseduuri peensuste ja lõputult pikkade ettekannete arutamiseks. Žirondiinid lootsid kuningat varjata 1791. aasta konstitutsiooniga, tehes selgeks, et ta on puutumatu isik ja järelikult ei või tema üle kohut mõista.

Päevil, kui Robespierre oli aheldatud voodi külge, tabas «riigimeeste» plaane üksteise järel kaks lööki.

Esimeseks nendest oli montanjaaride esindaja Saint-Justi 14. novembri kõne, milles see range ja kaine mõistusega nooruk tunnistas žirondiinide juriidilised jõupingutused alusetuiks. Kuninga üle, kinnitas Saint-Just, ei tule kohut mõista tavaõiguse normide seisukohalt. Antud juhul ei ole tegemist kohtuotsusega, vaid poliitilise aktiga: Louis on kogu natsiooni vaenlane ning tema suhtes on kohaldatav vaid üksainus seadus, s. o. sõjaseadus.

Rahvuskonvent võpatas.

Žirondi liidrid püüdsid kõrvale põigelda. Nad tulid välja teesiga, et despoodile on troonilt kukutamine hirmsam surmast. Jätta ellu türann, olles kiskunud tal välja küüned, kas pole see juba iseenesest kõige raskem karistus? Kas pole endise kuninga alandamine ja häbistamine, kes on määratud oma elupäevi vaba rahva keskel vireldes mööda saatma, elavaks õppetunniks rahvastele ning valitsejatele?

Kuus päeva pärast Saint-Justi kõnet tabas monarhi kaitsjaid uus õnnetus. Tuileries' lossis avastati seina sisse müüritud raudkapp. Sellest leiti Louis XVI salajane kirjavahetus ja hulk teisi salajasi dokumente. Need dokumendid kinnitasid Mirabeau' ja La Fayette'i reetlikkust, paljastasid kuninga ja tema vendade-emigrantide vahelisi suhteid, tõid päevavalgele arvukaid altkäemaksuvõtmisi ning salaorganisatsiooni, mis korraldas põgenemist Varennes'i. Žirondiinide positsioon halvenes veel seetõttu, et rahva seas valitses kindel usk, nagu varjaks siseminister Roland teatud osa dokumente.

Püüdes aega võita ja ühtlasi Pariisi sankülottide viha ja raevu teisale suunata, tegid Žirondi riigiisad meeleheitliku manöövri. Nad katsusid seaduseandjate tähelepanu köita toitlusküsimusega. Oli neil kavatsus abistada nälgivat rahvast? Vastupidi. Plaanitseti tugevdada repressioone rahulolematute suhtes.

Juba ammu tulid petitsioonides, millega provints Rahvuskonvendi üle ujutas ja milles nõuti kuninga kohtu alla andmist, kuuldavale ka kaebused viletsuse, elukalliduse ja toiduainete puudumise üle. Reas departemangudes algasid rahutused. Ja nüüd, juhtides ava-

likkuse tähelepanu kuninga isikust kõrvale, hakkasid brissoolased «mässajate», «desorganisaatorite» ja «ässitajate» suhtes hädakella lööma, nõudes karmide vastuabinõude rakendamist.

Robespierre sai manöövri mõttest aru ning tõttas seda paljastama.

30. novembril ilmus ta esmakordselt pärast haigust Rahvuskonvendi tribüünile. Oma lühikeses kõnes, mida iseloomustas tema tavaline ettenägelikkus ja loogika, juhtis ta rahvasaadikute tähelepanu tagasi peamise poliitilise probleemi juurde.

Repressioonid näljahädaliste vastu? Tõkkeabinõude rakendamine? On olemas üldabinõud, mis on võrratult tõhusamad ja isamaa päästmiseks efektiivsemad. Sest ässituste ja salasepitsuste allikaks on türanni käsilased, kuid türanni enda üle ei ole veel tänini kohut mõistetud!

Oraatori viimased sõnad kõlasid otse etteheitva noomitusena:

«Niikaua kui Konvent seda protsessi edasi lükkab, toetab ta vandenõusid ja annab lootust rojalistidele. Asuge toiduainete küsimuse juurde alles pärast kuninga asja lõpetamist.»

Probleem oli üles tõstetud. Kas võisid žirondiinid sellele käega lüüa? Äraostmatu ei andnud neile selleks võimalust. Kaks päeva hiljem esines ta uue kõnega. Kasutanud ära ja arendanud Saint-Justi peamist mõtet, andis Robespierre arutamisel oleva küsimuse kohta sügava ja igakülgse analüüsi. See väliselt kiretu ja rahulik kõne pidi žirondiinide kavatsustele ja plaanidele kõlama matusekellana.

«Konvent kaldus märkamatult küsimuse tuumast kõrvale. Pole mõtet algatada protsessi. Louis pole süüdistatav, teie pole kohtunikud, te olete riigitegelased, rahva esindajad, ega või olla midagi muud. Teil ei tule teatud isiku suhtes langetada kohtuotsust «poolt» või «vastu», kuid teil tuleb tarvitusele võtta abinõud ühiskonna päästmiseks, etendada natsiooni kaitsja osa.

Teid huvitav kurikuulus küsimus lahendub mõne sõnaga. Louis tõugati troonilt tema kuritegude pärast; ta kuulutas prantsuse rahva mässuliseks ja kutsus oma

seisusekaaslasi türanne teda karistama. Võit ja rahvas otsustasid, et mässaja oli tema ise. Järelikult ei või Louis' üle kohut mõista: ta on juba süüdi mõistetud või siis ei ole vabariik oma olemasolu õigustanud. Võtta Louis XVI mistahes kujul vastutusele, tähendab pöörduda tagasi monarhistliku ja konstitutsioonilise despotismi juurde; see on kontrrevolutsiooniline idee, sest ta seab kahtluse alla revolutsiooni enese eksisteerimise.»

Oraator toonitab, et sõltumata sellest, kas Louis mõistetakse õigeks või süüdi, on rahva poolt kukutatud kuninga elluäratamine ja protsessi organiseerimine ise uueks ettekäändeks segaduste ja mässude korraldamisele. See protsess annab Louis XVI eest võitlejatele kätte relva, lubab halvustada vabariiki ja rahvast, sest õigus despooti kaitsta annab samal ajal õiguse propageerida rojalistlikke vaateid. Kauakestev protsess toob niiviisi paratamatult endaga kaasa reaktsiooni aktiviseerimise, annab lootusi taastada monarhia ning viib spekuleerimisele kontrrevolutsiooniliste jõududega.

Louis'd tahetakse 1791. aasta konstitutsiooni taha ära peita, varjates teda kurikuulsa isikupuutumatusega.

Kuidas võib aga vihjata konstitutsioonile, kui kuningas ise on selle konstitutsiooni hävitanud?

Oraatori pilk jääb peatuma žirondiinide liidritel. Tema häälest kostab vihane iroonia.

«Ent konstitutsiooniga on keelatud kõik see, mida te temaga tegite. Kui oli võimalik karistada üksnes troonilt kukutamisega, siis polnud teil õigust seda abinõu ilma kohtuotsuseta kasutada; teil ei olnud vähematki õigust teda vanglas hoida; vähe sellest, tal on täielik õigus teilt nõuda enese vabastamist ja kahjude hüvitamist. Konstitutsioon mõistab teid hukka. Langege Louis' ette põlvili, et temalt andestust paluda! . . .»

Saalis kostab naer ja aplaus. Maximilien saavutas oodatud efekti. Tema mõte on viimse võimaluseni selge. Mida võib sellele vastu seada?

Jääb vaid karistusmäära küsimus.

Oraator tuletab meelde, kuidas ta kunagi, veel esimese Assamblee ajal, ise nõudis surmanuhtluse keelamist. Antud juhtum on aga erilaadi sündmus. Isegi siis, kui surmanuhtlus oleks kõikide teiste jaoks keelatud, oleks see tulnud türanni jaoks alles jätta.

«Kui jutt on revolutsiooni orkaaniga troonilt tõugatud kuningast ja revolutsioon ise pole veel kaugeltki õiglaste seadustega tagatud ning ainuüksi kuninga nimi võib ülestõusnud rahvale kaela tuua sõja nuhtluse, siis ei suuda teda kahjutuks teha ei vangla ega pagendamine. Ja see karm erand tavalistest õiglusnormidest on tingitud tema kuritegude iseloomust enesest. Kurbusega avaldan saatusliku tõe: las hukkub parem Louis, kui jätavad oma elu sada tuhat väärtuslikku kodanikku. Kui isamaa tahab elada, tuleb Louis'l surra!...»

...Oraator on oma kõne lõpetanud. Ta kogub rahulikult kokku üksikud paberilehed, ning, pannud nad kiirustamata kausta, lahkub tribüünilt. Saalis valitseb vaikus.

Ja äkki tõuseb kiiduavalduste torm. Aplodeerivad kõik — niihästi sõbrad kui ka vaenlased, aplodeerivad žirondiinide juhid ja ka «Soo padakonnad». Mispärast nad sellise entusiasmiga käsi plaksutavad? Ons tunnetepuhang tõepoolest nii suur, et haaras nad sellest hoolimata, et just nimelt nemad oleksid pidanud tundma löögi kogu jõudu? Või on nad aru saanud, et nende mäng on kaotatud, ja püüavad ennast silmakirjalikkusega päästa? Igal juhul muutuvad «Vatsa» partei deputaadid nüüd ettevaatlikumaks žirondiinide järgimises.

Sel päeval kaotasid žirondiinid uuesti Rahvuskonvendis enamuse.

Robespierre teadis, mida ta teeb: nõudes surmanuhtlust, saavutas ta, et kuningas antakse kohtu alla. Tema kõne otsese mõju all võetakse viivitamatult vastu dekreet «Rahvuskonvent hakkab Louis XVI üle kohut mõistma».

Endine Tema Majesteet, nüüd lihtsalt Louis Capet, elas oma perekonnaga sünges Temple'i vangitornis. Temple'i vangla oli Kommuuni range järelevalve all. Neile ei tehtud, muide, mingeid kitsendusi. Louis' käsutuses oli suur raamatukogu. Samal ajal kui revolutsiooni teostanud inimesed sõid aganaleiba, serveeriti troonilt tõugatud kuningale spetsiaalselt tema jaoks küpsetatud valget leiba, mitut sorti veini, puuvilja, kooke ja küpsiseid.

Kuninga perekonna riietus ja ülalpidamine läks

Kommuunile iga kuu maksma kuni kakskümmend tuhat livri.

11. detsembril oli Temple'i vangla monotoonne elu häiritud. Juba hommikul anti alarm ja salk ratsaväelasi, kelle ees liikusid suurtükiväelased mõne kahuriga, ilmus vanglaõue. Sel päeval pidi Louis viidama Rahvuskonventi ülekuulamisele.

Ja nüüd seisabki ta Konvendi võre ees. Miski ei reeda temas endist kuningat: ei ole ordeneid ega kuldtikandeid, nägu on habemesse kasvanud, pilk tuhm ja apaatne.

Rahvuskonvendis valitseb vaikus. Deputaadid silmitsevad inimest, kelle ees nad alles hiljuti võtsid maha kübara, kellele paljud neist aplodeerisid vaimustatult kui oma käskijale. Kas ei teki neis viimati kaastunne troonilt tõugatu vastu?

Kuid vaevalt oli Capet suu avanud, kui igasugune kaastundekübe jäädavalt hajus.

Kõikidest enesekaitsmise viisidest valis Louis kõige ebaõnnestunuma . . .

Ta asus oma kuritegude täieliku mahasalgamise, s. o. varjamatu valetamise teele.

Kõik tema vastused olid oma vormilt ühetaolised: «See sündis enne konstitutsiooni vastuvõtmist»; «Mul oli tollal õigus selliselt toimida»; «See on juba ministrite asi»; «Seda ma ei mäleta»; «Mul pole sellest vähematki ettekujutust».

Kui talle näidati kompromiteerivaid dokumente, ei tunnistanud Louis nende ehtsust. Kui temalt päriti andmeid seifi kohta, siis vastas ta, et ei teadnud selle olemasolust midagi.

Vale oli ilmne. See kalestas kuningasse vaenulikult suhtuvate deputaatide südameid, muutes samal ajal raskemaks nende saadikute olukorra, kes tahtsid teda päästa.

Rahvuskonvendist väljudes silmas Louis Kommuuni prokuröri, kes sõi musta leiba. Kuningas, kes nagu tavaliselt nälga tundis, palus endale tükikese.

«Olge lahke,» vastas Chaumette, «murdke, palun, see on spartalik hommikueine . . .»

Kui kuningas istus meeri tõlda, et sõita Temple'i, hoidis ta ikka veel käes seda tükikest rahvale määratud

leivast. Hoolimata näljatundest ei läinud see nätske tume leivatükk, mis meenutas kitti, tal kuidagi kurgust alla! Pariisi meeri asetäitja, kes märkas, et leivatükk on kuningale tüliks, võttis selle Louis' käest ära ja viskas tänavale.

Žirondiinide enesekindlus oli tublisti kõikuma löönud. Kuid nad ei tahtnud ennast siiski võidetuks tunnistada. Aega 10. ja 26. detsembri vahel, kuni koostati ja arutati pikka süüdistusakti, kuulati üle Louis'd ning kuulati ära advokaadi kõne, kasutasid žirondiinid selleks, et koguda jõudu ja töötada välja uus tegevusplaan. Kuna neil enam ei olnud võimalust kaitsta kuninga isikupuutumatust, seadsid žirondiinide liidrid üles teesi pöörduda apellatsiooniga rahva poole. Konvendi liikmed, kinnitasid nad, ei saa ühtaegu olla süüdistajad ja kohtunikud; kuninga saatuse lõplikuks otsustamiseks on vajalik palju kõrgem instants. Selleks instantsiks võib olla vaid rahvas ise. Tehes Rahvuskonvendile ettepaneku avaldada arvamust üksnes Louis' süüdioleku osas, toonitas žirondiin Salles, et Konvendil on ühtviisi ohtlik nii kuningas surma mõista kui ka ta ellu jätta. Esimesel juhul ümbritsevad rahvad Louis' märtrioreooliga, Euroopa monarhid aga kasutavad kuninga hukkamist uute sõdade ettekäändeks Prantsusmaa vastu; teisel juhul aga jäävad karistamata koletud kuriteod. Seepärast, tegi Salles järelduse, jääb Rahvuskonvendil vaid üle tunnistada ennast otsuse langetamises ebapädevaks ning pöörduda rahva poole. Rahvas peab oma arvamust avaldama sektsioonide ja departemangude viisi, häälte lugemine aga toimub Rahvuskonvendis.

Salles'i toetas tuliselt Buzot.

See ettepanek kujutas enesest üsna teravmeelset trikki, mille eesmärgiks oli viimasel hetkel nurja ajada otsuse langetamine, mis juba kõikidel meeles mõlkus.

Seekord on Äraostmatu raevunud. Nüüd ta ainult ei selgita, nüüd ta juba süüdistab, kusjuures süüdistus on otse välja öeldud. Kuid kõneleja viha kogu jõud ei avaldu korraga. See kasvab sedamööda, kuidas kuulajate ees punkt punki järel paljastub žirondiinide vastse plaani olemus.

Robespierre alustab oma kõnet imestusega selle üle, et iseenesest selge ja igati läbiarutatud ning kaalutud küsimus kutsus korraga esile uued vaidlused.

Kohtumõistmine on lõppenud. Süüalune tunnistas ise, et kõik formaalsused on täidetud ja temal pole midagi lisada. Osa saadikuid soovis mõtlemisaega, et oleks võimalus vabalt arvamust avaldada, ning see neile ka anti.

Oleks nagu kõik. Kuid ei, just nüüd tehakse ettepanek, mis ähvardab protsessi lõpmatult venitada, vabariiki ennast aga hukkumisele viia.

Uue projekti kohaselt kuulub kuninga saatus otsustamisele neljakümne neljas tuhandes algkogus. Igaüks nendest kogudest muutub nüüd terava võitluse areeniks. Neisse algkogudesse pääsevad paratamatult föjaanid, kes pingutavad kogu oma jõudu, et teha naiivsete lihtsameelsete inimeste südant türanni vastu haledaks. Tõelised rahva esindajad neisse kogudesse ei satu. Ons põlluharijal tahtmist lahkuda oma põllult, või kas jätab käsitööline sinnapaika oma töö, mis talle igapäevast leiba annab, et ekselda kriminaalkoodeksi paragrahvide rägastikus ja hakata Louis Capet'le karistusmäära otsima? Ilmselt mitte. Ja kui nii, siis annab nende algkogude nõrkus vaid hoogu kõigi rojalistide jõudude konsolideerimisele. Rahva poole pööratud apellatsioon muutub niiviisi apellatsiooniks rahva enese vastu; ühtaegu aga tähendaks see apelleerimist kõigi rahvavaenlaste poole.

Pingeline tähelepanu saalis tugevneb. Kõneleja alles analüüsib, ta on külm ja tagasihoidlik, ta alles vaeb oma seisukohti, kuid juba on tunda, kuidas iga uue fraasiga läheneb äike. Ja viimaks ta formuleeribki ja heidab kohutava süüdistuse, mille eest pole pääsu neil, kelle vastu see on suunatud.

«Niisugune hirmuäratav plaan, mida meile jultunult pakutakse, kujutab endast — nimetame asju nende õigete nimedega — ääretut silmakirjalikkust ja häbematut pettust, mida varjatakse neile vihatud rahva isevalitsuse lipuga!

Ja sellist järelemõtlematut abinõu pakutakse teile ühiskondliku rahu alalhoidmise nimel, maskeerides seda sooviga vältida kodusõda!»

Oraatori ilme muutub. Nüüd pole ta enam külm ja asjalik tõeuurija, vaid tuline paljastaja.

«Kas pole ilmne, et siin peetakse protsessi mitte niivõrd Louis XVI, kuivõrd kõige tulisemate vabaduse kaitsjate vastu? Astutakse siin siis välja Louis' türannia vastu? Sugugi mitte! Siin tuntakse nördimust käputäie rõhutud patriootide türannia üle. Tuntakse siin hirmu aristokraatide vandenõude ees? Mitte põrmugi! Meid kollitatakse mingi rahvaesindajate diktatuuriga, kes kavatsevat usurpeerida rahva võimu. Siin tahetakse alal hoida türanni, et mängida ta välja relvitute patriootide vastu. Reeturid! Nende käsutuses on kogu sõjaline jõud, kogu riigikassa — ja nemad julgevad meid süüdistada despotismis! Vabariigis on vaevalt veel mõni külake, kus nad poleks meid poriga loopinud. Nad raiskavad ühiskondlikku vara oma paskvillide levitamiseks. Nad julgevad kuritarvitada ühiskonna usaldust, rikkudes kirjavahetuse saladust, et kinni püüda patriootide kiirteateid ja summutada tõe häält, ning räägivad veel laimamisest! Nad võtavad meilt ära isegi hääleõiguse ning häbimärgistavad meid türanni nimega! Nad näevad mässu meie nukrates patriotismipuhangutes, mis on solvatud ennekuulmatust reetmisest, nad panevad selle pühamu raevu ja kättemaksu hädakisast rõkkama!...»

Ja samas on Äraostmatu jälle rahulik. Ta teeb kokkuvõtteid. Ta konstateerib. Ja see asjalikult külm konstateering on paljudele kohalolijaile hirmsam kõige ägedamatest üleskutsetest.

«Jah, selles pole kahtlust: projekti autorid tahavad Rahvuskonventi alandada ja võib-olla isegi teda hoopis hävitada, kasutades selleks pikalevenivat protsessi. Mitte nendes inimestes, kes kindlalt kaitsevad vabaduse põhimõtteid, ei peitu reetmine, ka mitte rahvas, kes ohverdas revolutsiooni heaks kõik, mis tal oli, ka mitte Rahvuskonvendis, kes püüab headuse ja tõe poole, ja isegi mitte nendes isikutes, kes on vaid õnnetu intriigi mängukannid ja võõraste kirgede pimedad tööriistad; ta peitub mõnes tosinas petises, kes hoiavad enda käes kõiki vandenõu niite. Eelistades vaikimist, kui arutatakse tähtsamaid päevaküsimusi, õhutavad nad tasahilju segadusi, mis meid nüüd lõhestavad ja

kurnavad ning valmistavad ette hädasid ja õnnetusi tulevikuks.»

Kõneleja lõpetab üleskutsega valvsusele ja nõuab uuesti Louis'le surmaotsust.

Sellele kõnele ei järgnenud nii üksmeelseid kiiduavaldusi kui eelmisel korral. Osa deputaate oli justkui halvatud. Hirm aheldas nende liikmed, kõnevõime oli kadunud. «Riigimeeste» meeleolu oli rusutud. Nende tõelised plaanid olid paljastatud. Asjatult olid nad arvanud, et võib ennast peita rahva poole pööratud apellatsiooni ja sõna «rahvas» taha. Äraostmatu ei jätnud nende ehituse alusmüüris kivi kivi peale, tehes veenvalt selgeks, kui vaenulikud nad rahvale on. Kuid kõige kohutavam seisnes selles, et jakobiinide oraator ei kõnelnud mitte omaenda ega ka oma partei nimel, vaid just tolle rahva volitusel, kelle nimega žirondiinid püüdsid ebaõnnestunult spekuleerida ning keda nad tegelikult kartsid kõige enam maailmas. Ja seepärast ei tabagi neid ainuüksi Robespierre'i kõne. Viimase hoobi annab neile see, mille tunnistajateks nad ise on lähematel päevadel pärast 28. detsembri istungit.

Rahvas sai Robespierre'i häält kuulda. Tema kõne trükiti ühiskonna kulul, pariislastelt ettetellimise teel saadud summadega. Kõne leidis vastukaja isegi nendes departemangudes, kus žirondiinid veel oma positsioone säilitasid. Maa mitmetest paikadest hakkasid uuesti saabuma petitsioonid, mis nõudsid Louis XVI-le surmaotsust. Lõpuks, 30. detsembril tuli Rahvuskonvendil olla mõjuva ja ühtlasi ka kurva vaatemängu tunnistajaks. Ilmus kaheksateistkümne Pariisi sektsiooni delegatsioon. Nende ridades olid 10. augusti võitlustes vigastada saanud revolutsiooniveteranid, samal päeval langenud kodanike lesed ja orvud. Pärast nende kõneleja lühikest ja vihast sõnavõttu tegid sektsioonide saadikud ringi mööda Konvendi saali. Naised, kes tõstsid deputaatide poole oma mudilasi, karkudega noorukid, kärudel veetavad jalutud... Mõned invaliidid kanti saali kanderaamidel, teisi, kes olid kaotanud nägemise, juhiti käekõrval...

Alumistel pinkidel istuvad deputaadid püüdsid vältida möödaminejate põletavaid pilke.

Nüüd ei suutnud žirondiinide positsioone enam miski päästa. Asjatu oli Vergniaud' ilukõne, mis neelas kogu 31. detsembri istungi. Kasutuks osutusid ka Brissot' rangelt läbimõeldud sõnavõtt ning Gensonné mürgine lühike ja tige kõne. Ilukõne ei suutnud sündmuste käiku muuta.

Tundes hirmu rahva kasvava viha ees, jäid žirondiinid pärast neid viimaseid tiivasirutusi vaikseks ja lasksid pea longu. Kartes, et neid süüdistatakse rojalismi pooldamises, missugune arvamus siin ja seal ka tõepoolest kuuldavale tuli, pidid «riigimehed» enesesäilitamise huvides ohverdama Louis'.

16. jaanuaril algas otsuse nimeline hääletamine, mis kestis kolmkümmend kuus tundi.

Nagu juba arvata võis, reetsid hirmust vabisevad žirondiinid kuninga, kelle elu eest nad olid enne seda nii meeleheitlikult võidelnud. Enamik nendest ei riskinud hukkamise vastu välja astuda.

721 hääletanud deputaadi hulgast andsid 387 rahvasaadikut oma hääled surmaotsuse poolt.

Robespierre'ile oli määratud nurja ajada ka viimane nõrk katse, mille võtsid ette kakskümmend kuus žirondiini eesotsas Brissot'ga. Kuna enam polnud võimalik venitada kohtuotsusega — otsus oli juba tehtud —, siis taotlesid nad vähemalt hukkamisega viivitamist.

Kaks päeva järjest, 18. ja 19. jaanuari istungitel püüdsid Brissot', Buzot ja Condorcet, kes üksteist tribüünil välja vahetasid, kõigest väest selgeks teha, et otsust ei tule otsekohe täide viia. Nad kinnitasid, et surmaotsuse liialt kiire täidesaatmine kihutab Prantsusmaa vastu üles kogu Euroopa ning toob prantslastele kaela ennekuulmatu häda ja viletsuse; see kihutab üles mitte ainult kuningad, vaid ka rahvad, kes panevad kõike meie maal sündivat käputäie intrigaanide kättemaksujanu arvele; ka riigi sisemise rahu huvides oleks parem kuninga hukkamine kuni uue konstitutsiooni vastuvõtmiseni edasi lükata.

Oma lühikeses sõnavõtus näitas Robespierre talle omase loogilisusega, et kõik need argumendid on põhjendamatud ja nõrgad. Kohtuotsus tehakse selleks, et seda täide viia. Tõepoolest, kas maksis siis nii tuliselt

debateerida, kohtumõistmisega kiirustada, ja lõpuks, kas maksis siis viimased kaks kuud tegelda ainult kuninga küsimusega selleks, et otsus pärast selle tegemist kalevi alla panna? Kuninga hukkamise edasilükkamisega ei saa parandada maa sise- ega välisolukorda. Vastupidi, see tekitab kuritegelikke ja hukatuslikke lootusi ning põhjustab härdameelsust, mis võib viia rahutustele, vähendamata välisvaenlaste viha ja vaenu. Türannid vaatavad sellele faktile kui arguse avaldusele ning nende lootus orjastada prantsuse rahvast muutub veelgi kindlamaks.

Rahvasaadikute enamik lükkas Brissot' rühma ettepaneku tagasi.

21. jaanuari hommikul sulges Maurice Duplay oma maja hoovivärava ja tänavapoolsete akende luugid.

«Miks te seda teete?» küsis temalt Eléonore.

«Teie isa tegi õigesti,» vastas tisleri asemel Robespierre, «siin sünnib üsna pea midagi niisugust, mida teil ei ole vaja näha.»

Ja tõepoolest, umbes kella kümne paiku hommikul kuulsid maja nr. 366 elanikud vankrirataste kolinat ja hobusekapjade müdinat: mööda Saint-Honoré tänavat sõitis endine kuningas, olles oma viimasel teekonnal Temple'ist tapalavale.

Kell 10.20 näitas timukas rahva üksmeelsete hüüete saatel «Elagu vabariik! Elagu rahvas!» endise kuninga maharaiutud pead.

Nõnda lõppes protsess kogu rahvuse ja ühe inimese vahel, nagu nimetas seda Louis XVI kaitsja, või täpsemalt, protsess kahe peamise vastase vahel revolutsiooni otsustaval arenemisetapil.

Tänu Robespierre'i visadusele ja meelekindlusele jõudsid montanjaarid nüüd võidule, žirondiinid seevastu aga langusele veel ühe sammu võrra lähemale.

Kaheksas peatükk

ŽIRONDI LANGEMINE

Äraostmatu tegutses erakordse järjekindlusega. Algul ta ainult kaitses ennast. 5. novembril hoiatas, 3. detsembril tutvustas olukorraga. 28. detsembril andis otsustava löögi. Vaenlast plaanipäraselt rünnates surus Maximilien Marat', Saint-Justi ja teiste demokraatide abiga piiramisrõnga üha koomale. Seejärel tema rünnakute hoog ajutiselt nõrgenes. Talve lõpp ja 1793. aasta varakevad tähistasid teatud intervalli «Mäe» pealetungimarsis Žirondi vastu. Selle põhjuseks oli «pööraste» aktiviseerumine.

«Pööraste» nime andsid žirondiinid rahvaagitaatorite grupile, kes esindasid demokraatide laagris kõige vasakpoolsemat tiiba. Tähtis koht nende hulgas kuulus Jacques Roux'le. Vaimulik Jacques Roux, kes oli kunagi Lõuna-Prantsusmaal pidanud kirikuõpetaja-ametit, oli tuttav linna ja maa kehvistu troostitu puuduse ja hädadega. Saanud Kordeljeede Klubi silmapaistvaks liikmeks, sõbrunes ta Marat'ga ja varjas viimast oma korteris. Gravillier' sektsioon seadis Roux' kandidatuuri üles Kommuuni Peanõukogu liikme kohale. «Punane preester» piitsutas halastamatult žirondiinide majanduspoliitikat. «Pole suuremat kuritegu,» ütles ta, «kui rikastuda rahva viletsuse arvel ning sooritada liigkasutehinguid, kutsudes välja rahva pisarad ja laostumise. Natsioon, kes on enda õlgadelt maha raputanud türanni ikke, peab ründama rikkuse aristokraatia salasepitsusi.»

Roux ei jäänud oma nõudmistes üksi. Samasuguseid mõtteid avaldasid Théophile Leclerc ja näitleja Claire Lacombe. «Pöörased» nõudsid surmanuhtluse kehtestamist spekulantidele, karmide seaduste rakendamist leivaviljakaubanduses, maksimumi (kindlate piirhindade) kehtestamist toiduainete ja tarbeesemete osas. Tõstmata üles eraomandi kaotamise küsimust, võitlesid «pöörased» samaaegselt teiste demokraatlike grupeeringutega võrreldes märksa järjekindlamalt sotsiaalse võrdsuse eest. 1793. aasta talvel ja kevadel vastas «pööraste» agitatsioon kõige enam laiade rahvamasside, ees-

kätt aga Pariisi elanikkonna vaesemate kihtide võitlusele ja ootustele. Maksimumi nõudmine muutus nüüd pealinna sankülottide peamiseks loosungiks.

Kõik see muutis Rahvuskonvendis pulbitseva omavahelise võitluse keerukaks. Kuivõrd Roux ja tema kaaslased avasid oma üleskutsetega tule otse žirondiinide pihta, siis tundub, nagu oleks mõte montanjaaride liidust «pöörastega» pidanud tekkima otsekui iseenesest. Kuid montanjaarid ei tulnud sellele mitte paugupealt. Tõsi küll, nad ei nõustunud žirondiinide teooriaga, mis väitis, et riik ei sega ennast vahele majandussuhete lahendamisel. Niisamuti ei toetanud nad ka žirondiinide sotsiaalseid üritusi. Juba 1792. aasta detsembris tungis Saint-Just ägedalt kallale valitsuse mahhinatsioonile kindlustamata raha väljaandmisega. Samal ajal mõistis Robespierre oma veenvas kõnes hukka «riigimeeste» teoreetilised targutused. Kritiseerides žirondiinide majanduslikku liberalismi, kinnitas Äraostmatu, et mitte millegagi kitsendatud kaubanduse vabaduse kaitsjad viivad riigi näljale vastu. «Inimesele vajalik toit,» tähendas Robespierre, «on niisama püha nagu tema elugi. Kõik, mis on selle elu alalhoidmiseks vajalik, kujutab endast kogu ühiskonna ühisvara; üksnes ülejääk on eraomand, ainult selle võib anda kommersantide-kaupmeeste käsutusse. Igasugune spekulatsioon, mis toimub endataoliste elu kahjustamise eesmärgil, ei ole enam kauplemine, vaid röövimine. Kellelgi pole õigust kuhjata enda juurde leivavilja, kui samal ajal kõrval surevad inimesed nälga. Esimene kõigist õigustest on õigus eksisteerida, esimeseks ühiselu seaduseks on tagada kõigile ühiskonna liikmetele elatusvahendid.» Kuid jakobiinide juhi järeldused olid nõrgemad, kui võis oletada tema kõnest lähtudes. Robespierre nõudis, et Rahvuskonvent võtaks olemasolevad viljavarud arvele, reguleeriks turgude viljaga varustamist ning määraks karmi karistuse spekulatsiooni eest, kuid kindlate hindade kehtestamise ideeni Äraostmatu siiski ei jõudnud. Rousseau' õpilasena tekkis tal kartus, et «pööraste» propaganda võib anda parandamatu hoobi eraomandi põhimõttele, mida ta pidas üheks ühiskonna elu aluseks. Sotsiaalse võrdsuse nõudmised viisid Maxi-

milieni mõtted talle vastumeelsele «agraarseadusele» — maa täielikule ümberjagamisele, mis tema arvates oli kisendavas vastuolus seaduslikkuse ja loomuliku õiguse printsiipidega. Kõigi nende kaalutluste mõjul mõistis Robespierre hukka Jacques Roux' ja tema võitluskaaslased ning isegi pehmendas veebruaris-märtsis oma kõnesid žirondiinide vastu. Äraostmatu seisukohti toetasid ka teised demokraadid-jakobiinid. Marat kahetses, et Pariisi purustatud poodide uste kohale ei ole teistele hirmuks üles poodud mõnd ülesostjat, samal ajal aga ei nõustunud ka tema täiel määral «pööraste» nõudmistega. Mis aga puutub Dantonisse, siis oli ta nüüd valmis taotlema isegi lepitust «riigimeestega», ja polnud tema süü, et see ei õnnestunud.

Žirondiinid ei osanud hingetõmbeaega kasutada, vastupidi, nad olid nagu unustanud hiljutised lüüasaamised ning muutusid päev-päevalt jultunumaks. Eriti julgustavalt mõjus neile asjaolu, et jakobiinid ei toetanud 9.—10. märtsil «pööraste» juhtimisel üritatud rahvaülestõusu.

Kuid üsna varsti muutus kõik. Sama aasta märtsis toimusid ootamatud sündmused, mis sundisid montanjaare oma strateegiat ja taktikat muutma. Nendeks sündmusteks olid mäss Vendées ja Dumouriez' reetmine.

Vendée ja tema naaberalad kujutasid endast Prantsusmaa mahajäänumat piirkonda. Nende põhielanikkond, patriarhaalne talurahvas, oli oma mõisnikega tugevate sidemetega seotud. Peaaegu isoleerituna revolutsioonilistest ideedest, mis tungisid neisse piirirajoonidesse nõrgalt, tundes kadedust kiiresti rikastunud kodanluse vastu ning olles kulakliku vahekihi poolt üles kihutatud, olid Vendée talupojad aadli ja vaimulikkonna kontrrevolutsioonilise propaganda suhtes üsna vastuvõtlikud. Siin tegutsevaid rojaliste-emigrante subsideeris Inglismaa helde käega. Juba mässu esimestel päevadel hõivasid ülestõusnud Nantes'i linna ning korraldasid seal verepulma, milles hukkus üle viiesaja revolutsiooni pooldaja. Varsti laienes ülestõus Normandiasse ja Bretagne'i.

Dumouriez'ga oli lugu veelgi hullem. See žirondiinide ebajumal mängis juba ammu kahepalgelist mängu. Jätnud täitmata Rahvuskonvendi käsu hõivata Holland, veetis endine sõjaminister kogu talve tegevusetult, andes austerlastele võimaluse oma armeed reorganiseerida ja tugevdada. Seejärel astus ta vaenlasega salajastesse läbirääkimistesse, Pariisi aga saatis jultunud kirja, milles nimetas Konventi «lollikarjaks» ning nõudis Jakobiinide Klubi likvideerimist. Avantürist unistas sõjalisest diktatuurist. Kuid ta eksis arvestustes, ülehinnates oma mõju sõduritele. Sammunud La Fayette'i jälgedes, oli ta sunnitud jagama ka tema saatust. Kui reetmine avalikuks tuli, jättis armee Dumouriez' maha, ja märtsi lõpul põgenes kindral koos väikese grupi poolehoidjatega austerlaste juurde. Prantslastel tuli Belgiast lahkuda. Interventide väed seisid uuesti vabariigi läve ees.

Vendée mäss, eriti aga Dumouriez' reetmine diskrediteerisid tugevasti žirondiine.

Need härrad ei astunud mingeid efektiivseid samme selleks, et suruda mäss maha juba algstaadiumis. Vastupidi, nad andsid sellele võimaluse tugevneda ning naaberrajoonidesse levida. Selles polnud midagi hämmastavat, sest paljud «riigimeeste» hulgast tundsid kontrrevolutsioonilisele mässule salaja kaasa. Samuti ei saanud žirondiine segadusse viia ka Dumouriez' reetmine, mis ei olnud hoopiski juhuslik: see sümboliseeris suurkodanluse meeleolusid, kes oli lõplikult eemaldunud revolutsioonist ning püüdis ühineda rojalistidega. Jah, nüüd nägid Žirondi liidrid ainukest pääsu enestele ja neile kihtidele, keda nad esindasid, vaid vabariigi lüüasaamises. See oli ilmne. Ja see tuli eeskätt nähtavale «pööraste» mõju tormilises kasvus. Nüüdsest peale ei toetanud neid ainult plebeide massid, vaid ka tunduv osa väikekodanlusest. Nende sotsiaalne ja poliitiline programm aga hakkas nüüd tunduma ainukõlblikuna selleks, et päästa sõltumatus ja revolutsiooni saavutused.

Pahempoolsed jakobiinid eesotsas Chaumette'iga leidsid Jacques Roux'ga kontakti juba ammu. Nüüd, aprilli algul, toetas Kommuun otsustavalt maksimumi nõudmist ning ulatas sellega «pöörastele» käe.

Ärkas unest ka Danton. Nagu häbi tundes oma hiljutise nõrkuse pärast, hakkas ta nüüd tegutsema tormaka taltsutamatusega, seda enam, et žirondiinide liidrid, kes süüd teistele veeretasid, püüdsid teda, Dantoni, süüdistada reeturlikes mahitustes Dumouriez'ga. Esinedes 1. aprillil kõnega Rahvuskonvendis, nõudis ta, et montanjaarid loobuksid mistahes kokkulepetest «riigimeestega». Ta oli üks kontrrevolutsiooniga võitlemiseks loodud Erakorralise Tribunali (nimetati peatselt ümber Revolutsiooniliseks Tribunaliks) taastamise initsiaatoreid. Lõpuks muutus Danton 6. aprillil moodustatud uue organi — Ühiskondliku Päästekomitee kõige mõjukamaks liikmeks. Uus organ sai üsna ulatuslikud volitused, tal oli kontrolli õigus ka Täidesaatva Nõukogu üle.

Nüüd oli kord Äraostmatu käes.

Äraostmatu näis asuvat äraootaval seisukohal. Pärast Dantoni esinemist viivitas ta veel kaks päeva. Siis aga, 3. aprillil, astus ta sünge meelekindlusega tribüünile.

«On aeg komöödiale lõpp teha! On vaja, et Konvent võtaks tarvitusele revolutsioonilised abinõud — vabadus on hädaohus! . . .»

Oraator tegi žirondiinliku Kaitsekomitee pihuks ja põrmuks, ta nimetas seda Dumouriez' nõukoguks. Nüüd tungis ta mässulise kindrali kaassüüdlastele ägedalt kallale ning nõudis kohtuprotsessi algatamist Brissot' vastu.

See oli vaid eelmäng. Süüdistusakti — tõelise süüdistusakti täieliku teksti, mille koostamiseks oli kulunud mitmeid päevi ja öid, said «riigimehed» kätte 10. aprillil.

Oma pikka kõnet alustas Robespierre järgmiste sõnadega:

«Tugev partei peab Euroopa türannidega vandenõu, et anda meile kuningas ja taastada aristokraatlik konstitutsioon.»

Edasi andis kõneleja ülevaate selle «tugeva partei» tegevusest, alates Seadusandliku Kogu esimestest sammudest kuni Dumouriez' reetmiseni. Ta tuletas neile meelde kõike: lömitamist kuninga trooni ees ministriportfelli jahil, patriootide tagakiusamisi, reaktsiooniliste

kindralite soosimist, kõlvatut mängu kohtumõistmise ajal kuninga üle, nende vanu sõprussidemeid nüüdsete mässajatega. Ta ei unustanud ainsatki fakti ega jätnud vahele ühtki tähtsamat üksikasja. Tubli kaks tundi järgemööda tuli Žirondi liidritel otsekui piinapingil olla. Montanjaarid ootasid kannatamatult kõne resolutiivset osa, s. o. järelduste tegemist.

Järeldus kujunes nagu iseenesest: ta pidi ühte langema sellega, mida nõudsid «pöörased». Kuid Maximilien ei tee lõplikku järeldust, ta kõneleb sellest vaid vihjamisi.

Nõudnud karistust kõigile Dumouriez' kaassüüdlastele, jääb oraator äkki peatuma. Tema nägu muutub pilkavaks. Irooniliselt silmitseb ta prilliklaaside alt alumistel pinkidel istuvaid vaikseks jäänud deputaate.

«Kas ma julgen nimetada niisuguseid t e e n e l i s i p a t r i o o t e, nagu härrad Vergniaud, Guadet ja teised?... Olen veendunud, et minu pingutused on viljatud kõiges selles, mis puudutab neid «kuulsusrikkaid» Konvendi liikmeid. Ma rajan oma lootused Rahvuskonvendi tarkusele.»

Muidugi võis neil päevil «Rahvuskonvendi tarkusest» kõnelda vaid iroonilises mõttes. Kuna «Soo» kartlikult ja kõhklevalt vaikis, sööstsid Žirond ja «Mägi» teineteisele metsiku raevuga kallale.

«Me sureme, kuid mitte üksi!» karjuvad mõned. «Meie surma eest maksavad kätte meie lapsed!»

«Te olete kurjategijad!» vastab neile Danton lõvi möirgamist meenutava häälega.

«Diktatuur on sinu viimne kuritegu!» hüüab žirondiin Birotteau Dantonile näkku. «Mina suren vabariiklasena, aga sina türannina!»

Guadet pomiseb midagi võimetus vihas. Ta võrdleb ühiskondlikku arvamust kärnkonnade krooksumisega.

«Vait, vilets kraaksuja,» ei suuda Marat välja kannatada.

Robespierre'i süüdistustele püüab vastata Vergniaud. Kuid millega? Vanade, kulunud ning ammu ajast ja arust läinud paljastuste ja laimavate kallaletungidega.

Louvet, Guadet, Lecointre ja teised pingutavad häälepaelu, püüdes üksteisest üle karjuda. Vehitakse rusika-

tega. Žirondiin Duperret tõmbab välja mõõga. Pétion, väärikas Pétion ise, seni alati rahulik ja teisi lepitada püüdev, satub nüüd metsikusse hasarti. «Mehike oli tund ja veerand krampides,» kirjutab seda lugu meenutades Marat. «Astusin tema juurde, ta pilk eksles ringi, nägu oli surnukahvatu, suu ääres vaht . . .»

Jah, mitte «Konvendi tarkus», vaid rahva jõud ja mehisus pidid lahendama ajaloolise tüli, mis juba üle aasta lõhestas kogu maad. «Pöörastel» oli õigus. Jälgides oma kohalt istungite saalis valitsevat kaost, pidi Robespierre sellest aru saama. Kuid sellest hoolimata arvas ta, et tuleb veel pisut oodata. Veel poldud uue konstitutsiooni projekti arutamisele asutud. Las žirondiinid esitavad ka oma projekti! Las näeb rahvas, et Rahvuskonvendis keev kibe võitlus ei ole mitte ainult kirgede, vaid ka ideede võitlus! . . .

Oma vastulöögi peajõu otsustasid žirondiinid suunata Marat'le. Rahva sõpra, kes «riigimehi» halastamatult paljastas ja häbiposti naelutas, vihati eriti. Teda peeti triumviiride hulgas kõige raevukamaks ning alandlik «Soo» kartis teda kõige enam. Just tema isiku kaudu tulebki kaotatud mäng tagasi võita! Danton otsis lepitust — teda võis esialgu reservi jätta. Kukutada Robespierre näis olevat lootusetu, mineviku kogemused olid seda küllalt veenvalt näidanud; nüüd, otsekohe pärast süüdistusakti, ei maksa sellele mõeldagi. Iseasi on Marat! Temaga näib arveteõiendamine kergemana, sest Danton ega Robespierre ei tundnud tema vastu isiklikku sümpaatiat. Nagu ikka ja alati, ei arvestanud žirondiinid ka seekord peamist jõudu, s. o. pealinna lihtrahvast ja tööta jaid.

Löök anti 12. aprillil. Sel päeval luges Guadet ette tendentslikult valitud väljavõtted Jakobiinide Klubi provintsiosakondadele saadetud kirjast, millele oli alla kirjutanud Marat. Kirjas nõuti žirondiinide eemaldamist Konvendist. Oraator tsiteeris lause, milles Konventi nimetati «ennast Inglise õukonnale maha müünud intriigipesaks» . . .

Hoolimata sellest, et Rahva Sõber lükkas rahulikult tagasi kõik süüdistused, ja sellestki, et järgmisel päeval teda palavalt kaitsesid teised montanjaarid, kes olid kõik valmis kurikuulsale kirjale alla kirjutama, avaldas

Rahvuskonvendi enamik kuulekalt trafaretse dekreedi nende poolt vihatud tõekuulutaja arreteerimise ja kohtu alla andmise kohta.

24. aprillil Marat' üle peetud kohus muutus tema avalikuks ülistamiseks-apoteoosiks. Revolutsiooniline Tribunal mõistis Rahva Sõbra õigeks. Rahvahulgad, kes täitsid kõik kohtuhoone juurde viivad tänavad, tõstsid oma kaitsja kätele, dekoreerisid teda loorberipärjaga ning puistasid üle lilledega. Sajatuhandelise rahvamassi eesotsas, kes avaldas oma tundeid hüüetega «Elagu vabariik, vabadus ja Marat!» kanti Rahva Sõber Konvendisaali, kus parajasti arutati konstitutsiooni projekti. Žirondiinide hulgas tõusis paanika, paljud neist lahkusid kiiresti istungitesaalist. Võidurõõmus Marat asus oma kohale. Ta teatas, et kaitseb nagu varemgi kogu oma energiaga rahva õigusi. Nii pöördus ka see žirondiinide «abinõu» nüüd bumerangina nende eneste vastu. «Sel päeval,» lausus Marat hiljem, «panin ma neile nööri kaela . . .»

Ja tõepoolest, vastuseks nende lemmiku vastu suunatud ähvardustele nõudsid kolmkümmend viis sektsiooni žirondiinide partei juhtide Konvendist väljaheitmist.

24. aprillil algasid Rahvuskonvendis vaidlused uue konstitutsiooni üle. Neid diskussioone ootas kärsitult Robespierre. Konstitutsiooni projekti arutamise ajal kavatses ta ülima selgusega kogu rahvale näidata žirondiinide poliitiliste ja sotsiaalsete ideede tõelist olemust. Üheaegselt tuli tal just nüüd niisamasuguse selgusega avalikkuse ette tuua oma kreedo ning oma vaated omandi ja õiguse suhtes. Kunagi arendas ta neid teemasid Asutava Kogu tribüünilt, kuid tookord polnud tal veel kõik küllalt selge. Kui raske oli tal, tundmatul uustulnukal, kelle üle naerdi ja keda ei tahetud kuulata, tookord üldse rääkida! Nüüd aga on ta kõik selle mõttes lõplikult läbi kaalunud ja järeldusteni jõudnud. Nüüd muutub see kreedo ühtlasi tema partei tõekspidamiste sümboliks, tema partei ise aga, kes tugineb rahvale, on nüüdsest peale see jõud, millel on määratud vallutada ajaloo areen.

Robespierre'i kõne lähtepunktiks oli tema Õiguste deklaratsioon, mis oli Jakobiinide Klubis läbi arutatud

kaks päeva enne vaidluste algust Konvendis. Eelkõige tõttas ta rahustama kõiki neid, kes pelgasid «agraarseadust» ja kartsid, et jakobiinid hakkavad kallale tungima omandiõigusele.

«Närused hinged, kes te kummardate ainult kulda! Ma ei taha hoopiski riisuda teie varakambritesse peidetud aardeid, kui ebaaus selle päritolu ka ei oleks... Mis puutub minusse, siis pean ma varanduse võrdsust veel vähem vajalikuks isikliku õnne kui ühiskondliku hüvangu jaoks. Palju tähtsam kui rikkuse hävitamine on panna inimesi vaesusest lugu pidama...»

Kuid pärast seda «rahustavat» sissejuhatust koondab Äraostmatu kogu oma tule Condorcet' poolt koostatud Õiguste deklaratsioonile. Oraatori peamiseks tähelepanu objektiks on o m a n d i mõiste formuleering. Ka siin avaldab ta seisukohti, mis paljastavad sügava erinevuse «Mäe» ja Žirondi vahel sotsiaalsete ning majanduslike ideede osas.

Žirondiinide projekti järgi andis omandiõigus igale kodanikule õiguse piiramatult käsutada oma varandust, kapitali, sissetulekut ja tootmist.

Robespierre näitab, et termin «omand» on tinglik mõiste ja iga sotsiaalne kiht annab sellele isesuguse tähenduse. Võtta vastu žirondiinide formuleering, tähendab anda piiramatu võimalus vähestele rikastumiseks, mis tuleb kahjuks kodanike põhimassile, sest žirondiinide projekt ei määra omandile mingeid p i i r e, kuna selles projektis tuuakse ühiskonna huvid ohvriks tema üksikute liikmete huvidele. Žirondiinide formuleering garanteerib tegelikult nii orjakauplejate kui ka feodaalide ning isegi pärandatava võimuga monarhi omandi!...

«Teie deklaratsioon,» märgib Robespierre edasi, «pole nähtavasti kirjutatud mitte kõikide inimeste jaoks, vaid ainult varakatele, ülesostjatele, türannidele ja spekulantidele...»

Mida siis vastandab Äraostmatu žirondiinide deklaratsioonile? Kui nemad tõstavad esiplaanile omandiõiguse, siis tema, Robespierre, peab inimese põhilisteks õigusteks õigust eksisteerimisele ja vabadusele. Kõneldes omandist, määratleb Maximilien seda kindlate piiridega, mida ületada ei tohi.

«. . . Omandiõigus on iga kodaniku õigus kasutada ja käsutada seda varanduse osa, mis talle seadusega kindlustatakse.

Omandiõigus on nagu kõik teisedki õigused kitsendatud vajadusega respekteerida teiste inimeste õigusi.

Ta ei või kahjustada meie ligimeste julgeolekut, vabadust, omandit ega õigust eksisteerimisele.

Igasugune omand ja tehing, mis seda põhimõtet rikub, tuleb lugeda kõlvatuks ning seadusevastaseks . . .»

See Robespierre'i formuleering andis sisuliselt konstitutsioonilise motivatsiooni ülesostjate ja vaheltkauplejate ning kõikide nende jälitamiseks, kelle tehingud ja mahhinatsioonid rikkusid põhilisi konstitutsioonis fikseeritud printsiipe.

Mida võiks sellele lisada? Robespierre'i deklaratsioon kuulutas välja õiguse tööle ja õiguse elatusvahenditele nende jaoks, kes ei suutnud leida tööd, vajaduse maksustada progressiivse maksuga varakaid kodanikke, mõistuse progressi soodustamise ja hariduse kõigile kättesaadavaks muutmise. Edasi nõudis deklaratsioon rahva suveräänsust ja iga kodaniku õigust asuda riigis mistahes ametikohale; peale selle kõikide valitsuse ja ametiisikute ürituste avalikkusele teatavaks tegemise.

Deklaratsiooni lõppjäreldustes rõhutati kõigi rahvaste solidaarsuse vajadust võitluses oma parema tuleviku eest.

Robespierre'i deklaratsioon, samuti kogu tema 24. aprilli kõne rääkisid juba ise enese eest. Kõik demokraadid võtsid uue deklaratsiooni vastu vaimustusega, tulevane «Võrdsete vandenõu» organiseerija François Babeuf aga vaatas sellele kui oma ideelisele manifestile. Rahvale tehti nüüd selgeks, kes on tema sõbrad ja kes vaenlased. Äraostmatu ja tema võitluskaaslased püüdsid võimalikult ulatuslikumalt kindlustada rahvamasside poolt kättevõidetud demokraatlikke saavutusi.

Võitlus žirondiinide ja jakobiinide konstitutsiooniprojekti ümber kiirendas kõigi demokraatlike jõudude ühise rinde loomist žirondiinide vastu.

Nii palju lüüasaamisi lühikese aja jooksul tekitas žirondiinide hulgas metsikut raevu. «Riigimehed» haarasid kätte relvad.

18. mail moodustasid nad kahekeelse Barère'i algatusel Kaheteistkümne Komisjoni. Komisjon asus Konventi terroriseerima, hirmutades teda olematute vandenõudega ning ujutades üle salakaebustega. 23. mail tegi Komisjon suure vandenõu avastamise ettekäändel Konvendile ettepaneku võtta tarvitusele erakorralised abinõud ning tugevdada kodanlikele sektsioonidele usaldatud kaitset. Samal päeval arreteeriti Komisjoni korraldusel «pöörane» Varlet ning Kommuuni liige ja Chaumette'i asetäitja ajakirjanik Hébert. Hébert'i vahistamine sundis Kommuuni ja revolutsioonilisi sektsioone tähelepanelikuks muutuma, sest pärast vahejuhtumit Marat'ga rikuti rahvaesindajate isikupuutumatust juba teist korda! Peale selle oli ajakirjaniku arreteerimine tema artikli pärast juba otseseks kallalekippumiseks trükivabadusele.

25. mail nõudis Kommuuni deputatsioon Hébert'i viivitamatut vabastamist.

Rahvuskonvendi esimees Isnard, üks žirondiinide partei kõige tulisematest ja õelamatest liidritest, vastas keeldumisega. Allasurutud raevust väriseva häälega teatas ta:

«Kuulge tõtt, mida ma teile ütlen. Prantsusmaa valis meie asukohaks Pariisi... Kui peaks tehtama katset meid rünnata, siis teen teile kogu Prantsusmaa nimel teatavaks, et sel juhul P a r i i s... h ä v i t a t a k s e!»

Rahvuskonvent kangestus hetkeks. Kuid seejärel kostsid ülemistelt pinkidelt vihased protestihääled. Marat hüüdis:

«Esimees! Lahkuge oma ametikohalt! Te häbistate Konventi!»

Kuid Isnard jätkas süngelt oma kõnet, saadetuna žirondiinide metsikust aplausist:

«Varsti tuleks Seine'i kallastel hakata otsima kohta, kus kunagi asus Pariis...»

Just samal ajal loeti Jakobiinide Klubis ette Vergniaud' kiri, milles oli öeldud: «Gironde'i departemangu mehed! Olge valmis: kui mind selleks sunnitakse, kutsun ma teid tribüünilt üles, et te tuleksite meid kaitsma ning asuksite hävitama türanne, makstes kätte vabaduse eest. Ei tohi kaotada ainsatki hetke.»

Niisiis päästsid žirondiinid varjamatult valla kodusõja. Nende signaali peale hakkas Marseille'st, Versail-

les'st, Avignonist, Nantes'ist ja Bordeaux'st Pariisi saabuma arvukaid petitsioone, mis ähvardasid montanjaare ja Pariisi pleebsi. Žirondiinide komissarid Vendées ei võidelnud mässu vastu, vaid ilmutasid lubamatut leebust; nende sõbrad Lyonis ja Toulonis ning teistes Prantsusmaa lõunapoolsetes linnades valmistusid nende poolt vihatud revolutsiooni patriootide verre uputama. Pariisis eneses aga formeerisid nende agendid kodanlike sektsioonide elanikkonna hulgast väesalku, et piirata Rahvuskonvent ümber tääkide metsaga.

Kõik see viis selleni, milleni ta pidigi viima. Rahvas tõusis üles. Pariisi lihtinimesed ei soovinud jääda pealtvaatajaks võitluses, mis sepitses neile uusi ahelaid. 14. juulil ja 10. augustil gordioni sõlme läbi raiunud kõrgem süserään ajas end kogu vägilasekasvus uuesti sirgu ning võttis algatuse enda kätte.

Esimeseks ülestõusukoldeks sai piiskopiloss, kuhu olid kogunenud «pöörased». Enamik sektsioone saatis lossi oma volinikud. Pärast tormilist nõupidamist otsustati tarvitusele võtta «erakorralised abinõud». Sõna «ülestõus» püüti küll vältida, kuid kõigile oli selge, millest on jutt.

Formeeriti uus organiseerimiskeskus — Revolutsiooniline Komitee. Viimane lõi kiiresti sidemed Pariisi Kommuuniga. Algasid läbirääkimised ühise rinde loomise kohta.

Kommuuni niisugused liidrid nagu Chaumette olid väga otsustavalt meelestatud. Nõustudes küll «pöörastega» selles, et žirondiinid olid revolutsioonile ohtlikuks muutunud, kahtles Kommuun algul samuti nagu Jakobiinide Klubigi «erakorraliste abinõude» viivitamatu kasutamise otstarbekuses. Demokraadid-jakobiinid ei tahtnud rikkuda deputaatide isikupuutumatust, olles arvamisel, et revolutsiooniliste jõudude mobiliseerimise ja moraalse surve avaldamise teel õnnestub neil žirondiine juhtpositsioonilt Konvendis eemale tõrjuda. Üheks selle plaani initsiaatoriks oli ka Robespierre.

Äraostmatu jäi endale truuks. Talle oli juba ammust ajast selge, et žirondiinide liidrid tuleb välja lülitada. Tema, kes oli neid nii palju kordi paljastanud, aprillis

aga oma süüdistusaktiga ja nende ideelise programmi purukslöömisega neile koguni risti peale tõmmanud, ei lakanud kahtlemast ning hoiatas oma sõnavõttudes 8. ja 12. mail Jakobiinide Klubis rahvast otsustava sammu eest.

Maximilien, kes ei armastanud ilma vajaduseta üle seaduse piiride astuda, pidas ülestõusu alati äärmiseks vahendiks, mis tuleb tarvitusele võtta ainult siis, kui kõik teised võimalused on täielikult ammendatud. Ons nad nüüd ammendatud? Selles polnud ta kindel. Konvendi järeleandlikkus, kes hoolimata žirondiinide vastuseismisest nõustus kinnitama kogu Prantsusmaal ühtse kindlate hindadega teraviljamaksimumi ning isegi sundlaenu varakatelt kihtidelt, vihjas võimalusele vabaneda «riigimeestest» legaalsel teel. Pealegi tuli Robespierre'i arvates ülestõusu alustada üksnes siis, kui võis olla edus kindel. Omal ajal protesteeris ta 20. juuni demonstratsiooni vastu, pidades õigeks, et ülestõusu eelõhtul, mis kukutab monarhia, ei tule rahva jõudu asjata kulutada. Täpselt niisamuti nagu nüüdki, ei pidanud ta lugu poolikutest ülesastumistest, mis võinuksid ürituse nurjumisega lõppeda. Ent niikaua kui žirondiinid orienteerusid mõjuvale toetusele osa pariislaste poolt, rääkimata provintsiaalidest, niikaua kui viha nende vastu pole saavutanud haripunkti, võis karta nimelt ülestõusu ebaõnnestumist. Kukutada partei, kes oli võimu juures tugevasti kanda kinnitanud, kes toetus Pariisi ja provintside kodanluse üsna suurtele jõududele ning samuti ka tunduvale osale departemangude petetud elanikkonnast, polnud sugugi lihtne ega kerge. Võib-olla ei osutu see sugugi kergemaks kui kukutada monarhia! Ja Maximilien, kes oli 10. augusti eelõhtul kahelnud, tegi seda loomulikult ka nüüd.

Maikuu viimastel päevadel aga hakkasid kahtlused hajuma. Jakobiinide juht nägi, kuidas kasvas rahva meelepaha, suurenedes otse iga tunniga. Ühtaegu tegi Žirondi liidrite käitumine, eriti aga nende demarš 25. mail Rahvuskogus legaalsed võitlusmeetodid täiesti võimatuks. «Riigimehed» kippusid lahingusse, nad muutusid ohjeldamatuks.

Küllalt! Aitab kahtlustest ja kõhklustest, otsustav tund on lähedal. Žirondiinid tahavad sõda elu ja surma

peale; ega midagi, saagu siis! Tal on tulnud kaua oodata. Nüüd aga teeb ta kõik selleks, et lõpplahendust kiirendada.

Esinedes 26. mail Jakobiinide Klubis, kutsub Robespierre rahvast ülestõusule. Kõikidest seadustest on üle astutud, despotism on jõudnud haripunkti, ausameelsusest ja häbitundest pole enam kübetki järele jäänud. Parem surra vabariiklastena kui pühitseda võitu koos kurjategijatega! Ühinegu Kommuun rahvaga, kui ta ei taha täitmata jätta oma kohust! Kui on ilmne, et isamaad ähvardab suurim oht, siis peavad rahva esindajad kas langema vabaduse eest või võitma!... Samasugustest meeleoludest on Äraostmatu kõne tulvil ka 29. mail.

Robespierre'i vaated ühtisid täielikult Kommuuni ja Jakobiinide Klubi praktilise tegevusega. Mai lõpuks ühinesid kõik organiseerimiskeskused. Ülestõusu valmistati peaaegu avalikult ette. Just nagu 10. augustilgi relvastus rahvas ka nüüd. Hoogsat tegevust arendas Marat.

Kaheteistkümne Komisjon ei suutnud arenevaid sündmusi millegagi takistada.

31. mail kell 6 hommikul kostsid Pariisi Jumalaema kiriku tornist esimesed hädakella löögid. Revolutsiooniline Komitee määras kooskõlas Kommuuniga rahvuskaardi ülemaks pahempoolse jakobiini Hanriot', kes organiseeris kiiresti pealinna patrioodid. Rahvuskonvendi hoone piirati sisse.

Üksteist istungitesaalis väljavahetanud ülestõusnute delegatsioonid nõudsid žirondiinide liidrite arreteerimist, kontrrevolutsionääride ohjeldamist lõunadepartemangudes ja leivahinna alandamist. Barère esitas Ühiskondliku Päästekomitee nimel jesuiitliku projekti, mille eesmärgiks oli ajada ülestõus nurja. Ta pani ette likvideerida Kaheteistkümne Komisjon ja anda rahvuskaart Konvendi käsutusse. Kaheteistkümne Komisjoni kaotamisega, mis niigi faktiliselt enam ei eksisteerinud, lootis Barère ära hoida Žirondi peameeste arreteerimise; nõudes pealinna relvastatud jõudude üleandmist Konvendile, lootis ta nõrgestada ülestõusnuid ning teha

Rahvuskonvendi enamik, see tähendab «Soo» ja needsamad žirondiinid, kelle vastu ülestõus oligi suunatud, seisukorra peremeheks. Sellest plaanist sai Äraostmatu otsekohe aru ning paljastas selle oma lühikeses kõnes Konvendi ees.

Tusaselt ja liikumatult istuvad oma pinkidel žirondiinid. Nad kuulavad vaikides ning nagu ootavad midagi. Vergniaud, kes veidi enne seda oli oma sõnavõtuga püüdnud Assambleed köita, jälgib nüüd kõnelejat põletava pilguga. Ja kui Äraostmatu jõuab oma kõne viimaste sõnade juurde, ei suuda Vergniaud enam vastu pidada.

«Tehke järeldus!» hüüab ta ärritatud häälega.

«Jah, ma teen sedamaid järelduse,» vastab Robespierre rahulikult, «ja see on teie vastu suunatud! Minu järeldus — see on süüdistusdekreet kõikide kindral Dumouriez' kaassüüdlaste vastu, kõigi nende vastu, keda siin äsja paljastati!»

Tänu Barère'i ja teiste sobitajate vaevale pandi ülestõus 31. mail poolel teel seisma. Rahvuskonvent keeldus rahva ja Robespierre'i nõudmist täitmast: saatnud laiali Kaheteistkümne Komisjoni, säilitas ta oma koosseisus žirondiinidest deputaadid.

Montanjaarid mõistsid väga hästi, et saavutatuga ei või rahulduda.

«Ülesanne on ainult pooleldi täidetud,» lausus Billaud-Varenne Jakobiinide Klubis. «Rahvale ei tohi anda aega rahunemiseks!»

Rahvas ise aga ei kavatsenudki rahuneda. Ülestõusnud ei pannud relvi maha. Vapper Hanriot hoidis oma väesalgad häireseisukorras. Pidades ranget distsipliini ja korda, jätkates oma igapäevast tööd, olid eeslinnade töölised valmis esimese signaali peale võitlust uuesti alustama.

1. juunil avaldas Revolutsiooniline Komitee proklamatsiooni, milles kutsus Pariisi kodanikke valvsusele. Marat pidas Kommuunis sütitava kõne, mille järel ta ronis tormilisest aplausist saadetuna raekoja torni, kus hakkas hädakella lööma. Kõikides sektsioonides anti kogunemissignaal.

Hädakell ei lakanud undamast. 2. juuni varahommi-

kul piiras rahvuskaart Rahvuskonvendi hoone uuesti sisse. Saja kuuekümne kolme suurtüki torud olid pööratud maneeži peale, sajatuhandeline rahvaarmee hõivas kõik naabruses asuvad tänavad. Mis seal ikka, kui kodanikud deputaadid ei ole suutelised vajalikku otsust vastu võtma, siis on rahvas valmis neid abistama.

Sel päeval Robespierre Rahvuskonvendis ei esinenud. Kuid sellest hoolimata lõppes kõik tema poolt 31. mai istungil ülestõstetud nõudmise täitmisega. Couthoni ettepanekul dekreteeris Konvent kahekümne üheksa deputaadi-žirondiini arreteerimise. Nende hulgas olid ka Vergniaud, Brissot, Guadet, Pétion, Isnard, Gensonné, Buzot, Louvet, Lanjuinais ja Barbaroux.

See oli Žirondi lõpp.

See oli «Mäe» ja tema juhi Maximilien Robespierre'i apoteoosi eelmäng.

Esimene peatükk

LAHINGUMÜRA SAATEL

«Marat on surnud! . . . Rahva Sõpra pole enam. Nad mõrvasid ta! . . .» Kohutav sõnum liikus suust suhu. Tuhanded inimesed kogu Pariisist liikusid Kordeljeede tänava poole. Maja number 18 vastas oli rahvasumm juba niivõrd tihedaks muutunud, et sandarmisalk eesotsas politseikomissariga suutis endale suurivaevu maja ukse juurde teed rajada. Kõigi nende väsinud ja äravaevatud lihtinimeste nägudelt peegeldusid kurbus, meeleheide ja viha. Äsja saabunutele jutustati, mida vahepeal oli õnnestunud teada saada.

. . . See tüdruk tuli Normandiast, žirondiinide mässupesast . . . Tema saatsid reeturid, kes ise olid pärast 2. juunit Pariisist põgenenud . . . Kurjategija hiilis pettusega haige Rahva Sõbra juurde, kes võttis usaldavalt külalisi vastu, ning lõi talle noaga surmahaava . . .

Keegi hüüdis äkki: «Teda viiakse!» Maja välisuksest tuli nähtavale rühm sandarmeid koos komissariga, kes hoidis õrna ovaalse näoga ja pikkade kastanpruunide juustega saleda tütarlapse kinniseotud käsi. Tütarlapse silmad olid pärani. Märganud rahvahulka, põrkas ta tagasi.

«Surm mõrvarile! . . . Me nõuame kurjategija pead! . . . Andku oma kuriteo eest viivitamatult vastust! . . .»

Paljuhäälne kisa täitis tänava. Arreteeritu oli minestamas.

Tõstnud käe üles, hakkas komissar raevunud ja jahmunud inimesi manitsema:

«Austusest Rahva Sõbra mälestuse vastu ei tohi keegi seadust rikkuda! Kes armastas Marat'd, see peab käituma väärikalt! Kohtumõistmine tuleb kiire ja õiglane! . . .»

Ja vaiksemaks jäänud rahvamass astuski kõrvale, et anda teed vanglatõllale.

Marat' surnukeha pandi välja Kordeljeede kirikusse, poodiumile, mis oli dekoreeritud trikoolooriga. Tema pea oli kroonitud loorberipärjaga. Kaks inimest, kes seisid surnu peatsis, niisutasid laipa ja selle katet lõhnava äädikaga. Põletati lõhnavaid rohtusid.

Marat' surivoodi puistati lilledega üle.

Sektsioonid liikusid üksteise järel poodiumi eest mööda, et jätta oma juhiga hüvasti. Tund kadus tunni järel, kuid inimmurrul ei paistnud olevat lõppu. Kurbus varjutas kõik muu. Kohutav haav haigutas rinnas. Tumeda verega kaetud nuga oli siinsamas. Marat' püha veri! Inimesed andsid tõotuse käia tema jälgedes. Nad maksavad tema eest kätte. Tõotusi anti tardunud verest tumedaks läinud noatera kohal, nii nagu oleks see evangeelium.

Kunstnik David oli lõpetamas Marat' pea visandit. See eskiis sai aluseks maalile, mis eksponeeriti avalikult Louvre'is. «Oo, seda inimest maalisin ma kogu südamega,» ütles David. Heledates toonides, kuid teatraalsete efektideta, hämmastas maal oma antiikse ranguse ja lihtsusega. Ja inimesed tulid ikka jälle, et vaadelda oma sõpra, kes oli jäädvustatud Davidi maalil. Ta näib elavana! Ta jääb igavesti elama! Tema mõrvarid eksisid arvestustes. Marat' on surematu, nii nagu on hävitamatu vabaduse idee.

Rahva Sõbra matused toimusid 16. juuli öösel. Kurvast matuserongist võttis Rahvuskonvent osa täies koosseisus. Marat' põrm maeti ajutiselt erilisse hauakambrisse Kordeljeede kiriku aias. Tõrvikud leekisid heledalt. Konvendi esimees ütles lahtise haua juures viimse sõna. Juuresolijad kuulasid oraatori kõnet paljastatud peaga.

Robespierre'i nägu näis vahakarva. Ta silmad olid pooleldi suletud. Mõtted liikusid ebatavalise kiirusega.

Niisiis, löök on antud. Hoop nurga tagant oli Juuda vääriline... Ta oli tundnud nende vastu halastust, ta oli arvanud, et võib võidelda avameelselt, tagamõtteta. Isegi pärast 2. juuni rahvaülestõusu piirdus asi Žirondi juhtidele vaid küllaltki vaba koduse arestiga. Väljendades Äraostmatu mõtet, rääkis Saint-Just oma

kõnes andeksandmisest tolle partei enamikule, ta mainis samuti, et «Mäel» ei ole kavatsust eksimust ja kuritegu ühele pulgale seada. Jah, ta oli olnud nende vastu liigagi leebe, ta oli uskunud liiga kaua sellesse, et võib ka ilma verevalamiseta läbi saada. Ja siin on tagajärg. Veri voolas siiski, ent kelle oma? . . .

Esimees jätkas kõnet. Ent Maximilien ei kuulanud teda enam. Ta mõtted viibisid lähema mineviku juures. Kui palju kurja tegid žirondiinid oma demagoogiaga, kuidas olid nad pidurdanud revolutsiooni võidukäiku! Siin on selge näide: vaevalt tagandati žirondiinide liidrid, kui jakobiinid suutsid poolteise kuu jooksul rahva kasuks rohkem korda saata, kui žirondiinid ja föjaanid kogu oma võimuloleku ajal. Kahe nädalaga oli läbi arutatud ja kinnitatud uue konstitutsiooni tekst. See konstitutsioon oli innustatud suure Rousseau' õpetusest ja tulvil siirast püüdu tõelise igakülgse vabaduse poole. Robespierre ise ei pidanud seda täiuslikuks. Ta nõustus isiklikult mõnede järeleandmistega varakate elementide kasuks ning pehmendas Õiguste deklaratsiooni mõningaid paragrahve. See oli hädavajalik selleks, et sellisel raskel ajal montanjaaridest mitte eemale tõugata kodanlikke kihte, keda žirondiinid-mässajad võinuksid vastasel korral kergesti oma leeri tõmmata. Kuid ka praegusel kujul ei olnud uus konstitutsioon võrreldatav ei 1791. aasta tsensusliku konstitutsiooni ega ka žirondiinide projektiga. Uus konstitutsioon võeti vaimustusega vastu ning sai üksmeelse heakskiidu osaliseks; tema poolt hääletasid isegi need departemangud, kus peremehetsesid žirondiinid. Kuid jakobiinid ei piirdunud konstitutsiooniga. Nad asusid julgesti ka põhiküsimuse kallale, millele neile eelnenud parteid ja grupeeringud olid käega löönud — see oli agraarküsimus. Juba järgmisel päeval pärast Žirondi langemist avaldas Rahvuskonvent dekreedi, mille põhjal kõik emigrantide mõisad kuulusid väikesteks osadeks tükeldamisele. Nii saadud maatükid tulid soodsatel tingimustel, pikaajalise järelmaksuga müügile lasta. Nädal hiljem võeti vastu ka uus seadus, mis andis kogukonna ühismaad talupoegadele. Ja lõpuks kavatseti homme ellu viia juba täiesti ettevalmistatud ja läbiarutatud dekreet kõikide feodaalkoormiste täieliku ja lõpliku kaotamise kohta. Need

julged aktid pidid «Mäe» ümber koondama talurahva laiad massid.

Talupoegkond muutus nüüd uue vabariigi võimsaks toeks tema võitluses interventide armeede ja sisevaenlastega.

Jah, see oli suurepärane töö. Ja ei tohi ka unustada, et kõik see toimus lahingumüra saatel, raskuste perioodil, mis olid tõepoolest ainulaadsed. Samal ajal kui viis interventide armeed avaldasid tugevat survet verest tühjaksjooksnud Prantsuse armeedele, kui laienes Vendée ülestõus, hõlmates kogu Prantsusmaa lääneosa, kui inglased tugevdasid blokaadi ja saatsid maale dessante, kui kuuekümnes departemangus puhkesid žirondiinide organiseeritud kontrrevolutsioonilised mässud. Tulesõõr surus kokku jakobiinide vabariiki...

... Rahvuskonvendi esimees lõpetas oma kõne. Paljud tõrvikud hakkasid kustuma, need asendati uutega. Taeva tumedal taustal näisid läbi puude vaevalt märgatavad majade kõrged siluetid fantastilistena. Kusagilt kaugelt kostis üksik kõuekärgatus. Hüvasti, Rahva Sõber, hüvasti, vana võitluskaaslane!... Tööd, mille nimel sa hukkusid, jätkame meie; me viime ta võiduka lõpuni...

Äraostmatu jälgis lõputu lindi liikumist. Siin nad lähevad: Kommuuni liikmed, klubide, tribunalide ja revolutsiooniliste komiteede esindajad, tavalised sankülotid. See rahvavool ei lõpe vist hommikukski. Nad armastasid kadunut nähtavasti väga. Kuid Maximilien teda ei armastanud. Liiga erinevad inimesed, liiga erinevad temperamendid. Nende seisukohad läksid paljudes küsimustes lahku ning nad ei suutnud kunagi teineteist täielikult mõista. Kuid nad olid siiski olnud ühe ja sellesama väesalga sõdurid ja õlg õla kõrval ühise asja eest võidelnud. On siis nii karastatud revolutsionääre, nagu seda oli Rahva Sõber, veel palju järele jäänud? Oo, žirondiinid teadsid, kelle südamesse Charlotte Corday' käega pistoda torgata! Nad kõrvaldasid Marat' tunnil, kus tema tormilist energiat eriti vaja läks. Kunagi ristisid žirondiinid kolm nende vastu võitlevat «Mäe» juhti triumvirideks. Marat, Danton ja Robespierre — need olid kolm nime, mis Rahvuskonvendi esimestel istungitel enamiku juures esile kutsusid

hirmu ja vihkamise. Triumvirid, kellele kuulus rahva usaldus, tegutsesid kartmatult ja sihikindlalt. Kuigi kolme juhi arvamused läksid mõnikord üksikasjades lahku, valitses nende vahel peamises alati üksmeel. Nad kaitsesid Pariisi Kommuuni «riigimeeste» kallaletungide vastu, nad saavutasid vajaliku eesmärgi toitlusküsimuses, samuti olid nad ühel arvamusel žirondiinide erakonna purustamise päevil.

Nüüd triumviraat enam ei eksisteeri. Marat lahkus jäädavalt. Kuid Danton . . .

Äraostmatu silmitseb altkulmu Dantoni hiiglasekuju. Kui eemaletõukav välimus tal on! Rõugearmiline ja murtud ninaluuga õudne nägu! Ega teda asjata kükloobiks nimetata! Tõrvikute valgusel näivad tema silmakoopad mustade aukudena — neisse peitunud väikseid silmi pole üldse märgata. Selle-eest aga on tal ebanormaalselt suured lõualuud, hirmuäratavad buldogi lõualuud.

Võiks arvata, et need lõualuud sobivad surmavaks haardeks. Kuid ei! Buldog pole sugugi nii hirmus, nagu võis oletada. Robespierre teadis hästi, et ta on sageli üsna heasüdamlik. Heasüdamlik? Ei, see pole sobiv sõna. Õigem oleks teda nimetada nõrgaks, kõhklevaks ja kompromissidele kalduvaks. Ta armastas elu, kuid elu vaid enese jaoks. Maximilien ei saa vastikustundeta meenutada seda, mis ta alles hiljuti oli Dantoni kohta kuulnud. Lõunastades sõprade ringis ning olles pisut purjus, oli kükloop ülearu avameelseks muutunud. Ta ütles, et nüüd on jõudnud tema kätte kord nautida elu. Luksushotellid, peened road, kullaga väljaõmmeldud riided, elegantsed daamid — kõik see pidi olema talle tasuks ustavuse eest revolutsioonile! Robespierre ei tahtnud niisugust künismi uskuda. Ei olnud tal ka usku juttudesse Dantoni müüdavusest ja tema kalduvusest riigivargustele. Kuid tõik jääb tõigaks: Danton ei olnud suuteline esitama aruannet rahaliste vahendite kohta, mis olid olnud tema käsutuses, kui ta oli kohtuminister. Dantoni varandus kasvas revolutsiooni aastatel mitmekordseks, samal ajal suri Marat kerjusena. Aga Dantoni alalised sõbrustamised poliitiliste petturite ja avantüristidega? Aga tema koostöö Barère'iga esimeses Ühiskondlikus Päästekomitees, mida Marat nimetas

Ühiskondlikuks Hukkumiskomiteeks? Kõigile on teada, et Komitee ei ilmutanud tahet ega võimeid raskuste ületamiseks, mis ähvardasid kogu maad, vaid vastupidi, ta andis paljudele Žirondi liidritele võimaluse põgenemiseks. Peale selle ei pööranud Komitee vähematki tähelepanu mässukollete laienemisele departemangudes. Millega seda kõike seletada? Danton tegi omal ajal väga palju vabariigi heaks. Kuid kas ei taha ta nüüd revolutsioonile öelda seda fataalset sõna: «Seis!», sama sõna, mida kunagi olid lausunud Barnave ja Brissot?

Ei, Äraostmatu ei suutnud enam Dantonisse endist viisi suhtuda. Olgu mõni asi ka liialdatud, kuid siiski... Tema revolutsiooniline südametunnistus, tema pedantsus, tema kodanikupuhtus ei lubanud tal oma võitluskaaslaste ja sõprade hulka lugeda niisugust inimest. Robespierre'i peetakse umbusklikuks. Jah, ta on umbusklik nende suhtes, kes on ennast kompromiteerinud rahva teenistuses olles, kes mõtlevad rohkem enese peale kui isamaa hüvangule... Eks vaatame... Aeg näitab! Tema kohus, nagu kunagi ütles madam Roland, ei ole küll kiire, kuid see-eest õiglane. Esialgu aga nõudsid jakobiinid ebakindla Ühiskondliku Päästekomitee ümbervalimist. Vähe aega enne Marat' surma, s. o. 10. juulil heideti Danton Komitee koosseisust välja, asemele tulid Robespierre'i lähedased poliitilised sõbrad — Couthon ja Saint-Just.

Näe, siin nad ongi, teineteise kõrval. Mõlemad noored, revolutsioonile piiritult ustavad. Need on teistsuguse meelelaadiga inimesed kui Danton. Nad ei hooli isiklikust hüvangust. Neid juba helde kingi või maitsva lõunasöögiga ära ei osta. Couthon on vana sõber, tõeline revolutsiooni rüütel. Kui läbitungiv on ta pilk. Kui peen ta näoilme!... Ta on tõeline humanist, ta armastab sügavalt oma rahvast. Ta võib olla pehme südamega ja suuremeelne, ent kui see osutub vajalikuks, muutub ta halastamatuks. Couthoni tugevat vaimu ei suutnud murda isiklik häda ja õnnetus. Äraostmatu sõber on raskesti haige. Tõbi paralüseeris tema mõlemad jalad ning ta sai liikuda vaid ratastoolis. See asjaolu aga ei tee teda sugugi teguvõimetuks. Haiges kehas peitub võitleja taltsutamatu vaim. Couthon on alati oma postil ning jääb sinna kuni oma elu viimse päevani.

Aga Saint-Just? Oo, Maximilienil tekib teda vaadeldes eriline aukartus. Saint-Just — see on haruldane ja kordumatu loodusnähtus. Me näeme teda Rahvuskonvendi liikmete esireas. Ta on kahekümne kuue aastane, sale, elegantne ning võrratud pikad juuksed langevad ta õlgadele. Tema paremat kõrva kaunistab kõrvarõngas. Peenest batistist kaelaside ulatub lõuani. Hästi õmmeldud ülikond istub suurepäraselt. Kreeka jumalat meenutav nägu: ilus, külm ja karm. Kes ta siis on? Ons ta mõni kuldse nooruse esindaja? Või daamide lemmik? Võib-olla on ta lihtsalt marmorkuju? Ei, ta on andekas, visa, vankumatu ja kirglik võitleja. Sündinud püha Louis' ordeni kavaleri pojana, pühendas Antoine Saint-Just enda juba noorusest alates revolutsioonile. Pannud käe tulistele sütele, andis ta kunagi vandetõotuse: kas võita või hukkuda. Tema ideaaliks sai nüüd Robespierre. Maximilienil oli alles kiri, dateeritud augustiga 1790. a., milles tollal veel tundmatu Saint-Just nimetas teda jumalaks, kes teeb imesid. Kahekümne kolme aastasena valiti nooruk Rahvuskonvendi liikmeks. «Elus on tugev vaid see, kes surma ei karda,» sõnas Saint-Just. «Julgema — selles peitub kogu revolutsiooni poliitika.» Ja ta ei kartnud surma. Ja ta söandaski. Tema julgus oli rahulik ja läbimõeldud. Saint-Just andis tavaliselt lööke ette hoiatamata. «Tema ettekanded raiuvad otse tapakirvena,» kinnitasid need, kes olid noort tribuuni kuulnud. Nii Saint-Just kui ka Robespierre kuulusid oma elu ja tööga jäägitult ühiskonnale. Niisamuti nagu Robespierre'ile, jäid ka temale tundmatuks perekond ja isiklik elu. Kunagi nooruse koidikul oli ta olnud kirglikult armunud, kuid tema armastatust ei saanud talle mõrsjat. Tütarlapse vanemad, kes ei hoolinud noorte tunnetest, panid tütre mehele teisele. Sellest ajast peale naised Saint-Justi jaoks enam ei eksisteerinud ... Olles kinnine ja karm, tegutses ta ainult kõrgemate printsiipide nimel. Tema vankumatus ajas aeg-ajalt hirmu peale isegi Äraostmatule ...

... Maximilien ärkas mõtetest. Koidueelne niiskus pani värisema. Kõik oli lõppenud. Sissekäik surnukambrisse oli kinni aetud. Hüvastijättev rahvamurd liigub endiselt katkematu lindina. Elu läheb oma rada. Uus päev seab uued ülesanded.

Marat' mõrvamine oli vaid üks osa «riigimeeste» kavandatud plaanist. Samal päeval, kui Pariisis maeti Rahva Sõpra, hukati mässulises Lyonis kohalike jakobiinide juht Joseph Chalier. Patrioote tapeti kõikjal. Ihuti nuge Dantoni ja Robespierre'i jaoks. Kukutatud Žirond asus avaliku valge terrori teele.

Kõik see nõudis energiliste vastuabinõude rakendamist. Ja need võetigi tarvitusele. Olles teadlikud võitluse kolossaalsetest raskustest, asusid jakobiinid masside survel riigivõimu kiiresti ja radikaalselt ümber korraldama.

Juba juulis ja augustis tõusis järsult Ühiskondliku Päästekomitee osatähtsus. Talle anti õigus arreteerida kahtlasi isikuid ning juhtida ministrite tegevust. Tema käsutusse määras Konvent viiekümne miljoni livri suuruse summa. Lõpuks viidi Komitee koosseisu ka Äraostmatu, kes muutus varsti selle asutuse hingeks, kuna Ühiskondlikust Päästekomiteest enesest sai tõeline «Robespierre'i ministeerium».

Ent arvestades ühtaegu ka seda, et olukorras, kus vabariiki ähvardavad vandenõud, ei piisaks rahuajaks ettenähtud seaduste lihtsast täitmisest, otsustas Rahvuskonvent uue konstitutsiooni jõustumise tähtaega pikendada.

Otsustavat osa revolutsioonilise valitsuse kujundamisel etendasid 4.—5. septembri sündmused.

4. septembril algasid Saint-Antoine'i eeslinnas tööliste rahutused, mis hiljem haarasid kogu Pariisi kehvistu. See «pööraste» ettevalmistatud liikumine toimus revolutsioonilise terrori ning üldise maksimumi loosungi all. Chaumette oskas ülestõusule anda legaalse iseloomu ja veenis relvastatud demonstrante, et nad suhtuksid usaldavalt «pühasse Mäesse».

5. septembril ilmusid Konventi neljakümne kaheksa sektsiooni esindajad, eesotsas Chaumette'iga. Oma kõnes kutsus Kommuuni prokurör Konventi üles otsustavaks võitluseks varakate klassidega, kes rikastuvad rahva häda ja viletsuse arvel. Ta näitas, et ainsaks võitlusmeetodiks on terror. Ta tegi ettepaneku organiseerida eriarmee, kes hakkaks tegelema vandenõude ja majandusliku sabotaaži väljajuurimisega departemangudes.

Sektsioonide kõnemehed toetasid Chaumette'i. Ülestõusnute üldine nõudmine väljendus sõnades: «Võtke päevakorda terror! Olgem valmis kaitsma revolutsiooni, sest meie vaenlaste leeris võidutseb kontrrevolutsioon.» Paljud hääled nõudsid kiiret kohtumõistmist arreteeritud žirondiinide üle. Robespierre'i ettepanekul kutsuti Pariisi delegaadid Konvendi istungile. Äraostmatu kinnitas delegatsioonidele, et Konvent võtab arvesse nende petitsioonid ning rahuldab rahva seaduslikud nõudmised.

Tõepoolest, Rahvuskonvent viis ellu rea tähtsaid abinõusid, mis olid suunatud revolutsiooni süvendamisele. Ennekõike reorganiseeriti Revolutsiooniline Tribunal, kelle kohtupidamist lihtsustati ja kiirendati. Iga sektsiooni juures loodi erilised elanikkonna poolt valitud revolutsioonilised komiteed. Need komiteed, mis olid moodustatud kohtadel, pidid samuti jälgima kõiki salajasi rahvavaenlasi ja rakendama ellu Konvendi direktiive. Komiteede tegevust kergendas ja lihtsustas «kahtlaste isikute» kohta väljaantud dekreet, mille põhjal kuulusid arreteerimisele kõik isikud, «kes oma käitumise, kõnede või kirjandusteostega on ennast näidanud türannia pooldajatena». Formeeriti revolutsiooniline eriarmee võitluseks laiatarbekaupade varjajatega. Pahempoolsed jakobiinid saavutasid oma esindajate võtmise valitsuse koosseisu; juba 6. septembril täienes Ühiskondlik Päästekomitee Chaumette'ile ja Hébert'ile lähedaste tegelastega — Billaud-Varenne'i ja Collot d'Herbois'ga. Samaaegselt lahkus Komiteest ka viimne dantonist — Thuriot. Ühiskondlik Päästekomitee lõi tihedama kontakti Kordeljeede Klubi ja sektsioonide organisatsioonidega. Uus valitsus oli loodud selleks, et teostada rahvamasside tahet, kellele ta toetus ja kellelt ta ammutas kogu oma jõu. Maximilien Robespierre, surunud tugevasti kokku kitsad huuled, seisis tüüri juures.

«Revolutsioonilise valitsuse teooria,» ütles Maximilien Jakobiinide Klubis, «on niisama uudne nagu revolutsioon ise, mis selle esile kutsus. Oleks asjata vaev otsida seda teooriat poliitikat käsitlevatest teostest, sest

nende autorid ei osanud ette näha meie revolutsiooni, või püüda leida seda seadustes, mille abil valitsevad türannid. Konstitutsioonilise valitsuse ülesanne seisab selles, et kaitsta vabariiki; revolutsioonilise valitsuse oma aga selles, et rajada selle põhialused.

Revolutsioon — see on võitlus vabaduse kättevõitmise eest, võitlus kõigi tema vaenlaste vastu, konstitutsioon aga kujutab endast juba võidu saavutanud vabaduse rahureziimi. Revolutsiooniline valitsus peab eriti aktiivne olema nimelt seepärast, et ta asub otsekui sõjaseisukorras. Arvestades tormilisi, alatasa muutuvaid olukordi, milles tal tuleb tegutseda, ei sobi talle ranged ja jäigad seadused ning just seepärast ongi revolutsiooniline valitsus uute ähvardavate ohtude tõttu sunnitud kasutama üha uusi võitlusvahendeid.

Revolutsiooniline valitsus on kohustatud kõigile kodanikele kindlustama täieliku rahvusliku kaitse ja julgeoleku; rahvavaenlaste jaoks aga on tal vaid üks karistus ja see on — surmanuhtlus . . .»

Selle teooria formuleeris Robespierre niisuguse täpsuse ja teravusega alles 1793. aasta detsembri lõpul. Kas oli ta septembri algul samavõrd resoluutne ja sirgjooneline? Selles võib kahelda. Neil päevil, kui revolutsioonilise seaduse mõõk oli juba tõstetud ja terror rahva tungival nõudmisel päevakorda ilmus, kõhkles Äraostmatu. Ta lahkus Konvendi 5. septembri tormiliselt istungilt, ootamata ära hääletamise tulemusi sektsioonide poolt tõstatatud küsimustes. Nõustunud sankülottide programmiga, püüdis ta neid eraldada nende eneste liidritest — «pöörastest», kes olid neil päevil montanjaaridelt hävitavalt lüüa saanud [1]. Nõustunud toetama Chaumette'i, asus Robespierre samal ajal terrori küsimuses märksa mõõdukamale seisukohale kui pahempoolsed jakobiinid. Tal õnnestus päästa Revolutsioonilise Tribunali käest seitsekümmend viis žirondiini —

[1] Robespierre läks «pöörastest» lahku juba jakobiinide konstitutsiooni kinnitamise perioodil. Maximilien astus Roux' ja Varlet' vastu korduvalt välja Rahvuskonvendis ja Jakobiinide Klubis. 5. septembril arreteeriti Jacques Roux' teistkordselt ja hiljem lõpetas ta vanglas oma elu enesetapmisega.

Konvendi liiget, kes olid alla kirjutanud protestile Žirondi liidrite arreteerimise puhul. «Ei maksa kallale söösta partei lihtliikmetele: piisab sellest, kui hävitada partei liidrid,» nii argumenteeris Äraostmatu seda tegu, mõtlemata sellele, et ta päästab giljotiini alt oma kurjemad vaenlased. Robespierre'i algatusel võeti vastu ka määrus vajaduse kohta selgitada iga kord vahialustele nende arreteerimise täpsed põhjused. Niisugune soov on Robespierre'i kui seaduste austaja suus täiesti arusaadav, kuid teostada seda halastamatu võitluse perioodil, kus hävitati tuhandeid avalikke ja salajasi mässajaid, osutus praktiliselt võimatuks. Seda nägid selgesti ka revolutsioonilised komiteed. Komiteede selgitused ja, mis peamine, elu ise avas järk-järgult Äraostmatu silmad. Ta sai kõigest aru ja nõudis ise dekreedi tühistamist, mis oli tema algatusel vastu võetud.

«Nüüd pole aeg nõrgendada revolutsioonilist energiat,» lausus ta oma demarši motiveerides.

24. oktoobril tühistati dekreet. Samal päeval algas ka žirondiinide protsess.

Nii liikus ajalooratas edasi. Kõigil neil Brissot'del, Vergniaud'del ja Guadet'del, kes alles hiljuti nautisid kogu võimutäiust, tuli nüüd surra tapalaval, aga mees, keda nad kunagi mõnitasid ja põlgasid, jõudis kuulsuse ja vägevuse tippu.

Teine peatükk

ELUTÖÖ

Jah, nüüd oli ta riigitüüri juures. Tema kõrval seisid tema vankumatud sõbrad ja mõttekaaslased — Couthon ja Saint-Just. Ta ei töötanud kõrgetel ametikohtadel, juriidiliselt polnud Maximilieni võim tema kolleegide omast sugugi suurem. Kuid siiski oli tal kohutav jõud, mis sundis värisema. See jõud tulenes kindlast usust oma ürituse õigsusesse. Kunagi, see oli veel siis, kui Asutava Kogu kõrgid deputaadid naersid Arrasi väikese advokaadi üle, leidus prohvet, kes teda õigesti hindas. Erakorralise talendiga oraator Mirabeau vaatas tulevikku ja ennustas Robespierre'ile edu; mitte mil-

lessegi uskuv Mirabeau mõistis inimese üleolekut, kes uskus kõigesse sellesse, millest ta rääkis. See moraalse veendumuse jõud võlus Äraostmatu kuulajaid, andis tema sõnadele ja tegudele tohutu moraalse kaalu. Jakobiinide Klubis jumaldati teda juba ammu ning tervitati ovatsioonidega iga tema ilmumist. Nüüd levis tema nähtamatu võim ka Rahvuskonvendile. Kuid tema põhiliseks kantsiks, tema «ministeeriumiks» sai nüüd revolutsioonilise valitsuse peamine organ — Ühiskondlik Päästekomitee. Erinevalt oma kolleegidest ei olnud Robespierre'il Komitees erilisi funktsioone; ta võttis enda peale üldjuhtimise, peajoone väljatöötamise.

Robespierre oli eelkõige jakobiinide partei ideoloog. Tema mõistusele ja sulele kuulusid peamised dokumendid, mis olid aluseks jakobiinide diktatuurile. Ta töötas välja Õiguste deklaratsiooni, mis sai 1793. aasta konstitutsiooni aluseks; see oli tema, kes koos Saint-Justiga lõi revolutsioonilise valitsuse teooria. Iga kord otsustaval momendil, kui tuli põhjendada valitsuse üht või teist tähtsat sammu, esines Robespierre ise või kokkuleppel temaga üks tema lähematest võitluskaaslastest.

Ta ei olnud aga kaugeltki elust irdunud teoreetik. Tema teoorial oli vahetu side nii praktika kui eluga, see oli efektiivne teooria, siit aga sai alguse lihtrahva moraalne veendumus ja armastus selle teooria looja vastu. Avame ühe tema sellest ajast pärineva märkmiku.

«Neli valitsusele olulist punkti,» kirjutas Robespierre, «1) toitlustamine ja varustamine; 2) sõda; 3) avalik arvamus ja vandenõud; 4) diplomaatia. Tuleb iga päev kontrollida, missuguses seisukorras on need neli asja.»

Meie ees on Ühiskondlikule Päästekomiteele antud direktiiv. Kas pole see elu ise? Äraostmatu loetletud punktid — kas ei olnud need tegelikult ajastu tähtsamad küsimused. Ja direktiiv viidi ellu. Oma liidri juhtimisel lahendasid jakobiinid kõrvalekaldumatult päevaprobleeme.

Toitlustamine ja varustamine on esimene punkt Robespierre'i märkmikus. Tõepoolest, toitlustamisprobleem oli kõige raskem ja selle lahendamiseta ei suutnud revolutsioon lõpule viia ühtki tema ees seisvatest ülesannetest.

Robespierre ja tema poolt juhitav jakobiinide rühm astusid kuni 1793. aasta maini välja kaubanduse kitsendamise ja hindade taksatsiooni vastu. Ent ainult nende vahenditega võis saavutada tulemusi: saada jagu spekulatsioonist ja sabotaažist, organiseerida armee varustamine ja võita enda poole nälgiv kehvistu. Ja valitsus sai sellest aru. 11. septembril kinnitas Rahvuskonvent ühtsed hinnad teraviljale, jahule ja hobusemoonale. Administratsioonile anti õigus rekvireerida teravilja ja jahu. Seaduse rikkumise eest võeti karmilt vastutusele. 29. septembril kuulutas Konvent dekreediga üle kogu Prantsusmaa välja kindlad hinnad esmajärgulistele tarbeesemetele. Niiviisi kehtestati üldine maksimum.

Uue seaduse ellurakendamiseks võeti kasutusele hulk majanduslikke ja organisatsioonilisi abinõusid, mille eesmärgiks oli võitlus nälja vastu. Pariisis ja teistes linnades seati sisse leiva-, liha-, või-, seebi- ja soolakaardid. Pagaritele anti käsk küpsetada kõigile ühesugust «võrdsusleiba». Varustamise paremaks korraldamiseks ja tsentraliseerimiseks üle kogu maa ning üldise maksimumi kontrollimiseks loodi ulatuslike volitustega varustatud Kesk-toitluskomisjon, mis toetus revolutsioonilisele armeele.

Nõnda kummutas tegelikkus kauplemisvabaduse doktriini. Saanud aru, et raudne vajadus sunnib neid ajutiselt loobuma oma sotsiaalsest kreedost, nõustusid Robespierre ja tema mõttekaaslased eraomanduse piiramisega. Ja võtnud juba kord vastu säärase otsuse, ei kartnud nad teda ellu viia plebeiliste meetodite abil, kogu revolutsiooniliste seaduste rangusega.

S õ d a — see on Robespierre'i märkmetes tähendatud teise punktina. Teine küll järjekorra, kuid mitte tähtsuse poolest, sest sõda oli niisama oluline kui toitlustamisprobleem. Vaevalt et sellest keegi paremini aru sai kui Äraostmatu: võitlus, mida ta juhtis, otsustati ju lõpuks lahinguväljadel Euroopa koalitsiooniga. Žirondiinid pasundasid palju sõjast ja olid selle algatajad, kuid vabariigi kaitsmise ülesanne käis neil üle jõu. Üksnes jakobiinide bloki võit muutis olukorra. Ja otsustav murrang sai võimalikuks seepärast, et jakobiinid oska-

sid tähelepanelikult kuulda võtta rahvamasside nõudmisi ning toetada nende algatust.

Üldmobilisatsiooni idee tekkis jakobiinide kohalikkude organisatsioonide initsiatiivil. Ideed toetas ka Ühiskondlik Päästekomitee. Rahvas tervitas vaimustusega valitsuse otsust. Varsti toimuski esimene värbamine, mis andis vabariigile nelisada kakskümmend tuhat võitlejat, 1794. aasta alguseks aga oli armees juba üks miljon kakssada tuhat sõdurit. Uus armee oli ka uut viisi organiseeritud; temas valitsesid revolutsiooniline sõjaväeline vaim ja teadlik distsipliin. Tõsi küll, sõduritel puudusid sageli jalatsid ja vormiriietus, mõnikord tuli ka tühja kõhtu kannatada, kuid valitsus ja tema komissarid tulid alatasa võitlejatele appi, põrkamata tagasi kõige resoluutsemate abinõude eest. Nii näiteks kõlas üks Saint-Justi päevakäskudest, kui ta oli Elsassi komissariks, järgmiselt:

«Kümme tuhat sõdurit käib paljajalu; võtke kõigil Strasbourg'i linna aristokraatidel saapad jalast ja homme kella kümneks peab kümme tuhat paari jalatseid olema peakorterisse toimetatud!»

Uuel armeel olid uued kindralid ja ohvitserid. Paljud nendest pärinesid lihtrahva hulgast. Revolutsiooniline kindral Rossignol oli endine hõbesepp, andekas Kléber oli müürsepa poeg, Lannes'i ja Hoche'i vanemad olid talupojad. Jakobiinide valitsus lahendas julgesti kaadriprobleemi: ta avas igaühele, kes ilmutas lahinguväljal ustavust revolutsioonile ja oskust võita vaenlast, tee kõrgematele sõjaväelistele ametikohtadele.

Nüüd hakkas vabariik lõpuks saavutama otsustavaid võite sõjatandritel. Pärast lahinguid Hondschoote all ja Wattignies' juures (september—oktoober) võtsid Prantsuse väed initsiatiivi enda kätte. 1793/94. aasta talveks oli idapiir taastatud. Detsembriks puhastati inglastest Toulon. Prantsusmaa territoorium oli täielikult vabastatud. Tee kuulsusele oli avatud.

Kolmandaks oluliseks probleemiks pidas Robespierre *avalikku arvamust ja vandenõusid*. Ja tõepoolest, senikaua kui sisemine kontrrevolutsioon haaras maad, senikaua kui valge terror pidurdas kõiki jakobiinide diktatuuri üritusi ning ähvardas anda lööki

otse tema südamesse, ei suutnud mingid välisvõidud vabariiki päästa. Ja ka siin ütles rahvas oma otsustava sõna.

Robespierre toetas rahva üleskutset ja sai üheks r e v o l u t s i o o n i l i s e t e r r o r i süsteemi organiseerijaks. Hiljem seob ajalugu seda süsteemi just tema nimega.

Avaliku arvamuse lõi elu ise ja seda korrigeeris Jakobiinide Klubi. Rahvas toetas jakobiine ja oli neile igati abiks, eraomanikud vihkasid neid, kuid olid sunnitud tegutsema varjatult. Just niisugused varjatud vaenlased tuligi paljastada selleks, et neid kahjutuks teha. Avaliku arvamuse kontrollimisega tegelesid revolutsioonilised komiteed ja sektsioonid. Tähtsaimat osa sisemiste vandenõude mahasurumisel etendas Ühiskondlik Julgeoleku Komitee, mis juhtis politseid ja jälitusagentuuri; see komitee tegutses tihedas koostöös Ühiskondliku Päästekomiteega. Kohtu funktsioonid poliitilise iseloomuga asjade alal olid pandud Revolutsioonilisele Tribunalile.

1793. aasta sügisel hakkas revolutsioonilise seaduse mõõk langema suurema kiiruse ja jõuga. Ta raius halastamatult rahvavaenlaste päid. Marat' tapja Charlotte Corday' järel astus tapalavale teine naine — Louis XVI lesk, endine kuninganna Marie Antoinette. Siis jõudis järjekord Žirondi juhtide kätte.

Kohtus käitusid žirondiinid inetult. Kogu süü veeretasid nad äraolijate või üksteise peale. Mõned neist püüdsid pealtvaatajaid ära osta, loopides neile raha. Kuid rahvas tallas assignaadid jalge alla. Kõik kohtualused — Brissot, Vergniaud, Gensonné ja nende kaheksateist võitluskaaslast — mõisteti surma. Hukkamine toimus 31. oktoobril. Hukkamõistetud vaatasid surmale julgesti silma. Mida võib öelda nende sõprade kohta, kes selle päeva üle elasid? Peaaegu kõiki neid ootas sama saatus. Novembri algul raius giljotiin maha pea endisel Orléans'i hertsogil. Kaks päeva pärast seda jõudis kord Manon Roland'i kätte. Tema mees, kes varjas ennast mässumeelses Normandias, ei suutnud naise hukkamise teadet üle elada ning tegi oma elule lõpu. Detsembris hukkusid tema kolleegid, endised Žirondi ministrid Lebrun ja Clavière. Järgmise, 1794. aasta kevadel võttis mürki filosoof Condorcet. Mis puutub žirondiinidesse,

kes põgenesid departemangudesse, siis jäid nendest pärast jakobiinide diktatuuri ellu üksnes Robespierre'i solvaja Louvet ja kahekeelne Isnard. Guadet ja Barbaroux giljotineeriti 1794. aasta suvel Bordeaux's. Pétion ja Buzot, Robespierre'i kaasvõitlejad Asutavas Kogus, püüdsid ennast pärast kontrrevolutsiooni purustamist Lõuna-Prantsusmaal varjata, kuid hukkusid põgenemisel ja hundid kiskusid nende laibad lõhki.

Saates tapalavale Žirondi juhte, ei heitnud jakobiinid armu ka nende eelkäijatele — konstitutsionalistidele ja föjaanidele.

Päevil, mil hukati Orléans'i hertsog ja madam Roland, meenus Revolutsioonilisele Tribunalile üks tähtis tegelane, kes püüdis nüüd unustusehõlma vajuda. See tegelane oli Marsi väljaku veresauna «kangelane» Jean Bailly. Kas oli võimalik teda kahe silma vahele jätta, kui süütute inimeste veri nõudis kättemaksu? Aastates Bailly võeti Tribunali poolt 10. novembril vastutusele: kahe päeva pärast raiuti ta pea maha kraavis, mis asus selle koha lähedal, kus kunagi oli tema käsul maha lastud sadu patrioote. Kaks nädalat hiljem jõudis järjekord ka reetur Barnave'i kätte. Ta jagas nüüd Bailly saatust, kellega ta kunagi oli loorbereid jaganud.

Niiviisi tegutses revolutsiooni kättemaksujumalanna Nemesis. Ta käsi karistas süüdlasi eksimatult. Need, kes reetsid ühise asja, kes intrigeerisid, need, kes püüdsid ajalooratast tagasi pöörata või takistada vabaduse võidukäiku, tõid nüüd tapalavale oma pea. Valgele terrorile vastas vabaks saanud rahvas revolutsioonilise punase terroriga. Ja esimesed tulemused ei lasknud kaua oodata. Juba 25. augustil marssisid vabariiklikud väed Marseille'sse. Oktoobri algul vallutati Lyon. Oktoobris allutati Konvendi võimule Bordeaux. Rõõmustavad teated tulid ka Vendéest. Provintsides hakkas žirondiinide mäss lõpule jõudma. Vaenlaste tulesõõrist oli läbi murtud. Talve tulekuks oli Konvendi võim enamikus departemangudes taastatud. Kontrrevolutsioon puges põranda alla.

D i p l o m a a t i a on Robespierre'i märkmete neljas ja viimane punkt. Läbimõeldud välispoliitika pidi kroonima jakobiinide edu ja nende võitu sisemise kontr-

revolutsiooni üle. Välispoliitilised probleemid erutasid Äraostmatut eriti 1793. aasta sügise lõpul ja talve algul, otsustava murrangu päevil rinnetel. Oma ettekannetes visandas Maximilien ülima selgusega need printsiibid, mis tuli aluseks võtta Prantsusmaa suhete korraldamisel naaberriikidega.

Need põhimõtted olid: sallivus, mittevahelesegamine siseasjadesse ning vastastikune riikliku sõltumatuse ja suveräänsuse austamine.

Kutsudes prantslasi üles interventide purustamisele ja nende vägede väljakihutamisele riigi piiridest, rõhutas Robespierre, et see prantsuse rahva rahvuslik ülesanne vastab kogu inimkonna huvidele.

«Kui hukkub vabadus Prantsusmaal,» ütles Robespierre, «siis mähib loodus end leinaloori, inimmõistus läheb aga tagasi vaimupimedusse ja barbaarsuse aegadesse. Despotism ujutab otsekui ääretu meri üle kogu maailma... Me võitleme inimeste eest, kes elavad, ja ka nende eest, kes saavad elama...»

Need sõnad, mis olid kooskõlas Äraostmatu «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooniga», näitavad, missuguse haruldase ettenägelikkusega ta endale ette kujutas Suure Prantsuse Revolutsiooni maailmaajaloolist tähtsust. Kuid rõhutades Prantsuse revolutsiooni tähtsust teistele maadele mitte üksnes olevikus, vaid ka tulevikus, suhtus Robespierre vaenulikult hebertist Clootsi programmisse, milles propageeriti revolutsioonilist sõda selleks, et luua ülemaailmne vabariikide liit. Jakobiinide juht pidas seda programmi kahjulikuks ja absurdseks utoopiaks. Olles arvamusel, et revolutsiooni ei ekspordita rahvastele, kelle juures ei ole vastavad tingimused veel küpseks saanud, oli Robespierre veendunud, et niisugune sõda, mis suurendab lakkamatult vabariigi vaenlaste arvu, võib venida lõpmatuseni. Kuid vaieldes vastu Clootsile, ei tahtnud Äraostmatu seejuures nõustuda ka Dantoni sõpradega, kes kaldusid kompromissrahu sõlmimise poole. Kui Preisimaa ja Austria 1793. aasta detsembris hakkasid rahuläbirääkimisteks pinda sondeerima, jättis jakobiinide valitsus neile vastamata. Vabariigile kasuliku rahu sõlmimise aeg ei olnud veel kätte jõudnud; kompromissrahu aga võis viia vaid kapituleerumisele.

Niisugused olid Robespierre'i ja tema mõtteosaliste diplomaatia põhiseisukohad interventidega peetava sõja keerulistes tingimustes. Nad püüdsid jalule seada sõbralikke suhteid nendega, kes vastasid rahuarmastusele rahuarmastusega, kuid nad loobusid igasugustest läbirääkimistest vaenlastega, kes kippusid kallale Prantsusmaa terviklikkusele ja tema revolutsioonilisele sõltumatusele.

Kuid vabariigi elu ei piirdunud ainult sellega. Lahingumüra ja giljotiini kolksude saatel käis pidev ülesehitusprotsess. Mitte kunagi ega kusagil maailmas enne seda revolutsiooni ei olnud nii palju läbi arutatud, vaetud ja korda saadetud kui kõigest mõne kuu pikkuse jakobiinide diktatuuri ajal. Ja selles loomingulises puhangus etendas rahva vaba initsiatiiv samuti juhtivat osa. Ühiskondlik Päästekomitee eesotsas Robespierre'i ja Saint-Justiga jälgis äärmiselt tähelepanelikult maa puudusi ja hädasid ning reageeris nende kõrvaldamisele jakobiinliku julgusega. Rohkearvulised Robespierre'i poolt koostatud või redigeeritud määrused ja otsused puudutasid peaaegu kõiki revolutsioonilise Prantsusmaa avaliku ja kultuurielu külgi.

Palju hoolt pühendasid jakobiinid ka rahvahariduse probleemile. 13. juulil 1793. aastal esines Robespierre ulatusliku üldise rahvahariduse plaaniga, mis hõlmas ka kõigile vabariigi kasvavaile kodanikele vajalikku töökasvatust, nende füüsilist ja moraalset arengut. Äraostmatu soovitas, et lapsi viiest kuni üheteistkümnekaheteistkümne aastani kasvatataks koos, vahet tegemata, eriinternaatides, riigi kulul. Selline kasvatusviis pidi referendi arvates kaasa aitama võrdsuse idee võidulepääsemisele. Rahvuskonvent toetas seda projekti vaimustusega. Ja ehkki seda pärast mitmepäevaseid vaidlusi tugevasti kärbiti — kodanlikus ühiskonnas oleks sellise plaani realiseerimine olnud täiesti võimatu —, dekreteerisid seaduseandjad sellest hoolimata sama aasta lõpus kohustusliku ja tasuta kolmeaastase alghariduse ühtse programmi järgi. See oli suur võit.

Suured ümberkorraldused toimusid ka kõrgema ja kesk-erihariduse osas. Vanad ülikoolid, mis olid materiaalses ja ideelises sõltuvuses kirikust, kaotati. Likvi-

deerimisele kuulusid samuti kuninglikud akadeemiad — teaduslikud asutused, mis olid läbi imbunud korporatsioonivaimust ega olnud suutelised revolutsiooniga sammu pidama. Selle asemel võeti rahva kõrgema hariduse arendamise eesmärgil plaani Pariisi Kesklütseumi asutamine, kus õpetamine pidi toimuma näitlike meetodite abil hoidlates ja muuseumides. Rahvuskonvent kinnitas ka kõrgema polütehnilise kooli asutamise korralduse, mis pidi välja laskma insenere ja spetsialiste täppisteaduste alalt. Päevakorras oli samuti normaalkooli rajamine, mille ülesandeks oli uue pedagoogide kaadri ettevalmistamine. Asutati erikoole ja kursusi: sõja-, navigatsiooni- ja meditsiinikoole. Hoolitsedes poliitilise hariduse andmise eest, võitluse eest usuliste eelarvamustega ja teaduslike teadmiste levitamise eest, aitas Konvent kaasa uute raamatukogude, arhiivide ja muuseumide loomisele, mis tegi teaduse ja kunsti varamud rahvale kättesaadavaks.

Terve plejaad teadusemehi oli nüüd revolutsiooni üritustega seotud. Matemaatikud Monge ja Lagrange, astronoom ja füüsik Laplace, keemikud Lavoisier, Berthollet ning Leblanc, bioloogid Lamarck ja Saint-Hilaire. Samuti töötas kümneid teisi juhtivaid teadlasi uurijatena, pedagoogidena ning praktikutena — teaduslike asutuste ja riigikaitsetööstuse organiseerijatena. Ühiskondlik Päästekomitee ja Konvent pidasid teadlastega tihedat kontakti, toetades iga nende avastust ja leiutist, olgu see siis uudne nahaparkimismeetod, õhusõit aerostaadil, kirikukellade ümbervalamine suurtükkideks või optiline telegraaf.

Üks jakobiinide vabariigi surematuid tegusid oli meetrisüsteemi tarvituselevõtmine. Dekreet meetermõõdustiku kohta kinnitati 1. augustil, s. o. samal istungil, kus Konvent otsustas kohtu alla anda Marie Antoinette'i, konfiskeerida emigrantide varandused ning mobiliseerida kõik jõud Vendée alistamiseks. Ja mitte põhjusetult ei graveeritud hiljem meetri etaloonile uhke deviis: «Igaveseks ajaks kõikidele rahvastele». Uus süsteem sai eluõiguse sajanditeks ning muutus kogu inimkonna ühisvaraks.

Tunduvat mõju avaldas revolutsiooniline valitsus ka teatri, kirjanduse, muusika ja maalikunsti arenemisele. Kirjandusest ja kunstist tõrjuti halastamatult välja kergemeelsed ja tühised motiivid, neid asendasid kodanikuvapruse karm temaatika, poliitiline vodevill, patrioötiline hümn. Võideldes kõige vana ja reaktsioonilise vastu kultuuri valdkonnas, ei jätnud jakobiinid kunagi unarusse tõelisi kunstimälestisi, vaid võtsid need oma valve ja kaitse alla. Selles tegevuses oli Robespierre'ile tubliks abiliseks tema sõber montanjaar Jacques Louis David, kes suurepärase kunstnikuna ja silmapaistva organisaatorina saatis palju korda. Tema ja teised kunstitegelased töötasid Konvendiga käsikäes, võtsid osa kunstinäituste korraldamisest, konkursside organiseerimisest paremate maalikunsti-, skulptuuri- ja arhitektuuriteoste väljaselgitamiseks ning valmistasid dekoratsioone revolutsioonilisteks pidupäevadeks.

Hiiglasuur töö toimus revolutsioonilise õiguse korraldamise alal. Pühendades peamise tähelepanu konstitutsioonile ja revolutsioonilise valitsuse teooriaga seotud probleemidele, ei jätnud Robespierre ja tema kaaslased unustusse ka tsiviilõigust. Rahvuskonvent arutas läbi ja pani maksma rea paragrahve uuest tsiviilkoodeksist, mis kehtestas abielulahutuse vabaduse, abielupoolte üheõiguslikkuse, abielulepingute vabaduse ja vanemavõimu äramuutmise. Võeti kasutusele täiesti uued juriidilised normid-kategooriad, mõned neist — kõige vähem radikaalsed — läksid seejärel hilisema aja kodanliku seadusandluse põhifondi.

Jakobiinid püüdsid vastavalt oma vabariiklik-demokraatlikele ideaalidele sünnimaa elu-olu ja tavasid muuta. Pidades oma aega uue ajastu alguseks, mis avab tee õnnelikule tulevikule, kujutlesid nad seda tulevikku ranges antiikaegses lihtsuses. Kiindumus kangelaskujudesse ja antiikaja kodanikuvoorusesse vajutas vabariigi elu välistele vormidele oma pitseri. Rahvuskonvendi ametliku dekreediga määrati prantslastele endise suhtlemisvormi «teie» asemele «sina». Paljud tegelased vahetasid oma nime antiikaja lemmikkangelaste omade vastu. Nii näiteks nimetas Chaumette ennast Anaxagoraseks, Cloots — Anacharsiseks ja Babeuf — Gracchuseks.

Et jäädvustada uue ajastu algust, pandi kehtima revolutsiooniline kalender. Aasta jagunes nüüd 12 kuuks, igaühes 30 päeva, viit täiendavat päeva hakati nimetama sankülotiidideks. Vabariigi väljakuulutamise päev, 22. september loeti esimese kuu vandemjääri esimeseks päevaks, sellele järgnes 22. oktoobrist alates brümäär, seejärel: frimäär, nivoos, plüvioos, vantoos, žerminaal, floreaal, preriaal, messidoor, termidoor ja früktidoor. Iga kuu jagati kolmeks dekaadiks, päevad märgiti taimede, juurviljade ja loomade nimedega.

Uus kalender muudeti kohustuslikuks. Kuid mitte kõikjal ei võetud teda ühesuguse vaimustusega vastu. Talupojad, kes enamikus olid usklikud ja kirjaoskamatud, pidasid kinni traditsioonilistest päevade ja kuude nimetustest ega soovinud loobuda ristiusu pühadest.

Robespierre, kes jälgis tähelepanelikult rahvamasside meeleolusid, kahtles revolutsioonilise kalendri otstarbekuses ning tähendas isegi oma märkmikus, et tuleb oodata tema elluviimisega. See Äraostmatu arvamus oli seotud tema suhtumisega niinimetatud «dekristianiseerimise» küsimusse, mis 1793. aasta sügisel oli levinud üle kogu maa.

«Dekristianiseerimise» liikumine, mis tekkis võitluses kontrrevolutsioonilise vaimulikkonna vastu, seadis endale ülesandeks religiooni ja kiriku täieliku likvideerimise. Selle liikumise eesotsas seisid pahempoolsed jakobiinid ja hebertistid (Chaumette, Cloots, Hébert, Fouché). Linnades ja maakohtades hakkasid «dekristianisaatorid» sulgema kirikuid, muutes need «mõistuse kultuse» pidustuskohtadeks; paljud vaimulikud, sealhulgas ka kõrgemad, nagu näiteks Pariisi piiskop Gobel, loobusid pidulikult oma ametist.

Kuigi «dekristianiseerimine» ei olnud ametlikult sanktsioneeritud, ei takistanud Robespierre ja tema võitluskaaslased algul selle elluviimist, soovides teada, kuidas reageerib sellele rahvas. Varsti aga selgus, et see liikumine oli enneaegne: ta kutsus esile rahulolematuse linna-, eriti aga külaelanikkonna hulgas. Ühiskondliku Julgeoleku Komitee salaagendid kandsid ette, et «tuli hõõgus tuha all», ja võis karta tõsiseid rahutusi ning ekstsesse. Intervendid ja rojalistid olid rahva religioos-

seid meeleolusid valmis oma huvides ära kasutama. Seda asjaolu arvestades astus Robespierre novembri lõpul «dekristianiseerimise» vastu välja, mõistes selle hukka niihästi riiklikust kui ka poliitilisest seisukohast. Seepeale loobus Chaumette, kes oli üks liikumise initsiaatoreid, sellest esimesena; Kommuuni prokurörile järgnesid ka teised. Ajavahemikus 5.—8. detsembrini võttis Konvent Robespierre'i ettepanekul vastu dekreedi usuvabaduse kohta.

Niisiis arvestas revolutsiooniline valitsus usuküsimustes kainelt reaalset olukorda, hindas õigesti rahva meeleolu ja tuli sellele vastu.

Avaliku arvamuse mõju kasvas vastavalt ühiskondliku elu ennekuulmatule laiahaardelisusele, mis pulbitses eriti pealinnas. Sankülotid võtsid aktiivselt osa klubide, sektsioonide ja revolutsiooniliste komiteede tööst, nad täitsid Konvendi istungitel publiku jaoks määratud rõdud ning tunglesid Revolutsioonilise Tribunali hoones. Naised püüdsid meestega sammu pidada. Poliitilised kired lõid tihtilugu niivõrd lõkkele, et galeriide publik sundis seaduseandjaid istungeid katkestama. Inimene, kes ei aplodeerinud Robespierre'i kõnedele, kuulis otsekohe enda aadressil ähvardusi ja solvanguid. Tänavatel, kohvikutes ja ajalehekioskite juures — kõikjal arutati innukalt päevasündmusi, rindeteateid, Konvendi järjekordset dekreeti, Revolutsioonilise Tribunali kohtuotsust ning silmapaistvat kõnet Jakobiinide Klubis. Ajalehtedele joosti tormi. Inimesed tunglesid Pariisi kesklinna majaseintele kleebitud kirevate afiššide ja mitmevärviliste plakatite juures. Majauste ees võis märgata suuri laudu, mille ääres lõunastasid või sõid õhtust vastava kvartali kodanikud. See oli uus nähtus — vennalik söömaaeg. Erineva seisundi ja jõukusega mehed, naised ja lapsed kogunesid nende söögilaudade taha, millele igaüks eelnevalt oma toiduained asetas. Söögi ajal peeti ägedaid poliitilisi vaidlusi, lauldi patriootilisi laule, lapsed tsiteerisid peast konstitutsiooni paragrahve . . .

Jah, tehtud oli palju ja kõik muutus radikaalselt. Revolutsioon pööras elu ülalt kuni alla pahupidi. Saavutused olid suured, veel suuremad aga plaanid.

Kuid samal ajal lähenesid juba sündmused, mis pidid lõhestama jakobiinide valitsuse ning purustama nende näiliku ühtsuse, millel ei olnud enam küllalt kindlat pinda jalge all.

Äraostmatu pidi seda tunnetama.

Kuid ta ei tahtnud esiotsa sellele paratamatusele mõelda. Nii meeltülendav oli uskuda rahva voorusesse ja õnnesse! Äraostmatu kodunes selle mõttega. Ta ise aga elas endiselt vaeselt. Ikka seesama pisitilluke ärklituba Duplay' majas oli talle varjupaigaks ja töökabinetiks. Seesama tuhm lamp oli tema öiste ärkvelolekute ainukeseks tunnistajaks. Endiselt kohtus ta nendesamade inimestega madam Duplay' «salongis». Kuid, muide, mõni ei ilmunud siia enam. Oli kadunud Danton. Vahel harva astus sisse Desmoulins. Teda võis nüüd sageli näha koos Dantoniga, kes vedas teda ühest Palais Royali trahterist teise. Maximilien ei suutnud Camille'ile kuidagi andestada üht häbematut tempu. Kord tema äraoleku ajal tuli Camille, raamat kaenla all. Ta andis selle raamatu Duplay' noorimale tütrele salapärase näoga üle, palus selle ära peita ning alal hoida. Elisabeth avas uudishimulikult raamatu: see osutus Aretino teoseks, milles olid kõige nilbemad gravüürid. Vaene tütarlaps sattus segadusse, mida kojujõudnud Maximilien otsekohe märkas. Kuulnud juhtunust, sai ta väga pahaseks.

«Ära meenuta seda enam,» ütles ta erutatud Elisabethile. «Voorust ei rüveta see, kui inimene juhtub midagi tahtmatult nägema, seda rüvetavad südames peituvad halvad mõtted.»

Desmoulins'ile tegi Äraostmatu kõige valjuma noomituse. Muide, mis lugesid sellele logardile noomitused! Häbematu poisijõmpsikas, kellele kulub ära hea keretäis. Kuigi aastatelt polnud ta enam jõmpsikas: Camille oli vaid kaks aastat Robespierre'ist noorem, ja nüüd juba kolmekümne kolme aastane. Tõepoolest, äge ja püsimatu Camille polnud enam sugugi too Camille, kes kunagi Bastille' vallutamise eelõhtul rahvahulkade ees ilukõnesid pidas. Kõigile oli teada, kuidas ta ennast hiljuti Konvendis häbistas, võttes oma kaitse alla ühe paljastatud reeturi, ja juba tuligi tema aadressil kuul-

davale sõna «kahtlane». Robespierre'ile oli teada, et Camille nuttis avalikult, valas palavaid pisaraid, kui Žirondi liidrid süüdi mõisteti, ta kahetses valju häälega, et oli kirjutanud pamfleti «Paljastatud Brissot». Kõik oli kibe ja valus. Maximilien armastas oma vana sõpra. Kas tõesti nende suhted katkevad? Ei, ta võitleb Camille'i eest, ta ei anna teda nii lihtsalt vaenlaste kätte.

Külastajate hulgast kadusid küll Danton ja Desmoulins, kuid nende asemele ilmusid uued inimesed. Maurice Duplay valiti Revolutsioonilise Tribunali liikmeks ja tema poole astus üsna sageli sisse Tribunali esimees, Robespierre'i kodupaigast pärit Herman, kes Maximilieni iseloomustuse järgi oli «aus ja haritud inimene». Koos temaga tulid ka tema asetäitjad: tõeline patrioot Dumas ning kartmatu, tulihingeline, Heraklese välimusega Coffinhal. Endastmõistetavalt olid üsna sagedasteks külalisteks Saint-Just ja Couthon, samuti ka nende sõber ja mõttekaaslane, Ühiskondliku Julgeoleku Komitee liige Philippe Lebas; viimane kurameeris Elisabeth Duplay'ga ning pidi varsti temaga abielluma. Ei unustanud Äraostmatut ka tema ustav austaja kunstnik David. 1793. aasta algusest võis madam Duplay' «salongis» kohata Michelangelo järeltulijat, tulevasest «Võrdsete vandenõust» osavõtjat ja historiograafi Philippe Buonarrotit. Ta laulis hästi ja mängis klavessiinil. Tema saatel laulis ka Lebas, kes armastas kirglikult itaalia muusikat. Maximilien valmistas nendest improviseeritud õhtutest osavõtjatele heameelt parimate Racine'i tragöödiate ettelugemisega.

Üksvahe hakkas Duplay'sid tihti külastama veel üks kummaline isik: see oli ilmetu, näotu, klaasistunud pilguga inimene — Joseph Fouché. Ta käitumine oli tagasihoidlik, ta aina vaikis. Samuti nagu Robespierre'i kodukandist pärit Herman, oli ka tema äärmine montanjaar. Ta hakkas Charlotte'iga flirtima. Oma armastusväärse käitumisega kütkestas ta üliküpset tütarlast. Hakati juttu tegema abiellumisest. Maximilienil ei olnud selle plaani vastu midagi, seda enam et õde mürgitas küllaldaselt tema kodust elu. Kuid pulmad tuli siiski edasi lükata: Fouché koos Collot d'Herbois'ga saadeti Lyoni mässu maha suruma. Siis aga järgnesid sündmused, mis ajasid abieluplaanid täielikult nurja.

Läbisaamine õega muutus Maximilienile üha raskemaks. Õde ei suutnud kuidagi unustada, et tema kuulus vend kolis ära Saint-Florentini tänavalt. Varjatud võitlus madam Duplay ja Charlotte'i vahel muutus nüüd avalikuks. Asi lõppes skandaaliga ning vahekordade täieliku lõpetamisega. Õnneks lähetati Augustin Robespierre 1793. aasta augustis pikaajalisele komandeeringule Lõuna-Prantsusmaale, ja ohverdades ennast Maximilieni südamerahu heaks, nõustus ta õde kaasa võtma.

Kõik need asjad ja sündmused ei jäänud saladusse. Uudishimulikud eidekesed hakkasid keelt peksma. Pariisi levisid igasugused kuulujutud. Räägiti, muide, ka Äraostmatu peatsest naitumisest. Oo, kui nad ainult oleksid teadnud, kui kaugel ta sellest mõttest praegu oli! Eléonore Duplay oli saanud 23-aastaseks. See oli pikka kasvu sale, meeldiva rahuliku näo ja targa pilguga neiu. Tema ja Maximilieni vahel oli juba ammust ajast õrn sõprus, too eriline sõprus, mis on omane vaid kinnise iseloomuga, häbelikele inimestele. Robespierre oli harjunud Eléonore'i seltsis jalutuskäike tegema ning temaga sageli vestlema. Nad mõistsid teineteist poolelt sõnalt. Kuid armastus, abielu... Ei, sellele ei mõtelnud Maximilien hoopiski. Kas jätkuks tal selleks aega ja jõudu? Äraostmatus lõõmas kohutav tuli, mis põletas hinge ja keha. Ta põdes sageli, lamades päevade kaupa voodis. Seda rohkem hindas ta iga hetke, mil ta oli terve, iga hetke, mille ta võis anda ühise ürituse heaks, mille jaoks ta elas, mille eest ta oli valmis surema. Ei, Äraostmatu ei lasknud ennast võrgutada; perekonnaidüll ei olnud tema jaoks. Ta astus kartmatult vastu paratamatule saatusele, otsimata puhkust ja unustust, mõtlemata sellest, et osta rahu ja isiklikku õnne elutööga sõlmitud kompromissi abil. Muide, tema isiklik õnn just seisneski võitluses, ainuüksi võitluses.

Kolmas peatükk

VANDENÕUD JA FRAKTSIOONID

«Käinud maise elutee poolenisti läbi, olin sattunud hämarasse metsa...» Neid Dante sõnu pidi Maximilien Robespierre üha sagedamini meenutama. «Hämar mets»

tekkis äkki tema ette, kui tal oli vaevalt kolmkümmend viis aastat turjal: hirmuäratav sügavik avanes ta jalge ees, kui oli peaaegu lõpetatud tõus järsu mäe tippu.

Rasket ja sirgjoonelist teed mööda oli Robespierre käinud koos rahvaga ning võitjaks tulnud. Ja rahvas oli nüüd lõpuks saanud seisukorra peremeheks, Robespierre aga asunud valitsuse juhi kohale.

Kuid mis sündis seejärel?

Ootamatult tekkisid raskused, mis olid peaaegu suuremad neist, mida oli õnnestunud ületada. Nüüd hakkas Robespierre aru saama, et «rahvas» oli tema kujutluses olnud mingi ebamäärane, amorfne ja ideaalne olend. Nüüd selgus ka, et rahvas on väga ebaühtlane ja et ta jaguneb erisugustesse rühmitustesse! Selgus, et revolutsiooni käigus on tekkinud nn. uusrikkad, kes on rahul saavutatuga ning nüüd valmis ütlema «aitab». Teisest küljest aga selgus, et on olemas ka väiksed inimesed, kes ei ole senini revolutsioonilt veel midagi saanud ja nõuavad seepärast selle jätkamist!

Kõik see tähendas seda, et sirge tee on nüüd lõppenud. «Rahvast» esindav jakobiinide blokk lõhenes seestpoolt. Juhtivast robespjäristlikust rühmast eraldusid üha selgemini parem- ja vasakpoolsed fraktsioonid, kes astusid välja oma nõudmistega ning olid valmis asuma leppimatu võitluse teele.

Parempoolsed said edaspidi «haletsejate» või «mõõdukate» hüüdnime. Need olid uue, spekulatiivse kodanluse liidrid. Nende tunnustatud juhiks oli Georges Jacques Danton.

Minevikus oli Dantonil olnud küllaltki suuri revolutsioonilisi teeneid, mida Robespierre ja tema võitluskaaslased hästi mäletasid. Kuid Danton polnud poliitilise aususe poolest kunagi silma paistnud. Sedamööda, kuidas kasvas tema varandus, muutus ta üha rohkem ja rohkem eraomanike advokaadiks. Just tema nõudmise peale kuulutas Rahvuskonvent, et «igasugune omand, olgu see maa, isiklik omand või tööstusettevõte, peab igaveseks ajaks puutumatuks jääma»; just tema, Dantoni ettepanekul kehtestati «agraarseaduse» propaganda eest surmanuhtlus. Oma südames ei olnud Danton kunagi olnud Žirondi vaenlane, ta soovis siiralt lepi-

tust nende juhtidega ja üksnes viimaste lühinägelik poliitika tegi leppimise võimatuks.

Dantonile oli iseloomulik suur oportunism ja oskus alati kõigega kohaneda.

See revolutsioonilise valitsuse vaenlane oli viimast mitmel korral silmakirjalikult kaitsnud, maskeerides oma tõelisi seisukohti niivõrd peenelt, et viis eksiarvamusele isegi teda hästi tundva Äraostmatu. Oma teeseldud heasüdamlikkuse, näiliselt avala iseloomu ja väljapaistva kõneoskusega vallutas Danton inimeste südamed. Kuid otsustval hetkel oskas ta jääda varju ja saata tulejoonele teisi. 1793. aasta sügisel sõitis Danton oma mõisasse Arcis-sur-Aube'i. Näis, et ta on täielikult erru läinud, kuid samal ajal pidas ta ühendust oma mõttekaalastega Pariisis ja oli kogu fraktsiooni tegevusega kursis.

Dantoni kõige lähemateks sõpradeks olid Desmoulins ja Fabre d'Eglantine.

Camille Desmoulins võis samuti nagu tema patroongi tunda uhkust oma revolutsioonilise mineviku üle. Endistel aastatel oli see tuline ja teravmeelne ajakirjanik palju teinud oma sünnimaa hüvanguks. Kuid ei leidunud teist niivõrd kergemeelset, ebakindlat, tuules siiasinna painduvat ning oma olemuselt printsiibitumat revolutsiooni poega, kui isemeelne, elu poolt hellitatud Camille. Kui sageli vahetas ta oma veendumusi! Ja missuguse kergusega alistus ta teiste mõjule! Desmoulins'il leidus alati mõni ebajumal, keda ta kummardas ja kelles ta tavaliselt pettus. Nendeks ebajumalateks olid olnud Mirabeau, Charles Lameth, Barnave ja Robespierre. Nüüd aga oli Camille'i ebajumalaks Danton ja ta toimis täpselt viimase näpunäidete järgi.

Fabre d'Eglantine'iga sõbrunes Danton lähemalt 1792. aasta augusti- ja septembrisündmuste perioodil. Enne revolutsiooni oli Fabre provintsinäitleja. Seepeale hakkas ta äri ajama. Robespierre'il oli teada, et sõlminud hankelepingu kümne tuhande paari sõdurisaabaste kohta, oli Fabre need lasknud valmistada kõlbmatust materjalist ning osanud seejuures teenida summa, mis ületas kahekordselt tellimise väärtuse. Siit saigi alguse tema jõukus ja majanduslik tõus. Varsti soetas ta endale tõlla, kulutas arutult palju armukestele ja igasuguste

tujude rahuldamisele ning kirjutas muuseas ka näidendeid. Kui talle hiljem ette heideti, et ta ajab luksust taga, vastas Fabre: «Ma armastan kõigest hingest kunsti. Ma joonistan, tegelen voolimise ja graveerimisega, kirjutan värsse, olen viie aasta jooksul kirjutanud seitseteist komöödiat. Minu elamu on sisustatud ja kaunistatud minu omaenese kätega. Selles seisnebki minu luksus.» See «kunstiharrastaja» oli kaval ja peen intrigaan. Peites ennast teiste seljataha, ootas ta parajat momenti, et endale kõige rasvasem pala haarata. «Ta mängis,» ütles Fabre'i kohta Saint-Just, «inimeste mõistusel, südamel, eelarvamustel ja kirgedel, nagu helilooja mängib muusikariistadel.»

Teised tegelased, kes «haletsejatega» liitusid, olid Fabre'ile parajad paarimehed. Konvendi liige Delacroix, Dantoni saatja tema välismaareisidel, tegeles Belgias riisumisega. Endine kaputsiin François Chabot, kes esines sageli Konvendis ja klubides ülespuhutud kõnedega, oli spekulant ja hasartmängija, müüdav tegelane ja läbinisti kõlvatu. Muide, ta võttis osa kuninga päästmise katsest ja sai selle eest välismaalastelt viissada tuhat livri. Chabot'st ei jäänud maha ka tema sõber Basire. Mitmesugustesse kahtlastesse afääridesse olid segatud Philippeaux, Bourdon, Thuriot ning paljud teised dantonistid.

Kuni 1793. aasta talveni ei riskinud «haletsejad» revolutsioonilise valitsuse vastu avalikult välja astuda. Vastupidi. Danton toetas tihtilugu Robespierre'i ja isegi pahempoolseid jakobiine. Hilissügise ja talve tulekuga muutus olukord järsult. Tunduvad muudatused toimusid ennekõike jakobiinide bloki pahempoolses tiivas eneses, mis asus dantonistide suhtes üha leppimatumale seisukohale.

Pahempoolsed jakobiinid, keda juhtis Chaumette, etendasid 1793. aasta suve ja varasügise sündmustes põhilist osa. Võtnud üle «pööraste» ideed ning esinedes linna ja küla töötajate laialdaste kihtide huvide kaitsjatena, astusid nad esimestena välja terrori päevakorda võtmise eest ning andsid võimsa tõuke revolutsioonilise valitsuse kiiremale kujundamisele. Palju saatis siin isiklikult korda Pierre Gaspard Chaumette.

Chaumette! Seda nime nimetati nüüd Pariisis üha

sagedamini. Erilise armastusega kostis see lihtrahva suus. Või veel! Kes võis veel paremini tunda lihtrahva muresid ja lootusi, kui mitte see lüheldast kasvu lahke näoga noormees, kelle rinnas tuksus tuline ja siiras süda? Chaumette oli kõigest kolmkümmend aastat vana, kuid missugune pikk ja raske teekond oli tal seljataha jäänud! Ta oli kingsepa poeg Nevers'ist ja juba mitmeid ameteid pidanud: olnud laevapoisiks, ravimtaimede kogujaks, velskriks, kooliõpetajaks ja kirjutajaks. Revolutsiooni võttis Chaumette vastu kui pidupäeva. Kordeljeede Klubi tulise oraatorina esines ta kui vabariikliku liikumise pioneer, võitles 10. augustil despotismiga, seejärel aga «Mäe» poolel Žirondi vastu. 1792. aasta novembris valiti Chaumette Pariisi Kommuuni prokuröriks.

Robespierre suhtus Chaumette'isse tagasihoidlikult, nähes temas ennekõike «pööraste» järeltulijat. Kuigi ta ei tundnud pahempoolsete jakobiinide juhi vastu sümpaatiat, mõistis Äraostmatu revolutsioonilise valitsuse juhina Chaumette'i valitud kursi õigsust ja järgis põhiliselt seda.

Kuid novembris ja detsembris hakkas pahempoolsete jakobiinide leeris üha selgemini eralduma liidrite rühmitus eesotsas Hébert'iga, kes oli Chaumette'i asetäitja Kommuuni prokuröri ametikohal. See rühmitus, mis oli küll paljus lähedane pahempoolsetele jakobiinidele, mis jagas paljusid nende hüüdlauseid ja nõudmisi, erines nendest samal ajal oluliselt, ja erines just nimelt põhisuuna osas. Kui Chaumette, kes oli üks 4.—5. septembri sündmuste organisaatoreid, toetas paiavalt revolutsioonilist valitsust, siis Hébert pidas algul varjatud kujul, seejärel aga juba avalikult selle vastu võitlust; ta leidis, et tuleb kukutada mitte üksnes dantonistid, vaid ka robespjäristid. See põhiline lahkuminek viis terve hulga süvenevate lahkhelideni.

Vähe oli neid, kellele Jacques René Hébert sümpaatiat sisendas. Ta oli irvhammas ja küünik, kes suhtus põlgusega isegi oma kõige truumatesse pooldajatesse, ta oli silmakirjalik ja ühtlasi arg ning tal puudus järjekindlus. Kuid selle eest oli ta silmapaistev publitsist. Tema ajalehel «Isa Duchesne» oli tohutu populaarsus. Lihtsale lugejale imponeeris ajalehe keel — see oli

lihtrahva kõnekeele jämedakoeline matkimine, täis vägisõnu ja lopsakaid väljendeid. Endastmõistetavalt avaldas veel suuremat mõju ajaleheartiklite sisu ise, milles aktuaalsetele päevaküsimustele alati reageeriv Hébert väljendas rahvamasside vihavaenu preestrite, aristokraatide, spekulantide ja kokkuostjate vastu.

Kõiki raskusi, mis olid kerkinud revolutsiooni teele, soovitas Hébert lahendada «rahvusliku habemenoa», see on giljotiini abil. Selleks et kindlustada «pühale giljotiinile» pidevalt toitu, pidas Hébert vajalikuks põhjalikult reformeerida olemasolev kohtusüsteem, asendades seejuures Revolutsioonilise Tribunali rahva stiihilise omakohtuga. Mõistes surma kaupmehi ja spekulante, ei teinud Hébert aga mingit vahet suurkaupmehe-hulgimüüja ja väikese rändkaupmehe vahel. Nimetatud seisukohad tõid hebertistidele «ultrarevolutsionääride» kuulsuse. Muide, ilmses vastuolus oma üliradikaalsete plaanidega, nõudis Hébert tagasipöördumist konstitutsioonilise täidesaatva võimu juurde, s. o. ta võitles revolutsioonilise diktatuuri vastu. Kogu see vassing lõhnas demagoogia ja avantürismi järele. Pole midagi imestada, et hebertistide ridadesse poetasid ennast Robespierre'i vana tuttava Fouché taolised isikud, kes maskeerisid ennast «resoluutsete revolutsiooniliste abinõude» rakendamise lipuga ning tegelesid riisumisega ja kogusid endale poliitilist kapitali. Teisest küljest tõmbas hebertism, tõsi küll, nii mõnegi enesega kaasa ka ausate ja siiraste lihtrahva huvide kaitsjate hulgast; nende hulka kuulus näiteks tüpograaf Momoro, kellele Hébert'i praktiline tegevus ja kavatsused olid täiesti tundmatud. Tuntumate hebertistide hulgas paistsid eriti silma anarhist ja kosmopoliit, endine Vestfaali parun Anacharsis Cloots, kes kuulutas enda «issanda jumala isiklikuks vaenlaseks» ja «inimsoo oraatoriks», revolutsioonilise armee komandör auahne Ronsin ja temaga tihedalt seotud sõjaministeeriumi töötaja Vincent; hebertistidele seisid lähedal ka kaks Ühiskondliku Päästekomitee liiget: Billaud-Varenne ja Collot d'Herbois.

Oli võimatu tähele panemata jätta — ja Äraostmatu märkas seda ka üsna pea —, et mõlema näiliselt leppimatu fraktsiooni vahel oli kontakt. Siia hulka kuulus

eelkõige nii ühtede kui ka teiste ühine ja võrdne viha robespjäristide ja nende poolt juhitava Ühiskondliku Päästekomitee vastu. Teisest küljest said Robespierre ja Saint-Just materjale, mis andsid tunnistust veel palju hirmsamast tõigast: nii «mõõdukad» kui ka «äärmuslased» olid seotud kahtlaste välismaalastega ja piiritaguste ringkondadega, kes olid jakobiinide vabariigi verivaenlased.

1793. aasta juuli lõpus leiti ja toimetati Ühiskondlikku Päästekomiteesse portfell, mille oli kaotanud Inglise spioon. Portfellis olevate paberite hulgas leidus «jaotuskava», mille järgi olid jaotatud suuremad rahasummad väljamaksmiseks Inglise agentidele, kes olid paigutatud laiali üle kogu Prantsusmaa. Selgus, et Lille'i, Nantes'i, Dunkerque'i, Roueni, Arrasi, Saint-Omeri, Boulogne'i, Thouars'i ja Caeni, just neid linnu, kus olid puhkenud valitsusevastased mässud, varustati heldelt Inglise peaministri Pitti rahadega. Portfellist leitud instruktsioon käskis süüdata arsenale ja moonaladusid. Selle instruktsiooni valguses said selgeks ka tulekahjud, mis olid aset leidnud Douai's, Valenciennes'is, Lorient'i purjetöökodades, samuti ka Bayonne'i padrunitehastes. Teised instruktsioonid soovitasid agentidel alandada assignaatide kurssi ja tõsta toiduainete hinda, osta kokku rasva, küünlaid jms., selleks et tekitada uusi majanduslikke raskusi Prantsusmaal.
Endastmõistetavalt olid need agendid vaid malenditeks palju tähtsamate tegelaste käes.

Revolutsiooniline Prantsusmaa avas külalislahkelt oma uksed kõigile Euroopa türannide poolt rõhutud ja tagakiusatud kodanikele. Mõned oma võitlusega vabaduse eest kuulsaks saanud välismaalased valiti isegi Rahvuskonventi. Kuid koos ausate inimestega pääses vabariiki palju kahtlasi ärimehi ja pankureid, kes olid ennast maskeerinud äärmise sankülotismi ja patriotismi rüüga. Need härrased, tungides iga prao vahele, hakkasid prevaleerima mõnedes rahvaühingutes, nad sobitasid tihedaid sidemeid Konvendi saadikutega, silmapaistvate jakobiinidega ja isegi valitsuse komiteede liikmetega. Kõik nad jätkasid seejuures oma spiooni-residendi

osa etendamist neid Prantsusmaale saatnud vaenulike riikide huvides, kes olid neid pagendamise sildi all oma kodumaalt välja saatnud.

Septembris ja oktoobris, viies ellu seadusi «kahtlaste» kohta, ründas valitsus ootamatult uusi «vabaduse eest võitlejaid». Ja siin selgus, et paljud neist olid tihedalt seotud dantonistide ja hebertistide liidritega, kusjuures mõlema fraktsiooni juhid hakkasid viivitamatult oma hoolealuseid hädast välja aitama.

Nii näiteks õnnestus dantonist Chabot'l, kes oli tollal Ühiskondliku Julgeoleku Komitee liige, võtta maha pitserid Pitti isikliku finantseerija ja Inglise spiooni Boydi pangamajalt ning aidata seejärel Boydil Prantsusmaalt põgeneda. Seesama Chabot võttis ka Austria spioonide, Moraavia finantsistide Dobruskade saatusest elavalt osa. Need petturitest vennakesed, kes olid Austria keisrilt «eriliste teenete eest» saanud parunitiitli ja Schönfeldi nime, asusid juba sõja alguses tagakiusatavate patrioo-tide Freydena («vabadena») Prantsusmaale elama. Ven-nad Freyd lõid tiheda kontakti mõnede mõjukate «Mäe» deputaatidega ja töötasid salaja koos žirondiinide ministri Lebruniga. Nad ajasid Chabot' pea segi oma kaunitarist õe abil, kellega koos andsid endisele kaput-siinile kakssada tuhat kaasavara. Oli päris loomulik, et armunud Chabot püüdis neid valitsuse repressioonide eest varjata ja kaitsta.

Eriti õpetlik oli Proli rühma lugu.

Belgia pankur, Austria alam Proli asutas Pariisis ja andis kuni sõja alguseni välja ajalehte «Kosmopoliit», mis kaitses Inglismaa poliitikat. Proli oli Desmoulins'i ja Ühiskondliku Päästekomitee liikme Hérault de Séchelles'i hea tuttav; viimane kasutas seda tegelinskit oma isikliku sekretäri ja salajase informeerijana. Proli täitis samuti Dantoni enda salajasi diplomaatilisi üles-andeid, pidas sõprust paljude Konvendi saadikutega ja tungis oma käsilase Desfieux' kaudu ka Jakobiinide Klubi saladustesse. Sama Desfieux', Bordeaux'st pärit-neva juudi Pereira ning draamakirjaniku Dubuissoni abil oskas Proli ühendada sektsioonide rahvaühingud ning luua Keskkomitee, milles määras enesele juhtiva osa. Rahvaühingute Keskkomitee muutus võimsaks organisatsiooniks, mis võistles Jakobiinide Klubi ja

Kommuuniga. Proli, Pereira ja nende kaasosalised ei varjanud sugugi oma põlgust Konvendi vastu, lootes, et neil õnnestub see täielikult oma võrkudesse mässida. Septembri lõpus tabas salakuulajate organisatsiooni hoop: nad paljastati osaliselt ja arreteeriti. Kuid mitte eriti kauaks. Oma soosija Hérault de Séchelles'i eestkostmisel rehabiliteeriti nad ja vabastati.

Iseloomulik üksikasi: vangisoleku ajal suutsid Proli ja Desfieux luua vajalikud sidemed silmapaistvate hebertistide Ronsin'i ja Vincent'iga, kes ajutiselt viibisid samas vanglas. Selles polnud midagi imelikku. «Äärmuslaste» eestvedajad ei suutnud piiritaguste rahatuusade mõjust vabaneda ja koguni Hébert ise sõbrustas Hollandi pankuri Kockiga.

Üheks tähtsamaks kujuks selles petturite galeriis oli tabamatu avantürist, salakuulaja ja kahtlane ärimees parun de Batz, kes oli ainulaadne ja omamoodi tähelepanuväärne isik. Isehakanud aadlik, spekulatsiooniga tohutu varanduse kokku ajanud, jäi Batz rojalismi ideele kindlaks ja ustavaks. Ta emigreeris mitmel korral, võitles vaenlaste vägedes ja ilmus seejärel ennekuulmatu jultumusega uuesti Prantsusmaale. Parun oskas võita žirondiinide valitsuse usalduse, püüdis tapalavale viimise ajal päästa kuningat, organiseeris vandenõusid, selleks et päästa vanglast kuningannat ja Žirondi juhte. Batzil olid tihedad suhted paljude välismaa pankurite ja Konvendi deputaatidega. Paruni sagedaseks kaaslaseks lõunalauas oli Danton. Tema Charonne'is asuv maamaja oli salakuulajate keskuseks. Batz oli ära ostnud politseiametnikud, kes teda salaja soosisid ning õigeaegselt hädaohu eest hoiatasid. Batzi nimega oli seotud üks oma aja kõmurikkamaid pettusi — kurikuulus Ida-India kompanii afäär.

Kord varahommikul äratati Robespierre. Tema juurde tuli deputaat Chabot. Viimane oli kohutavalt erutatud: ta nägu tõmbles, käed värisesid.

«Ma äratasin sind üles, kuid tegin seda isamaa päästmise nimel: minu käes on hirmsa vandenõu niidid!»

«Kui asi nii, pead sa kaasa aitama selle avastamisele.»

«Selleks pean ma kokku saama vandenõulastega, sest

nad võtsid mind oma kampa, pakkusid osa kasumeid oma röövliafäärist. On määratud kohtamine ja ma võin korraldada asja nõnda, et nad tabatakse kuriteo paigas!»

«Sa ei tohi kõhelda. Aga tõendid?»

«Siin nad on.» Chabot näitas paksu assignaatide pakki. «See anti mulle ühe «Mäe» erakonna liikme äraostmiseks, kelle vastuseisu vandenõulased kardavad. Ma võtsin selle ülesande enda peale, kuid ainult selleks, et tungida vandenõu saladusse ja paljastada reeturid!»

«Mine siis kiiresti Ühiskondliku Julgeoleku Komiteesse.»

«Aga ma ei taha, et järeldataks, nagu oleksin ma ise kah vandenõulane. Mul on vaja tagatist. Olen valmis surema isamaa eest, kuid mitte kurjategija osas!»

«Komitee võtab tarvitusele vastavad abinõud vandenõu avastamiseks. Garantiiks saavad sulle sinu poolt esitatud materjalid!»

Chabot lahkus, teatades, et läheb otsekohe Ühiskondliku Julgeoleku Komiteesse. Ja ta käis samal päeval tõepoolest Komitees. Tema kaebust toetas Basire.

Oma kaebuses juhtis Chabot tähelepanu laiaulatuslikule vandenõule, kus peaosa mängis Batz. Vandenõul pidi oletatavasti olema kaks haru. Ühte neist kuulusid oma poliitilise mõõdukuse poolest tuntud deputaadid, nende hulgas Delaunay ja Julien Toulouse'ist; see rühm, millesse püüti kaasa tõmmata ka teda, Chabot'd, koondus Ida-India kompanii afääri ümber. Teine osa vandenõulasi eesotsas Hébert'iga oli salakaebuse põhjal Batzi poolt ära ostetud selleks, et mustata neid rahvasaadikuid, kes ei nõustunud altkäemaksu võtma: hebertistid pidid neid lakkamatult materdama, saavutama nende langemise. Kokkuvõttes oli kogu operatsiooni eesmärgiks laostada Prantsusmaa rahandus ja kukutada võimul olev valitsus.

Basire kinnitas salakaebust selles osas, mis puudutas Ida-India kompanii afääri. Oma avaldusega kompromiteeris ta osaliselt Dantoni, juhtides tähelepanu sellele, et konspiraatorid arvestasid tema abi.

Ühiskondliku Julgeoleku Komitee liikmed ei kahelnud selles, et salakaebajate ettekannetes ja tunnistustes peitub tõetera. Kui kõike seda, mis puudutas hebertiste,

võis kanda vihavaenu arvele, mida nende vastu tundis Chabot, kes tahtis neile alaliste kallaletungide eest kätte maksta, siis versioon tüssamisest näis küllaltki tõenäoline ning täielikult tõestatud komiteede käsutuses olevate dokumentidega. See versioon oli niisugune.

Kord kogunes Batzi suvilasse lõunalauda intiimne seltskond. Kutsutud külaliste hulgas viibisid deputaadid Julien, Chabot, Basire ja Delaunay. Murti pead probleemi kallal, kuidas kergesti ja lühikese ajaga rikastuda. Delaunay'le tuli pähe üsna lihtne abinõu.

«Vaja alandada kõikide finantskompaniidele kuuluvate väärtpaberite kurssi ning seda kasutades need odava hinnaga kokku osta. Hiljem aga tuleb organiseerida kursi tõus ning taastada paberite algväärtus!»

«Kuid,» vaidles vastu Basire, «kust võtta summad nende väärtpaberite kokkuostmiseks?»

«Pole lihtsamat asja: armee peaintendant abee d'Espagnac palub Konvendilt neli miljonit livri avanssi; kui meil õnnestub seaduslike kanalite kaudu raha saada, annab d'Espagnac selle summa mõneks ajaks meie käsutusse . . .»

Plaan kiideti heaks. Julien jaotas osad kätte: Delaunay pidi Konvendis esinema ja taotlema väärtpaberite kursi langemist, Julien ise võttis enda peale administraatorite ja pankurite hirmutamise, teistel asjaosalistel tuli vaikida ja kõigi abinõudega ühise eesmärgi saavutamiseks kaasa aidata. Tulu otsustati jagada võrdselt.

Algul läks kõik väga libedasti. Abee d'Espagnac sai taotletud summa, vandenõulased aga asusid finantskompaniidega tegelema. Väärtpaberite väärtuse alandamine tundus olevat lihtne asi. Kompaniid, eriti aga Ida-India kompanii, olid süüdi suurtes kuritarvitustes, mille tõttu neil oli Konvendi liikmete hulgas palju vaenlasi; üks neist oli Fabre d'Eglantine. Olles selles teadlik, ründas Delaunay parajal momendil Konvendi tribüünilt hävitavalt Ida-India kompaniid, tuues üksikasjalikult päevavalgele nende paturegistrid, ning tegi lõpuks ettepaneku likvideerida kõik selletaolised ettevõtted, missuguse sildi all nad ka ei esineks. Kõneleja poolt esitatud seaduseelnõus olid ära märgitud detailid, kusjuures — ja selles peituski vandenõulaste peaeesmärk —

likvideerimine jäeti kompaniide eneste hooleks ning selleks ei antud kindlat tähtaega.

See ettepanek tekitas Fabre d'Eglantine'is, kes ei olnud neisse salasepitsustesse pühendatud, äärmist imestust. Esinedes pärast Delaunay'd, nõudis ta, et likvideerimine toimuks viivitamatult ja mitte kompaniide eneste, vaid valitsuse poolt, kusjuures eelkõige tuleks kinni pitseerida kõik mainitud ettevõtete paberid ja dokumendid. Fabre'i toetas Robespierre. Nende kaalutluste vaimus esitatigi Konvendile dekreedi projekt, mille lõplikuks redigeerimiseks määrati erikomisjon.

On kerge ette kujutada, millise kriipsu tõmbas vandenõulaste plaanidest läbi selline ootamatu pööre. Delaunay lootis oma projektiga esinedes Ida-India kompanii aktsiad madalate hindadega üles osta ja seejärel veel enne seda, kui mainitud ettevõte jõuab oma asjad likvideerida, leida mingi ettekääande nende väärtpaberite kursi tõstmiseks ning need siis juba kasuga edasi müüa. Nüüd aga tuli välja, et kompanii tahetakse lihtsalt likvideerida!

Esimesel hetkel kaotasid börsispekulandid täielikult pea. Nad vandusid maa põhja oma ettevaatamatuse, mis seisis selles, et Fabre d'Eglantine polnud õigel ajal asjasse pühendatud. Kuid arvestades Fabre'i reputatsiooni, otsustasid konspiraatorid, et veel pole kadunud kõik ja et viga saab parandada. Seda enam, et redaktsioonikomisjoni koosseisu kuulusid koos Fabre d'Eglantine'iga ka Delaunay ja Chabot! Nüüd võttis nende plaan hoopis uue kuju ja suuna. Nad otsustasid pakkuda Fabre'ile altkäemaksu, ja, kindlustanud endale tema nõusoleku, kuulutada dekreet välja mitte niisugusel kujul, nagu ta oli esitatud Konvendis, vaid sääraselt, nagu see sobis nende eesmärkidele.

Araostmise delikaatne ülesanne, nagu tunnistas Chabot, usaldati temale. Selleks assigneeriti sada tuhat livri, mis anti vabatahtlikule vahendajale üle. Nagu Chabot hiljem kinnitas, ei söandanud ta Fabre'ile altkäemaksu anda. Varjates seda teiste kelmide eest ja nähtavasti soovides raha omastada, valis ta nüüd teise tee. Järgmisel päeval tõi ta Fabre'ile puhtalt ümberkirjutatud dekreedi projekti, arvestades seda, et too sel-

Robespierre (Delpech'i gravüür)

Danton

Camille Desmoulins

Lucile Desmoulins

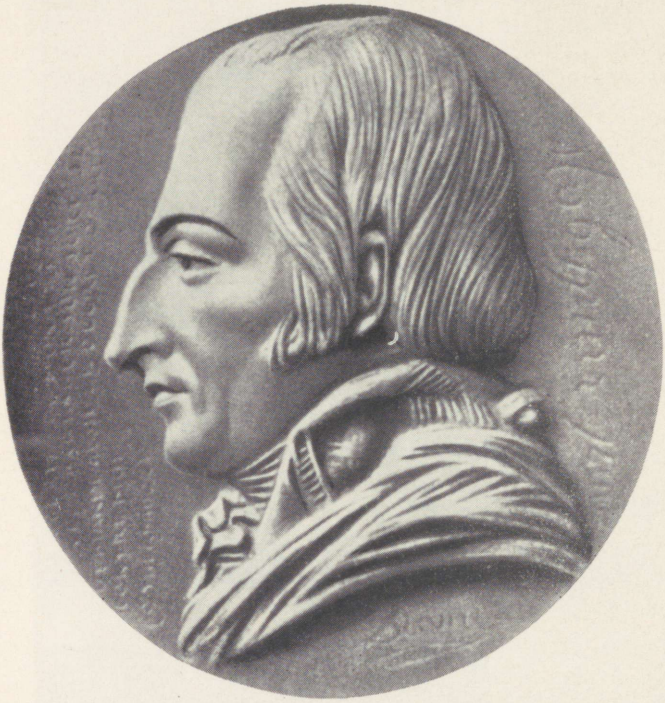

Augustin Robespierre. David d'Ange'i medaljon

Robespierre (kaasaegne gravüür)

Billaud-
Varenne

Collot
d'Herbois

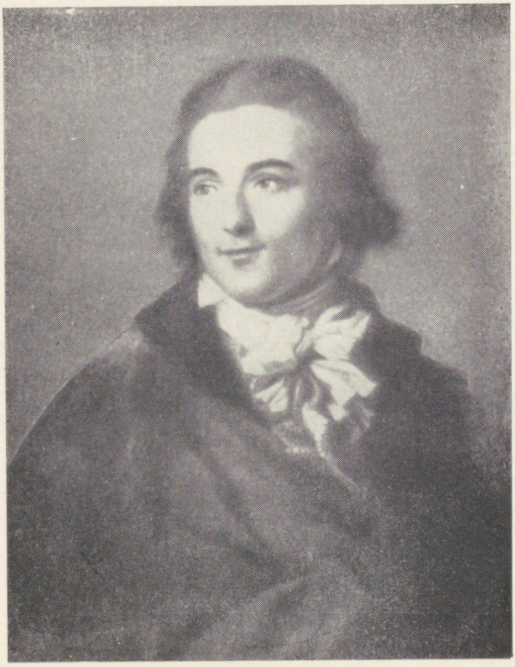

Fabre
d'Eglantine

Barère

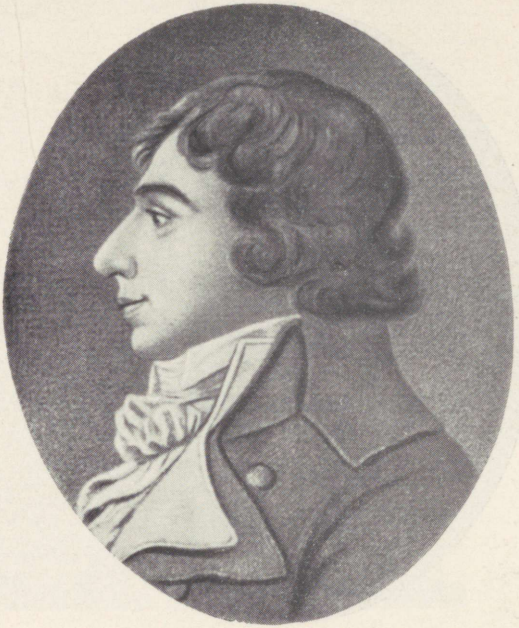

Chabot

Hérault
de Séchelles

lesse eriti süvenema ei hakka. Hiljem kinnitas Fabre kõigi pühade nimel, et ta kirjutas oma nime dokumendile alla, ilma et oleks seda lugenud. Dekreet oli endastmõistetavalt Delaunay ja Ko. vaimus võltsitud ning anti ladumisele pärast Fabre'ilt allkirja saamist just sellisel kujul. Näis, et kõik läheb libedalt ja vandenõulased on saavutanud, mida nad soovisid. Jäi vaid ära oodata.

Kuid siis ei pidanud Chabot' närvid enam vastu.

Teda hakkasid ootamatult tabama ebameeldivused, kuid täiesti muul põhjusel. Hõlptulu vahva rüütel muutus korraga üsna ägedate kallaletungide objektiks. Kõigepealt vilistati ta Jakobiinide Klubis Leopoldine Freyga abiellumise pärast välja. Seejärel kuulati ta seoses abee d'Espagnaci arreteerimisega üle ja süüdistati teda paljastatud peaintendandi mustadele afääridele kaasaaitamises. Meenus rida teisigi kahtlasi asjaolusid, eriti tema rikkuse kiire kasvamine. Päris tõsiselt kartma löönud Chabot püüdis Konvendis kuidagi kokku klopsida Basire'ist, Thuriot'st, Osselinist ja teistest mõõdukatest deputaatidest koosneva rühmituse, kuid hebertistid tungisid neile ägedalt kallale. Selle tagajärjel heideti Thuriot 23. brümääril klubist välja, Osselin aga vangistati. Chabot, kes oli selleks ajaks juba kõrvuni Ida-India kompanii mahhinatsioonidesse vajunud, muutus hirmust surnukahvatuks, oletades, et tema juures võidakse läbiotsimine toime panna. Ja nähes enese ees viirastumas tapalava, otsustas kelm, et võib oma naha päästa vaid sellega, kui paljastab kogu ettevõtte. Just siis ilmuski ta Robespierre'i juurde, seejärel aga Äraostmatu nõuandel Ühiskondliku Julgeoleku Komiteesse. Tema sõbral Basire'il ei jäänud üle muud, kui temaga liituda.

Kui Chabot esitas oma salakaebuse, ei aimanudki ta, et temast on juba ette jõutud. Teda oli ennetanud inimene, keda tema ja Basire olid oma paljastustes säästnud. Chabot ei teadnud, et oktoobri- ja novembrikuul muutus ta ägedate kalletungide objektiks Konvendis ja klubis põhiliselt just seepärast, et teda oli rõõnanud Fabre d'Eglantine. Tuli välja, et salakaval Fabre oli taibanud varem kui ükski tema kaaslastest, kustpoolt

puhub tuul: Chabot esitas oma kaebuse novembrikuu keskpaiku, kuid Fabre viis oma osava triki läbi juba 10.—12. oktoobri vahel.

Nähes, et Konvendis hakkavad pead tõstma hebertistid, et paljud välismaalased on kahtluse alla sattunud, et abee d'Espagnac on arreteeritud, kirjutas Fabre, kes ühe käega võttis Delaunay'lt vastu suure altkäemaksu osavõtu eest Ida-India kompanii afäärist, teise käega kibekiiresti hoolikalt läbimõeldud salakaebuse. 21. vandemjääril (12. oktoobril) nõudis ta, et teda kuulaksid ära kümme valitsuse mõlema komitee liiget, kelle hulgas olid Robespierre, Saint-Just, Lebas, David, Vadier ja Amar. Fabre teatas, et ta on avastanud valitsusevastase vandenõu, mida inspireerib välismaine agentuur.

Pealöögi suunas Fabre piiritaguste pankurite ja mõnede isikute vastu, kes tegutsesid koos nendega. Ta teatas, et vandenõu juhivad Proli, Desfieux ja Pereira, kes on omakorda ühenduses terve rea finantsistidega — Austria ja Preisi agentidega. Need ninamehed on välja uurinud mitmeid valitsuse saladusi ning annavad salakuulamise eesmärgil välja näiliselt patriootlikke ajalehti. Nende välismaiste agentide kuulekateks tööriistadeks olid Fabre'i avalduse põhjal Konvendi deputaadid Julien ja Chabot, samuti ka Ühiskondliku Päästekomitee liige Hérault de Séchelles. Siit, teatas salakaebaja, saigi alguse Chabot' abielu välismaalannaga ja kahesaja tuhande livri suurune kaasavara, mis anti peigmehele tasuks tema reetmise eest. Huvitav on märkida, et andes välja Chabot' ja Julieni, ei maininud Fabre ühegi sõnaga Delaunay'd — nende kaassüüdlast. Ta ei tohtinudki seda teha, kuna oli äsja saanud Delaunay'lt suurema rahanoosi nõusoleku eest mahitada Ida-India kompanii afääri.

Fabre tabas eksimatult märki. Tema arvestus oli õige. Komiteede liikmetes eesotsas Robespierre'iga leidis ta kõige tähelepanelikumad kuulajad, kellel ei tekkinud minutikski kahtlust tema salakaebuse suhtes. Robespierre ja Saint-Just jälgisid juba ammu rahutusega välismaalasi. Juba mõnda aega oli neile samuti üsna imelikuna tundunud nende kolleegi Hérault de Séchelles'i tegevus.

Hérault de Séchelles — «oivaline Hérault», nagu teda nimetasid kaasaegsed — oli tõeline saatuse pailaps. Loodus polnud tema vastu kitsi olnud, oli talle kinkinud niihästi meeldiva välimuse, andekuse kui ka varanduse. Too varakas elunautija oli naiste ilu ja bakhantlike naudingute peen hindaja, kuid tema poliitilised vaated olid väga ebakindlad. Kunagi oli ta olnud lähedane föjaanidele, kuid eemaldus neist õigel ajal ning läks üle žirondiinide leeri, mille ta jällegi õigel ajal maha jättis, et võtta istet «Mäe» erakonna pinkidel. Hérault, kes oli üks 1793. aasta konstitutsiooni teksti autoreid, valiti päev enne žirondiinide langemist Ühiskondliku Päästekomitee liikmeks. Sama aasta sügisel aga kaotas ta poliitilise orientatsiooni ning hakkas laveerima fraktsioonide vahel, tal oli sõpru niihästi hebertistide kui ka «mõõdukate» hulgas. Juba see asjaolu pidi parteiküsimustes pedantse Robespierre'i tema vastu meelestama. Hérault' sõbrustamine Proli-taoliste kahtlaste isikutega ühelt poolt ja mõningate Komitee saaduste väljalobisemine teiselt poolt muutsid Äraostmatu kahtlustused kindlaks veendumuseks. «Komitee saaduste alatu väljapasundamine,» kirjutas ta oma märkmikku, «kas kantseleiametnike poolt või teiste isikute kaudu... Kihutage eelkõige minema reetur, kes võtab osa istungitest koos teiega...» Fabre'i pealekaebus tabas järelikult otse märki. Pärast kõigi nende andmete saamist arreteeriti Ühiskondliku Päästekomitee ja Ühiskondliku Julgeoleku Komitee korralduste põhjal sedamaid terve rida isikuid — hebertiste ja Hérault de Séchelles'i agente. Võeti vahi alla ka Clootsi sõber pankur Van den Yver. Hérault ise tagandati tegelikult Ühiskondliku Julgeoleku Komitee koosseisust, lähetades ta pikemale ametisõidule. Chabot', Julieni, Basire'i ja teiste suhtes korraldati hoolikas järelevalve. Siit algasidki need kallaletungid ja ülekuulamised, mis Chabot' hingelisest tasakaalust välja viisid ning sundisid teda lõppude lõpuks salakaebust esitama.

Chabot' ja Basire'i salakaebus kinnitas valitsuse komiteede varem väljakujunenud arvamusi. Fabre'i avaldus leidis täielikult kinnitust, kusjuures seda tõendasid Fabre'ist sõltumatult inimesed, keda ta oli nimetanud vandenõust osavõtjateks. Kõik see näis üsna usu-

tavana. Fabre'i jalgealune muutus kindlamaks. Teda kutsuti osa võtma Chabot' salakaebuse arutamisest. Rahuldatud Fabre arvas, et ta on väljaspool igasugust kahtlust. Ta ei aimanudki, et Delaunay' (kelle vangistamine oli tundide küsimus) paberite hulgas leidus teda süüdistav saatuslik dokument.

Esitanud oma avalduse Ühiskondliku Julgeoleku Komiteesse, püüdis Chabot palavikuliselt mõne mõttekaaslasega kontakti luua. Ta sai kätte Courtois', kes kuulus Dantonile lähedaste inimeste hulka, ja kirjeldas talle olukorda. Courtois informeeris otsekohe ikka veel Arcis-sur-Aube'is puhkavat fraktsiooni juhti. Danton taipas olukorra teravust ja tõsidust ning tundis oma pea kohal ohtu.

Täis hirmu ja kahtlusi jättis ta oma rahuliku varjupaiga maha ning saabus 30. brümääri (20. novembri) õhtul Pariisi, valmis lahingusse sööstma.

Komitee oli vahepeal vastu võtnud otsuse arreteerida niihästi pealekaebajad kui ka süüdistatavad. Chabot, kes ei teadnud Fabre'i varasemast avaldusest midagi, arvas, et tema ise vangistatakse vaid näiliselt. Ta palus, et sandarmid külastaksid teda ja Basire'i kella kaheksa ajal õhtul tema korteris, öeldes, et selleks kellaajaks kogunevad sinna kõik vandenõulased. Ent arusaamatutel põhjustel arreteeris Komitee pealekaebajad kell kaheksa hommikul, mis andis peasüüdlastele Batzile ja Julienile võimaluse õigel ajal varju pugeda. Batz kadus nagu vits vette. Julien varjas ennast mõnda aega Dantoni sõbra Delacroix' juures, seejärel aga põgenes Pariisist. Kuid Delaunay saadi Fabre d'Eglantine'i suureks õnnetuseks siiski kätte. Tema paberid ja dokumendid pitseeriti kinni. Komiteede poolt määratud erikomisjon eesotsas Amariga asus juurdlust toimetama. Juurdlus venis pikale ja kulges suure saladuskatte all.

Konvendile ja valitsusasutustele langes välismaise vandenõu vari. Midagi polnud veel täpselt teada, kuid kuulujutud hakkasid juba liikuma. Toimusid rohkearvulised arreteerimised. Fraktsioonid ja nende juhid valmistusid surmaheitluseks. Robespierre jälgis murelikult revolutsioonilaeva kurssi.

Teda hämmeldas äärmiselt kõik see, mis oli toimunud viimase kahe aasta jooksul. Tõsi küll, ta aimas vandenõude olemasolu juba enne Fabre'i salakaebust, ta rääkis sellest selgesti 19. vandemjääril (10. oktoobril), seades kahtluse alla kõik välismaised tegelased ning nõudes valvsuse tugevdamist. Teda hämmastas asjaolu, et välismaalastega olid seotud inimesed, keda ta oli kaua pidanud oma võitluskaaslasteks. Ta ei tahtnud seda kuidagi uskuda. Ta püüdis ikka veel summutada võitlust fraktsioonide vahel, et mitte lasta lõkkele lüüa tulel, mis võinuks neelata kõik revolutsiooni saavutused.

Neljas peatükk

JAKOBIINIDE KOHUS

Oli vabariigi teise aasta kohutava näljatalve algus. Jakobiinide Klubi elas üle tormilisi päevi. Oli käimas partei puhastamine. Klubi lihtliikmed vaagisid oma ülistatud liidrite vaateid ja tegusid. See oli hirmuäratav. Varasemad teened ei päästnud killukohtu käest neid, kes ei osutunud revolutsioonile küllalt ustavaks. Kuid olla täna klubist välja kihutatud, tähendas sattuda teele, mis viis otse tapalavale.

13. frimääril (3. detsembril) jõudis kord Dantoni kätte. Tema olukord ei olnud kiita. Süüdistusi sadas igalt poolt. Tribuuni süüdistati ükskõiksuses, selles, et ta nõudis karmidest abinõudest loobumist, kuid ise tammus paigal. Ei jäetud meelde tuletamata ka tema varandust, mis oli revolutsiooniaastail kasvanud otsekui tainas pärmi mõjul.

Kükloop tõusis püsti. Suured higitilgad pärlendasid tema hiiglasuurel kumeral otsaesisel. Seekord ei olnud tema hääles tavalist jõudu, argumentidel aga puudus kaalukus. Jah, mida võiski ta vastata? Apelleerida mineviku poole? Veenda kuulajaid enda omakasupüüdmatuses? Kaitsekõne ei veennud kedagi. Kära suurenes.

Nüüd läheb hoogsal sammul kõnepulti Robespierre. Tema hääl on ebatavaliselt erutatud. Ta nõuab, et Dantoni süüdistajad esitaksid oma kaebused konkreetselt, kuid seda ei söanda ükski teha. Saal vaikib.

«Sel juhul teen seda mina,» lausub Äraostmatu. Ta pöördub süüdistatava poole:

«Danton, kas sa ei tea, et mida enam on inimesel mehisust ja patriotismi, seda enam püüavad ühiskonna huvide vaenlased talle auku kaevata ja temale hukku soovida? Kas pole sulle ja ka teile, kodanikud, teada, et see on tavaline laimamisviis? Aga kes on need laimajad ise? Need on inimesed, kes näivad patust ja pahedest täiesti puhtad ja vabad olevat, kuid kes tegelikult ei ole korda saatnud ühtki heategu . . .»

Danton pühib näolt higi. Ta on vapustatud. Kõneleja ei kavatse teda nähtavasti süüdistada, vaid on asunud teda pigemini kaitsma? Kaitset sellelt inimeselt ja pealegi nii energilist kaitset ta ei oodanud. Kõigile on teada, et liidrite vahelt on must kass läbi jooksnud ja et nad pole juba ammust ajast leidnud ühist keelt. Ja äkki . . . Danton silmitseb imestunult Robespierre'i. Kuid Maximilien ei märka teda: ta pöördub küll Dantoni poole, kuid ta pilk eksleb kusagil kõrval, justkui püüdes vältida kokkupuutumist titaani silmakoobastesse peitunud väikeste silmadega. Oraator jätkab oma kõnet kasvava kirega:

«Ma jälgisin Dantoni tegevust poliitikas, ja kuna meie vaadetes oli mõningaid lahkuminekuid, siis tegin seda eriti hoolikalt, tundes vahel isegi pahameelt; ja kui Danton alati ei jaganud minu arvamust, kas ma tegin sellest järelduse, et ta reetis isamaa? Ei, ma panin alati tähele, et Danton teenis isamaad ustavalt. Danton tahab, et tema üle mõistetaks kohut, mõistetagu siis samuti ka minu üle. Astugu ette need inimesed, kes on suuremad patrioodid kui meie!»

Ette ei astunud endastmõistetavalt ükski koosolijatest. Dantoni reputatsioon oli päästetud. Dantoni klubist väljaheitmise küsimus oli päevakorrast ära langenud — Äraostmatu moraalne autoriteet seisis kõrgemal kõigest. Mõni aga oli siiski imestunud: miks toimis jakobiinide juht niiviisi? Ja kelle ta asetas enesega ühele pulgale?

Hilja õhtul saabus Maximilien klubist koju. Ta näol peegeldus pingeline võitlus. Kas ta oli talitanud nagu vaja? Kas polnud see vägivald tema enese suhtes? Kas ei sattunud see vastuollu tema vaadetega? Ei, teisiti toi-

mida ei tohtinud. Danton oli juba ammust ajast tema usalduse kaotanud, ta teadis, et neid lahutab üha laienev kuristik, kuid ta pidi tema eest välja astuma, sest parem juba Danton kui paljud teised. Danton ei ole revolutsiooni vaenlane. Tuleb päästa Danton, et mitte anda Hébert'ile võimalust võidurõõmutseda.

Niisiis on ta laveerima hakanud. Tema, Äraostmatu, Kaljukindel... Tulevik näis talle tume. Kuid õige tee tuli leida, maksku mis maksab. Muidu hukkub kõik...

Jakobiinide Klubi etendas nüüd üha tähtsamat osa. Klubi kõnepult mitte ainult ei täiendanud Rahvuskonvendi tribüüni, vaid määras kindlaks ka Konvendi enese ja ta liikmete üldise tegevusjoone. Jakobiinide kohus oli kõrgeimaks moraalseks instantsiks, kes lõi reputatsiooni rahvaesindajale, riigiametnikule ja igale vabariigi kodanikule.

Varsti pärast Dantoni tuli «puhastustulest» läbi käia ka tema lähemal sõbral Camille Desmoulins'il. 24. frimääril (14. detsembril) astus ta, kahvatu ja ärritatud, jakobiinide kohtu ette. Teda süüdistati ühenduse pidamises kahtlaste inimestega ja kaasatundmises žirondiinidele; eks olnud see tema, kes kirjutas kunagi artikli «Paljastatud Brissot» ning kes nuttis ning puistas kõrgis toonis ebasündsaid repliike Žirondi liidrite süüdimõistmise päeval? Camille kaitses ennast halvasti. Ta eitas kangekaelselt seda, mis oli kõigile teada. Jakobiinid vahetasid omavahel pilke ja kehitasid õlgu. Ajakirjaniku saatus näis olevat otsustatud. Kuid kas Robespierre, kes oli päästnud Dantoni, võis lubada Camille'i hukku?

Ja jälle vallutab ta tribüüni ning kuulajate tähelepanu. Äraostmatu võtab Desmoulins'i oma kaitse alla. Jah, ta tunneb teda, tunneb liigagi hästi. Muide, kes ei peaks tundma Camille'i. Ta on nõrk, kergeusklik, sageli mehine ning alati vabariiklane. Tal on õige revolutsiooniline instinkt. Ta armastab vabadust intuitsiooniga, mõttega, ta ei ole midagi ega kunagi armastanud rohkem, vaatamata kõigile elu kiusatustele. See on peamine. Mis aga puutub vigadesse, siis need on olemas, neid ei saa tähele panemata jätta. Camille'il tuleb tulevikus kõigest taolisest hoiduda. Tal tuleb karta oma

mõistuse ebakindlust ja liigset kiirustamist inimeste üle otsustamisel.

Robespierre'i lihtne ja südamlik sõnavõtt võeti vastu aplausiga. Camille oli päästetud.

Kuid nagu me teame, ei tule õpetus kunagi kasuks sellele, kes ei taha õppida. Selle asemel et meelt muuta, sattus Desmoulins marru. Kuidas nad julgevad tema üle kohut mõista, teda tahetakse õpetada? Egas midagi, ta neile veel näitab! Kahjurõõmsad sõbrad, kes on harjunud ennast teiste selja taha peitma, hakkasid nüüd närvilist ajakirjanikku narritama ja talle hoogu andma. Ja too tormaski mõtlematult võitlusse.

Hiljuti oli Desmoulins hakanud välja andma ajalehte «Vana Kordeljee». See nimi ei olnud juhuslik. Toda endist, nende aegade vana kordeljeed, kui Jakobiinide Klubis domineerisid Danton ja tema sõbrad, hakkas ajakirjanik nüüd nagu vastandama uuele kordeljeele, s. o. klubi tänapäevale, kus temas peaosa etendasid hebertistid. Ajalehe kaks esimest numbrit, mis nägid päevavalgust enne 24. frimääri, ülistasid Dantoni kaitsnud Robespierre'i ning mustasid Hébert'i pooldajaid, «Vana Kordeljee» kolmas number aga, mis ilmus pärast Camille'i «kohtupäeva», pani juba mõtlema.

Selles numbris tõi Desmoulins ära valimiku katkendeid Tacituse «Annaalidest» prantsuskeelses tõlkes. Ajakirjanik ei teinud seda muidugi mitte armastusest ajaloo vastu. Igas Tacituselt ülevõetud fraasis peitus õel vihje kaasajale.

Kellele oli see salakaval hoop määratud? Kas hebertistidele? Ei, Desmoulins avas tule Revolutsioonilise Tribunali ja revolutsioonilise valitsuse, see on Äraostmatu ja tema võitluskaaslaste pihta. Allpool, jätnud rahule Tacituse, süüdistas Desmoulins avalikult ja laimas revolutsioonilist korda, Rahvuskonventi, tema komiteesid ja rahvaühinguid.

Soovides tekitatud muljet mõnevõrra leevendada, teatas ajakirjanik artikli lõpus, et kõik tema vihjed võinuksid käia Prantsusmaa kohta, kui seal oleks taastatud kuningavõim, kuigi ta ütles, et «... viia revolutsioon äärmuseni on siiski vähem ohtlik, kui olla tema suhtes ükskõikne», ei kaotanud need selgitavad märkused

vähemalgi määral mõtet, mille väljendamiseks artikkel oli kirjutatud.

See ajaleheartikkel võis muutuda mürgitatud relvaks revolutsiooni vaenlaste käes. Ja oligi nii, rojalistid ostsid ajalehe õhinal ära ja väljendasid avalikult oma rahulolu.

Robespierre tundis löögi kogu jõudu ja meelekibedus haaras ta südame. Või nii! Revolutsioonilise režiimi mõistis hukka üks nendest, kes kunagi võitles selle loomise eest! Terrorit häbimärgistas nüüd inimene, kes kunagi kutsus rahvast üles muutma laternapostid võllasteks! Milline rõõm aristokraatidele, kuid missugune kurbus tõelistele revolutsionääridele!

Camille'i äkkrünnak oli vaid üks osa «haletsejate» kavandatud massilisest pealetungist. Paralleelne kallaletung otsustati korraldada Konvendis. Peaaegu ühteaegu «Vana Kordeljee» kolmanda numbri ilmumisega hakkas rühm dantoniste eesotsas Fabre d'Eglantine'i ja Bourdoniga intrigeerima Ühiskondliku Päästekomitee vastu. Konvendi liige dantonist Philippeaux, kes oli jõudnud tagasi ametiülesannete täitmiselt Vandées, pasundas kõigil tänavanurkadel reetmisest, laimates hebertist Ronsini ning revolutsioonilist kindralit Rossignoli. Laimates Rossignoli, tungis Philippeaux samal ajal kallale Ühiskondlikule Päästekomiteele, süüdistades teda kujuteldava reeturi soosimises.

Konvendis esinedes heitis Fabre d'Eglantine Komiteele ette hooletust, sest Komitee polevat lõppu teinud Pariisis asetleidnud «rahutustele» ega kutsunud korrale oma agente ja teisi isikuid, kes olid süüdi «desorganiseerimises». Bourdon soovitas likvideerida ministrikohad, püüdes sel teel õiendada arveid sõjaministri, pahempoolse jakobiini Bouchotte'iga, lootes ühteaegu Komiteed lämmatada tema peale pandud lisakohustuste ja töörohkusega. Juhtides tähelepanu sellele, et Ühiskondliku Päästekomitee volituste tähtaeg lõpeb formaalselt 20. frimääril (10. detsembril), nõudsid Bourdon ja teised dantonistid komitee juhtiva koosseisu uuendamist. Võit näis päris lähedal olevat. Juba koostati isegi uue komitee koosseisu nimestik ning redigeeriti vastava dekreedi tekst. Kuid 13. detsembril kukutas Rahvuskon-

vendi enamik Komitee uuendamise ettepaneku läbi, arvestades vabariigi eriti kriitilist olukorda. Saanud ebaõnne osaliseks Komitee ümberkujundamise katsel, asusid «haletsejad» seda suurema agarusega ründama sellele alluvaid isikuid. Siin oli nende pingutustel edu. Kollitades Konventi «rahutuste» tondiga, saavutasid nad seda, et arreteeriti Ronsin, Vincent ja kolm teist valitsuse agenti. See oli pretsedenditu juhtum: terroriseeritud Konvent asus karistama revolutsioonilise võimu kõrgemaid volinikke ilma ühegi juurdluseta, jättes isegi ära kuulamata vastavate komiteede arvamuse.

Tollal ei olnud veel teada, et Desmoulins'i, Philippeaux', Bourdoni ja teiste selja taga varjas ennast inimene, kes vaikis ja aina ootas. See isik koostas juba talve algul plaani, kuna teised asjaosalised tegelesid selle kava realiseerimisega osade kaupa. Plaani tuum oli salakaval. Alustada lahkhelide organiseerimisega komiteedes. Seejärel teha kahjutuks Robespierre. Kui Robespierre on neutraliseeritud, lahutada komiteed, viia läbi ümbervalimised, tarvitades vajaduse korral vägivalda. Ja lõpuks, saavutanud ülekaalu, sõlmida kas või kompromissi hinnaga välisvaenlasega rahu, avada vanglate uksed, taastada varakate mõjuvõim, vaadata uuesti läbi konstitutsioon ning kehtestada jälle «vana hea korralik» kodanlik riigikord.

Selle plaani väljakuulutajaks, kes avas ta järk-järgult laialdase publiku ees, oli Camille Desmoulins. Autor oli aga Georges Jacques Danton.

Robespierre'i seisukord muutus üha täbaramaks. Ta ulatas käe eilsetele sõpradele, kuid sattus vaenlaste embusesse. Mida enam ta kaldus järeleandmistele, soovides rahu ja üksmeelt, seda julgemaks muutusid «haletsejad». Ja, käies lepitamise allamäge-teed, astus Maximilien veel ühe taktikalise eksisammu, mis lähemas tulevikus pidi tal siiski silmad avama. Soovides rahustada «haletsejaid» ja võtta neilt alus etteheideteks, soovitab ta organiseerida «Õigluse Komitee» — erilise komisjoni, kelle ülesandeks pidi olema andmete kogumine isikute kohta, kes olid ebaõiglaselt arreteeritud, ning esitada valitsusele oma uurimiste tulemused.

See ettepanek nõrgendas terrorit sel ajal, kui ta oli eluliselt vajalik. Sellest oleks võinud saada uus jõuallikas kontrrevolutsionääridele ja nende suuvoodritele. Pahempoolsed jakobiinid ja hebertistid astusid üksmeelselt Robespierre'i ettepaneku vastu välja. Kuid Rahvuskonvent kiitis selle ettepaneku siiski heaks ja võttis ta vastu.

Nõrkus — olgu see tegelik või näilik — kutsub alati esile ründaja uusi kallaletunge. Desmoulins ja ta sõbrad hõõrusid käsi. Äraostmatu on kapituleerumas! Vaja talle võimalikult kiiremini lõpp peale teha! Tema soovitab «Õigluse Komitee» loomist — nõuab terrori täielikku lõpetamist ning vanglauste avamist! Desmoulins, alati oma fraktsiooni teenistuses, haarab uuesti sule.

Seekord kaotab ajakirjanik täielikult mõõdutunde. «Vana Kordeljee» neljandas numbris kõneleb Camille otse sellest, et revolutsioon tuleb lõpetada, kusjuures seda tuleb teha viivitamatult. See nõudmine kõlab igal leheküljel, igal real. Nüüd ei ähvarda vabariiki Desmoulins'i arvates enam miski. Kelle vastu tuleb siis võidelda, küsib autor, kas argpükside ja haigete vastu? Kas naiste, raukade ja kurtunute vastu? Camille ei näe enam kusagil vandenõulasi. Tema arvates sarnaneb «jõuk föjaane, rantjeesid ja poodnikke, kes paigutati vanglatesse, kui käis võitlus monarhia ja vabariigi vahel, Rooma rahvaga, kelle ükskõiksusest Vespasianuse ja Vitelliuse vahelise võitluse ajal kirjutab Tacitus. Kuid võidule tulnud Vespasianus ei käskinud seda jõuku hoopiski mitte vanglasse istuma panna! Ja kokkuvõte: «... Teie tahate, et ma tunnistaksin vabadust ja langeksin tema jalge ette? Siis avage ometi vanglauksed neile sadadele kodanikele, keda te nimetate kahtlasteks...» Avaldades kiitust Robespierre'ile, peab Desmoulins siiski vajalikuks nimetada «Õigluse Komitee» «Halastuse Komiteeks».

Tuline Collot d'Herbois kihutas Lyonist Pariisi, ajades hobused poolsurnuks. Aeg oli kallis. «Haletsejad» seal pealinnas hakkasid hebertistidest ilmselt võitu saama. Oli tarvis päästa omad ja ühtlasi ka iseennast.

Oli ju avalik saladus, et tema, Collot, karistades koos Fouchéga mässulisi lioonlasi, võttis tarvitusele massilised mahalaskmised kartetšiga. Viimaste sündmuste valguses võis niisuguseid tegusid kvalifitseerida kuritegudena! Kui juba juleti arreteerida Ronsini ja Vincent'i, siis on asi läinud liiga kaugele. Sümptomaatiline oli ka see asjaolu, et Robespierre ei olnud ühelegi tema kirjale vastanud. Tähendab, Äraostmatu ei ole millegagi rahul! Kas ei ole ta viimaks «uinutajatega» täielikult ühte nõusse löönud?

1. nivoosil (21. detsembril) jõudis Collot pealinna.

«Vägilane tuli!» kuulutas Hébert heameelega.

Collot astus kindlal sammul mööda Pariisi tänavaid, saadetuna oma kaaskonnast. Ta oli valmis kõige otsustavamateks tegudeks. Selleks et toitu anda pariislaste fantaasiale, tõi ta kaasa žirondiinide poolt surnuks piinatud Lyoni patrioodi Chalier' pea. Selle pühn reliikvia annetas ta Kommuunile. Patriootide salgad saatsid Collot'd Bastille' väljakult Konvendini. Rahvuskonvendis võttis ta esimesena sõna. Ta kõneles ägedalt ja julgelt, midagi varjamata, ning põhjendas samal ajal tema poolt tarvitusele võetud repressiivsete abinõude vajadust ja paratamatust. Keegi ei söandanud talle vastu vaielda. Konvent kiitis tema ettekande heaks.

Aega kaotamata võttis Collot veel samal päeval sõna Jakobiinide Klubi tribüünil. Teda tervitati tugeva aplausiga.

«Täna ei tunne ma avalikku arvamust enam ära,» sõnas Collot. «Kui ma oleksin siia jõudnud kolm päeva hiljem, siis võib-olla oleks mind kohtu alla antud . . .»

Kõneleja ütles, et ta vastutab Ronsini kui patrioodi eest ning lõpetas oma sõnavõtu dantonistide terava hukkamõistmisega.

Mehisus on nakkav. Hebertistid, kes olid terve kuu kannatlikult talunud sõimu ja ähvardusi, asusid nüüd ise vastupealetungile. Pärast Collot'd võttis sõna Hébert. Ta ründas ägedalt Desmoulins'i, Philippeaux'd ja Fabre d'Eglantine'i, nimetas neid vandenõulasteks ning nõudis nende väljaheitmist Jakobiinide Klubist.

Dantonistlik surve asendus uuesti hebertistide omaga.

Hebertistide ootamatu võit Jakobiinide Klubis ei olnud mingi ime. Ei olnud ta ka ainuüksi Collot d'Herbois' energia tulemus. Ilma valitsuse toetuseta ei oleks Collot suutnud seda edu saavutada. Collot' tegude ja kõnede tagant tuli nähtavale Robespierre'i vari. Äraostmatul oli juba olukorrast kujunenud oma arvamus. Ta jättis «haletsejad» tagaplaanile. Maximilien oli valmis sõlmima «äärmuslastega» ajutist kokkulepet. Las jakobiinid mõistavad kohut Dantoni sõprade üle. Moraalne hukkamõistmine on vaid palju tõsisema asja alguseks.

Arreteeritud deputaatide ülekuulamise tulemused, nende dokumendimappidest leitud paberid, — kõik see andis komiteedele uusi materjale, mis tõmbasid silmuse vandenõulaste kaela ümber üha koomale. Nii näiteks leiti Delaunay' paberite hulgas võltsdekreedi originaal Ida-India kompanii likvideerimise kohta. Uurinud tähelepanelikult seda dokumenti, veendusid juurdluse juhtijad Amar ja Jagot, et just Fabre d'Eglantine'i käega olid kirjutatud kõik parandused, mis tulid kelmidele kasuks. Nüüd taipas Robespierre, et teda ninapidi vedanud osav petis oli veel rohkem süüdi kui need, kelle peale ta salakaebuse esitas.

Jah, nüüd ei olnud Äraostmatul enam mingit kahtlust. Ta nägi ära vandenõu üldised kontuurid ja tabas ühtlasi ka selle ninamehed. Äraostmatu otsustas nüüd — esimest korda pärast võitluse algust — neid tõsiselt hoiatada . . .

5. nivoosil (25. detsembril) esines Maximilien Rahvuskonvendis kõnega, mis sundis mõlemaid fraktsioone katkestama omavahelised tülitsemised ning tähelepanelikuks muutuma.

Robespierre kõneles revolutsioonilise valitsuse printsiipidest.

Põhilisest erinevusest konstitutsioonilise ja revolutsioonilise režiimi ning sõjaseisukorra ja rahuolukorra vahel oskas Maximilien teha järelduse, mis õigustas terrori vajadust. Robespierre'i ettekanne oli otsene vastus «Vanale Kordeljeele», sõnastatuna tollesse loogilisse vormi, mis alati puudus Desmoulins'i vaimusünnitistes. Rõhutades üleelatavate sündmuste tõsidust ning ühiskonda huvitavate ideede muutumatust, hoiatas ette-

kanne ühteaegu vihjamisi ka mõlemat fraktsiooni kui rühmi, kes esindavad vastandlikke äärmusi: «... moderantismi, mis suhtub mõõdukusse niisamuti kui jõuetus kasinusse, ja ekstsesside taotlust, mis sarnaneb energiaga niisama vähe kui vesitõbise lihavus tervisega».

Järgmisel päeval loobus Äraostmatu «Õigluse Komitee» loomise ideest. Konvendi istungil 6. nivoosil (26. detsembril) võeti Barère'i ja Billaud-Varenne'i ettekannete põhjal vastu resolutsioon selle komitee likvideerimise kohta. Ühteaegu eemaldati Chabot' ja teiste vandenõulaste süüasja uurivast komisjonist paljastatud Fabre d'Eglantine.

Päev möödus päeva järel. Vabariiklik kalender ei suutnud kaotada uusaastameeleolusid: 1793. aasta detsember oli lõpule jõudmas. Peaaegu kaks nädalat olid võitlevad pooled vaikinud enne uut, otsustavat heitlust. Kuid 18. nivoosil (7. jaanuaril) alustas jakobiinide kohtukoda uuesti oma sessiooni. Välja olid kutsutud Bourdon, Fabre d'Eglantine, Desmoulins ja Philippeaux, väljakutset korrati kolm korda, kuid vastust ei järgnenud. Süüalused ei ilmunud kohale.

«Kuna isikud, kes alustasid võitlust, hoiduvad lahingust kõrvale,» lausus Robespierre, «siis andku klubi nad avaliku arvamuse meelevalda, kes teeb nende kohta otsuse.»

Äkki ilmus tribüünile Camille. Ta oli äärmiselt erutatud ja kõneles väriseva häälega.

«Kuulge!» hüüdis ta. «Tõtt öelda ma lihtsalt ei tea, mis on minuga juhtunud. Igast küljest süüdistatakse mind, minu kohta aetakse laimujuttu. Philippeaux' suhtes tunnistan avameelselt, et uskusin puhtsüdamlikult sellesse, mis ta mulle teatas... Millesse siis uskuda? Millel peatuma jääda? Mu pea lihtsalt ei jaga...»

Kuid selle segase vadistamise järel lisas Camille, et ta annab oma ajalehe veergudel vastuse mistahes süüdistustele.

Uuesti tõusis püsti Robespierre. Ta otsustas nüüd oma koolivenda karmilt noomida, kuid selle siiski veel kord päästa. Heitnud nalja tema liigse kummardamise üle Philippeaux' ees ning minnes seejärel üle «Vana Kor-

deljee» küsimuse juurde, resümeeris Maximilien oma järeldused mõnes lauses:

«Desmoulins ei ole ära teeninud toda valjust, mille kohaldamist mõned isikud nõuavad; ma kaldun isegi arvama, et vabaduse huvides on kahjulik karistada teda niisama karmilt nagu tõelisi kurjategijaid ... Ma nõustun, et Camille Desmoulins'i tuleb suhtuda kui tuulepäisesse lapsesse, kellel on häid eeldusi, kuid keda halvad kaaslased on eksiteele viinud. Nõudkem, et ta tõendaks oma kahetsust, jättes maha kaaslased, kes teda õigelt teelt kõrvale ahvatlesid ... Karmilt tuleb suhtuda tema ajalehesse, mida isegi Brissot' ise ei oleks julgenud heaks kiita ning teda ennast söandanud meie keskele jätta ... Ma lõpetan nõudmisega, et me suhtuksime tema ajalehenumbritesse niisamuti nagu aristokraatidesse, kes seda lehte ostavad; väljendagem oma põlgust, mis nad on ära teeninud kõige selle halvaga, mida nad sisaldavad; teen Konvendile ettepaneku nad keset saali ära põletada.»

Robespierre'i kõne, mida korduvalt katkestasid naerupahvatused, võeti üldise heakskiiduga vastu.

Kuid «peo peasüüdlane» ei soovinud talle heidetud päästerõngast kinni haarata. Solvunud Robespierre'i ettepanekust, vastas ta meelekibedusega:

«Robespierre tahtis mulle avaldada sõbralikku laitust; ka mina olen valmis vastama sõpruse vaimus. Robespierre ütles, et minu ajalehed tuleb ära põletada. Väga hästi öeldud! Kuid ma vastan Rousseau' sõnadega: «Ära põletada ei tähenda veel vastata!»»

Säärane vastus ärritas Maximilieni hingepõhjani. Tasakaalutu poisijõmpsikas ei taha millestki aru saada ja pureb talle ulatatud kätt! Tubli, las süüdistab siis iseennast.

«Kui nõnda,» pareerib Robespierre, «siis võtan oma ettepaneku tagasi. Kuid tea, Camille, et kui sa ei oleks Camille, siis ei suhtuks ma sinusse sellise heatahtlikkusega. Hea küll, ma ei hakka nõudma Desmoulins'i ajalehtede põletamist, kuid siis andku ta nende eest vastust. Saagu talle osaks häbi, kui ta seda nii väga tahab!... Võib-olla pole ta hoopiski lihtsalt eksiteele sattunud; kui tema kavatsused oleksid olnud puhtad, kui ta oleks need artiklid kirjutanud lihtsameelsusest, siis poleks ta

neid nii kaua suutnud kaitsta, kui juba kord patrioodid neid hukka mõistavad, kontrrevolutsionäärid aga õhinal ära ostavad. Tema vaprus näitab, et Desmoulins on tööriist kuritegeliku kliki käes, kes kasutas tema sulge selleks, et levitada oma mürki. Ma ei oleks hakanud avaldama kõiki neid tõdesid, kui Desmoulins poleks ilmutanud sellist kangekaelsust, nüüd aga tuleb ta korrale kutsuda. Niisiis ma nõuan, et Camille Desmoulins'i ajalehe numbrid loetaks ette selle klubi tribüünilt.»

Camille, kes oli vahepeal julgust saanud, hakkas jälle tõsiselt hirmu tundma.

«Kuid, Robespierre, ma ei saa sinust aru,» rääkis ta kiiruga, «kuidas võid sa öelda, et minu ajalehte loevad üksnes aristokraadid? «Vana Kordeljeed» lugesid Konvent ja «Mägi». Tähendab, Rahvuskonvent ja «Mägi» koosnevad ainuüksi aristokraatidest? Sa mõistad mind siin hukka, kuid kas ma ei käinud sinu pool? Kas ma ei lugenud sulle oma ajalehte ette, anudes sõpruse nimel, et abistaksid mind nõuannetega ning näitaksid mulle kätte tee, mida mööda mul tuleks käia?»

«Sa ei näidanud mulle kõiki numbreid,» vastas Maximilien jahedalt. «Ma nägin vaid üht või kaht. Kuna ma ei ole tülinorija, siis ei tahtnud ma järgmisi numbreid enam lugeda: oleks hakatud rääkima, et mina olen nende autor.»

Selle peale polnud Desmoulins'il midagi vastu väita ning ta vaikis. Nüüd võttis sõna Danton. Olukord tuli kuidagi päästa. Pöördudes Camille'i, Robespierre'i ja teiste juuresolijate poole, ütles ta:

«Camille'il ei maksa heituda karmist õppetunnist, mille Robespierre talle äsja sõpruse nimel andis. Kodanikud, juhtigu teie otsuseid alati õiglus ja külm veri. Mõistes kohut Camille'i üle, toimige ettevaatlikult, et mitte anda hukatuslikku lööki trükivabadusele.»

Seejärel asuti lugema «Vana Kordeljee» neljandat numbrit.

Ööl vastu 19. nivoosi ei maganud Robespierre hetkegi. Ta tegi kokkuvõtteid. Järgmisel päeval otsustas ta tutvustada jakobiine vandenõu olemusega. On aeg maskid maha kiskuda! Aitab ääri-veeri mööda ringikäimisest! Teadku jakobiinid, mille vastu ja kellega neil on vaja

võidelda. Homme paljastab ta Fabre d'Eglantine'i. Aga Danton? Ei, sellega tuleb veel oodata . . . Tema tund pole veel tulnud. Las tema ümber tekib tühjus, siis on ta jõuetu.

Järgmisel päeval loeti ette «Vana Kordeljee» kolmas number. Sõna võttis Robespierre.

«On asjatu lugemist jätkata,» ütles ta. «Arvamus Camille Desmoulins'i kohta peaks teil kõigil juba välja kujunenud olema. Te näete nüüd, et tema töödes on kõige revolutsioonilisemad põhimõtted segi aetud kõige hukatuslikuma kokkuleplusega . . . Desmoulins pakub oma ajalehes tõe ja pettuse, poliitilise kirjaoskuse ja ilmsete mõttetuste, kainete veendumuste ning ainuüksi temale omaste meeletute unelmate-kimääride veidrat segu. Seepärast pole tähtis mitte see, kas jakobiinid heidavad Camille'i välja või jätavad ta enda hulka edasi: ei ole siin ju jutt ainult ühest inimesest; märksa tähtsam on see, et pääseks võidule vabadus ning selguks tõde. Kogu selles vaidluses pöörati rohkem tähelepanu üksikisikutele kui kogu ühiskonna huvidele. Ma ei taha kellegagi tüli norida. Minu arvates on Hébert'i ja Camille'i seisukohad ühtviisi väärad . . .»

Robespierre vaikib ja seisab mõni aeg liikumatult, silmad kinni. Seejärel jätkab ta oma kõnet vaikse ja rahuliku häälega, mis paneb paljud juuresviibijad hirmust tarduma:

«Kõige hirmsam on see, et kõigis praegu peetavates vaidlustes hakkab üha selgemat kuju omandama piiri tagant sirutuv käsi . . . Võõramaine klikk inspireerib kaht rühmitust, kes teesklevad, et peavad omavahel võitlust . . . Neil kahel rühmal on küllalt peamehi ja nende lippude alla koguneb palju ausaid inimesi, kes vastavalt oma iseloomule liituvad ühe või teisega neist rühmadest.»

Sel ajal kui Robespierre kõneleb, hakkab keegi närviliselt nihelema. Fabre d'Eglantine tõuseb oma kohalt püsti. Märganud tema tõusmist, soovitab Robespierre kokkutulnutel paluda Fabre'it paigale jääda. Fabre aga suundub tribüüni poole.

Seda nähes teatab Robespierre üleoleva ilmega:

«Kuigi Fabre d'Eglantine on juba valmis kõnelema,

ei ole mina veel lõpetanud. Ma palun teda pisut oodata . . .» Ja ta jätkab mõlema mainitud vandenõulaste rühmituse detailset kirjeldamist.

«Tõe eest võitlejad,» lõpetab oraator, «meie kohus on tuua rahva ette kõik nende intrigaanide salasepitsused ning juhtida tema tähelepanu sulidele, kes püüavad teda petta. Ma kinnitan tõelistele montanjaaridele, et võit on neil käes ja et tuleb kahjutuks teha vaid mõned maod. Ärgem mõtelgem üksikisikutele, vaid kogu kodumaale!»

Oraator peatub hetkeks ja annab siis löögi, mida ei oodanud ükski saalis viibija.

«Ma kutsun koosolijaid üles arutama ainult peaküsimust, mis puudutab vandenõu, ning lõpetama vaidlused Camille Desmoulins'i ajalehe üle!» Robespierre silmitseb teraselt oma kohal nihelevat ja järjekorda ootavat Fabre'i. «Ja nüüd andku seletust inimene, kes seisab alati, lornjett käes, ja kes nii hästi oskab laval kujutada intrigaane; vaatame, kas ta suudab end sellest loost välja keerutada.»

Löök oli ootamatu ja välkkiire. Fabre astus algul mõne sammu tagasi, seejärel aga, olles kaotanud korraga oma tavalise enesekindluse, liikus vaevaliselt tribüüni poole.

«Robespierre'i kõnest,» kogeleb ta, «sain ma aru vaid seda, et eksisteerib partei, mis on jagunenud kaheks osaks: ultrarevolutsionäärid ja mõõdukad. Olen valmis kõigele vastama, kui ta oma süüdistusi täpsustab: ma ei räägi midagi, kuni pole teada saanud, mida tuleb seletada . . .»

Ta pomiseb veel midagi segast, kuid teda ei kuulata enam. Kostab kõlav hüüe: «Giljotiini alla!» Robespierre'i järel lahkuvad jakobiinid klubist ja kõneleja jääb peagi üksinda tühja saali.

24. nivoosil (13. jaanuaril) arreteeriti Ühiskondliku Julgeoleku Komitee organite poolt Konvendi liige, dramaturg ja vabariikliku kalendri autor Fabre d'Eglantine ning paigutati Luxembourg'i vanglasse. «Haletsejaid» haaras kabuhirm. Kui Danton tegi järgmisel päeval katset oma sõbra kaitseks välja astuda, katkestas Billaud-Varenne teda karmilt sõnadega:

«Häda sellele, kes istus Fabre'i kõrval!»

Hebertistid võidutsesid. Kuid nende võidurõõm oli enneaegne. Nähtamatu kett aheldas neid «haletsejate» külge. See oli välismaise vandenõu kett, mille olemasolus Robespierre nüüd enam ei kahelnud. Selle .keti mõlemad otsad kiskusid ühtviisi oma ohvreid tapalavale. Jakobiinide kohus, nagu Robespierre ette nägi, oli vaid avamänguks teisele kohtule — Revolutsioonilisele Tribunalile.

Viies peatükk

PURUSTAV LÖÖK

17. plüvioosil (5. veebruaril) esines Maximilien Robespierre Rahvuskonvendis pika kõnega. See kõne üldistas revolutsiooni viimaste kuude kogemusi ning pidi kindlaks määrama tema edasise suuna. Kõne oli pühendatud riikliku moraali printsiipidele.

«On aeg selgelt kavandada meie revolutsiooni eesmärk,» sõnas Robespierre, «ning fikseerida piir, milleni me peame välja jõudma.

Milles seisab eesmärk, mida me taotleme? See on vabaduse ja võrdsuse rahulik nautimine.

Jätku Prantsusmaa, mis oli kunagi suurriik orjastatud riikide hulgas, varju kõik kunagi eksisteerinud vabad rahvad ning muutugu eeskujuks natsioonidele, ähvardavaks hirmuks türannidele, lohutuseks rõhututele ning kogu maailma kaunimaks aardeks. Valanud oma verd meie ürituse eest, näeme võib-olla veel ülemaailmse õnne esimest koidukiirt... Need on meie püüded ja see on meie eesmärk...

Kuid selleks et eesmärk teostuks, on vajalik v o o r u s. Mis on siis voorus? See on armastus isamaa ja tema seaduste vastu, hoolitsus võrdsuse ja vabariigi kindlustamise eest. Voorus eeldab ühiskonna moraali kõrget taset: kõik kõlvatu osutub poliitiliselt kõlbmatuks, järelikult kontrrevolutsiooniliseks.»

Rõhutades seda, et voorus peab valitsema nii rahva hulgas kui ka valitsuses, jõuab Robespierre järeldusele, et viimane on kohustatud usaldama rahvast ning olema enese suhtes range.

Kuid kaasaegsetes tingimustes on voorus lahutamatu terrorist.

«Kui rahu ajal on rahvaesinduse toeks voorus, siis revolutsiooni ajal on tema toeks niihästi voorus kui ka terror: voorus seepärast, et ilma temata võib terror muutuda hukatuslikuks; terror seepärast, et ilma temata on voorus jõuetu. Terror pole midagi muud kui kiire, karm ning vääramatu õiglus; järelikult on ta sellesama vooruse väljendus; ta ei kujuta enesest erilist printsiipi, vaid tuleneb pigemini demokraatia printsiibist ja kodumaa kasutab seda äärmise vajaduse puhul.»

Raudse loogikaga vastab Robespierre neile, kes tungivad kallale terrorile, ühtedele, kes peavad seda kokkusobimatuks vabaduse ideega, teistele, kes nõuavad halastust.

Ja nüüd jõuab ta peaprobleemi juurde. Ta arendab edasi teesi, mille ta esmakordselt esitas 19. nivoosil Jakobiinide Klubis.

«Rahva sisemised vaenlased on jagunenud kahte parteisse ja muutunud otsekui ühe ja sellesama armee kaheks väesalgaks. Nad liiguvad eri teid pidi ja kannavad erinevaid lippe, kuid nende eesmärk on üks ja seesama. Selleks eesmärgiks on rahvavõimu purustamine, Konvendi hävitamine ja järelikult türannia võiduleupitamine. Üks nendest kildkondadest tõukab meid nõrkuste teele, teine aga igasugustele äärmustele; üks tahab vabadust muuta bakhandiks, teine aga lõbunaiseks.

... Mis vahe on «pööraste» ja nende vahel, keda te nimetate «mõõdukateks»? Need on ühe ja sellesama vandenõu teenrid, kes teevad näo, nagu oleksid nad omavahel tülli läinud, selleks et oma kuritegusid paremini teie eest varjata. Mõistke nende üle kohut mitte erinevuse järgi nende kõnedes, vaid nende eesmärkide identsuse järgi ...»

See kõne tõmbas kõigele kriipsu alla. Ta ei jätnud kahtlust selles, et otsus on langetatud. Vandenõu olemasolu on silmanähtav, vandenõulased ise teada, isikuid ei ole küll nimetatud, kuid nende saatus on juba ette otsustatud. Kes ei ole poliitiliselt puhas, kelle teod ja mõtted on ebamoraalsed, peab langema. Revolutsioon võib oma ülesanded täita ainult siis, kui ta hävitab need,

kes on kõlvatud; nõrkadele ja ebavooruslikele ei ole kohta tulevases vabaduse ja võrdsuse riigis.

Selle kõne kohutav jõud, samuti kogu Robespierre'i mõtteviisi iseärasus seisis selles, et ta oskas teesidest, mis näisid esimesel pilgul abstraktsetena, teha rangelt praktilisi järeldusi. Udune vormel «voorus» muutus tema suus täiesti täpseks ja konkreetseks mõisteks, millest tulenesid niisama konkreetsed järeldused. Nüüd teadsid niihästi need, kes nõudsid terrori kaotamist, kui ka need, kes tahtsid kõiki eluraskusi eranditult «püha giljotiini» abil lahendada, mis neid ees ootas. Senikaua kui Robespierre ei olnud kindel, senikaua kui ta ei olnud endale loonud täiesti selget pilti, võis ta veel kahevahel olla. Kuid niipea, kui ta oli formuleerinud selle, mis rõhus tema hinge, kui tema kahtlused olid saanud selgeteks mõisteteks ja definitsioonideks, oli kõigel lõpp. Nüüd ei võinud hukkumisele määratud, olgu nad minevikus olnud isegi tema sõbrad, loota tema kaastundele. Põhimõtted olid Äraostmatu silmis isiksusest kõrgemal, isiksusel aga oli väärtust ja eluõigust üksnes siis, kui ta oli printsiipidega vastavuses.

Valitsuse komiteed tegutsesid energiliselt ja resoluutselt. Uued vandenõulased toimetati oma varem arreteeritud mõttekaaslaste juurde. Välismaised pankurid, nende agendid ja soosijad, hoolimata nende kõrgest sotsiaalsest seisundist, käisid kõik üht ja sedasama sissetallatud teed mööda. Uuesti arreteeriti Proli ja Desfieux. Nende saatust jagas Pereira. Hiljem vahistati Hérault de Séchelles. Kosmopoliit Cloots, keda Robespierre materdas detsembri algul, heideti välja Jakobiinide Klubist ning Konvendi koosseisust ja võeti seejärel vahi alla. Chabot, kes istus Luxembourg'i vangla üksikkongis, jälgis neid sündmusi ärevuse ja meeleheitega. Ta külvas Robespierre'i kirjadega üle, saates neid iga päev, vahel aga isegi kaks korda päevas, tuletades meelde, et temale kui vandenõu paljastajale lubati ju armu anda. Ta kinnitas vandega oma armastust ja ustavust revolutsioonile, needis maa põhja teda petnud välismaalased ja kolleegid, avaldas valmisolekut lasta ennast lahutada naisest, anus Robespierre'i, et too võtaks ta oma kaitse alla ega laseks tal hukkuda. Paljastatud aferisti kirjadele ei tul-

nud vastust. Äraostmatu jaoks ei eksisteerinud enam Chabot'd ega teisi viimaste kuude jooksul arreteeritud isikuid. Tal olid käsil teised asjad.

Äraostmatu ja tema mõttekaaslased teadsid väga hästi, et neid võimu juurde kutsunud rahvas toetab neid vaid sel juhul, kui nad täidavad rahva kõige erinevamate kihtide programmi. Muide, linna- ja külakehvistu olid siiani revolutsioonilt üsna vähe saanud. Kas viimati just sellepärast ei olnudki nii populaarsed hebertistid, kes vaatamata oma programmi demagoogilisele iseloomule kajastasid siiski mingil määral kehvistu meeleolusid? Selleks et kõigutada Hébert'i ja tema sõprade jalgealust, selleks et näidata kogu rahvale, et revolutsiooniline valitsus asub õigel teel, oli tarvis mitte ainult hävitada «haletsejaid» ning giljotineerida välismaalasi, vaid esmajärjekorras oli vaja anda vaesuses elavale sankülotile leiba ja maad. Siis näeb rahvas ise, kehvemad kihid kaasa arvatud, kes on tema sõbrad, kes vaenlased. Robespierre, Saint-Just ja Couthon, kes juba 1793. aasta septembris olid asunud pahempoolsete jakobiinide poolt soovitatud teele, valmistusid nüüd edasi liikuma.

Selle tulemusena ilmusid vantoosi dekreedid.

8. vantoosil (26. veebruaril) tõusis Konvendi tribüünile Saint-Just. Ta kõneles Ühiskondliku Päästekomitee nimel. Tema kõne, mis oli pühendatud revolutsioonilise diktatuuri edasisele kindlustamisele ja kõigi tema vaenlaste hävitamisele, meenutas paljus Robespierre'i 17. plüvioosil peetud kõnet: mõlemad kõned olid innustatud ühesugustest mõtetest ja meeleoludest. Materdanud «haletsejaid» ja «ultrarevolutsionääre», läks Saint-Just isegi Robespierre'ist kaugemale. Ta visandas konkreetse programmi revolutsiooni arendamiseks ja süvendamiseks. Valitsuse komiteesid, s. o. Ühiskondliku Julgeoleku Komiteed ning Ühiskondlikku Päästekomiteed kohustati läbi vaatama kõigi poliitiliste vangide toimikud, kes olid arreteeritud pärast 1789. aasta 1. maid, et teha kindlaks, kes neist tuleb vabastada ja kes revolutsiooni vaenlasena süüdi mõista. Viimase kategooria isikute varandus tuli sedamaid konfiskeerida.

See varandus kuulus t a s u t a üleandmisele varatuile patriootidele, vastavalt Ühiskondlikus Päästekomitees koostatud nimestikule. Seega oli dekreetide eesmärgiks kehvemate kihtide elulised vajadused rahvavaenlaste arvel kiiresti rahuldada.

Sankülottide massid võtsid uued seadused rõõmuga vastu. Võidutsesid ka pahempoolsed jakobiinid, kelle programmi teostas Saint-Just.

Teisiti reageerisid vantoosi dekreetidele hebertistid. Hébert ja tema sõbrad ei varjanud oma ärritust. Dekreedid, mis kallutasid kehvistu sümpaatia Robespierre'i ja Saint-Justi poole, olid neile nagu kõrile asetatud nuga: just seda sümpaatiat nad arvestasidki revolutsioonilise valitsuse vastu võitlust pidades! Nüüd näis, et pind nende jalge alt hakkab kaduma. Oli vaja tegutseda ja viivitamatult!

Noil päevil kui Saint-Just proklameeris Konvendi tribüünilt revolutsiooni süvendamist, hebertistid aga revanšiks jõudu kogusid, olid Robespierre ja Couthon ajutiselt rivist väljas: mõlemad olid haigestunud.

Maximilien lamas oma spartalikus voodis ja vaatas aknast välja. Teda piinas palavik. Haigus oli ootamatult ligi hiilinud, just hetkel, kui tema kohalolek Konvendis ja Jakobiinide Klubis oli vajalik. Kas pole see saatuse pilge? Tema lamab siin abituna, eluvaim vaevalt sees, teda tohterdatakse igasuguste rohtudega ja mähitakse kompressidesse, kuid seal otsustub võib-olla kogu tema elutöö saatus. Vandenõulased on küll sisse piiratud, kuid kas nad ehk ei purusta neid piirava ahela? Kas tuleb Saint-Just vaenlasega mees mehe vastu toime, kas suudab ta survele abiväe tulekuni vastu pidada? Robespierre'ile ei olnud saladus, et opositsioon on olemas ka valitsuses eneses. Tõsi küll, see opositsioon varjas end veel. Kuid kes võib teada, mida toob homme? Žirondiinid süüdistasid teda kunagi türannia taotlemises; kas ei hüüta teda juba nüüd tagaselja türanniks?

Jah . . . On möödunud hulk aega, kuid vaen on püsima jäänud. See on küll peitu pugenud, seda looritab silmakirjalikkus, kuid see ei ole sellepärast sugugi väiksemaks jäänud. Äraostmatu meenutab, kui palju temal, algajal advokaadil tuli varjases nooruses kannatada oma

vanemate kolleegide pahatahtlikkuse all üksnes sellepärast, et ta neist erines, et ta armastas rahvast. Rahvast!... Rahvas jääb ka praegu tema ainukeseks lohutuseks. Ainult rahvas ei silmakirjatse, ainult rahvas usaldab ja armastab teda. Ka nüüd käib nii palju lihtsaid inimesi teda vaatamas, pärimas tema tervise järele, avaldamas talle oma hoolitsust ja tähelepanu ning soovimas talle uut jõudu... Kas saab kõige selle vastu ükskõikseks jääda?...

Maximilieni pilk püüab akna taga sinendavas hämaruses üles leida püha Jacobi kloostrikiriku torni tippu. Ei, see ei paista siia. Oo, kuidas ta oleks tahtnud teada, mis toimub seal, selle torni tipu all! Võib-olla on jakobiinidel käimas lahing, heitlus elu ja surma peale!...

Palavik saab haigest võitu. Mõtted lähevad segi, punased sõõrid keerlevad silmade ees, seejärel vajub äkki kõik mingisse süngesse hõõguvasse sügavikku...

Torm puhkes tõepoolest, kuid mitte Jakobiinide, vaid Kordeljeede Klubis.

Juba ammu ei olnud klubis nähtud niisugust rahvatungi kui täna, 14. vantoosil. Näis, et oodatakse midagi erakorralist. Hebertistide liidrid püüdsid lihtliikmete ootusi mitte petta.

Istung algas Marat' mälestusele pühendatud uue ajalehe «Rahva Sõber» programmi teatavakstegemisega. Seepeale toimetati kohale must kate. Milleks? Sellega otsustati katta Õiguste deklaratsioon. See kate jääb püsima nii kaua, kuni rahvas pole hävitanud «haletsejate» klikki ning saavutanud oma õiguste taastamist.

Tribüünile tõuseb Vincent. Ta materdab «haletsejaid». Ta konstateerib täielikku identsust nende liidrite vaadetes, ta ütleb, et nende vandenõu on palju ohtlikum kui Brissot' oma. Ainult «püha giljotiin» võib päästa olukorra ja ära hoida vabaduse hukkumise!

Seejärel astub kõnetooli oma hirmutegude poolest kuulsaks saanud Carrier, Nantes'i asevalitseja. Välkuvail silmil paljastab ta neid, kes tahavad lammutada kõik giljotiinid üksnes sellepärast, et kardavad ise selle alla sattuda.

«Ülestõus,» karjub ta, «püha ülestõus, see on tarvis vastu seada kurjategijaile!»

Ülestõus? . . . Paljud vahetavad pilke. Kuid kelle vastu siis? Kelle vastu siis mässu alustada, kui mitte valitsuse vastu? Tähendab, «haletsejate» teotamine pole muud kui ettekääne selleks, et alustada rünnakut Robespierre'i vastu! Hébert, kes Carrier' järel kõnetooli astub, tõttab kahtlusi hajutama.

«Kõige ohtlikumad,» kinnitab ta, «pole mitte vargad ja kelmid, vaid auahned inimesed. Mida suurema võimu nad on haaranud, seda täitmatumaks nad muutuvad; nende eesmärgiks on ainuisikuline ülemvõim!»

Vihje on täiesti läbipaistev: kellest võib siin juttu olla peale Robespierre'i? Ikka enam häält tõstes jätkab kõneleja:

«Ma nimetan teile inimesi, kes sulgesid rahvaühingutes patriootidel suu . . .»

Kuid ta ei nimeta kedagi. Rusuv vaikus kestab mõned sekundid. Raev võitleb hirmuga. Lõpuks, saanud enesekindluse tagasi, kõneleb ta rahulikumalt, nagu püüdes ennast juuresolijate ees õigustada:

«Juba kaks kuud püüan ma end talitseda, kuid enam ei suuda minu süda välja kannatada. Ma tean, mida nad kavatsevad, kuid ma leian kaitsjaid!»

«Jaa, jaa,» kostavad mõned hääled, «me kaitseme sind! Ära karda midagi, isa Duchesne, räägi kõik südame pealt ära! Me muutume ise isadeks Duchesne'ideks ja anname löögi! Kõnele, me toetame sind!»

Kuid ei lubatud toetust ega truudusevänded suuda sundida neid kõverdatud ja värisevaid huuli tooma kuuldavale inimese nime, mida kõik ootavad ning kuulda kardavad. Ei, tal ei jätku selleks jõudu. Ta on võimeline enesest välja pigistama vaid pehmendava fraasi, mis kõlab pigemini vabandusena. Ta kõneleb «. . . inimesest, kes on tõenäoliselt eksiteele sattunud», ning jääb kohmetult vait. Seejärel, kuid juba ilma vaimustuseta, selgesti mõistes, et mehisuse puudumisega hävitas ta algul tekkinud hoo, meenutab Hébert, et too inimene kaitses Desmoulins'i. Mingit tõsisemat süüdistust ta oma segaduses ei suuda enam leida.

Kuid Hébert lõpetab oma kõne samasuguse üleskutsega nagu Carrier'gi:

. . . Ülestõus! Jah, nimelt ülestõus! Kordeljeed annavad esimestena signaali, mis peab kukutama kõik rõhujad!

See kõne, samuti nagu eelmisedki, võetakse vastu kiiduavaldustega. Kuid paras moment on kasutamata jäänud. Entusiasm on kustunud. Kõigile on selge, et kui tema, nende juht, nende tunnustatud liider, lõi araks ja ei suutnud i s e g i n i m e nimetada, millele siis veel loota?

Tähelepanelikult auditooriumi jälginud Vincent märkab saalis pettunud nägusid ning ekslevaid silmi. Ehmusid! Või viibivad siin võib-olla spioonid? Selleks et «kiskuda intrigaanidelt maskid maha», teeb ta ringkäigu, nõudes liikmekaartide ettenäitamist. Asjatu ettevõte! Kas pole niigi juba näha, et kõik on kadunud, ilma et oleks saanud alata?

Hebertistide lootused rahvamasside toetusele olid asjatud. Pariis jäi ükskõikseks. Meeleheites püüdsid liidrid kaasa tõmmata Kommuuni. Nad ilmusid munitsipaliteeti teatega, et nad on võitluseks valmis ning hoiavad Õiguste deklaratsiooni kaetuna senikaua, kuni ei ole hävitatud rahva vaenlased. Kuid Chaumette, kes esindas pahempoolsete jakobiinide — Kommuuni liikmete arvamust ja meeleolu, mitte ainult ei loobunud ühinemast ülestõusuga, vaid mõistis hebertistide avantüüri hukka. Ei toetanud neid ka sektsioonid. Kõik varises kokku. Oli vaja kiiresti puhuda taganemissignaali.

Samal ajal valmistus Ühiskondlik Päästekomitee vandenõualastele surmahoopi andma. Komitee liige Collot d'Herbois oli ärritatud meeleolus. Kõik teadsid, et ta pooldab hebertiste. Kuid mida saigi teha Collot? Üks pääsuke ei too veel kevadet. Hebertistidega ühel nõul tegutseda tähendab ennast hukutada. Ennast hävitada ta aga ei tahtnud. Mis parata, kui ei osatud asju nagu kord ja kohus ajada, las vastutavad nüüd oma tegude eest ise; temal, Collot'l, jääb vaid üle oma käed puhtaks pesta. Ja surunud kramplikult kokku rusikad, hoides tahtepingutusega tagasi oma tulist temperamenti, alistub Collot. Vähe sellest, ta on isegi nõus jakobiinide deputatsiooni eesotsas karistajana Kordeljeede Klubisse minema.

Kordeljeed võtavad deputatsiooni vennalikult vastu. Collot tõuseb tribüünile tormiliste kiiduavalduste saatel.

«Las too, kes asetas Õiguste deklaratsioonile katte,» lausub Collot, «nimetab meile türanni nime!»

Ta selgitab, et käesolev aeg on oma põhiolemuselt täiesti erinev 1793. aasta 31. mai — 2. juuni päevadest. Tookord oli ülestõus vajalik seepärast, et «Mägi» oli alla surutud; nüüd aga kaitseb Rahvuskonvent tervikuna rahva huve. Seejuures külvatakse lahkhelisid ajal, kui käib sõda, kui Inglise peaminister Pitt ennustab prantslastele valitsusevastast ülestõusu!

Hirmust vabisev Hébert püüab selgeks teha, et kõneldes ülestõusust, olevat ta selle all mõelnud vaid tihedamat ühendust montanjaaride, jakobiinide ja kõigi tublide patriootidega. Carrier kinnitas samuti, et ajalehed on kõik pahupidi pööranud ja valesti edasi andnud, et juttu oli vaid t i n g l i k u s t ülestõusust. Ent keda suutsid taolised fraasid veenda?

Kordeljeed hakkavad oma hiljutistele liidritele selga pöörama. Hüüete saatel «Elagu vabariik!» embavad nad jakobiine. Õiguste deklaratsiooni varjanud kate kistakse maha ja rebitakse tükkideks; tükid antakse üle Collot'le, kes peab seda trofeed Jakobiinide Klubis näitama.

Alanduse häbi ei suuda hukkumisest päästa. 23. vantoosil (13. märtsil) esineb süüdistuskõnega Saint-Just, iga tema sõna kõlab metalselt.

«Süüdlaste tabamiseks on abinõud tarvitusele võetud,» lausub oraator. «Nad on täiesti isoleeritud.»

Ööl vastu 24. vantoosi arreteeriti Hébert, Ronsin, Vincent, Momoro ja teised. Carrier'le heideti esialgu armu, ja seda tehti ainult sellepärast, et tema Nantes'is toimepandud hukkamiste juurdlus pidanuks paratamatult üles tõstma ka Lyoni massiliste hukkamiste küsimuse. See oleks puudutanud Collot d'Herbois'd, Collot'd aga diskrediteerida ei tahetud: Komitee liikmed olid sunnitud teatud vastastikuste kompromisside alusel kokku leppima.

Maximilieni tervis hakkas paranema. Ta oli juba voodist tõusnud ja istus pikemat aega oma töölaua taga, hingates avatud akna all sisse värsket kevadõhku. Mõnikord tegi ta Eléonore'i saatel jalutuskäike, tundes rõõmu lõbusatest päikesekiirtest. Lähenes žerminaal — idanemise kuu, looduse järkjärgulise tärkamise ning kevadmahlade liikumahakkamise aeg.

Duplay'd püüdsid Robespierre'i väliste erutuste eest kaitsta, kuid võta näpust! Kas võis temasugune mees niisugusel ajal jääda isoleerituks ja rahulikuks? Saint-Justiga kohtus ta iga päev. Alles nüüd hakkas ta õigesti mõistma ja hindama seda terasest inimest, kelle elutee oli nii tihedalt läbi põimunud tema omaga. Saint-Just oli väsimatu ja vankumatu. Tema arvamused ühtisid Äraostmatu omadega.

24. vantoosil külastas Robespierre esimest korda pärast haigust Jakobiinide Klubi. Teda võeti vastu ovatsiooniga. Kuigi ta oli alles väga nõrk, võttis ta siiski sõna. Mis oli tema mure ja tähelepanu objektiks? Ta kartis, kas hebertiste materdades ei puudutata viimaks ka paljusid liiga ägestunud, kuid siiraid patrioote.

«Kui inimene,» ütles ta, «on alati käitunud mehiselt ja omakasupüüdmatult, siis nõuan ma veenvaid asitõendeid, enne kui usun, et ta on reetur . . . Oleks suurim eksitus ja oht mässida tõelisi patrioote vandenõulaste afääri.»

Kui õilsalt ja targalt oli see öeldud! Kui palju õnnetusi ja hädasid oleksid võib-olla võinud vältida demokraatiajõud, kui Robespierre oleks neid sõnu hiljem meeles pidanud!

1. žerminaalil (21. märtsil) algas hebertistide kohtuprotsess. See oli tüüpiline poliitiline protsess ja juba algusest peale oli nii hästi prokrörile, vandekohtunikele kui ka kohtu eesistujale kõik selge, alates eeldustest ning lõpetades järelduste ja karistusmääradega. Süüpingis oli kokku kakskümmend inimest, kelle hulgas olid Hébert, Ronsin, Vincent, Cloots ja Momoro; lisaks neile kahtlasi välismaalasi, tööstureid ja pankureid — Kock, Pereira, Desfieux, Proli ning nendega seotud kirjanik Dubuisson; peale selle oli veel vastutusele võetud teisejärgulisi ja juhuslikke isikuid. Selleks et lasta

hebertiste paista kõige ebameeldivamas valguses, oli süüdistusakt koostatud nii, et tõsised poliitilised paljastused segunesid süüdistustega pisivarguses, argipäevaste sulitempudega jms. Eriti puudutas see Hébert'i, keda muuseas süüdistati... särkide, kraede ja madratsite omastamises, mida keegi naine oli talle ta vaesusepäevadel kasutada andnud.

Vincent. Ronsin ja Momoro käitusid uhkelt ja julgelt. Hébert ise oli rõhutud meeleolus. Ta näis roidununa ja vananenuna. Agent, kes kogus andmeid Revolutsioonilise Tribunali saalis tunglevate pealtvaatajate kõneluste kohta, teatab järgmist:

«Räägitakse, et Hébert väljendab end oma tugitoolis istudes vaid sõnadega «jah» ja «ei», just nagu mõni Briti parlamendiliige, ning et ta sarnaneb pigemini tobuga kui targa inimesega. Kontrast teda nüüd rõhuva põlguse ja peaaegu üldise armastuse vahel, mille objektiks ta alles hiljuti oli olnud, häbi selle pärast, et ta on nüüd muutunud üldise pilke objektiks, kuid samuti ka painajalik mure teadmisest, et ta ise on määratud hukkumisele, pärast seda kui oli hukutanud nii palju inimesi — kõigest sellest on küllalt, et halvata teda millegagi, mis sarnaneb juhmusega...»

Tõepoolest, ühiskondlik arvamus oli tervenisti vandenõulaste vastu. Rahvahulk, kes oli kogu protsessi ajal — kolm päeva — piiranud tribunali hoonet, tervitas tormiliselt vandekohtunike otsust ning surmanuhtluse määramist peaaegu kõigile süüalustele.

Hukkamine toimus 4. žerminaalil (24. märtsil) Revolutsiooni väljakul. Rahvas ummistas kõik tänavad, mida mööda sõitsid vangla vankrid. Surmamõistetute aadressil karjutud sajatused sulasid ühte hüüetega «Elagu vabariik!». Kõik hukkamõistetud peale Hébert'i astusid surmale mehiselt vastu.

Hebertistide purustamine ja hukkamine innustas «haletsejaid». Camille avaldas oma tormilist rõõmu, mõnitades longuvajunud «Isa Duchesne'i». Temaga laulsid kooris kaasa Bourdon ja Philippeaux. Tähendab, õigus oli nende poolel! Mitte kunagi ei olnud eksiarvamus niivõrd põhjendamatu. Olid nad unustanud, mida ütles Äraostmatu 19. nivoosil ja kordas kuu aega hil-

jem? Kas võis unustada ilmet, mis peegeldus Saint-Justi näol, kui ta oma vantoosi-ettekandes tegi vihje, mille järel kõikide pead pöördusid Dantoni poole?

«Meie keskel viibib keegi,» oli öelnud Saint-Just, «kes kavatseb oma südames meid taganema sundida ning hävitada meie saavutusi. Ta on rahva viletsuste arvel rasvunud, ta naudib kõiki maiseid hüvesid, solvab rahvast ja sooritab triumfikäiku, haududes mõttes kuritegu...»

Kas ei oleks pidanud seda repliiki kuuldes võpatama paljude südamed, ehkki jutt oli ainult ühest inimesest? Muide, kui Danton ja tema sõbrad oleksidki tahtnud unustada mineviku hirme ning tunda ennast triumfaatoritena, siis Robespierre ei andnud neile selleks mahti. 1. žerminaalil, samal päeval, kui algas hebertistide kohtuprotsess, lausus ta Jakobiinide Klubis sõnad, mis ei jätnud «haletsejatele» lootusi.

«Kui aga homme või isegi täna,» ütles Robespierre, «ei hävi see viimane klikk, siis purustatakse rindel meie väed, teie naised ja lapsed surevad, vabariik laguneb osadeks, Pariisi aga lämmatab nälg. Te langete vaenlaste löökide all ja tulevased põlved saavad tunda türannia rõhumist. Kuid ma kinnitan, et Rahvuskonvent on kindlalt otsustanud päästa rahva ja hävitada kõik tema vabadusele ohtlikud kildkonnad.»

Teravusel, millega Robespierre seadis päevakorda «viimase kliki» probleemi, olid oma tõsised põhjused.

Vastuolud robespjäristide ja dantonistide vahel olid jõudnud haripunkti ning ähvardasid ajada valitsuse täielikku ummikusse. Välispoliitikas viis «mõõdukate» tee kapitulantlikule rahule, sisepoliitikas aga terrori lõpetamisele ja revolutsiooni tõusujoonele piiri panemisele. See tähendas rahva kõigist vere ja materiaalsete ohvrite hinnaga kättevõidetud saavutustest loobumist. Ja seda kontrrevolutsioonilist programmi surusid dantonistid visalt peale just neil päevil, kus lõplik võit näis Robespierre'ile mitte ainult kättesaadavana, vaid juba üsna lähedasena! Neis tingimustes muutus mõlemate fraktsioonide kooseksisteerimine võimatuks. Ja kuivõrd rahvamassidele tugineva Robespierre'i kätesse oli koondunud märksa rohkem jõudu, kui seda oli Dantonil, siis

võis finaal olla vaid üks: Danton ja kõik need, kes tema programmi kaitsesid, kuulusid paratamatult kõrvaldamisele.

Sellele järeldusele jõudsid teistest varem inimesed, kellel oli raudne meelekindlus — Billaud-Varenne ja Saint-Just. Robespierre, kes armastas Desmoulins'i ja mäletas veel liiga hästi Dantoni endisi teeneid, ei suutnud otsekohe karmi otsust vastu võtta. Isegi rünnates «haletsejaid» tervikuna, isegi saates neid hukkamisele, jättis ta enda jaoks lahti võimaluse päästa oma kaks endist sõpra. Kui Billaud-Varenne komitees kõnega esinedes soovitas esmakordselt vahistada Dantoni ja Desmoulins, hüüdis Robespierre kirglikult:

«Tähendab, te tahate hävitada parimaid patrioote?»

Vähehaaval langes siiski kae ka Äraostmatu silmadelt. Uued juurdlused ja materjalid juhtisid teda kõrvalekaldumatult saatuslikule järeldusele. Nähtavasti juba 1794. aasta veebruaris jõudis ta selgele otsusele, et ohvrid on paratamatud. Hebertistide hukkamisele järgnenud sündmused tugevdasid seda otsust.

«Ühiskondlik Päästekomitee organiseerib Konvendis päris korrapärast metsaraiet,» tähendas Desmoulins kibestunult varsti pärast Fabre'i arreteerimist.

Nüüd võttis ta jälle sule kätte. Ta kirjutas «Vana Kordeljee» seitsmenda numbri. Sellel oli iseloomulik pealkiri: «Poolt ja vastu või kahe vana kordeljee jutuajamine». Selles numbris arendas autor äärmuseni oma kallaletunge Ühiskondliku Päästekomitee «ülisuure võimu», revolutsiooniliste komiteede, isiklikult Collot d'Herbois', Barère'i ning lõpuks ka Robespierre'i vastu. Ühiskondliku Julgeoleku Komitee liikmeid nimetas ta «hirmsateks vendadeks», nende agente aga «tänavakorsaarideks». Mis puutub Robespierre'isse, siis ei olnud Camille sarkasmiga tema aadressil sugugi kitsi.

«Kui sa ei märka, mida nõuab aeg, kui sa kõneled mõtlematult, kui sa armastad ennast nähtavale seada, kui sa ei pööra vähematki tähelepanu oma lähedalseisjaile, siis ma loobun sind targaks inimeseks pidamast . . .» nii alustas ajakirjanik oma väljakutset Äraostmatule. Ta võrdles teda Catoga, kes, nõudes vabariikla-

selt rangemat moraali, kui seda lubas tema kaasaeg, aitas sellega just kaasa vabaduse kukutamisele. Ta irvitas tema üle sellepärast, et Robespierre oli vaaginud Inglise konstitutsiooni puudusi; ta heitis talle ette vastuokslikke esinemisi ja liigset sõnadetegemist; Camille püüdis sisuliselt selgeks teha, et Äraostmatu mängib kokku... Briti peaministri Pittiga! Seejuures andis Desmoulins selgesti mõista, et irvitades Robespierre'i üle ja solvates teda poliitiliste torgetega, maksab ta kätte selle eest, et Maximilien, püüdes teda päästa, solvas tema, Camille'i enesearmastust. «... Robespierre, mõned aastad tagasi tõestasid sa Jakobiinide Klubi tribüünil, et sul on tugev iseloom; see juhtus päeval, kus sa tugeva ebasoosingu hetkel haarasid kinni tribüünist ja hüüdsid valju häälega, et sind, Robespierre'i, tuleb kas tappa või ära kuulata; kuid sa olid ori tollel päeval, kui lubasid ennast nii järsult pärast esimest sõna katkestada minu lausega: «Põletamine ei ole vastus...»» Ja edasi kõneles ajakirjanik sellest veel palju selgemalt, pöördudes iseenda poole: «Kas julgeksid sina, Camille, teha sääraseid vastandamisi ja asetada Robespierre'i naeruväärsesse seisukorda vastuseks nende pilgete eest, millega ta sind mõnda aega on kahe käega üle puistanud?»

Desmoulins'ile ei olnud määratud oma ajalehe viimast numbrit näha: tema toimetaja Desenne arreteeriti, ajaleht aga konfiskeeriti. Kuid nende asjaolude tõttu lugesidki selle ajalehe läbi just need, kelle vastu ta oli suunatud: valitsuse mõlema komitee liikmed.

Nende suleharjutustega kirjutas Desmoulins oma surmaotsusele lõplikult alla. Ta oli julgenud naeruvääristada valitsust, vähe sellest, ta oli söandanud välja naerda Äraostmatut. Niisugust asja ei andestanud Maximilien kellelegi. Ta sai aru, et koolivend on parandamatu, et lõks on tema järel saatuslikult kinni langenud ja et Camille on ise hävitanud igasuguse võimaluse sellest mädasoost pääsemiseks. Kuid kas võis Robespierre, jätnud Desmoulins'i saatuse hooleks, säästa isikut, keda ta õigustatult pidas õnnetu ajakirjaniku eksiteele viijaks ja inspireerijaks?...

Kui Desmoulins võitles raevukalt kuni lõpuni, siis leidus inimene, kelle käitumine viis segadusse niihästi sõbrad kui vaenlased: see oli fraktsiooni liider Georges Jacques Danton. «Kui ta pole just päris pimedaks ja kurdiks jäänud, siis millest ta ometi mõtleb?» küsisid eneselt teised dantonistide liidrid. Tõepoolest, juba mõnda aega näis Dantoni talitusviis täiesti arusaamatu, vähe sellest, täiesti ebaloogiline. Tema, kes seisis kogu rühmituse eesotsas, tema, kelle nimel ja pärast kogu see puder kokku keedeti, kas reetis oma sõbrad, nagu see juhtus Philippeaux'ga, hiljem ka Desmoulins'iga, või isegi toetas . . . hebertiste! Pärast hebertistide hukkamist langes ta aga täielikku varjusurma. «Danton magab,» ütles tema kohta Camille Desmoulins, «see on lõvi uni, ta virgub unest selleks, et meid kaitsta.» Kuid hiiglane ei kavatsenudki unest ärgata. Juba varem kõneles Danton sellest, et ta on võitlemisest väsinud, kavatseb riiklikust tegevusest tagasi tõmbuda ja minna rahu otsima oma vaiksesse mõisasse, oma noore naise juurde, põldude ja metsasalude keskele. Selletaolised mõttemõlgutused pulbitseva energiaga inimese huultel, kolmekümne viie aastase «rauga» säärased kavatsused näisid ebausutavatena. Robespjäristid ei võtnud seda puhta kullana ja neil oli õigus.

Tegelikult ajas Danton pikemat aega väga kavalat ja peent poliitikat. Märksa ettenägelikumana oma mõttekaaslastest oli ta teadlik Robespierre'i vägevusest. Seepärast ei astunudki ta kunagi tema vastu avalikult välja. Ta ajas asja selles suunas, et leida ühist keelt hebertistidega, arvestades õigesti, et nendega kriitilisel momendil sõlmitud liit võib robespjäristidele vastu seada sellise jõu, mis sunnib neid tõsiselt järele mõtlema. Teatud lootusi rajas Danton ka rahvusvahelisele poliitikale. Ta orienteerus Inglise liberaalsele opositsiooniparteile eesotsas Foxiga, kes võis järgmistel valimistel vanameelse Pitti asemele tulla. Foxi kabineti ametisseastumise korral võis päevakorrale kerkida rahu sõlmimise küsimus, rahu aga andis «haletsejaile» kõik eelised robespjäristide diktatuuri ees. Kõik need arvestused ei osutunud õigeks. Inglismaal tuli valimistel võidule Pitt, mis tähendas sõja jätkamist, hebertistid aga lendasid oma mõtlematu ülesastumise ning valitsuse

välkkiire vastulöögi tagajärjel üle parda. Just siis tekkiski Dantoni ja tema fraktsiooni ümber tühjus, mida ennustasid ja nii energiliselt püüdsid luua robespjäristid. Danton, kes oli unistanud Robespierre'i neutraliseerimisest, osutus nüüd ise isoleerituks. Sellest sai ta ise väga hästi aru, paremini kui kõik tema mõttekaaslased, ja seda taibanud, langes ta meeleheiteapaatiasse.

Mõni «mõõdukate» liidritest hellitas lootust, et veel pole kadunud kõik, et peamine on lepitada Danton Robespierre'iga. Uskudes leppimise võimalusse, korraldasid nad mõned kohtumised. Viimase kokkusaamise ajal püüdis Danton initsiatiivi enda kätte haarata. Ta kinnitas, et vaen on talle alati võõras olnud ja et ta ei suuda aru saada ükskõiksusest, millega juba mõnda aega suhtub temasse Robespierre. Äraostmatu jäi vastuse võlgu. Seejärel hakkas Danton materdama Billaud-Varenne'i ja Saint-Justi, kaht «šarlatani», kelle mõju alla olevat Maximilien sattunud.

«Usu mind, raputa maha intriigid, ühine patrioodidega, hoiame ühte nagu varemgi . . .»

Robespierre ei soovinud enam sel teemal vestelda.

«Sinu moraali juures,» sõnas ta pärast pikemat vaikimist, «ei leiduks kunagi süüdlasi.»

«Aga mis siis sellest, kas see oleks sulle ebameeldiv?», väitis Danton elavalt vastu. «On vaja rõhuda rojaliste, aga mitte süüdlast ära vahetada süütuga.»

Kortsus kulmul vastas Robespierre:

«Aga kes sulle ütles, et surma on saadetud kas või üksainus süütu inimene?»

See vastus kõlas juba ähvardavalt. Danton jäi vait. Vaikisid ka kõik teised koosviibijad. Varsti pärast seda lahkus Äraostmatu seltskonnast. Kohalejäänud vahetasid pilke.

«Tont võtaks!» hüüdis Danton. «Asi on halb; meil tuleb ennast näidata ja tegutseda, minutitki kaotamata!»

Kuid inimene, kes oli need sõnad öelnud, jätkas tegevusetut oleskelu. Selle-eest aga tegutsesid Ühiskondlik Julgeoleku Komitee ja Ühiskondlik Päästekomitee ning tegid seda kogu otsustavusega. Arvestades asjaolusid, et dantonistidel oli Rahvuskonvendis, kus eesistujaks oli

valitud nende poolehoidja Tallien, suur mõju, ja et samal ajal Dantoni sõber Legendre oli asunud Jakobiinide Klubi esimehe kohale, otsustasid mõlemad komiteed anda löögi kiiresti, ootamatult ja otse südamesse. Dantoni ja Desmoulins'i kaitsmisest loobunud Robespierre andis Saint-Justi korraldusse ulatuslikud materjalid süüdistusakti koostamiseks.

10. žerminaali (30. märtsi) õhtul kogunesid mõlemad komiteed ühiseks istungiks. Siin koostatigi ümbrikuribale kirjutatud käskkiri, mis oli kinnitatud kaheteistkümne allkirjaga ning mis otsustas «haletsejate» fraktsiooni edasise saatuse.

Ööl vastu 11. žerminaali kuulis Camille Desmoulins magama heites mitme püssipära lööke uksele. Ei võinud vähematki kahtlust olla: sel kellaajal tuldi vaid ühe eesmärgiga. Camille embas oma abikaasat, suudles rahulikult hällis uinuvat last ja läks ise Ühiskondliku Julgeoleku Komitee käsutäitjatele ust avama. Ta toimetati Luxembourg'i vanglasse. Samal ajal ja sama käskkirja alusel toimetati sinna ka Danton, Philippeaux ja Delacroix. Danton, kes ei uskunud algul arreteerimise võimalusse, arvates, et tema isiku kallale kippuda ei julgeta, leppis hiljem oma saatusega. Kui üks tema sõpradest soovitas tal põgeneda, vastas ta:

«Mulle meeldib rohkem olla giljotineeritud kui giljotineerida teisi,» ja lisas oma surematuks muutunud lause: «Kas saab isamaad kingataldadel kaasa viia?»

Astunud niivõrd otsustava sammu, ei olnud komiteed oma täielikus edus veel sugugi kindlad. Nad ootasid vastuseisu Konvendis ja ootused ei petnud neid. Delacroix'l õnnestus saata kiri Legendre'ile ja juba varahommikul oli endine lihunik asjaga kursis. Ta arendas üsna aktiivset tegevust ja valmistas eelkõige ette oma mõttekaaslase, Rahvuskonvendi esimehe Tallieni. Kohe 11. žerminaali (31. märtsi) istungi algul nõudis üks deputaatidest valitsuse mõlema komitee juuresolekut. Konvent tegi vastava korralduse. Nüüd tõusis tribüünile Legendre ja ütles erutatud häälega:

«Kodanikud, öösel arreteeriti neli selle Assamblee liiget: üks nendest on Danton. Teiste nimesid ma ei tea,

ja mis meil ongi asja nimedega, kui nad süüdi on? Kuid ma teen ettepaneku, et nad kutsutaks siia, Konventi, ja me ise mõistame nad süüdi või õigeks... Ma usun, et Danton on niisama puhas kui mina ise.»

Kuuldus nurinat ja keegi nõudis, et esimees kindlustaks arvamuste vabaduse.

«Jah,» vastas Tallien, «ma kindlustan arvamuste vabaduse, igaüks võib rääkida kõike, mida mõtleb, me jääme kõik siia, et päästa vabadust.»

See oli Legendre'i otsene ergutamine ja ähvarduseks tema vastastele. Esines deputaat Fayau, kes oli Legendre'i ettepanekust nördinud: see ettepanek lõi arreteeritutele eesõigustatud olukorra. Žirondiine ja paljusid teisi ei kuulatud ju ära, enne kui nad vanglasse viidi. Miks peab siis olema kaks erinevat asjasse suhtumist?

Algas lärm. Ja äkki kostsid hüüded:

«Maha diktaatorid! Maha türannid!»

Kahvatu, kuid rahulik Robespierre ootas ja kuulas tähelepanelikult. Kui seisukord muutus ähvardavaks, võttis ta sõna.

«Siin valitseva segaduse tõttu võib kergesti näha, et arutusel olev küsimus on küllaltki tähtis; ja tõepoolest, tuleb selgeks teha, kas mõned isikud kaaluvad praegu üles isamaa... Näib, nagu ei teaks Legendre arreteeritud isikute nimesid, kuid kogu Konvent tunneb neid. Arreteeritute hulgas on Legendre'i sõber Delacroix. Miks ta siis teeskleb, et ta seda ei tea? Ta teeb seda sellepärast, et Delacroix'd on võimatu kaitsta, kui ei taheta häbisse sattuda. Ta mainis Dantoni, kuna arvab nähtavasti, et selle nimega on seotud mingi privileeg. Ei, me ei taha mingeid privileege, me ei vaja mingeid ebajumalaid. Täna saame näha, kas suudab Konvent purustada näilise, ammu kõdunenud ebajumala või matab see langedes enda alla Rahvuskonvendi ja prantsuse rahva... Ma kinnitan, et igaüks, kes sel hetkel väriseb, väärib kurjategija nime, sest süütud inimesed ei karda kunagi ühiskondlikku järelevalvet.»

Kostis vali aplaus. Oraator oli Konvendi vallutanud. Ta jätkas:

«Ka mind püüti hirmutada; mind taheti uskuma panna, et Dantoni ähvardav hädaoht võib puudutada ka mind. Dantoni sõbrad saatsid mulle kirju, tüütasid

mind oma kõnedega. Ma teatan: kui on tõsi, et Dantoni ohud muutuvad ka minu ohtudeks, siis ei pea ma seda ühiskondlikuks õnnetuseks. Mis lähevad mulle korda hädaohud? Minu elu kuulub isamaale; mu süda on vaba hirmust; ja kui mul tuleks surra, siis sureksin ma nurisemata ja häbita.»

Äraostmatu viimased sõnad mattusid aplausitormi. Auditoorium oli juba täielikult tema võimuses.

«Just praegu,» lõpetas Robespierre, «vajame mehisust ja hingesuurust. Alatud ja kuritegelikud inimesed kardavad alati endataoliste langemist, sest kui nende eest kaob süüdlastest barjäär, muutuvad nad ise hädaohule palju kättesaadavamaks; kui selle Assamblee koosseisus on autuid hingi, siis leidub siin ka veel kangelaslikke südameid, sest teie juhite Prantsusmaa saatust! . . .»

See üsna osavasti üles ehitatud ja õigel ajal peetud kõne otsustas võitluse tulemuse Konvendis. Keegi ei söandanud Robespierre'i sõnadele vastu vaidlema hakata. Hirmust haaratud Legendre loobus oma projektist ning pomises mõned arglikud vabandussõnad.

Nüüd tõusis kõnetooli Saint-Just ja luges keset hauavaikust ette süüdistusakti.

Selle dokumendi aluseks olid Robespierre'i mustandvisandid. Süüdistusakt oli koostatud nii, et iseloomustada Dantoni ja tema sõpru kui reetureid juba revolutsiooni esimestest päevadest alates. Oraator väitis, et Danton sepitses intriige koos Mirabeau'ga, et ta oli enese õukonnale maha müünud ning püüdis päästa kuninga perekonda, et ta pidas salajasi läbirääkimisi Dumouriez'ga ning töötas käsikäes žirondiinidega. Edasi mainis Saint-Just paljude dantonistide kahepalgelisust, mis oli selgesti ilmnenud 10. augusti, 31. mai ja 2. juuni sündmuste ajal. Ta ei unustanud süüalustele ette heitmast nende kampaaniat «rahu» ja «halastuse» kasuks, nende salajast vastuseisu kõigile revolutsioonilistele abinõudele, samuti ka nende sidemeid kelmide ja kahtlaste välismaalastega. Eriti teravalt häbimärgistas Saint-Just Dantoni oportunismi.

«Nagu banaalne lepitaja kunagi, alustasid sa kõiki oma kõnesid tribüünil kõuehäälel, kuid lõpetasid nad tavaliselt sobingutega, mis pendeldasid tõe ja vale piiril... Sinu kohanemisvõime oli ületa-

matu!...» Dantoni poliitilise joone põhialuseid oli raske tabavamate sõnadega iseloomustada.

Saint-Justi pika kõne lõpp oli hirmuäratav hoiatus neile, kes ei suutnud aru saada üleelatava aja teravusest.

«Kuritegude ajad on minevikku vajunud, häda neile, kes asuvad Dantoni toetama! Kurjategijate poliitika on paljastatud; hukkugu kõik need, kes olid kurjategijad! Vabariiki ei looda mitte nõrkuse abil, vaid halastamatult karmide ja vankumatult rangete abinõudega kõigi nende vastu, kes on süüdi reetmises!»

Assamblee andis nõutud pead välja. Rahvuskonvendis oli partii võidetud.

Jäi vaid veel maha mängida hirmsa mängu viimane vaatus: partii Revolutsioonilises Tribunalis.

Endastmõistetavalt oli Dantoni kohtuprotsess samavõrd poliitiline protsess nagu Hébert'i kohtuasigi. Muidugi oli nii siin kui ka seal süüaluste saatus juba ette otsustatud, kohtuotsus ammu tehtud ning varem alla kirjutatud. Tegelikult tuli Revolutsioonilisel Tribunalil ellu viia see, mis oli otsustatud valitsuse komiteedes ning sanktsioneeritud Konvendi poolt. Ent siiski näis dantonistide protsessi läbiviimine märksa keerukamana, kui oli olnud Hébert'i ja tema pooldajate giljotiini alla saatmine. Siin oli kõigepealt tegemist Georges Dantoni endaga — kirgliku ja andeka inimesega, kartmatu tribuuniga, kellel oli silmapaistev koht revolutsiooni tegelaste ja oraatorite hulgas. Siin oli ka tulihingeline ning tasakaalutu, kuid andekas ja salvavalt teravmeelne Camille Desmoulins. Siin oli salakaval Fabre d'Eglantine, oli teisigi poliitiliste intriigide sepitsemises ja kõnekunstis üsna kogenud tegelasi. Niisuguste inimeste hukkamine oli muidugi võimalik, kuid sundida neid enne surma vaikima oli juba raskem. Seda nägid ette Robespierre ja Saint-Just, kes võtsid õigel ajal kasutusele abinõud, et takistada protsessi muutumist ägeda võitluse areeniks. Ja hoolimata sellest tundsid Robespierre, Saint-Just ning teisedki komiteede liikmed tõsist hirmu kohtuistungite pärast.

Et kergendada prokurör Fouquier-Tinville'i ülesannet, kes pidi süüaluseid üheaegselt paljude punktide ja

paragrahvide järgi süüdistama, toimiti samuti nagu hebertistide protsessil, kus koostati omamoodi «amalgaam», ühendades süüaluste grupid vastavalt süüdistusele. Peamisse «poliitilisse» gruppi kuulusid Danton, Desmoulins, Philippeaux, Hérault, Delacroix ja Fabre d'Eglantine. Fabre'i kaudu ühendati see grupp omakorda kelmide Chabot', Basire'i ja Delaunay'ga; Hérault de Séchelles'i kaudu, kes oli lähedane niihästi dantonistidele kui ka hebertistidele, ühendati need «ultrarevolutsionääridega», mis moodustas ühe rühmituse ühises vandenõus. Lõpuks, Dantoni ja Chabot' kaudu lähendati kõik kohtualused kahtlastele välismaistele pankuritele vendadele Freydele ja Guzmanile, mis andis vandenõule «välismaise» värvingu. Peale selle figureerisid protsessis ärimees ja aferist d'Espagnac, samuti kindral Westermann, kes oli segatud kõikidesse Dumouriez' ning Dantoni intriigidesse ja kellel oli riisuja ning riigivarga kuulsus. Niisiis, süüaluste komplekt oli hästi valitud, võis asja juurde asuda.

Ööl vastu 13. žerminaali viidi Danton, Desmoulins, Delacroix ja Fabre Luxembourg'i vanglast üle Conciergerie'sse, vahetult Revolutsioonilise Tribunali korraldusse. Selles vanglas käitusid kõrvuti asuvatesse üksikkongidesse paigutatud kohtualused igaüks vastavalt oma iseloomule ja temperamendile. Desmoulins, kelle lootused olid asendunud meeleheitega, kirjutas oma kallile Lucile'ile kirju, niisutades neid pisaratega; Delacroix oli nagu segaseks läinud ega teadnud, kuidas end ülal pidada; Fabre'ile tegi nähtavasti kõige enam muret tema uue viievaatuselise tragöödia saatus; Danton rääkis lakkamatult, tema kõuehääl kostis naaberkongidessegi. Ta avaldas kahetsust, et oli olnud üks Revolutsioonilise Tribunali organiseerijaid, nimetas oma kolleege «Kaini vendadeks», ning ei hellitanud mingeid illusioone rahva suhtumises enesesse: «Oo, närused kiskjad! Nad möirgavad: «Elagu vabariik!», kui mind tapalavale veetakse!»

Siinsamas Conciergerie' juures asuvas laatsaretis lamas ka salakaebaja Chabot. Kui ta oli aru saanud, et kõik on kadunud, otsustas ta end mürgitada. Kuid teda toibutati, et säilitada giljotiini jaoks.

«. . . Robespierre, kas võid sa täide viia hukatuslikke kavatsusi, mida sulle kahtlemata on sisendanud sind ümbritsevad alatud inimesed? Oled sa siis tõesti unustanud need päevad, mida Camille ei suutnud meenutada vaimustusse sattumata? Milles on siis minu Camille süüdi? . . .»

Sulg libises käest. Pilk peatus vilkuva küünla leegil. Lucile süvenes mõtteisse.

Jah, see on viimane šanss. Kõik kinnitavad talle, et Robespierre ei ole tema vastu ükskõikne. Ta on ju endistviisi ilus — pisarad kuivavad, nägu aga võib pisut puuderdada. Oo, mu Camille! Mida ma kõik ei teeks sinu heaks! . . . Sa pead elama, sa jääd ellu! . . .

Mõtted vahelduvad kiiresti. Lucile'ile meenub ta laulatus, seejärel kohtumised. Robespierre oli alati tema vastu tähelepanelik, näis, et Lucile'i juuresolek valmistas talle rõõmu . . . Tookord aga Camille'i abikaasa sellele ei mõelnud . . .

Lucile püüab meenutada Robespierre'i välimust — tema ülikonda, nägu, silmi . . . Silmad! . . . Naine võpatab. Need heledad tähelepanelikud silmad, põhjatud ja . . . halastamatud! . . . Ei, niisuguste silmadega inimene ei võta tema palveid kuulda. Ei ole ta teda kunagi armastanud, ta ei võinud teda armastada, ta ei ole suuteline armastama . . . Camille on hukkunud. Hukkub ka tema. Lõpp kõigele. Küünal põleb lõpuni ja tuba vajub pilkasesse pimedusse . . .

See kiri ei jõudnud kunagi adressaadini: ta jäi saatmata.

Kohtuprotsess kestis neli päeva. Esimesel päeval jõuti finantsvandenõu arutamisega lõpule. Protsessi teine päev, mis oli põhiliselt määratud Dantoni ülekuulamisele, oleks karvapealt võinud kogu protsessi nurja ajada. Talveunest ärganud Danton pani oma kaitsekõnesse kogu oma raevu ja jõu, milleks ta üldse oli suuteline. Ta irvitas, ähvardas, vastas häbematustega. Asjatult püüdis tribunali esimees Herman teda peatada: Dantoni hääl kostis kellahelinast üle ja ajas rahvamurru tänaval ärevile. Esimees ja kohtunikud tundsid end üsna kehvasti. Kohtuprotsessi jälgiv Ühiskondlik Päästekomitee oli niivõrd paanikas, et andis isegi Hanriot'le

käsu arreteerida esimees ja prokurör, kahtlustades neid nõrkuses; kuid seejärel mõtlesid Komitee liikmed järele ja panid käsu täideviimise seisma. Mõned Ühiskondliku Julgeoleku Komitee esindajad läksid tribunali, et oma juuresolekuga julgustada kohtunikke ja vandemehi. Olukord lahenes tänu sellele, et Danton, kes oli oma kõnesse pannud liiga palju energiat, lõppude lõpuks väsis ja kaotas hääle. Kohtu eesistuja soovitas tal puhata, lubades talle hiljem sõna anda, ning väsinud tribuun oli sellega nõus.

Niisiis ei olnud Robespierre'i ja Saint-Justi kartused sugugi ainult nende fantaasia sünnitis: «ammugi kõdunenud ebajumalat» polnud tegelikult sugugi kerge purustada.

Protsessi kolmas päev ähvardas algul kohtule tuua veel suuremaid sekeldusi kui eelmine. Kuid äkki istungi lõpul tuli piinatud prokurörile päästev toetus.

Valitsus sai salakaebuse Luxembourg'i vangla vahialuselt, kes teatas vandenõu olemasolust, mille eesotsas oli Desmoulins'i sõber kindral Arthur Dillon. Vandenõulaste eesmärgiks oli purustada vangla, seejärel päästa Revolutsioonilises Tribunalis olevad dantonistid ning haarata võim. Selgus, et vandeseltslasi subsideeris Lucile Desmoulins, kes oli saatnud Dillonile vanglasse tuhat eküüd. Saint-Just kandis sellest sedamaid ette Konvendile. Rahvuskonvent, kuhu peaaegu samal ajal oli jõudnud ka Tribunali prokuröri Fouquier-Tinville'i meeleheitlik järelepärimine, kes kohtualustega suurivaevu toime tuli, võttis vastu dekreedi, mis lubas tribunalil pooltevahelistest vaidlustest välja lülitada igaühe, kes solvab rahvuslikku kohtumõistmist.

Dekreet toimetati viivitamatult tribunali. See kiirendas lõpplahendust.

Järgmisel päeval pooltevahelisi vaidlusi enam ei taastatud. Prokurör küsis vannutatud meestelt, kas neil on asjast ettekujutus olemas. Danton ja Delacroix avaldasid tormilist protesti:

«Meid tahetakse süüdi mõista, jättes meid ära kuulamata? Kohtunikel pole vaja nõu pidada! Me oleme maa-

ilmas küllalt elanud, et puhata kuulsuse rüpes, viidagu meid nüüd tapalavale!»

Camille Desmoulins kaotas enesevalitsemise niivõrd, et rebis oma kaitsekõne katki ning viskas kokkukägardatud paberi Fouquier-Tinville'ile pähe. Seepeale võttis tribunal dekreedi alusel süüalustelt õiguse võtta osa pooltevahelistest vaidlustest. Peaaegu kõigile neist määrati surmanuhtlus.

Hukkamine toimus samal päeval, 16. žerminaalil (5. aprillil). Kui vanglavankrid vanglast tapalava poole liikusid, hüüdis ekspansiivne Desmoulins, kes oli oma riided puruks rebinud, hassetavale rahvasummale:

«Rahvas! Sind petetakse! Tapetakse sinu parimad kaitsjad!»

Danton püüdis oma õnnetule sõbrale aru pähe panna.

«Rahune,» sõnas ta, «ja jäta need alatud lurjused sinnapaika!»

Kui korteež sõitis Saint-Honoré tänavat pidi, hüüdis Danton, tõstnud oma väljendusrikka näo Duplay maja poole, mille aknaluugid olid suletud:

«Ma ootan sind, Robespierre! Sa tuled mulle järele!»

Oma viimsed sõnad lausus Danton tapalaval.

«Sa näitad rahvale minu pead,» ütles tribuun käskivalt, pöördudes timuka poole. «Ta väärib seda.»

Ja timukas täitis sõnakuulelikult selle nõudmise.

Dantoni ja tema peamiste võitluskaaslaste hukkamisega lõppes «kesktee» otsingute periood. Robespjäristid raiusid endise jakobiinide bloki äärmised tiivad maha. See oli vajalik abinõu. Likvideerimata dantoniste, kes olid muutunud reaktsiooni reserviks, ei võinud revolutsioon edasi areneda; vastupidi, teda ähvardas tagurpidiminek. Hebertistliku fraktsiooni demagoogilised elemendid, kes olid rahvamasside tähelepanu nende elulistest huvidest ja ülesannetest kõrvale juhtinud, olid samuti tülikaks takistuseks jakobiinide revolutsioonilisele valitsusele. «Haletsejate» lähenemise võimalus «ultrarevolutsionääridele» kujutas endast reaalset ohtu, mis võis lõpptulemusena viia jakobiinide vabariigi kokkuvarisemisele. Sisemise võitluse seos välismaiste agentidega muutis olukorra keerukaks, abistades Eu-

roopa reaktsiooni jõude nende sõjas revolutsioonilise Prantsusmaaga.

Kuid kas oli tõepoolest olemas ühtne välismaine vandenõu, nagu arvas Robespierre? Puuduvad andmed, mis lubaksid seda kinnitada. Võib arvata, et Äraostmatu, juhitud oma tavalisest umbusklikkusest, liialdas mõningate tegelikkuses eksisteerinud asjaolude osatähtsusega ega kujutanud üldpilti küllalt selgesti ette. Seda Äraostmatu oletatavat versiooni kasutasid hiljem ka Saint-Just, Billaud-Varenne ja teised. Peamisteks sündmusteks 1794. aasta talvel ja kevadel oli fraktsioonide omavaheline võitlus, mille taga seisid erinevad sotsiaalsed rühmitused. Mis puutub välismaalastesse — spioonidesse ja aferistidesse, siis kasutasid nad seda võitlust ära oma huvides ja oma eesmärkide saavutamiseks, poetudes sellesse võitlusesse, õhutades seda ning igati toetades Prantsusmaale vaenulike valitsuste salasepitsusi.

Žerminaali esimese poole protsessidel oli järg. 21. žerminaalil (10. aprillil) astusid Revolutsioonilise Tribunali ette Lucile Desmoulins, Arthur Dillon ja teised, keda süüdistati nn. vanglate vandenõust osavõtus. Neile lisandusid Hébert'i lesk, endine Pariisi piiskop Gobel ja ... Anaxagoras Chaumette ... Milles võis küll süüdi olla see kaljukindel patrioot, vaeste ja rõhutute kaitsja, see kõige tulisem revolutsioonilise valitsuse pooldaja? Kas oli meelest läinud, et just temale oli jakobiinide diktatuur tunduval määral tänu võlgu oma jalgealuse tugevdamise eest, et nimelt tema kuulutas ideid, mis Saint-Just võttis vantoosidekreetide aluseks? ...

Robespierre'ile Chaumette ei meeldinud ja ta suhtus temasse äärmise ettevaatlikkusega. Kas tundis ta kadedust tema populaarsuse üle? Või kartis võistlust? Või vahest ei suutnud ta andestada tema endist lähedust Hébert'iga? Olgu kuidas tahes, kuid antud juhul saatis Äraostmatu surma revolutsiooni ühe kõige ustavamatest poegadest. Chaumette'ile esitatud süüdistused olid naeruväärsed. Teda süüdistati püüdes seada Kommuun Rahvuskonvendi vastu, raha saamises Inglise peaministrilt Pittilt ning «dekristianiseerimistegevuses». Hoolimata sellest, et Chaumette kummutas hiilgavalt kõik tema vastu tõstetud süüdistused ja laimu, giljoti-

neeriti ta 24. žerminaalil (13. aprillil). Miks ei tuletanud Robespierre meelde oma õilsaid sõnu, mis ta ütles täpselt kuu aega tagasi Jakobiinide Klubis, mainides ohtu, mis ähvardab siis, kui patrioote kunstlikult poogitakse vandenõulaste kohtuasja külge? Ta tegi ühe tõsisemaid eksisamme, mille eest tuli hiljem maksta kallist hinda.

Koos Chaumette'iga hukati Gobel, Lucile Desmoulins ja teised kohtulikule vastutusele võetud isikud.

Hävitav purustamine oli lõpule jõudmas. Väliselt oli vantoosi-žerminaali kriisist üle saadud. Kuid tegelikult vaibus võitlus vaid hetkeks, jah, kas ta üldse vaibuski? Robespierre ja tema pooldajad ei suutnud, vaatamata kogu oma haardele, viia lõpule sõda mõlema lüüasaanud fraktsiooniga. Väljapaistvad hebertistid Collot d'Herbois, Fouché, Carrier ja neile lähedane Billaud-Varenne ei jaganud oma sõprade saatust, vaid vastupidi, nad säilitasid ka oma endise mõjuvõimu. Samuti jätkasid oma tegevust Konvendis ja etendasid poliitilist osa Dantoni lähimad mõtteosalised Legendre, Tallien, Bourdon ja Thuriot. Ent samal ajal ei ilmutanud Robespierre ja Saint-Just pahempoolsete jakobiinide suhtes järjekindlust, kuigi liit nendega oleks kindlustanud neile tugevuse ja stabiilsuse. Chaumette'i hukkamine ja mõnede teiste pahempoolsete jakobiinide arreteerimine, mis andsid löögi revolutsiooni kaitsjatele ja sõpradele, tõukasid tunduva osa kehvistut eemale valitsusest, keda nad olid seni toetanud. Kõik see pidi juba lähemas tulevikus jakobiinide diktatuuri olukorra keerulisemaks muutma. Ees seisid uued surmaheitlused. Too, mis näis lõpuna, oli tegelikult vaid algus. Äraostmatul tuli peatselt karikas tühjaks juua.

Kuues peatükk

PRERIAALI-EKSIMUSED

Žerminaal viis enesega kaasa fraktsioonid. Tekkis vaikus. Valitsuse komiteed vabanesid nende tegevust kitsendavast opositsioonist. Konvent muutus kuulekaks ja kartlikuks; dekreedid võeti vastu peaaegu vaidlus-

teta. Deputaadid püüdsid initsiatiivi avaldamisest hoiduda. «Rahvusliku habemenoa» viirastus sundis neid vaikima ja endasse sulguma.

Robespierre ja tema võitluskaaslased püüdsid saavutatud võitu kindlustada. Tugevdati riigivõimu tsentralisatsiooni. Endiste ministeeriumide asemele loodi kaksteist komisjoni, mis allusid täielikult Ühiskondlikule Päästekomiteele. Pariisi Kommuunis viidi läbi «puhastus», kusjuures piirati valitavuse printsiipi. Kommuuni juhiks sai kaotatud prokuröri asendav rahvuslik agent. Sellele kohale määrati hukatud Chaumette'i asemele Payan. Pahempoolset jakobiini Pache'i asendas Pariisi meeri ametikohal Fleuriot-Lescot. Muide, Kommuuni sotsiaalne pale ei muutunud: Kommuuni enamik esindas endiselt Pariisi plebeilikke kihte. Varsti pärast hebertistide hukkamist likvideeriti ka revolutsiooniline armee, kes Robespierre'i arvates aitas kaasa anarhia ja detsentralisatsiooni tekkimisele. Kartes valitsusvastaste elementide tungimist rahvaühingutesse ja sektsioonidesse, vähendati tunduvalt nende liikmete arvu ning piirati ka istungite sagedust. Kordeljeede Klubi lõpetas sisuliselt oma tegevuse. Jakobiinide Klubi koos oma osakondadega jäi ainukeseks revolutsioonilise valitsuse ruuporiks ja tema ideede edasiandjaks.

Korra ja revolutsioonilise seaduslikkuse kindlustamise eesmärgil kaotati kogu riigis provintside tribunalid. Nüüdsest alates kuulusid kõik tähtsamad ja tõsisemad kohtuasjad eranditult arutusele Pariisi Revolutsioonilises Tribunalis. Viimane tegutses raugematu energiaga. Vaheldumisi langesid giljotiini all rahvavaenlaste, «endiste», spekulantide ja riigivaraste pead. Üksteise järel ronisid tapalavale Asutava Kogu deputaadid d'Espréménil, Thouret, Le Chapelier — kurikuulsa töölisvastase seaduse autor ning minister, seejärel Louis XVI kaitsja kohtus Malesherbes ning hukatud kuninga õde printsess Elisabeth.

Meenutades kurbi kogemusi ajalehega «Vana Kordeljee», tugevdasid mõlemad komiteed survet ajakirjandusele. Ajakirjandus kaotas iseseisvuse. Nüüd ilmusid vaid poolametlikud, valitsuse poolt subsideeritud ajalehed. Teatrites etendati vaid patriootlikke, tsensuuri poolt heaks kiidetud näidendeid.

Tänu tsentraliseeritud abinõudele, mida rakendati varumise alal, vähenesid esmakordselt revolutsiooniaastate jooksul nälg ja viletsus. Ameerika Ühendriikidest jõudis kohale esimene partii toiduaineid. Suurenesid ka ostud neutraalsetest riikidest. 1794. aasta kevadkülv oli olnud edukas ja tõotas head saaki.

Püüdes kindlustada majanduselu tõusu ja hoolitsedes riigi kaitsevõime tugevdamise eest, asus revolutsiooniline valitsus tööstuse ergutamise teele: oma ülesannetesse ja kohustusse ausalt suhtuvatele töösturitele anti toetust, neile võimaldati krediite ning määrati rahalisi hüvitusi, nende ettevõtted aga võeti riigi kaitse alla. Ja juba 1794. aasta kevadel võis täheldada tööstustoodangu mahu märgatavat suurenemist, eriti nendes tootmisharudes, mis olid seotud sõjapidamisega.

Kõik see valmistas Äraostmatule rõõmu, andis talle reipust ja jõudu. Tähendab patriootide püha veri ja vaenlaste süsimust veri ei olnud asjata voolanud. Näe, seal ta on, too ähmane unistus, tõotatud maa, mis näis Asutava Kogu aastatel niivõrd kaugena, peaaegu kättesaamatuna! Ta on juba päris lähedal, sinnani on jäänud vaid üsna vähe maad. Vabariigi sõjavägi saavutab otsustava võidu; veel paar partiid vandenõulasi läheb tapalavale; veel pisut pingutusi majanduse alal, veel mõningaid ennastsalgavaid loobumisi eluhüvedest nii kaua kannatanud kehvistu poolt, ja ongi kõik! Võidukas prantsuse rahvas saab kätte vabaduse, võrdsuse ja vendluse ammuigatsetud riigi, riigi, milles eksistentsi aluseks on rahu, õiglus ning voorus. Siis lõpevad kõik kitsendused ja maksimumid, siis ei ole enam häda ja viletsust, ei ole ka liigset rikkust. Siis alustavad prantslased, andes kogu inimkonnale eeskuju, elu ühises ja sõbralikus peres. See kõik sünnib üsna pea. Kuid esialgu tuleb võidelda. Ilma võitluseta, ilma tugevate jõupingutusteta, ilma uute ohvriteta õnne ei saavuta.

Sel õhtul jäi Maximilien Jakobiinide Klubisse tublisti kauemaks kui tavaliselt. Kui ta tänavale astus, ümbritses teda pilkane pimedus. Tintmust taevas oli täis külvatud tähtede kuldseid täppe; nõrgalt siras Linnutee. Maximilien puuris pilgu öö ääretusse, tema mõtted

pöördusid Igaviku ning imetlusväärse mõistetamatu ja tundmatu Looduse poole, mille harmooniliseks osaks on Inimene; Inimene, kes on söandanud vapustada ühiskondliku korra aluseid; Inimene, kelles nii üksteise kõrval elavad headus ja kurjus, pahe ning voorus. Vilu kevadtuul puges mantli alla ja Maximilieni raputas kerge külmavärin. Tõmmanud mantlihõlmad koomale, lisas Robespierre sammu. Kui hea, et kodu on nii ligidal! . . .

. . . Lamp ei taha kuidagi süttida. Puruväsinud tribuun viskab mantli seljast ja vajub voodisse. Muide, magama jääda ei tohi. Ja seda ta ei suudagi. Ta puhkab vaid mõne minuti. Ta on harjunud töötama öösel, siis kui kõik on vaikne, kui häirimatu õnnis rahu laseb viimse võimaluseni kontsentreeruda, sünnitab mõtte. Viimaks põlema hakanud lambi valgel märkab Maximilien lauaserval tervet virna valgeid lehti. Kirjad! Ta sirutab käe. Nii . . . Isiklik palve dantonist Merlinilt . . . Läkitus vanalt Buissart'ilt Arrasist, nähtavasti etteheited; muidugi, nii see ongi! Miks tema, Robespierre, ei kirjuta ega vasta! Oh, kui inimesel oleks kaks elu, kui jätkuks jõudu kõigeks . . . Kallis Arras, kui kaugel, kui lõpmatult kaugel sa oled! . . . Näe, jälle palved, salakaebused, etteheited . . . Asjata raisatud paber! Ta ei suuda kõike seda tühja loba läbi lugeda . . . Ahaa! Huvitav! . . . Noore naise läkitus Nantes'ist, kes pakub talle oma kätt ja südant ning ühtlasi . . . neljakümnetuhandelist aastasissetulekut! . . . Tribuun hakkab naerma. Kui palju niisuguseid kirju on ta viimasel ajal saanud! Mõelda vaid, nelikümmend tuhat aastas! Oh, kui nad ainult teaksid, kui haledad ja naeruväärsed on nad oma raha ning mannetute püüdlustega: osta, müüa, koguda ja oma meelevalla alla saada . . . Nende arvates on kõik müüdav, raha eest saab osta ka teda, Äraostmatut, ehteks luksuslikule võõrastetoale . . . Maximilien viskab läbiloetud paberilehed kõrvale. Siin aga on kiri Augustinilt. Vend pole teda unustanud ja teatab üksikasjaliselt kõigist oma üritustest ja ettevõtetest. Äsja oli Augustin triumfaatorina Pariisi saabunud: ta oli isiklikult juhtinud kõiki piiramisoperatsioone Touloni all ja saanud hiilgava võidu. Selle sündmuse meenutamisel ei saa Maximilien muhelust varjata. Kui Augustin lõunasse

läks, saatis ta korda heateo — võttis endaga kaasa õe Charlotte'i. Kuid Touloni all toimusid niihästi naljakad kui ka kahetsusväärsed sündmused, eriti kui neid kõrvutada võitlusega elu ja surma peale, mis käis ümberpiiratud linna pärast. Augustini kolleeg Ricord oli kaasa võtnud oma noore abikaasa, nägusa ja koketse naise, kellega hakkasid flirtima Augustin ja noor suurtükiväekindral Napoleon Bonaparte, mis, muide, ei takistanud viimasel ja Augustinil kiiresti sõpradeks saamast. Charlotte ei saanud kuidagi tülist hoiduda — algul madam Ricord'i, seejärel aga oma vennaga. Augustini häiris õe alaline torisemine ja kogu tema käitumine. Küll on lugu! Ja nüüd kirjutab Augustin Nizzast umbes samas vaimus; ta kirja toon on erutatud ning väljendab selget pahameelt.

Nähtavasti on õde pehmeloomulisele ja heasüdamlikule Bon-Bon'ile juba väga palju ebameeldivusi valmistanud, kui vend temast säärase raevuga kirjutab. Vaen on hirmus asi. Kuidas luua üksmeelt ja armastust riigi kodanike hulgas, kui isegi ühes perekonnas ei õnnestu rahu jalule seada! . . .

See mõte tuletab Äraostmatule meelde kiireloomulisi ülesandeid. Ta tõuseb kähku, istub töölaua taha ja avab klubist toodud mapi.

Kohutavad lood! Pole aega mõtelda Charlotte'i ja Augustini vahekordadele, kui riigis toimub midagi hirmuäratavat. Robespierre lehitseb hoolega pabereid laual ning tema tähelepanu peatub kirjal, mis teda eriti rabab.

«Just päeval enne minu kohalejõudmist,» teatas Payan'ile üks tema sõpradest, «ilmusid umbes kella poole kümne paiku tubli ja ausa patrioodi, kodanik Gras' suvilasse, keda sa arvatavasti tunned, kuus maskeeritud isikut. Nad võtsid kinni tema teenrid ja panid luku taha, seejärel aga viisid Gras' enese keldrisse, kus lasksid ta tema väikese lapse silma all maha, sundides last lampi käes hoidma . . .»

See on üks rohkearvulistest teadetest, mis saabuvad riigi lõunaosast. Pärast seda kui föderalistlik žirondiinide mäss maha suruti, annavad selle järelkajad ennast alatasa tunda. Kiskjad inimese kujul, bandiidid, mässajad, kes tahavad ajalooratast tagurpidi pöörata! Nad meeli-

tavad oma kilda ebakindlaid patrioote, ajavad lihtrahvast ärevile, levitavad revolutsiooni kohta laimujutte! . . .

Ja veel üks dokument. Bédoini küla Vaucluse'i departemangus on muutunud vandenõulaste peakorteriks. Siia kogunevad vandetõotuse andmisest loobunud vaimulikud ja rojalistid, kes kihutavad harimata inimesi üles vabariigist lahku lööma. Siitkaudu peetakse kirjavahetust emigrantidega, siin hoitakse alal kontrrevolutsioonilisi rinnamärke, valgeid kokarde ja isegi kilpi, millel on Louis XVI vapp. Ööl vastu 13. floreaali kiskusid mässulised maast juurtega välja vabaduse puu, tallasid jalge alla puud pärgava punase mütsi ning heitsid porri Konvendi dekreedid. See on ju vabaduse otsene rüvetamine, irvitamine revolutsiooni ja patriootide ohvrite üle!

Segastel aegadel endale varandusi kogunud kelmid aga ostavad lõunas võileiva eest kokku rahvuslikke varasid ja muutuvad ise uuteks mõisnikeks! Mis inimesed need on? Kurjategija ja mõrvar Jourdan hüüdnimega «kõrilõikaja», Konvendi liige endine markii Rovère ning nende pooldajad. Nad organiseerivad «musti bandesid» ning asutavad nöörijate ühinguid, kuhu kuuluvad sajad ametiisikud . . . Ja meie peaksime niisuguste vastu halastust tundma?

Närvilise liigutusega lööb Robespierre mapi kinni. Tema nägu tõmbleb. Ta tõuseb järsult ja hakkab kiiresti mööda tuba käima. Kui hellalt koheldakse rõhujaid ja millise halastamatusega suhtutakse samal ajal rõhututesse! Armu kurjategijatele? Ei, armu süütuile, armu nõrkadele, armu õnnetuile, halastust humaansetele! . . . Häda intrigaanidele! Neid tuleb karistada tule ja mõõgaga! Seni kui on elus veel kas või üksainuski lurjus, ei saa vabariigi seisukorda kindlustada ja voorus ei pääse võidule, vabaduse riik jääb kaugeks ning kättesaamatuks. Mäss lõunas tuleb maha suruda ja nii ka sünnib! Robespierre istub uuesti laua taha. Ta kirjutab kaua, heidab siis sule kõrvale ja toetub tooli seljatoele. Tema mõtted võtavad teise suuna.

Tubli, mässud mässudeks, nendega võib siiski lõppude lõpuks toime tulla. Kuid on midagi halvemat. On olemas midagi, mis vaikib, kuid hõõgub tuha all, immitseb ning on valmis järsku igal sobival hetkel süttima.

Tänapäeval on vabariik tugevam ja võimsam kui kunagi varem. Konvent on ühtne. Komiteel eesotsas Äraostmatuga on kogu võimutäius. Kuid ta teab: tumm rahulolematus, nurisemine ja kustumatu vaen on alati ja kõikjal, mitte ainult riigi lõunaosas, vaid ka siin, Pariisis. Talupojad pole rahul toiduainete rekvireerimisega, aga kuidas ilma rekvireerimisteta varustada toiduga sõjamehi, kes kaitsevad isamaad? Töölistele ei meeldi töötasu maksimum; aga kuidas muidu kindlustada toiduainete hindade stabiilsust? Omanikud ei ole rahul valitsuse reglementatsiooniga ja seadustega, mis on suunatud maksurentnike ja spekulantide vastu, aga kuidas kõige selleta nälga likvideerida ning lõppude lõpuks vaenlast võita? Kõik oleks nagu selge, kuid sellele vaatamata küpseb tumm rahulolematus, tööliste rahutused levivad üle kogu riigi, kodanlus aga näitab oma meelepaha mitut moodi. Kas nad siis kõik ei märka, et Komitee võtab jõudumööda abinõud tarvitusele? Majanduse elustamiseks leevendati ju tänavu kevadel mõnevõrra kitsendusi väikekaubanduses, tõsteti sõjatööstuse ettevõtete tööliste töötasu, on väljatöötamisel projektid vaestele toetuse andmiseks. Kuid nähtavasti sellest kõigest ei piisa; peamine aga seisab selles, kuidas lepitada töölisi ettevõtjatega, kehviktalupoegi rikastega. Kui oled vastutulelik ühtedele, halvendad paratamatult teiste olukorda. Ja kasutades elanikkonna eri kihtide rahulolematust, võivad uuesti ellu ärgata jõud, kes praegu on varjusurmas, — dantonistide ja hebertistide jäänused . . .

Aga mida teha? Nähtavasti tuleb leida midagi niisugust, mis äratab huvi kõigis, mis ühendaks niihästi varatud kui ka rikkad, mis liidaks kogu natsiooni. See miski võib pärineda vaid ülevate ideede valdkonnast: idee jõud on kolossaalne, ta on suuteline innustama, lepitama inimeste ja eluraskustega ning sundima ohvreid tooma. Aga kus peitub selline idee? Püüti luua «mõistuse kultust», kuid sellest ei tulnud midagi välja, see kavatsus ainult ajas rahva vihale. Ei, on vaja midagi hoopis muud . . . Rahva põhimass on usklik. See usklikkus tuleb ära kasutada, juhtida see kõrvale fanatismist ning anda sellele õige suund. Ja Maximilienile meenub Voltaire'i aforism: «Kui jumalat ei oleks, tuleks ta välja

mõelda». Jah, Ferney patriarhil on õigus. Jumal sisendab lootusi, jumal ravib ja peletab eemale mure, jumal lepitab. Kuid meie ei vaja vana korra jumalat ega ka mitte Voltaire'i oma. Ei, Robespierre otsib riiulilt raamatu ja leiab kiiresti õige leheküljе. See on Rousseau' «Ühiskondlik leping». Näe, mida õpetaja kirjutab:

«On olemas puhtkodanlik usutunnistus, mille paragrahvid tuleb valitsejal ellu viia mitte religioossete dogmadena, vaid ühiskonna ideedena... Kodanliku religiooni dogmad peavad olema lihtsad, väiksearvulised ja täpselt väljendatud... Positiivsed dogmad on niisugused: kõikvõimsa, targa, heategeva, ettenägeliku ja hoolitseva jumaluse olemasolu, tulevane elu, õiglaste õnn, nuhtlus kurjadele, ühiskondliku lepingu ja seaduste pühadus...»

Suurepärane! Nagu alati leidis õpetaja õige vormi ja vajalikud sõnad. Ei, filosoofia ei ole rahva jaoks. Tegelgu sellega filosoofid! Meie vajame kõiki sugulasteks tegevat ja ühendavat kõrgeimat olendit — Looduse jumalat.

Robespierre vaatab teraselt tumedasse lõpmatusse akna taga. Kui mõistetamatu oled sa, Loodus! Kuid sa oled arukas, sa oled õiglane, sa annad tulevase elu, õnne vooruslikele, teenitud karistuse kurjadele, sa sanktsioneerid maised ja taevased seadused. Jah. See on pääsmine. Pääsetee on leitud. Sügav rahuldustunne haarab Maximilieni. Ta uinub rahuldatuna nendeks vähesteks tundideks, mis on hommikuni jäänud.

Mõni päev hiljem, 18. floreaalil (7. mail) pidas Robespierre kõne, mis oli kantud tema uutest ideedest. Kõne oli täis indu ja optimismi, mida oraator oskas kuulajaile edasi anda.

«Prantsuse Vabariigi loojad,» hüüdis Äraostmatu, pöördudes Rahvuskonvendi liikmete poole, «ärge kaotage hetkekski usku inimkonnasse ega lööge kahtlema oma suure ürituse edus! Maailm on muutunud. Ta peab muutuma veelgi!...»

Tuletanud meelde vabariigi hiilgavaid võite ja seda, et vaba prantsuse rahvas on tallanud jalge alla ning heitnud kõrvale kõik eelarvamused, mis olid seotud monarhia ja seisuslike privileegidega, esitas Maximilien hulga retoorilisi küsimusi, mis määrasid juba ette kõne-

leja enese selgesti sõnastatud vastused Rousseau' vaimus.

«Inimene, kes sa olid üksnes vaimustatud ateismi ideest ja kunagi ei ole sattunud vaimustusse isamaa pärast, kes tegi sulle ülesandeks rahvale jutlustada, et jumalust ei ole? Ons hea panna inimest uskuma, et tema saatust juhib pime jõud, kes karistab, kuidas juhtub — kord kuriteo, kord vooruse eest, ja et tema hing — see on vaid kerge iil, mis kaob haua lävel?

Kas mõte olematusest kutsub inimeses esile puhtamaid ja ülevamaid tundeid kui surematuse idee? Kas see mõte äratab temas enam lugupidamist nii ligimese kui ka iseenese vastu või annab see talle rohkem vaprust võitluseks türanniaga, enam põlgust surma ja sensuaalsete naudingute vastu? Õnnetud, kes te surete mõrvari käe läbi, teie viimne ohe kisendab igavese õigusemõistmise poole. Tapalavale saadetud süütus paneb kahvatuma oma triumfivankris istuva türanni; milles seisneb siis tema eelis, kui haud teeb rõhuja ja rõhutava võrdseks?»

Ja Robespierre kinnitab, et esitades oma programmi, ei tunne ta huvi mitte selle filosoofilise ja teoreetilise osa vastu, vaid teda köidab eranditult asja praktiline külg.

«Seaduseandjad, mis lähevad teile korda erinevad hüpoteesid, mille abil üksikud filosoofid seletavad loodusnähtusi? Te võite kõik need küsimused jätta teadlaste lõputute diskussioonide aineks: teie ei pea neid käsitama mitte nagu metafüüsikud ega nagu usuteadlased; seaduseandja silmis on tõde vaid kõik see, mis on kasulik elus ja hea praktikas.

Kõrgeima olendi ja hinge surematuse idee meenutab alati õiglust; järelikult on tal vabariiklik ja üldrahvalik iseloom!»

Tõendades, et kõrgeimasse olendisse uskumine on ratsionaalne ja praktilise väärtusega, hoiatab Äraostmatu Konventi vigade eest, taoliste eest nagu «dekristianiseerimine».

Kõneleja rõhutab, et samal ajal ei ole uuel kultusel midagi ühist endisega; tagasipöördumist vana juurde ei saa olla, ärgu katoliku papid tehku endale asjatuid illusioone.

«Kõrgeima olendi tõeline preester on Loodus, tema tempel — kogu maailm, tema kultus — voorus, tema pidupäevad — suure rahva rõõm, kes on kogunenud tema silmade ette, et kindlustada ülemaailmse vendluse rõõmuküllaseid sidemeid ja avaldada talle ülevoolavast ning puhtast südamest kiitust.»

Ning kõne lõpus, lakkamatu aplausitormi saatel, soovitab Robespierre kehtestada laste ühiskondlik kasvatamine uute eetiliste printsiipide vaimus ja rahvuslike pidustuste süsteem.

Deputaadid tervitavad Äraostmatut püsti seistes. Rahvuskonvent tunnustas prantsuse rahva nimel kõrgeimat olendit ja hinge surematust; ta avaldas, et kõrgeima olendi vääriliseks kultuseks on see, kui inimene täidab oma kodanikukohust; erilised pidupäevad peavad kodanikule meenutama jumaluse ideed ja tema ülevust.

Robespierre'i kõne ja 18. floreaali dekreet leidsid elavat vastukaja kogu Prantsusmaal. Konventi saadeti tervituskirju, mitmest rahvaühingust tulid deputatsioonid õnnitlustega. Kuid ühteaegu kasvas ka vihkamine.

Robespierre'i uus katse oli läbikukkumisele määratud. Nii nagu väikese heategevuse abil ei saanud päevakorrast võtta tööliskü̈simust, ei saanud ka religioon lahendada eluliselt tähtsaid sotsiaalseid probleeme. Loota sellele, et uus usk ühendab prantsuse rahva ja likvideerib kodanliku ühiskonna paised, võis ainult vooruslik Robespierre. Muide, ka temal oli kahtlusi. Võideldes kõrgeima olendi eest, ei kavatsenud Äraostmatu terrorit nõrgendada. Tema nõudmisel võeti vastutusele kõrilõikaja Jourdan, keda ei suutnud päästa ka Rovère'i eestkoste — kurjategija hukati. Robespierre andis nõusoleku vandenõulaste mässukolde, mässumeelse Bédoini küla mahapõletamiseks. Kaks päeva pärast 18. floreaali koostas Maximilien instruktsiooni projekti Ühiskondliku Päästekomitee poolt riigi mässulise lõunaosa taltsutamiseks organiseeritud karmile Orange'i komisjonile. See komisjon, kes mõistis kohut ilma vandekohtuniketa, ainult «... kohtunike südametunnistuse alusel, mis oli valgustatud armastusest õigluse ja isamaa vastu,» tegutses vääramatu ja erakordse karmu-

sega: 591 süüalusest, kelle kohtuasja ta arutas, mõisteti surma 332.

Kuid sellest hoolimata lootis Äraostmatu oma sisimas, et tema uus idee kergendab võitlust ja näitab teed tulevikku.

Mõne inimese elus on päev, mis saab elu tipuks. See päev tasub mure ja meeleheite, töö ja ohvrite ning möödunud aastate halluse ja rõõmutuse eest; see päev sarnaneb ootamatu valguskiirega; ta meenutab kevade elustavat jõudu; ta annab uuestisünni rõõmu. See päev on kordumatu, ta ei pöördu iial enam tagasi. Mitte kunagi ei sära päike nii eredalt, mitte kunagi ei ole taevas nii sinine, puude lehed nii rohelised; pärast suurima õnne kaskaadi, pärast kõigi loominguliste ja vaimsete jõudude tähelendu hämardub kõik ning jääb norgu...

Niisuguseks päevaks oli Robespierre'ile 20. preriaal (8. juuni), «kõrgeima olendi» auks määratud pidupäev.

Näis, et Äraostmatule tõi tervitusi loodus ise. Kõik oli pimestavalt ere, Pariis polnud juba ammu näinud niisugust imeilusat päikesepaistet. Linn oli nooremaks ja kaunimaks saanud; maju ehtisid rohelised oksad ja lillevanikud, tänavatele oli puistatud lilli, akendest paistsid kolmevärviliste lintidega lipud. Kella kaheksa ajal hommikul mürisesid kahurid ja rahvahulgad läksid Tuileries' aeda. Inimesed olid pidurõivais. Naistel olid käes lillekimbud, meestel — tammeoksad. Kõik olid ülevas meeleolus; kodanikud, kes veel eile olid võhivõõrad, embasid üksteist täna südamlikult ning soovisid õnne!

Järk-järgult hakkasid kogunema Konvendi liikmed. Nad olid pidurüüs — suletutid kübaratel ning kandsid kolmevärvilisi särpe. Nende jaoks oli ehitatud puust amfiteater, mille vastu oli püstitatud hiiglasuurte monstrumite rühm. Need sümboliseerisid Ateismi, Egoismi, Tülisid ja Auahnust. Vastavalt peakorraldaja Davidi plaanile kavatseti monstrumid põletada, et seejärel avaneks vaade Tarkuse kujule, kes on jalge alla tallanud ümberpaisatud pahede kujutiste jäänused. Rahvas tervitas oma saadikuid. Robespierre, kes oli sel puhul valitud Konvendi esimeheks, hilines millegipärast.

«Ta mängib kuningat!» pomises keegi. Kuid lõpuks

ilmus ka Robespierre. Mida see tähendab? Äraostmatut oli raske ära tunda. Näis, et ta oli kümme aastat noorem. Tema kõnnak oli äkki kiire ja nõtke, ta kohmakus oli nagu pühitud. Uus ülikond — sinine sabakuub, kullavärvilised põlvpüksid, valge žaboo ja samasugune vest, mis olid suurepärases kooskõlas taeva, päikese ning valgusega. Käes hoidis ta lillede ja viljapeade kimpu. Kuid kõige hämmastavam oli tema nägu. Hingestatuna rõõmust ja heldimusest näis see ilmekana, suurepärasena; kõik kortsud olid jäljetult kadunud, silmad aga sügavsinised nagu taevas: neis peegeldus loodus ise.

Rahvas võttis Robespierre'i vastu südamlike kiiduavaldustega; kolleegid aga vaatasid tema peale kõõrdi, õelalt muiates.

«Vaadake ometi, kuidas teda tervitatakse!» sosistasid deputaadid omavahel ja nendes sõnades oli kadedust ning sarkasmi. Kuid Äraostmatu ei märganud midagi.

Ta pidas lühikese tervituskõne. Seejärel aga laskus amfiteatri astmeid mööda alla, läks koletiste juurde ning pani need põlema. Tuli hakkas leegitsema. Kartong ja vineer söestusid kiiresti ning muutusid põrmuks. Robespierre jälgis üksisilmi tuleleeki, mis neelas Kurjust. Kuid mida see tähendab? Tuli läks liiga võimsaks; leek haaras Tarkuse kuju katte ja pealtvaatajad nägid seda nüüd täiesti mustana ning suitsevana... Robespierre'i nägu tõmbles ja moondus, kuid ainult hetkeks.

Konvendi liikmed läksid rahva saatel Marsi väljakule. Pealtvaatajaile, kes täitsid pika tee Tuileries' lossi aiast kuni Võidukaareni, avanes nüüd haruldane vaatepilt. Ees liikusid trummilööjad, pasunapuhujad oma ratsudel ja muusikandid; neile järgnesid piikidega relvastatud inimesed, veeretati suurtükke; aeglaselt liikus kaarik, millele oli paigutatud vabaduse puu ja viljakandvuse embleemid; kahes kolonnis defileerisid kakskümmend neli sektsiooni; rongkäigu lõpus olid regulaararmee sõdurid. Seejärel aga tekkis ootamatult tühik. Ja näe, selles tühikus sammus rahvamurru tervitushüüete saatel aeglaselt ja üksinda väike mees valges parukas ja heledas ülikonnas. Sihilikult sammu aeglustades, pidurdades taganttulijaid, püüdsid tema vaenlased nii palju kui võimalik suurendada distantsi Maximilieni ja eneste vahel.

«Inimesed! Heitke pilk sellele upsakale mehele, vaadake diktaatorit!» Kuid, nagu näis, ei märganud ta ise, nagu varemgi, midagi. Juba kaks tundi ujus ta lillede ja tervituste jões, hüüete saatel, mis kostsid sadade tuhandete rinnust, Pariisi südamest. See oli kogu natsiooni hääl. Ja see hääl hüüdis:

«Elagu vabariik! Elagu Robespierre!»

Keset Marsi väljakut oli ehitatud sümboolne mägi. Kui Konvent oli mäel aset võtnud, laulsid rahvas ja tema esindajad hümni kõrgeimale olendile. Fanfaaride helid sulasid ühte viiesaja tuhande inimese lauluga. Tütarlapsed viskasid õhku lilli. Noormehed tõstsid kõrgele paljastatud mõõgad, tõotades, et ei lahku neist enne, kui Prantsusmaa on päästetud. Ja keset kogu seda vapustavat ülevust paistis silma väike mees, keda igast küljest ümbritses tühjus.

Päike hakkas loojuma. Kõik olid väsinud. Esimesena hakkasid laiali valguma rahvamassid, tõtates lahkuma Marsi väljakult, et jõuda oma kodudesse. Tekkis sõnulkirjeldamatu tunglemine. Siin-seal vedelesid mahavisatud viljapead ja purukstallatud embleemid. Emade tuhmunud ja kurnatud nägudel peegeldusid mured, mis neid suures linnas varitsesid. Pidupäev oli möödas. Tihenevas hämaruses asusid tagasiteele ka Konvendi liikmed. Ees sammus Robespierre. Tema järel, teatavas kauguses, liikus kortsunud ülikondades deputaatide korratu mass, närtsinud lillekimbud käes.

Maximilien käis, silmad poolkinni. Ta oli puruväsinud. Päeva kolossaalne pingutus andis nüüd ennast meelekohtades trummeldades tunda. Mõtted läksid segi... Ja äkki... Kas ta kuulis valesti?... Kas pole see viimaks hallutsinatsioon või väsinud aju sonimine? Ei... Selja taga sumisevad hääled. See on mingi deemonite koor. See on tige ulgumine. Need on sajatused ja needused... Kuid kelle aadressil siis? Tähelepanelikult kuulatades tabab Robespierre üksikuid sõnu, terveid lauseid.

«Näed sa seda inimest? Talle on nähtavasti vähe sellest, et on käskija, ta tahab veel jumalaks saada!...»

«Ülempreester! Tarpeiuse kalju on üsna ligidal!...»

«Brutused pole veel maailmast otsas!»

«Diktaator! Türann! Kättemaks läheneb! . . .»
«Ole sa neetud! . . .»
«Surm kurjategijale! . . .»
Ei, see polnud hallutsinatsioon. Sõnad olid öeldud sosinal, sellepärast nad just üldises müras eraldusidki. Ta tundis isegi mõned nendest häältest ära. Hirm tarretas ta hinge. Diktaator! Türann! Tähendab — nad ei saanud millestki aru. Tähendab tema plaan ei õnnestunud: mitte armastus ei liitnud neid. Tähendab, oli püsima jäänud kohutav vihavaen, vaen ja veri, veri ja surm. Kõrgeim olend, vaatamata kõigile palavatele hüüetele ja palvetele, ei võtnud Äraostmatut kuulda. Kõik hukkub! . . .
Mõnesaja inimese sammud kõmasid sillutisel. Inimesena, keda on vallanud täielik tülpimus, tardumus ja ükskõiksus, liigub Robespierre edasi. Ihu ja hinge halvab ängistav valu. Vaadata tagasi? Ei, pole vaja, see on asjata . . .
. . . Kuulnud oma üürniku samme, tormas Duplay' perekond talle rõõmsalt vastu. Kuid vaevalt oli ta avanud ukse, kui kõik jäid üllatunult seisma. Väike, küürus inimene kortsunud heledas ülikonnas astus üle läve, pisut puudus, et ta oleks üleväsimuse tõttu kokku varisenud. Tema kurnatud higine nägu näis haige ja vana. Vaadates oma lähedasi, kellest ta oli hommikul ülevas meeleolus lahkunud, lausus Maximilien vaikselt:
«Kallid sõbrad, mind ei ole enam kauaks, varsti te mind enam ei näe . . .»

20. ja 22. preriaali vahel oli kõigest üks päev ja kaks ööd. Kuid see lühike vaheaeg tundus Robespierre'ile igavikuna. Kui palju tuli tal järele mõelda! Kui palju kordi vaheldus meeleheide lootusega! Teda rõhus kõik toimunu. Kuid ei olnud tema loomuses käsi rüppe lasta. Ta tõi rahu. Rahu aga ei võetud vastu. Hüva, tulgu sõda! Ta ei pidanud kalliks oma elu, kui tema elu vajab see, kellele ta selle on pühendanud: rahvas. Järelikult tuleb jätkata võitlust. Nüüd teab ta kindlasti palju rohkem sellest, mida varem oli ainult aimanud. Teda 20. preriaali õhtul neednud saatanlikus kooris eraldas ta selgesti Bourdoni, Thirioni ja Lecointre'i hääle . . . Nendega on tingimata seotud ka teised. Robespierre kõrvutab fakte.

3. prerïaalil andis Ühiskondlik Päästekomitee tema, Robespierre'i, algatusel käsu Tallieni sõbratari, seikleja Thérésa Cabarrusi arreteerimiseks. Järgmistel päevadel korraldati Robespierre'ile kaks atentaati ja üksnes juhus päästis Äraostmatu surmast.

Teda tervitati tormiliselt surmaohust pääsemise puhul, talle aplodeeris Konvent, talle pakuti ihukaitset — oo, kurjategijad! ... Silmakirjalik Barère püüdis kogu vastutust Pittile veeretada. Kuid kas oli siin süüdi Inglismaa? Kas ei olnud inimesed, kes surusid mõrvarile relva pihku, palju lähemal? ... Sest juba järgmisel päeval — Robespierre teadis sellest tänu salakaebusele — oli põlastusväärne Laurent Lecointre, toosama Lecointre, kelle hääle ta eile oli eksimatult ära tundnud, koostanud tema vastu süüdistusakti, millele olid alla kirjutanud kaheksa Konvendi liiget, ning kutsunud otseselt üles «türanni» tapma ... Kas sellest kõigest veel ei piisa? Kas tõesti ei ole asja tuum selge? Vandenõu, uus salakaval, halastamatu ja armutu vandenõu oli mässinud endasse Konvendi. Uued mässajad valmistusid Dantoni ja Hébert'i kohale asuma. On neid palju? Keda olid nad jõudnud enda poole võita? Nad tuleb hävitada ja võimalikult rutem. Nad tuleb eelkõige kahjutuks teha. Neilt tuleb võtta võimalus mitte ainult rünnata, vaid ka õigus ennast kaitsta. Selleks aga peab muutma kohtumenetlust ennast.

Siiani abistasid kurjategijaid kohtuniku riukad ja advokaadi konksud. Vaesel pole võimalik pöörduda juristi poole; rikas kurjategija aga kasutab enda päästmiseks müüdavat advokatuuri. Kogu kaasaegne kohus on võltskomöödia, mis aitab osaval kurjategijal karistuse kandmisest pääseda.

Paljastatud rahvavaenlane pöördub advokaadi poole mitte selleks, et temalt kaitset leida, vaid ründamiseks; tunnistajate näol kogub ta enda ümber poolehoidjaid ning püüab, nagu seda oli teinud Danton, kohtuistungit tõeliseks lahinguväljaks muuta!

Vaenlaselt tuleb võtta relv! On vaja, et kohus karistaks ja teeks seda nii kiiresti kui võimalik! Reeturid tuleb välja selgitada ja surma saata, muidu hukkub revolutsioon!

Mõte Revolutsioonilise Tribunali reformeerimisest oli

Robespierre'il tekkinud juba ammu. Kuu aja eest koostas ta instruktsiooni Orange'i komisjonile. Instruktsioon kandis vilja. Nüüd paneb ta selle põhiidee Revolutsioonilise Tribunali reformi projekti. Niiviisi sai teoks 22. preriaali kohutav seadus.

Konvendi 22. preriaali (10. juuni) istung toimus pidulikus õhkkonnas. Olid kutsutud mõlemad komiteed ja peaaegu kõik nende liikmed ilmusid kohale. Ettekandega esines Couthon. Tema suu kaudu kõneles Robespierre. Mõistnud hukka veel põhiliselt despotismi ajast allesjäänud vana kohtuseadusandluse, tähendas kõneleja, et ei tule ära segada vabariigi poolt vandenõu mahasurumiseks kasutusele võetud abinõusid kohtute tavaliste funktsioonidega, kes arutavad eraisikute kuritegusid.

«Vandenõulaste kuriteod,» mainis Couthon, «ähvardavad vahetult ühiskonna olemasolu või tema vabadust, mis on üks ja seesama. Siin pannakse vaekausile kurjategijate elu rahva elu vastu ning igasugune viivitamine on kuritegelik, iga leebe formaalsus on liigne ning kujutab endast ohtu ühiskonnale. Isamaa vaenlaste karistamise tähtajaks peab olema vaid ajavahemik, mis on vajalik nende tundmaõppimiseks: asi ei seisa mitte niivõrd karistamises, kuivõrd hävitamises...»

Couthoni esitatud projekt oli kokkuvõetult järgmine. Revolutsiooniline Tribunal kuulus reorganiseerimisele, vandekohtunike arvu vähendati, kaitsjate institutsioon kaotati. Muudeti ära ka süüaluse ülekuulamine eeluurimisel; mõõdupuuks otsuste tegemisel pidi olema «... kohtunike südametunnistus, mis juhindub armastusest isamaa vastu». Revolutsiooniline Tribunal pidi kohut mõistma rahvavaenlaste üle ja ta võis rakendada ainult üht karistusmäära — surmanuhtlust. Mõistet «rahvavaenlane» tõlgendati üsna suvaliselt. Selle kategooria alla arvati mitte üksnes riiklikes kuritegudes süüdistatud inimesed — isamaa reeturid, rojalistid, maksurentnikud, spekulandid — kui ka valeteadete ja kuulujuttude levitajad, moraali ja ühiskondliku südametunnistuse laostajad, see on kurjategijad, kelle süüteod ei olnud kuigi täpselt kvalifitseeritud, selle kategooria

alla viidi kõik, mis oli meelepärane käesolevat seadust kohandavatele isikutele.

Võib kujutleda, kuidas võpatasid mõned Konvendi liikmed, kui Couthon luges oma ettekannet! Pärast minutilist tardumust, mis kõiki oli haaranud, tõusis deputaat Ruamps ja otse karjatas:

«Ma nõuan hääletamise edasilükkamist! Kui minu ettepanekut vastu ei võeta, siis teatan, et lasen enese maha!»

Ruamps'i toetas Lecointre. Barère, kes oskas alati kiiresti kohaneda situatsiooniga, avaldas arvamust, et hääletamist ei tohi edasi lükata rohkem kui kolmeks päevaks: sellega ta nagu kriipsutas alla, et edasilükkamise vastuvõtmine on väljaspool kahtlust. Billaud-Varenne ja Collot d'Herbois vaikisid. Ent Robespierre ei kavatsenud anda oma vastastele hingetõmbeaega. Erutatult nõudis ta, et dekreet pandaks hääletamisele otsekohe isegi juhul, kui istung veniks poole ööni. Tema nõudmine rahuldati ja jahmunud Assamblee kinnitas dekreedi.

Sellega asi veel ei lõppenud. Järgmise istungi alguseks olid paljud toibunud. 23. preriaalil esitas dantonist Bourdon dekreedi suhtes kaaluvad vastuväited. Teda toetas Merlin Thionville'ist. Kasutanud asjaolu, et kohal polnud valitsuse komiteede liikmeid, kavatsesid esinejad saavutada seaduse revideerimist. Vahepeal algas lahing ka Ühiskondlikus Päästekomitees. Esmakordselt selle olemasolu ajal oli Komitees tekkinud lõhenemine.

Täielikku üksmeelt polnud Robespierre'i kolleegide hulgas ammu. Nii näiteks oli juba žerminaalis Komitee liige Robert Lindet keeldunud andmast oma allkirja Dantoni vahistamiskäsule. Floreaali algul puhkes avalik tüli Saint-Justi ja Carnot' vahel, kusjuures viimane laskis pooleldi naljatades lendu sõna «diktatuur». Kuid Äraostmatu vastu avalikult välja astuda ei riskinud veel keegi. Juhtum, mis leidis aset 23. preriaali hommikul, oli pretsedenditu.

Sellel hommikul kõrvetas päike eriti kuumalt. Kõik Tuileries' lossi aknad olid pärani. Vestluse käigus tekkis sõnelus. Billaud-Varenne heitis Robespierre'ile ja Couthonile ette, et enne kurikuulsa seaduseelnõu esita-

mist Konvendile ei arutatud seda, vastupidi tavadele, Komitees. Robespierre väitis vastu, et siiani on Komitees kõik tehtud vastastikuse usalduse alusel ja kuna dekreet on iseenesest hea ja pealegi vastu võetud, pole enam mõtet piike murda. Billaud hakkas protesteerima ning kõrgendas häält. Robespierre vaatas talle nõutult otsa ja hakkas vastates veel kõvemini karjuma.

«Ma ei näe enam kelleski tuge!» lausus ta nördinult. «Mu ümber on lausa vandenõud. Ma tean, et Konvendis on partei, kes soovib mind hukka saata, sina aga,» ta pöördus Billaud' poole, «sina kaitsed selle liidreid!»

«Tähendab,» vaidles vastu Billaud, «sa tahad kogu Rahvuskonvendi tapalavale saata.»

Need sõnad viisid Robespierre'i raevu ja tema kõrge hääl muutus veel kriiskavamaks.

«Teie kõik siin olete tunnistajad,» karjatas ta, «et ma pole öelnud, nagu tahaksin ma giljotineerida Rahvuskonvendi!»

Komitee liikmed jäid jahmunult vait. Barère naeratas salalikult.

«Nüüd ma tean, kes sa oled . . .» jätkas Robespierre, vaadates Billaud-Varenne'ile teravalt silma.

«Mina samuti,» katkestas teda Billaud, «mina tean nüüd samuti, et sa oled . . . kontrrevolutsionäär!»

Äraostmatu oli niivõrd rabatud, et ei kannatanud enam välja. Ta nägu hakkas närviliselt tõmblema, sõrmed klammerdusid lauda katvasse kalevisse ja ta puhkes nutma.

Samal hetkel jooksis tuppa üks Komitee ametnikke.

«Kodanikud,» hüüdis see, «te ei tea enam, mis te teete! Vaadake välja!»

Barère vaatas avatud aknast õue ja nägi oma rõõmuks Tuileries' lossi terrassile kogunenud suurt rahvahulka.

Aknad löödi sedamaid paukudes kinni, kuid kõik oli juba ära öeldud. Äraostmatu nuttis. Teised silmitsesid üksteist vaikides. Pais oli murtud. Robespierre oli aru saanud, et teda ja tema rühma Komitees ümbritsevad vaenlased.

Nüüd selgus ühtlasi, et tema vastasteks ei olnud mitte ainult opositsioonipartei Konvendis, vaid ka enamik

Ühiskondliku Julgeoleku Komitee liikmeid. Tal polnud oma Komitee täielikku ühtsusesse usku olnud, kuid ta ei aimanud kunagi, et asi võib võtta niisuguse pöörde. Nagu selgus, oli pind ta jalge all kõikuma löönud ka siin. Mida ette võtta? Taganeda? Ei, nüüd tähendab tagasitõmbumine hukku. Ja seda nähes sööstab Robespierre raevukalt edasi. Tema lähim võitluskaaslane Couthon — Saint-Justi sellal Pariisis ei olnud — toetab teda.

24. preriaalil võtab Konvendis jälle esimesena sõna Couthon. Ta häbivääristab reetlikke ja pelglikke laimajaid, kes nende äraolekul püüdsid halvustada ja nuria ajada vastuvõetud dekreeti. Julguse kaotanud Bourdon hakkab end õigustama ja vadistab segaduses, et ta peab lugu Couthonist, austab Komiteed, samuti ka vankumatut «Mäge», kes päästis vabaduse. Kuid Robespierre suleb tal käskivalt suu, öeldes, et Komiteed ei tohi «Mäest» eraldada, sest Konvent, «Mägi» ja Komitee on üks ja seesama.

«Oleks isamaa solvamine,» lisas Robespierre, «sallida ja lubada, et mõni intrigaanidest, kes on teistest põlgusväärsem oma silmakirjalikkuse poolest, püüaksid osa «Mäest» enesega kaasa tõmmata ning muutuda sel teel partei peameesteks.»

Bourdon katkestab omakorda Robespierre'i.

«Ma nõuan,» karjub ta, «et tõestataks seda, mida siin räägitakse! Praegu öeldi küllaltki selgelt, et mina olen kurjategija!»

Äraostmatu vastus on lühike ja hävitav.

«Ma ei nimetanud Bourdoni nime. Häda sellele, kes kurjategija nime ise omaks võtab!»

Bourdon tahtis vastu vaielda, kuid ei suutnud. Kohutava erutuse tõttu jäi tal hing kinni ning ta kukkus pingile. Teda haaras niisugune hirm, et sõbrad arvasid, et ta on mõistuse kaotanud. Igatahes lamas ta pärast seda intsidenti kuu aega voodis ning arstid tundsid muret tema elu pärast. Sugugi parem polnud tema mõttekaaslaste olukord. Merlin võttis targu vett suhu ja Tallien, kes oli Robespierre'ilt ka oma osa kätte saanud, tõttas vastama nutuse kirjaga, kus ta meelitavates ja lipitsevates väljendustes anus halastust.

Näis, nagu oleks Konvendis Robespierre'i ja Couthoni meelekindluse tõttu täielik võit saavutatud. Äraostmatule aplodeerisid kõik: nii sõbrad kui ka vaenlased ning samuti ka pelglik ja vaikiv «Soo».

22. preriaali seaduseelnõu muutus seaduseks.

Äraostmatu pühitses võitu, kuid kas sai ta täiel määral aru ka sellest, mida ta oli teinud? Armutult vaenlastest jälitatud, tundis ta, et pind jalge all kõikus, kuid samal ajal oma tegude õigsuses kindel olles hakkas ta vähehaaval, ilma et ise oleks sellest aru saanud, juba iseennast samastama üritusega, mille nimel ja mille eest ta võitles. Kuid päevast, millal Robespierre oli ennast identifitseerinud revolutsiooniga, pidi terror tema jaoks eranditult enesekaitse ja enesesäilitamise abinõuks muutuma. 22. preriaali seadus oligi eeskätt taolise enesekaitse aktiks. Sellel aga olid juba oma tagajärjed, mis olid ääretult kaugel sellest, millest Äraostmatu oli kunagi unistanud. Kuid niigi oli kõik äärmiselt keerukas.

Preriaaliseadus võinuks muidugi saada mõneks ajaks hävitavaks jõuks robespjäristliku valitsuse käes, kui see valitsus oleks üksmeelne olnud. Kuid seaduse vastuvõtmise momendiks seda ühtsust enam ei olnud, kusjuures enamus valitsuse komiteedes ei olnud Robespierre'i poolel. Tema kätte jäi veel siiski võimas jõud: ta oli Jakobiinide Klubi ebajumal, tema ees värises Konvent. Kuid kogu tema tragöödia seisis selles, et ta kaotas võimu ainukeses instantsis, kelle abil ta lootis oma hirmuäratava seaduse ellu viia, — Ühiskondlikus Päästekomitees. Veel enne kui ta võitlusehoos sellest aru sai, oli samm tehtud. Ja mida võis ta nüüd ette võtta? Tuli välja, et tagunud enese jaoks ja kaitseks välja kohutava relva, pidi ta varsti nägema seda relva enda vastu pööratuna. Siin orienteerusid tema vaenlased kiiremini kui ta ise. Väljudes istungite saalist, ütles komitee liige Robert Lindet Vadier'le:

«Äraostmatu on meil nüüd peos! Ta kaevab ise endale hauda.»

See oli tõsi. Alati ettenägelik, ettevaatlik ja tark Robespierre oli äkki vääratanud. Asjaolud tõmbasid talle silmuse kaela.

Ta oli läbi käinud pika tee. Algul oli see olnud noolsirge, hakkas seejärel looklema, nüüd aga kadusid selle tee piirjooned üha enam kõrge umbrohu tihnikusse. See oli tee ei kuhugi. Ja Äraostmatule ei võinud see teadmata olla.

Seitsmes peatükk

TEE EI KUHUGI

Mis oli siis õieti juhtunud? Miks oli kõik nii üleöö teise suuna võtnud? Alles eile üldtunnustatud juhti, kõige autoriteetsemat valitsuse liiget oli täna ülbelt koheldud kui usurpaatorit, vihatud türanni ning peaaegu kontrrevolutsionääri? Kust oli pärit see vaenlaste leegion? Mispärast jätsid komiteed, isegi Ühiskondlik Päästekomitee, tema «ministeerium», Äraostmatu ootamatult maha ja lõid temast lahku?

Ootamatus selles loos oli vaid näiline. Saatusliku kera lõngaots peitus minevikus. Ent siis, kui Robespierre lõpuks kõigest aru sai, polnud enam võimalik midagi muuta.

Uue vandenõu alustes figureerisid needsamad ajendid, mis olid kunagi loonud «mõõdukate» fraktsiooni: neid oli võimatu likvideerida, kuni polnud kõrvaldatud tingimusi, mis sünnitasid uue kodanluse. See ülesanne aga käis robespjäristidele üle jõu. Revolutsiooni käigus kujunenud uus kodanlus tundis ennast maa peremehena. Feodalism oli likvideeritud, absolutistlik monarhia kukutatud, tööstust ja kaubandust ahistav vana reglementatsioon oli ajalooks muutunud; revolutsiooni aastail oli lõviosa endise privilegeeritud klassi kinnisvaradest üle läinud sama kodanluse kätte. Mida siis veel? Näis, et nüüd jäi üle vaid elada, rikkusi koguda ja neid suurendada! Kuid «uusrikaste» häda just selles seisiski, et nad ei saanud rahulikult elada! Ükski «maa peremees» ei teadnud, mida toob talle homne päev: kas edu äri alal või raiutakse tal pea maha. Sedamööda, kuidas uuskodanlus kasvas ja tugevnes, kujunesid revolutsiooniline valitsus ning terrorirežiim talle üha vihkamis-

väärsemaks. Nendega võis veel kuidagi leppida, kuni ähvardas interventsioon. Kuid see oht oli juba ammu möödas! Milleks kannatada alalise hirmu all? Misjaoks kuulata aru kaotanud Robespierre'i ja tema sõprade sonimisi? Võtku tont neid kõiki. Käigu kuradile revolutsiooniline valitsus oma terroriga, maksimumi, vantoosidekreetide ning muude asjadega.

Kuid mõtetest ja sõnadest tegudeni oli veel hulk maad. Esimestena astusid üles Danton ja tema lähikondlased. Danton tegutses kavalalt ja äärmise ettevaatusega; ta ei avaldanud kunagi oma mõtteid, ta peitis ennast teiste selja taha, ta püüdis Äraostmatut enda poole võita. Kõik see ei aidanud. «Uusrikaste» tribuun paljastati ja ta hukkus. Tema saatust jagas rida teisi.

Siis taipasid «uusrikkad», et nende tund pole veel tulnud. Ei, kõrvaldada rahva poolt loodud ja rahvale tuginevat revolutsioonilist valitsust polnud sugugi nii lihtne! Veel enne kui saad kätte Robespierre'i ja Saint-Justi pea, võid kaotada oma! Ja kohkunud ning üsna taltsaks muutunud «maa peremehed» jäid ajutiselt vait ja näiliselt rahunesid. Näis, et nad on uue korraga leppinud. Näis samuti, et nad aplodeerivad siiralt Robespierre'ile ja toetavad kõiki tema ettepanekuid. Kuid nõnda ainult näis.

Žerminaali keskpaiku viidi lõpule dantonistide purustamine, kuid floreaali esimestel päevadel hakkas kujunema uus vandenõu. Selle eestvedajad tegutsesid veel kavalamalt kui nende eelkäijad. Enne kui Äraostmatu suutis nende plaane läbi näha, olid tema vastased juba kaugele jõudnud. Kuid kes nad siis olid?

Peaosale vandenõulaste hulgas pretendeeris Jean Lambert Tallien. See oli inimene, kes elus läbi lööb. Ülemkelneri poeg, notariõpilane, seejärel ametnik trükikojas, tegi ta revolutsiooni ajal kiiresti ja osavalt karjääri. Teatraalsusele ja žestidele kalduv, edvistav ja ilukõnega uhkeldav Tallien oli pääsenud Jakobiinide Klubi juhtkonda, ta valiti Kommuuni ning Konventi. Oma «andekust» võis ta täielikult näidata alles siis, kui oli määratud Konvendi saadikuks Bordeaux'sse. Siin, jätkates enese maskeerimist pahempoolsete kõnede ja tegudega, kasutas ta laialdaselt terrorit rikastumise

ning isikliku arveteõiendamise eesmärgil. Võlutud hispaania pankuri tütrest, ilusast Thérésa de Cabarrusist, abiellus Tallien viimasega ning lõi tema kaudu kontakti Bordeaux' suurkaupmeestega — terve jõugu spekulantide ja kahtlaste ärimeestega, kellega koos ta linna plaanipäraselt paljaks riisus. Rekvisitsiooni ettekäändel omastas see liigkasuvõtja nälgivas Bordeaux's mitte ainult suured toiduainete tagavarad ja peened veinid, vaid ka «endistelt» konfiskeeritud väärtasjad, kulla ja hõbeda. Koos teda ümbritsevate kõrilõikajatega oskas ta kokku riisuda miljon kolmsada kakskümmend viis tuhat franki. Tegutsedes taoliste meetodite abil, ajas Tallien võrdlemisi lühikese aja jooksul kokku rikkused, mis võimaldasid tal osta Normandias mõisad, mis andsid aastas viisteist tuhat livri tulu. On täiesti arusaadav, et see spekulant kogu hingest vihkas ning kartis teda paljastanud Robespierre'i. Kartis ja peitis oma hirmu vale ning meelituste maski alla.

Tallienile vääriliseks sõbraks ja abiliseks oli Fréron, Robespierre'i ja Desmoulins'i internaadikaaslane kolledžipäevilt. Lähetatud Marseille'sse, kehtestas ta seal koos oma kolleegi Barrasiga, võisteldes Collot d'Herbois' ja Carrier'ga, julma terrori. Terror kehtestati üksnes isikliku rikastumise eesmärgil. Seejuures ei põrganud Marseille' «korra kaitsjad» täpselt niisamuti nagu Talliengi tagasi lausa varguse ees.

Kui Fréronile ja Barrasile pärast nende Marseille'st ärakutsumist tehti ettepanek riigikassasse sisse maksta aruandesumma kaheksasada tuhat franki, esitasid kelmid selle asemel ettekande, et reisitõld olevat kraavi kukkunud, raha aga . . . oli seejuures kaduma läinud (!!!). Sõbrad riigikassas summutasid kuidagi intsidendi, ent kui kauaks? Seni kui võimu juures püsis inimene, kelle nimi oli Äraostmatu, ei võinud riisujad minutikski rahu leida.

Tallieni, Fréroni ja Barrasi ümber olid kogunenud samasugused politikaanid. Need olid jõhker Bourdon Oise'ist, halastamatu ja ettevõtlik Merlin Thionville'ist, salakaval Legendre, suurspekulant Rovère, sõnamurdlik Lecointre. Nende tegelaste iseloomujooneks oli oskus olukorraga kohaneda ja seda enda huvides ära kasutada. Olles vaadetelt ja eesmärkidelt parempoolsed,

ehtisid nad end «moodi» järgides pahempoolsuse rüüga ja terrorit ülistades diskrediteerisid seda igati, niisamuti nagu kogu revolutsioonilis-demokraatlikku režiimi tervikuna. Niisugune mimikri aitas Tallieni rühmitusel Konvendi ja Jakobiinide Klubi pahempoolsete grupeeringutega edaspidi lähemat sõprust sobitada.

Sobivat hetke oodates tegutsesid algul veel suure saladuskatte all vandenõulaste esimesed väikesearvulised, kartlikud ja ebakindlad rühmad, maskeerides end kaitsevärviga. Nad leidsid endale Konvendis poolehoidjaid ning lootsid tulevikule. Ja äkki haaras neid erutav kahjurõõm: nad haistsid lõhenemist, mis algas valitsuse ridades.

Revolutsiooniline valitsus oli oma olemuselt kaksikühtne: tema mõlemad komiteed tegutsesid võrdse võimu printsiibi alusel ja pidid kõigis tähtsates küsimustes tegema ühise otsuse. Aja jooksul aga hakati seda võrdõiguslikkust Ühiskondliku Päästekomitee kasuks üha enam rikkuma. Selle Komitee eesotsas seisnud Robespierre rakendas kogu oma jõu, et kontsentreerida kogu võimutäius enda kätte. Eriti palju tehti selles osas žerminaaliprotsesside ajal. Ida-India kompanii kohtuasja arutamisel ehitas peaettekandja, Ühiskondliku Julgeoleku Komitee liige Amar kogu süüdistuse üles nii, et selle poliitiline mõte ja maik oli kinni mätsitud. Robespierre juhtis Billaud-Varenne'i toetusel sellele viivitamatult tähelepanu ja tegi seda nii teravalt, et kutsus Amaris esile kättemaksuiha ja raevu. Amari kahtlustavalt süüdistades avaldas Äraostmatu umbusaldust ühtlasi ka Ühiskondliku Julgeoleku Komiteele tervikuna. Sellest ajast peale võttis Ühiskondlik Päästekomitee ettekanded kõigis tähtsamates küsimustes enda peale, kusjuures neid aruandeid esitasid vaheldumisi Robespierre, Saint-Just või Couthon. 27. žerminaalil (16. aprillil) võttis Konvent Saint-Justi ettepanekul vastu üsna olulise tähtsusega dekreedi Üldise Politsei Büroo loomise kohta Ühiskondliku Päästekomitee juures. Uue institutsiooni etteotsa sai projekti esitaja ise, kusjuures Saint-Justi äraolekul pidid teda asendama Robespierre või Couthon. Nüüd saavutas Ühiskondlik Päästekomitee mitte üksnes ülekaalu Ühiskondliku Julgeoleku Komi-

tee üle, vaid ta sai ka võimaluse efektiivselt kontrollida selle asutuse kogu tegevussfääri. See kutsus Komitee solvunud enamiku hulgas esile meelepaha. Amar, Vadier ja teised nurisesid triumviraadi üle, öeldes, et uus kord ja korraldused seovad neid käsist ja jalust, takistavad nende agentide tegevust jms. Kuna neil oli juba varem olnud Robespierre'iga tunduvaid lahkhelisid mitmetes sotsiaalsetes ja ideoloogilistes küsimustes, siis nüüd hakkasid nad triumviraadisse suhtuma halvasti varjatud vihavaenuga. Üksnes kaks Ühiskondliku Julgeoleku Komitee liiget — Lebas ja David — jäid Maximilieni ustavateks pooldajateks, kuid nemad üksi ei suutnud ka ilma teha.

Häda ei seisnud, muide, mitte üksnes selles. Kui Ühiskondlik Päästekomitee oleks üksmeelseks jäänud, siis iseenesestki mõista ei oleks Vadier', Amari või Voullant'i tigetsemine talle ohtlik olnud. Kuid üha selgemalt hakkasid nüüd ilmnema lahkhelid valitsuse peamise ja tähtsama Komitee sisemuses. Selle üheteistkümnest liikmest pooldasid Robespierre'i vaid Saint-Just ja Couthon. Komitee kaks liiget, Billaud-Varenne ja Collot d'Herbois, kuulusid pahempoolsete leeri, järgmised kaks — Carnot ja Prieur Côte-d'Or'ist — asusid eri seisukohal, mis oli robespjäristidele vaenulik. Robert Lindet hoidis mõõdukate poole, Barère tegeles intriigidega, kaks ülejäänut, Jeanbon Saint-André ja Prieur Marne'ist, ei võtnud valitsuse tegevusest osa, sest nad täitsid oma tööülesandeid väljaspool Pariisi.

Billaud-Varenne ja eriti Collot d'Herbois olid minevikus seotud hebertistidega. Ja kuigi nad ütlesid Hébert'ist lahti, jäid nende senised vaated ja seisukohad enamalt jaolt samaks. Nad töötasid küll Robespierre'iga koos, kuid polnud paljude asjadega rahul. Neile ei meeldinud näiteks järeleandmised maksimumi-süsteemis, mis olid tehtud kodanluse kasuks. Nendes tekitas nördimust Robespierre'i poliitika religiooni küsimustes, milles nad ei näinud midagi muud kui vagatsemist ja silmakirjalikkust. Lõpuks tegi neid eriti rahutuks Äraostmatu kasvav populaarsus, mis tänu mõnedele jakobiinide juhi iseloomujoontele näis eriti kahtlasena.

Robespierre, kes oli teistest alati erinenud sügava siiruse poolest, ei hellitanud oma kolleegide enesearmas-

tust. Etteheited ja õpetused tulid tema suust kuuldavale märksa sagedamini kui kiitused ja komplimendid. Range enese vastu, oli ta niisama range ka teiste suhtes. Endistest sõpradest petetuna seltsis Äraostmatu uute inimestega vaevaliselt ja ka enamikusse oma kolleegidest Komitees suhtus ta külma tagasihoidlikkusega, see aga oli neile arusaamatu ning ebameeldiv. Kui lisada, et Robespierre koostas isiklikult enese ja oma lähemate kaasvõitlejate jaoks tähtsamates küsimustes ettekanded, et ta, motiveerides oma mõtteid ja järeldusi, kõneles sageli ja üsna palju iseenesest, et ta esitas mõningad oma ettepanekud vahetult Konvendile, arutamata neid eelnevalt teiste Komitee liikmetega, siis saab mõistetavaks, miks Collot d'Herbois, Billaud-Varenne ning nende lähedased hakkasid Maximilienisse suhtuma eelarvamuse ja umbusuga. Eriti tugev oli see umbusk Billaud-Varenne'il, kes oli leppimatu üksikisikute ja autoriteetide ülespuhutud populaarsuse suhtes. Võttes kuulda Ühiskondliku Julgeoleku Komiteest tulevaid signaale, samuti ka kavala Barère'i sosinaid, hakkas Billaud-Varenne üha enam uskuma väljamõeldisi lähenevast «türanniast» ja «diktatuurist». Floreaali algul tegi ta nimesid nimetamata esimese rünnaku. «Iga rahvas, kes hindab oma vabadust,» ütles Billaud, «peab olema valvel isegi kõrgelseisvate isikute vooruste suhtes.» Kõigile oli selge, kelle aadressil solvav märkus oli öeldud. Billaud läks edasi. Ta hakkas nüüd pikalt ja laialt kõnelema antiikaja türannidest, puistates, muide, sekka üsna läbipaistvaid vihjeid kaasajale. «Kaval Perikles,» ütles oraator, «kasutas rahvusvärve selleks, et varjata ahelaid, mis ta tagus ateenlastele.» Tema oma sõnade järgi oli ta endale enne tribüünile astumist sisendanud: «Pea meeles, et sul tuleb kõnelda vabadele inimestele.» «Ja eks muutunudki toosama Perikles, kui ta oli saavutanud absoluutse võimu, kõige verejanulisemaks despoodiks.» Robespierre teeskles kurti, et vanad haavad lahti ei läheks. Kuid teised inimesed ei lasknud silpigi kõrvust mööda. Need Billaud' väljendused imponeerisid kõrgile Carnot'le ja ehkki ta oli kaugel pahempoolsetest, leidsid mõlemad Komitee liikmed antud pinnal ühise keele. «Häda vabariigile,» kirjutas Carnot ühes oma ettekandes, «kellele mõne ini-

mese väärikus ja isegi vooruse on saanud hädavajalikuks!» Carnot' ja Robespierre'i suhted olid juba ammu pinevad. Kuid veelgi vähem talusid teineteist Carnot ja Saint-Just, kelle arvamused läksid lahku konkreetsetes strateegia ja taktika küsimustes. Revolutsiooni poolt riigikaitset juhtima kutsutud väljapaistev sõjaväeinsener ja suurte võimetega organisaator Lazare Carnot oli oma tegevusväljal palju ja tagajärjekalt töötanud. Kuid tagasihoidlikkus polnud tema voorus. Olles alaliseks tähelepanuobjektiks mitte ainult generaliteedile ja sõjaasjanduse spetsialistidele, vaid ka igasugustele hankijatele ning kokkuostjatele jne., püüdis iseteadev ja üleolev Carnot koos oma kolleegi Prieuriga teistest Komitee liikmetest eralduda ning ajada iseseisvat poliitikat. Kaitstes objektiivselt uuskodanluse plaane, asus Carnot seisukohal, et sõjale tuleb anda agressiivne iseloom. Pidades õigeks, et sõda tuleb pidada vallutatud maade kulul, soovitas Carnot eriti «puupaljaks röövida» Belgia. Kuid nende plaanide realiseerimise teel seisid kaljukindlalt ees Robespierre ja tema võitluskaaslased. Ustavad oma printsiipidele ja ideaalidele, unistasid nad endiselt «ülemaailmse õnne koidikust» ning olid kategooriliselt selle vastu, et vabastussõda kasvaks ümber rööv- ja vallutussõjaks. Oli päris selge, et robespjäristid ei luba oma kõige helgemaid ideaale üle parda heita. Robespierre'i ja Carnot' rühm ei suutnud leida ühist keelt. Uued võidud kinnitasid seda veel enam ja raevunud Carnot hakkas juba rääkima diktatuurist ja türanniast, korrutades pahempoolsete süüdistusi.

Nii läkski õhkkond Komitees palavaks ja plahvatus oli möödapääsematu. See toimus järgmisel päeval pärast 22. preriaali seaduse vastuvõtmist, kui Billaud-Varenne nimetas juuresolijaid häbenemata Äraostmatut kontrrevolutsionääriks ning süüdistas teda kavatsuses giljotineerida Konvent. Niisugune süüdistus kõlas Billaud-Varenne'i suus enam kui imelikuna. Mitte vähem kummalisena ei tundunud salvav sarkasm, millega pahempoolsed Collot d'Herbois, Vadier ja Voullant Robespierre'i tema preriaaliseaduse puhul tagaselja üle puistasid. Tõepoolest, kellele võis verine dekreet veel rohkem meeltmööda olla kui Collot d'Herbois'le, kes oli inimesi kartetšiga massiliselt maha lasknud? Kes võis

selle üle veel siiramat rõõmu tunda kui sünge halastamatu Billaud-Varenne ise? Ja lõpuks kas ei olnud see võimaluste kättemängimine säärastele terrori paadunud pooldajatele nagu Vadier või Voullant? Kuid hoolimata sellest olid just need isikud rahulolematute avangardis.

Muide, vaevalt on küll kunagi olnud silmakirjalikumat rahulolematust. Tegelikult täitis uus dekreet Billaud' ja tema sõprade südame kahjurõõmuga. Nad olid avastanud Robespierre'i Ahilleuse kanna. Äraostmatu taotles preriaaliseaduse kinnitamist. Mis siis ikka, nüüd tuleb tal selle eest vastutada! Nüüd võib tema kaela ajada ükskõik millal ja missuguse valatud vere. Ja kui hukkamistest tülpinud rahvas pöörab oma nõutu pilgu valitsuse poole, siis antakse talle üks ning seesama vastus: «Seda soovis ja tahtis Äraostmatu!»

Ja komiteed asusid «tööle». Sel ajal kui Saint-Just võitles interventide armeedega, Robespierre aga üha harvemini Ühiskondliku Päästekomitee istungitele ilmus, asusid viimane ning Äraostmatu nõusolekul eriti Ühiskondliku Julgeoleku Komitee palavikuliselt teostama «vereprogrammi», mis oli mõeldud selleks, et kukutada vihatud triumviraat.

Jõudis kätte «püha giljotiini» valitsusaeg. Nagu küps vili veeresid tapalava jalamile pead. Neljakümne viie päevaga, alates 23. preriaalist, tegi Revolutsiooniline Tribunal 1350 surmaotsust, s. o. peaaegu niisama palju kui viieteistkümne eelneva kuuga. Et kohtumõistmine oli nüüd kiire, järgnes üks kohtuotsus teisele ning need viidi ka viivitamatult täide. Mõnikord jõudis inimese saatus lõpule niisuguse kiirusega, et võttis otse hinge kinni: kell viis hommikul inimene arreteeriti; kell seitse viidi ta üle Tribunali käsutuses olevasse Conciergerie' vanglasse; kell üheksa tehti teatavaks süüdistusakt; kell kümme istus ta süüpingis; kella kahe ajal loeti talle ette kohtuotsus ning kell neli oli ta pea juba maha raiutud. Kogu protseduuri jaoks — arreteerimisest kuni hukkamiseni — oli kulunud vähem kui pool ööpäeva!... Valitsuse komiteed toimetasid iga päev Revolutsioonilisse Tribunali kümneid ohvreid, mõned päevad aga olid eriti «rahvarohked»; nii näiteks anti 3. termidooril kaks määrust, mis saatsid süüpingile kokku 348 inimest.

Üsna sageli võeti ühes ja samas kohtuasjas vastutusele süüaluseid, kes üksteist isegi ei tundnud. Spioonid, kes luurasid vanglates ettevaatamatuid sõnu, koostasid umbropsu kujuteldavate vandenõulaste nimekirju, kuhu kanti sisse kümneid või isegi sadu nimesid. Niisuguse süüdistussüsteemi alusel mõistis Tribunal süüdi Bicêtre'i vanglast 73 ja Luxembourg'i vanglast 156 «vandenõulast». Ent kui kiiresti vanglad ka ohvreid tapalavale saates ei tühjenenud, täitusid nad veelgi kiiremini. 23. preriaaliks oli Pariisi vanglates 7321 vahialust ning poolteist kuud hiljem oli nende arv tõusnud 7800-le.

Kes olid siis need tuhanded uued vahialused ja sajad vastsed giljotiini ohvrid? Taotledes vankumatult preriaaliseaduse elluviimist, kavatses Robespierre sellega kõrvaldada «mõned maod», võrdlemisi väikese arvu oma suuremaid vaenlasi, Konvendi liikmeid, keda ta kindlalt pidas valitsusvastasest vandenõust osavõtjateks. Kuid ühtki neist tegelastest ei hukatud, isegi mitte ei arreteeritud. Karm ja julm preriaaliseadus ei langenud mitte nende pihta, kelle jaoks ta oli kehtestatud. Antirobespjäristliku vandenõu edasise küpsemise perioodil pidi osavate ja õelate kätega juhitav seadus õõnestama Äraostmatu populaarsust, nõrgendama tema autoriteeti ning sundima rahvamasse talle selga pöörama. Koos teatava arvu tõeliste spekulantide, saboteerijate ja vabariigi pisivaenlastega langesid selle seaduse ohvriks juhuslikud, sageli mitte milleski süüdi olevad inimesed: Pariisi eeslinnade väikekodanlased, tänavakaupmehed, oma eluga ja olukorraga rahulolematu linnakehvistu. Saates terved leegionid sääraseid «vandenõulasi» timuka kätte, näitasid need, kes seda operatsiooni teostasid, nagu sõnatult Pariisi rahvale: «Vaadake! Nõnda tahtis Äraostmatu!...»

Revolutsioonilise Tribunali poolt preriaali lõpus läbivaadatud kohtuasjade hulgast paistis eriti silma «välismaalaste vandenõu» või teiste sõnadega «punaste särkide» kohtuprotsess.

Ööl vastu 4. preriaali (vastu 23. maid) kuulis Favart'i teatri juures asuvat väljakut mööda liikuv patrull äkki meeleheitlikke appihüüdeid. Karjed kostsid majast nr. 4, kus elas Collot d'Herbois. Tormati sinna. Trepil seisis

kahvatu ja higine Collot; trepiastmetel vedelesid murdunud mõõga tükid. Collot ütles, et tal oli õnnestunud end käsitsivõitluses kaitsta, kusjuures teda oli kaks korda tulistatud püstolist, kumbki lask aga ei tabanud. Mõrvar oli ennast toas barrikadeerinud ning karjus, et tulistab igaüht, kes püüab sisse tungida. Lukksepp Geffroy, kes vaatamata ähvardustele ukse avas, langes õlast haavatuna silmapilkselt maha. Kurjategija võeti kinni. See oli umbes viiekümneaastane mees. Tema nimi oli Admiral; ta teenis kontoriametnikuna rahvusliku loterii juures. Mees kuulati üle. Ta ei varjanud, et tema eesmärgiks polnud mitte Collot d'Herbois', vaid Robespierre'i mõrvamine. Selleks et Robespierre'i tabada, oli ta aegsasti Konventi tulnud ning jäänud oma ohvrit ootama. Konvendis käisid vaidlused. Barère'i pikaleveninud ettekanne uinutas kurjategija, ja kui ta virgus, oli Äraostmatu juba läinud. Nüüd otsustas Admiral südametäiega tappa kellegi teise ja tema valik langes Collot d'Herbois'le, kellega ta elas ühes majas.

Veel samal päeval, umbes kella üheksa paiku õhtul, ilmus Robespierre'i korterisse noor tütarlaps, paberikaupmehe tütar, kes nimetas ennast Cécile Renault'ks. Saanud teada, et Robespierre ei ole kodus, hakkas neiu ägedalt protesteerima ning ütles, et ametiisik on kohustatud külalisi vastu võtma. Tema kõne toon ja järeleandmatus ning kogu käitumine näisid kahtlastena. Ta peeti kinni ja otsiti läbi. Tütarlapse juurest leiti kaks nuga.

«Miks tuli ta Robespierre'i juurde?»

«Et vaadata, kuidas näeb välja türann.»

«Aga kuidas kavatses ta kasutada oma terariistu?»

«Ei kuidagi.»

Tema viimane vastus oli kõige muuga vastuolus. Ta ei varjanud, et vihkab vabariiki, lausudes, et eelistab üht kuningat viiekümnele tuhandele türannile, kusjuures avaldas lõpuks valmisolekut minna vanglasse ning sealt giljotiini alla.

Arreteeritute süüasja uurimise võttis enda peale Ühiskondliku Julgeoleku Komitee. Selle asemel et hakata otsima tõelisi süüdlasi, kes olid mõrvaritele relva kätte surunud, — neid leida aga polnud sugugi raske, sest Komitee liikmed tundsid neid vägagi hästi, — anti

asjale hoopis teine suund. Jälgi kaotades ja soovides teha Robespierre'i vastutavaks hulga inimeste surma eest, kes olid hukatud «türanni» nimel, otsustasid Komitee koosseisu kuuluvad agarad ja leidlikud intrigaanid muuta Cécile Renault ja Admiral hiiglasuure «vandenõu» osalisteks, kuigi neil polnud sellega midagi ühist. Sel eesmärgil korraldas Komitee kümneid süsteemituid arreteerimisi, võttes vahi alla juhuslikke inimesi puhtväliste tunnuste järgi. Vahistati kurjategija Renault' isa ja kolm venda; kaks neist, kes teenisid armees, olid eelnevalt Pariisi välja kutsutud. Seejärel arreteeriti kooliõpetaja Cardinal selle eest, et ta oli lausunud halvustavaid sõnu Robespierre'i aadressil; keegi Pain d'Avoine selle eest, et ta oli preriaali algul lõunastanud koos Admiraliga; Admirali armuke Lamartinière; keegi Pourbeuf selle eest, et saanud kuulda mõrvari vahistamisest, libisenud tal üle huulte sõnad: «Väga kahju!»; naiskodanik Lemoyne selle eest, et Pourbeuf oli neid sõnu öelnud tema juuresolekul.

Kuid sellest oli veel vähe. «Vandenõule» tuli anda välismaine värving ning siduda see «endistega». Kellelegi meenusid kurikuulus parun Batz ja tema sõbrad. Kuigi polnud mingeid materjale, mis oleksid viidanud Admirali ja Cécile Renault' kohtuasja sidemetele selle tabamatu avantüristiga, otsustati sellest hoolimata korraldada ühine protsess.

Kui parun Batz elas Pariisis, oli ta maskeerimise eesmärgil pidanud mitut konspiratiivkorterit. Kunagi oli ta elanud ka Helveetsia tänaval kellegi Rousseli juures. Sellest saadi teada. Ülekuulamisele toodud Roussel seletas, et ta oli Batziga tutvunud näitlejatar Grandmaisoni juures viimase majas Charonne'is, kus Batzi kaasosalised tavaliselt kohtusid. Grandmaison võeti sedamaid «vandenõulaste» nimekirja. Koos temaga võeti vastutusele ka mõned aristokraadid: Montmorency-Laval, prints Rohan-Rochefort, krahv de Pons, vikont de Boissancourt, isa ja poeg Sombreuilt, krahv Flers ja teised.

Erilistel kaalutlustel tõmmati protsessi kaasa ka 10. žerminaalil arreteeritud Sainte-Amaranthe'i perekond, kes oli vastutusele võetud teises süüasjas.

Madam Sainte-Amaranthe pidas enne revolutsiooni

mängupõrgut ning salaurgast, kus kõrgelseisvad isikud lahutasid meelt kaardimängu ja muude kergemeelsete lõbudega. Oma ametist ei loobunud auväärne daam ka hiljem, muutusid vaid tema kliendid. Algul olid nendeks Mirabeau ja tema sõbrad, seejärel žirondiinid ning lõpuks said madam Amaranthe'i Palais Royali tänava salongide kõige oodatumateks külalisteks Danton, Chabot ja Hérault de Séchelles. Selle daami tütar, kes oli abielus kellegi Sartines'iga, ei jäänud oma vaadete ja eluviiside poolest emast maha. Kauemat aega näisid see perekond ja nende ettevõte kaitse all olevat, sest alati leidus mõni neid soosiv võimumees. Ent siis, kui seaduse mõõk žerminaali esimestel päevadel «haletsejate» liidrite pea kohal rippus, juhtis Saint-Just tähelepanu sellele mülkale. Tema algatusel arreteeriti ema, tütar ja väimees ning heideti vanglasse. Nüüd tulid Ühiskondliku Julgeoleku Komitee liikmetele need isikud äkki meelde. Ja miks siis? Sel lihtsal põhjusel, et Sainte-Amaranthe'ide vastutusele võtmisega võis kogu asjale anda pikantse maigu. Keegi, kes kuulus robespjäristide vaenlaste hulka, laskis lendu väljamõeldise, nagu oleks Saint-Just Sainte-Amaranthe'idega vaenujalal sellepärast, et noorem neist ei tahtnud tema armukeseks saada. Ühtlasi väideti, et Äraostmatugi veetnud selles Sainte-Amaranthe'ide mülkas öid, joonud ennast seal purju ning lobisenud välja riiklikke saladusi. Nurjatumat ja absurdsemat laimu oleks olnud raske kokku soperdada. Ja ehkki keegi seda laimujuttu ei uskunud ning seda sai tõikade abil kergesti kummutada, kanti seda meelsasti suust suhu sosinal edasi, kartlikult ringi vaadates ning õelalt itsitades. Nende inimeste süüdimõistmise ja hukkamisega, sosistasid laimajad, tahavad Robespierre ja Saint-Just vett segada ning oma öiste seikluste jäljed kaotada . . .

Torkas ka silma, et vandenõulastega pandi ühte patta vaeseid inimesi lihtrahva hulgast, kes teenisid palehigis oma igapäevast leiba. Nende hulka kuulusid näiteks seitsmeteistkümneaastane õmbleja Nicolle, kes elas pööningul ja kellel ei olnud muud varandust kui hunnik kaltse, millel ta magas. Teda süüdistati vaid selles, et ta oli Grandmaisonile toitu toonud.

Üldse korjati kokku viiskümmend neli inimest. Vii-

masel hetkel lisandati neile neli politseinikku, kes olid tuntud oma Robespierre'i-vastaste vaadete poolest. Tervikuna nimetati seda protsessi «välismaalaste vandenõuks» ning see anti arutamiseks Revolutsioonilisele Tribunalile. 29. preriaalil tegi Fouquier-Tinville ettepaneku määrata kõigile kohtualustele surmanuhtlus ja vandekohtunikud kinnitasid otsuse.

Õudset pilti kujutas endast rongkäik hukkamispaigale. Ühiskondliku Julgeoleku Komitee kuulutas kõik surmamõistetud «isatapjateks». Neile pandi selga pikad punased särgid ning nad paigutati kümnele vanglavankrile. Hukkamiskoht viidi Revolutsiooni väljakult üle Trooni väljakule, seetõttu tuli kohutaval protsessioonil läbida kogu Saint-Antoine'i eeslinn, kus elas peamiselt töörahvas. Ka sellel oli eriline tagamõte. Kolm tundi kolisesid sillutisel hirmsad vanglavankrid, millele olid laaditud punastes rüüdes inimesed. Nende hulgas oli naisi ja noori tütarlapsi, mõned alles lapseohtu.

«See protsessioon meenutab kardinalide rongkäiku,» irvitas Fouquier-Tinville, vihjates «paavstile» — Robespierre'ile.

Kõige rohkem rõõmustas selle koleda ürituse üks peamisi organisaatoreid, julm Voullant.

«Astume altari ette,» pöördus ta oma kolleegide poole, «naudime verist missat . . .» Ja seejärel, korrates vanglakaarikuid saatvate Komitee agentide sõnu, karjus ta neist kõigist üle: «Surm Robespierre'i mõrvaritele!»

Möödas olid ajad, millal pariislased neid vaatemänge huviga jälgisid. Veri kutsus nüüd esile jälestuse. Ja Pariis põrkas hirmunult tagasi, jäädes kuulatama visalt kostvat häält, mis ei väsinud kordamast: «Vaadake! Seda tahtis Äraostmatu!»

Paralleelselt «punaste särkide» protsessiga valmistas sama Ühiskondliku Julgeoleku Komitee vahepeal ette veel ühe lavastuse, mille abil kavatseti kahjustada Robespierre'i reputatsiooni: see oli Catherine Théot' häbiväärne protsess, mille sepitsemisel võttis peaosa endale Vadier.

27. preriaalil (15. juunil) teatas Vadier Konvendi tribüünilt pidulikult, et Ühiskondliku Julgeoleku Komitee on avastanud uue vandenõu. Selle vandenõu keskpunktis oli tema sõnade järgi poolhull vanaeit Catherine

Théot, kes oli enda kuulutanud «jumalaemaks» ja kellel oli laialdane usklike klientuur. Uus «jumalaema» kuulutas peatset messiase tulekut. Kuna Théot oli Robespierre'i vaimustatud pooldaja ja viimast igati ülistas, siis võis järeldada, et messiaseks ja prohvetiks, kes päästab maailma, osutubki just Robespierre. Selle ettekuulutajaga, märkis Vadier edasi, oli seotud rühm aristokraate, kes pidasid sidet Londoni ja Genfiga, ning endine Asutava Kogu liige munk Gerle. Vadier süüdistas kõiki neid isikuid kontrrevolutsioonilises tegevuses ning nõudis, et Konvent sanktsioneeriks nende andmise Revolutsioonilise Tribunali alla.

Sel päeval oli eesistujaks Robespierre. Vadier lausus oma süüdistused tõsisel ja ükskõiksel ilmel. Ta kirjeldas kõike nii, et kogu aeg kostsid naerupahvakud ja ironiseeriv käteplagin. Kõikide pilgud olid suunatud kahvatule piinlevale, eesistuja tugitooli külge otsekui naelutatud Robespierre'ile, kes oli sunnitud solvangu välja kannatama.

Assamblee kinnitas Vadier' ettepaneku ja võttis peale selle vastu otsuse, et esitatud ettekanne saadetaks laiali sõjaväeosadesse ning kõigile vabariigi kommuunidele.

See oli avalik kõrvakiil Robespierre'ile. Kuid peamine seisis alles ees. Vähe sellest, et kaval Vadier moonutas oma ettekandes tegelikkust, sest tegelikult polnud Catherine Théot' jutlused vabariigivaenulikud. Ettekandja varjas tahtlikult mitut uurimisel tuvastatud tõika. Ta ei lausunud sõnagi sellest, et Théot' pooldajate ja austajate hulgas oli ka Duplay' perekond. Vadier jättis samuti ütlemata, et tema poolt süüdistatud Gerle elas Duplay' majas ja pealegi dokumendi põhjal, mille too endine Asutava Kogu liige oli saanud isiklikult Robespierre'ilt. Kõik need tõsiasjad pidi protsessi käigus avaldama Robespierre'i salavaenlane Fouquier-Tinville. Ülespuhutud protsessi korraldamisega ja selle avalikkuse ette toomisega lootsid vandenõulased Äraostmatut tugevasti kompromiteerida ning kiirendada tema langust.

Kuid Robespierre sai sellest kavalast võttest väga hästi aru. Ta nõudis toimiku Fouquier-Tinville'ilt otsekohe välja. Pärast seda alustas ta meeleheitlikku võitlust kohtuasja lõpetamise või vähemalt selle seisma-

paneku eest. Ühiskondliku Julgeoleku Komitee liikmete enamik, kes varjas ennast seaduse paragrahvide taha, ei tahtnud mingi hinna eest järele anda. Tohutu vaevaga, pärast mitmeid ägedaid sõnelusi ja jagelusi õnnestus Maximilienil 8. messidooril saavutada protsessi edasilükkamine. See oli tema viimne võit. Kuid tänu arvukatele «head soovijatele» jäi «Théot' protsess» ka edaspidi selleks kohutavaks hirmutusvahendiks, millega Robespierre'i ähvardati kuni tema langemiseni.

Samal päeval kui Maximilien Robespierre saavutas Komitees oma viimse võidu, andis Prantsusmaa revolutsiooniline armee koalitsioonivägedele ühe oma hävitavamaid lööke. Pärast kuut ebaõnnestumist forsseerisid prantslased Sambre'i jõe, vallutasid Charleroi ja võitsid 8. messidooril (26. juunil) otsustava lahingu Fleurusi all. See võit otsustaski 1794. aasta kevadise ja suvise sõjakäigu lõpptulemuse. Intervendid olid sunnitud maha jätma Landrecies', Valenciennes'i, Le Quesnoy ja Condé kindluse ning, suutmata kaitsta oma ühendusteid, veeresid laviinina itta. Tee Belgiasse, Hollandisse ja Saksamaa lääneossa oli nüüd vaba.

Fleurusi võidu organiseerimises olid suured teened Saint-Justil, ta ilmutas oma vankumatust ja tõepoolest raudset visadust. Sõjakäigu edule rajas Saint-Just suured lootused. Ta arvestas, et võidu korral õnnestub temal ja tema sõpradel, surunud maha vaenuliku enamuse Konvendis, oma positsioone Ühiskondlikus Päästekomitees kindlustada. Tegelikult aga läks kõik teisiti. Fleurusi võidul olid robespjäristidele saatuslikud tagajärjed. See lühendas vandenõu lõppvaatuse lähenemist. Just pärast võitu Fleurusi all toimus ebaloomulikuna näiv sündmus: konspiraatorite parem- ja pahempoolne tiib ühinesid. Oli kujunenud blokk, mida hiljem nimetati termidoorlikuks. Küllaltki tähtsat osa etendas kõiges selles varjus seisev inimene, suurpettur ja ületamatu silmakirjateener, reetur, kes oli kohutav oma poliitilise printsiibituse poolest, Joseph Fouché.

See sültja näo ja nõrga häälega ilmetu subjekt sai esmakordselt «kuulsaks» Lyonis, kus ta koos Collot d'Herbois'ga hävitas tuhandeid inimesi. Fouché tege-

vust ammu jälginud Robespierre kutsus ta oma 7. žerminaali (27. märtsi) käskkirjaga Lyonist ära. Varjates oma viha Äraostmatu vastu, püüdis Fouché lepitust leida. Kuid Maximilien teadis, kellega tal tegemist on, ja Fouché lipitsemine ei andnud mingeid tulemusi. Nüüd asus tigestunud ja hirmul olev Fouché ihu ja hingega uuesti intriige sepitsema. Kasutanud osavasti mitmeid demagoogilisi võtteid, varjates sõnamurdlikult iga oma sammu revolutsioonilise fraseoloogiaga, pettes nii ühtesid kui teisi, kord meelitades, kord ähvardades, sai see libahunt peatselt vandenõu üheks keskseks kujuks. Ta surus läbi enda valimise Jakobiinide Klubi esimehe kohale ning oskas Tallieni rühma siduda hebertistide ja teiste pahempoolsete fraktsioonide riismetega. Spekuleerides sellega, et Lyoni kuritegusid, milles Robespierre teda süüdistas, võib samal määral inkrimineerida ka Collot d'Herbois'le, võitis Fouché täielikult Collot' usalduse, samuti ka temale lähedase Billaud-Varenne'i poolehoiu. Ühteaegu lõi ta tihedad suhted ka Carrier', Vadier', Camboni ja rea teiste nimekate tegelastega, kes olid Robespierre'i suhtes vaenulikult meelestatud. Aidates kaasa parem- ja pahempoolsete fraktsioonide, Konvendis olevate salajaste opositsionääride ning valitsuse komiteedes leiduvate rahulolematute lähendamisele, punus Fouché niisuguse silmuse, mida ei olnud võimalik lahti harutada ega lõdvemaks lasta; seda võis üksnes tugeva ja kiire löögiga läbi raiuda või alistuda, lämbudes tema haardes.

Tõepoolest, uus vandenõu oli eriti tõsine ja ohtlik. Tema jõud seisnes eelkõige selles, et ta ühendas minevikus leppimatud rühmitused, mis asusid robespjäristidest niihästi paremal kui ka pahemal pool. Niisugune koondumine kahekordistas vandeseltslaste jõude. Kui varem oli revolutsioonilisel valitsusel õnnestunud purustada enne hebertistid ja seepeale dantonistid, siis nüüd tuli Robespierre'il ja Saint-Justil tegemist teha kõigi valitsusvastaste fraktsioonide ühisrindega. Seda, mida ei suutnud korda saata Danton, tegi Fouché. Seejuures oli üsna kaaluvaks asjaoluks ka veel miski muu. Valitsusvastase vandenõu lõppeesmärgiks oli tegelikult jakobiinide diktatuuri kukutamine, kuid samal ajal leid-

sid vandenõulased salajast toetust just sellesama valitsuse liikmete enamikult, keda nad kavatsesid likvideerida. Väsimatu Fouché saatanliku osavuse ja leidlikkuse abil õnnestus vandenõulastel, kes ei suutnud ülemvõimu otseselt kõrvaldada, valitsuse tegevust süstemaatiliselt õõnestada ja lõpuks seda valitsust ka seestpoolt killustada.

Ent kuidas võisid pahempoolsed oma verivaenlastega liitu astuda? Kas nad siis ei märganud, et ütelnud lahti Äraostmatust, määravad nad enda hukkumisele? Kas nad tõesti ei taibanud, et vandenõulaste lõppeesmärgiks oli revolutsioonilise valitsuse kukutamine ning varasemate aastate suurte saavutuste likvideerimine? Jah, reetmisega käis kaasas ilmne kanapimedus. Komiteede pahempoolsed liikmed ja neid toetanud Konvendi deputaadid, kellele Robespierre'i eestkoste oli koormavaks muutunud, ei taibanud, et nad lähevad vastu omaenda surmale. Vilunud agitaatorite poolt uimaseks räägitud, vaenlaste petlikele lubadustele lootusi rajades sattusid nad kontrrevolutsiooni sõiduvette. Sõltumata oma subjektiivsetest mõtetest ja soovidest erinesid preriaali-termidoori pahempoolsed printsipiaalselt 1793. aasta ja 1794. aasta alguse pahempoolsetest jakobiinidest. Kui Chaumette ja tema kaasvõitlejad olid tõelised jakobiinid koos rahvaga, siis jäid hilisemad pahempoolsed nagu nende eelkäijad hebertistidki rahvamassidest isoleeritud fraktsionäärideks, kellel puudus ühiskondlik vaist, ja nad osutusid seepärast lühinägelikeks väikekodanlasteks, kes polnud suutelised orienteeruma antud olukorras ega sellega kohanema. Pahempoolsed olid kontrrevolutsiooni juhtidele vajalikud vaid selleks, et uinutada rahvamasse ning kujutada Robespierre'i vastu peetavat võitlust üritusena, mille eesmärgiks on rahva huvide kaitsmine. Ja selle rahvavaenlastelt saadud ülesande nad ka täitsid.

Kas nägid robespjärismi juhid, mis nende ümber sünnib? Kas tunnetasid nad avaneva kuristiku sügavust? Kahtlemata nägid ja tunnetasid. «... Revolutsioon on varjusurmas,» kirjutas Saint-Just. «Põhimõtted on nõrgaks jäänud, on säilinud vaid intriigi varjavad punased früügia mütsid. Terror nüristas kuriteo, nii nagu vägijoogid tuimendavad maitsmismeele . . .»

Neid sõnu, tulvil ülevat nukrust ja murelikkust, sisendas karm reaalsus. Robespjäristidel, kes seisid Üldise Politsei Büroo eesotsas, olid täpsed andmed vandenõu kohta. Kui Äraostmatu võis preriaali viimase dekaadini veel viibida mingis teadmatuses ja segaduses, siis sellest ajast peale oli ta juba asjaga täiesti kursis ja tal olid teada isegi tähtsamate vandeseltslaste nimed. Kõige selle järelduseks oli ka julma ja halastamatu 22. preriaali seaduse rakendamine. Muide, messidooris oli vandenõu saanud juba peaaegu avalikuks saaduseks. Teadlikena oma jõus minetasid selle organiseerijad ettevaatuse. Kuuldused vandenõust levisid üle kogu maa, selle kohta tehti järelepärimisi, informeeriti ametisõitudel viibivaid deputaate ning riigiametnikke ja isegi välisajakirjandus teatas usaldatavatele andmetele toetudes jakobiinide diktatuuri eelseisvast kukutamisest.

Mida siis robespjäristid sel juhul ootasid? Miks nad ei andnud hävitavat lööki? Miks andsid nad vaenlastele võimaluse silmust revolutsiooni kaela ümber kokku tõmmata? Sellepärast, et nad ise olid sattunud ummikusse, millest ei olnud väljapääsu. Sellepärast, et nad asusid nüüd teel, mis enam kuhugi välja ei viinud. Ei kuhugi, välja arvatud haud . . .

Suur Prantsuse Kodanlik Revolutsioon, mis oli äratanud laiad rahvamassid, liikus järk-järgult võidukalt edasi. Sedamööda, kuidas revolutsioon rahuldas ühtesid või teisi sotsiaalseid rühmitisi, tekkis viimastel, s. o. rahuldatuil, vastavalt soov selle käiku seisma panna. Teatud ajajärkudel oli see olnud võimatu, sest revolutsiooni tormiline hoovus oli tugevam kui kõik tema teele kerkinud takistused ning rahvahulgad taotlesid aktiivselt oma tarvete ning nõudmiste rahuldamist, sest et masside avangardis seisid kindlad rahva huvide kaitsjad, jakobiinid, eesotsas Robespierre'i, Marat', Saint-Justi ja Chaumette'iga. Kuid jakobiinide diktatuuri ja eriti robespjäristide tragöödia seisnes selles, et kõigi tema tugevate külgede ja kogu subjektiivse soovi juures minna lõpuni koos rahvaga, jäid isegi paremad jakobiinid kodanlikeks revolutsionäärideks, linna ja küla väikekodanluse juhtideks — enamaks nad neis tingimustes saada ei võinud. See aga tähendas, et Äraostmatu

kõige helgemad ideaalid pidid varem või hiljem purunema karmi tõelisuse vastu, mida muutma ta polnud võimeline. Seda mitte sellepärast, et tal tulnuks puudu heast tahtest, vaid tema poolt juhitava rühmituse paratamatu sotsiaalse piiratuse tõttu. Varem või hiljem pidi kätte jõudma hetk, ja see ei jäänudki tulemata, millal siiani kõigi revolutsiooni võidukäiku aeglustada või seda peatada püüdnutega kirglikult võitlust pidanud Äraostmatu hakkas ise mõtlema revolutsiooni käigu pidurdamisele, kusjuures revolutsioon pidi peatuma veel enne, kui olid täielikult rahuldatud kõik linna- ja külapleebsi kehvemate kihtide nõudmised ning huvid. Ta ise ei oleks seda kunagi tunnistanud, kuid faktiliselt olid robespjäristid revolutsiooni juba mõne aja eest tühikäigule lülitanud. Mispärast purustas Robespierre mitte üksnes «pöörased», vaid ka pahempoolsed jakobiinid, kes teda truult toetasid ja keda ta võis täielikult usaldada? Esmajärjekorras seepärast, et ta kartis äärmusi. Seda näitas veel suurema selgusega robespjäristide töölispoliitika 1794. a. hiliskevadel ja suvel. Floreaalis saatis valitsus iselikvideerimise korras laiali hulga rahvaühinguid ja sektsioone. Robespjäristlik Kommuun suhtus vaenulikult tööliste katsetesse võidelda oma olukorra parandamise eest. Kui näiteks Pariisi tubakamanufaktuuri töölised saatsid 2. floreaalil (21. aprillil) Kommuuni järelepärimise töötasu tõstmise kohta, vahistati Saint-Justi nõusolekul petitsionääride kõneleja ning toimetati politseisse. 9. floreaalil (28. aprillil) arreteeris Pariisi munitsipaliteet sadamatööliste juhid ja organisaatorid. 13. floreaalil (2. mail) ähvardati repressioonidega rahuolematuid pagariselle. Reageerides üha kasvavale töölisliikumisele, pöördus Pariisi Kommuun kogu pealinna ekspluateeritavate poole ähvardava proklamatsiooniga, mis pani rahulolematud kontrrevolutsionääridega ühte patta, ning kuulutas välja avaliku terrori nende vastu, kes püüdsid oma rasket olukorda parandada.

Küla- ja linnakehvistut represseerides ei täitnud ega suutnudki robespjäristid täita kehvikutele antud lubadusi: vantoosidekreedid jäid tegelikult ellu viimata. Kõige selle tõttu oli jakobiinide valitsus 1794. aasta suveks linna ja maa kehvikutega tõsisesse konflikti sat-

tunud. Sellel aga olid väga tõsised ja rasked tagajärjed. Robespierre'i ja tema mõttekaaslaste jõud seisis nende tugevates sidemetes rahvaga. Kuni nad olid rahvaga, toetasid tema algatusi ning astusid temaga ühte jalga, olid robespjäristid võitmatud. Nüüd aga, kus kodanliku revolutsiooni põhiülesanded olid lahendatud, kus revolutsiooni edasise arenemise võimalus oli hakanud hirmutama mitte üksnes «uusrikkaid», vaid ka linna ja küla väikekodanlikke kihte, ilmnes ülima täiusega jakobiinide ja nende juhtrühma, robespjäristide kodanlik piiratus ning lühinägelikkus. Selle tagajärjel hakkasid nad kaotama poolehoidu nendes elanikkonna kihtides, kes olid olnud nende jõu allikaks, ühtlasi kaotasid nad ka oma senise võime oma vaenlasi julgelt tabada ja hävitada. See oligi Robespierre'i ja tema sõprade suhtelise tegevusetuse peapõhjuseks preriaali lõpul ja messidooris. Sattunud haamri ja alasi vahele, takerdunud tugeva vandenõu ning ükskõikse rahva vahele, jäid jakobiinide juhid võitlusvõimetuks, samuti nagu halvab lindu ussi hüpnotiseeriv pilk. Sellele lisandus, mõistagi, puhtsubjektiivse iseloomuga põhjusi. Saint-Just viibis pidevalt sõjatandril, olles eksiarvamusel, et sõjalised võidud suudavad sisemisi konflikte lahendada. Couthon oli sageli haige, kuid Robespierre ... Tundus, et Robespierre oli valmis sulgema silmad selle ees, mis toimus komiteedes ja tänaval. Ta sai aru, et poliitilise kursi otsustava muutmiseta ei või loota masside valmisolekule kaitsta kehtivat režiimi. Kuid seda kurssi ta muuta ei tahtnud ega saanud. Kuigi olukord oli rohkem kui selge, hellitas ta range seadusetundjana endiselt lootust, et vaenlased ei julge talle avalikult kallale tungida, et rahvast ei rakendata tegevusse, et kogu võitlust on võimalik suruda Konvendi, Jakobiinide Klubi ja Kommuuni seinte vahele, s. o. organisatsioonidesse, kus tema sõna jõud on hästi tuntud. See lootus pidas, tõsi küll, kogu aeg võitlust meeleheitega, kuid ta oli siiski olemas.

Ööl vastu 11. messidoori (29. juunit) toimus Ühiskondlikus Päästekomitees tormiline diskussioon, mis lõppes suhete täieliku katkestamisega. Robespierre lahkus istungilt kindla kavatsusega jätta Komitee sinnapaika;

messidoori keskpaigast peale ta tegelikult istungitele enam ei ilmunud.

13. messidooril (1. juulil) pidas ta Jakobiinide Klubi tribüünilt kõne, mis oli otsene süüdistus vandenõulastele.

«Nüüd, nagu alati,» ütles ta, «lastakse patriootide tegusid paista ebaõiges ja ebainimlikus valguses... Samal ajal kui väike arv inimesi tegeleb raugematu innuga kogu rahva poolt neile usaldatud tööga, koob hulk lurjuseid ja välismaa agente tasahilju laimuvõrke ning valmistab ette ausate inimeste jälitamist... See rühmitus on välja kasvanud kõigi ülejäänud parteide riismetest... Nad püüavad näidata Konvendi tööd kui käputäie inimeste tegevust. Nad julgesid levitada Konvendis kuuldusi, et Revolutsiooniline Tribunal on loodud vaid selleks, et kägistada Konventi ennast... Mis puutub minusse, siis pean ennast kõigi pingutuste kiuste, mis tehakse, et mul suu lukku panna, õigustatuks niisamuti sõna võtma nagu hebertistide, dantonistide ja teiste tegelaste aegadelgi. London püüab minust teha Prantsuse armee silmis diktaatorit, sama laim kordub ka Pariisis...»

Ent süüdistades kontrrevolutsionääre ja nendega seotud isikuid, ei soovinud Äraostmatu siiski täpsustada, keda ta nimeliselt nende all mõtleb. Ta ähvardas, kuid see ähvardus jäi õhku rippuma.

«Kui sündmused hargnema hakkavad,» lõpetas kõneleja, «räägin üksikasjalisemalt...»

Kuid ka edaspidi jätkas Äraostmatu sama taktikat ja viivitas konkreetsete tõikade esitamisega isegi siis, kui sündmused tõepoolest juba täie hooga arenema hakkasid. Näidates, et ta oma vaenlaste sepitsusi läbi näeb, konstateeris Robespierre samal ajal avameelselt, et revolutsioonilisel valitsusel ei ole enam kindlat pinda jalge all.

«Vabariigis,» lausus Äraostmatu 21. messidooril (9. juulil) irooniliselt, «eksisteerib revolutsiooniline komitee [1]. Te võib-olla arvate, et see asutus peab oma ülesandeks aristokraatia hävitamist? Sugugi mitte: see

[1] Robespierre mõtles selle all Ühiskondliku Julgeoleku Komiteed.

komitee on arvamusel, et tuleb arreteerida kõik kodanikud, kes ennast pühapäeviti purju joovad. Tänu seaduse niisugusele kohaldamisele jäävad kõik kontrrevolutsionäärid puutumata ning väljapoole ohtu, kuna käsitöölisi ja ausaid kodanikke vahistatakse . . . »

. Nii ta kõneles, süüdistas, paljastas ning ironiseeris. Kuid milleks see kõik? Isegi kõige solvavam iroonia ei suutnud aidata seal, kus tuli tegutseda, tegutseda otsustavalt ja aega säästmata. Kuid seda ta ei suutnud. Teda närisid kahtlused. Ta ei käinud enam Komitees ja isegi ei võtnud osa Konvendi istungitest. Paljud olid segaduses. Kas ei olnud ta viimaks astunud Dantoni jälgedesse, kes oli enne oma langust olnud varjusurmas? Leidis ka aja, et tööst puhata! Meeletu, kes kraatri äärel tegi uinakut! Ettenägelikud ja energilised inimesed hoiatasid neil päevil korduvalt Robespierre'i. Talle kirjutas rahvuslik agent Payan, püüdes selgeks teha, et nüüd on iga minut kallis, et mässulistele tuleb anda viivitamatult löök. «Kuu on möödunud ajast, kui ma Sulle kirjutasin, ja mulle näib, Maximilien, et Sa oled magama jäänud . . .» tegi kibedaid etteheiteid vana sõber Buissart Arrasist oma 10. messidoori kirjas. Robespierre sai ka massiliselt samasisulisi anonüümkirju. Kõik asjata. Robespierre jäi oma kavatsustele truuks. Ei saa öelda, et ta üldse poleks tegutsenud. Tal olid ka mõned energiapuhangud. Selle energia andis ta jäägitult Jakobiinide Klubile, lootes Klubi kaudu enda poole võita ühiskondlikku arvamust. Üldiselt aga pooldas ta äraootavat poliitikat, olles ilmselt arvamusel, et aeg töötab tema kasuks. Üksnes ühele tegelasele ei andnud ta hingerahu, paljastades teda nii avalikult kui ka tagaselja, püüdes sellega paralüseerida oma vastase tegevust. See oli Joseph Fouché, inimene, kelles Äraostmatu tundis õigesti ära vandenõu tõelise juhi. Lõpuks nõudis Maximilien (26. messidooril) energiliselt Fouché väljaheitmist Jakobiinide Klubist. Sellega, muide, asi piirduski; kuid Robespierre ei andnud oma peamisele vaenlasele lõplikku lööki. Fouché aga, kellele viirastus giljotiin, kahekordistas oma pingutusi. Nüüd lipitses ta mõnede Konvendi liikmete ümber. Hästi asjaga kursis oleva inimese ilmel sosistas ta täna ühele, homme teisele, et nad olevat Robespierre'i koostatud proskriptsiooni-

nimestikku kantud ning kuuluvad represseerimisele ja hävitamisele. Kasutades hirmutamist, tõmbas Fouché kõhkleva «Soo» järk-järgult vandenõu võrkudesse.

Messidoori viimastel päevadel nägid paljud Champs Élysées ja Marbeufi aedades elavad pariislased sageli jalutamas kõhetut mõttesse vajunud inimest, kes hoidis kaenla all raamatut ning keda saatis hiiglasuur njuufaundlandi koer. Mehe nägu ja välimus olid mööduja-tele hästi tuttavad: see oli kuulus revolutsioonitegelane, Ühiskondliku Päästekomitee liige Maximilien Robespierre, keda kutsuti Äraostmatuks. Ta tegi korrapäraselt neid vaikseid üksildasi jalutuskäike, kusjuures tema ainsaks kaaslaseks oli lemmikkoer Brunt, keda ta usaldas rohkem kui inimesi. Siin kohtus ta lastega. Paljud neist tundsid näo järgi «head onu», kes jagas neile kompvekke ning jälgis huviga nende mänge. Üsna sageli, kui «hea onu» silitas mõnda ruuget peakest, tulid tal tahtmatult pisarad silma. Ta mõtles sellele, et just nende põngerjate tuleviku nimel oli ta loobunud isiklikust elust ja samasugustest mudilastest, kes oleksid võinud olla tema lapsed. Muide, kas mitte nemad ja ka tuhanded teised pole siiski ka tema ja ühtlasi revolutsiooni lapsed? . . .

Pargipingil puhates ta ajuti luges, enamasti aga mõtles. Mälestused ümbritsesid teda. Avanud poolenisti silmad, nägi Maximilien vaikset Arrasi, kitsukest tänavat, vana maja. Ta manas silme ette tubade asetuse, püüdis meenutada, kus oli seisnud üks või teine mööbliese . . . Üsna kaugelt kõlas ema vaikne meloodiline hääl, kes teda äiutas: «Uinu . . . Jää magusasti magama . . . Igavesse unne . . .»

Robespierre võpatab. Tardumus kaob silmapilk. On see tõesti nii? On ta tõesti hukkunud, lõplikult hukkunud? Kuid koos temaga hukkub ometi kõik see, mis on viimaste aastate jooksul korda saadetud! Kõik luhtub, pöördub tagasi endise neetud orjuse ahelatesse! Kuid sisemine hääl lausub talle kindlalt ja veenvalt: «Ei! Ei hukku! Ei pöördu tagasi! Kui sa suredki, jääb sinu üritus elama. Astuvad rivisse uued võitlejad. Nad jätkavad sinu tööd. Ja saabub ülemaailmse õnne koidik, ükskõik, mis lähemas tulevikus ka ei juhtuks.»

Kaheksas peatükk

TERMIDOORI DRAAMA

Alles termidoori algul raputas Robespierre maha apaatia, ärkas ükskõiksusest. Ei, enam ei või oodata! Hoone variseb silmanähtavalt. Katse kõrvale hoiduda ning lasta kõigel minna isevoolu teed ei õigustanud ennast. Vool on talle vastu ja oodatust tugevam. Veel mõni päev — ja ongi hilja. Võib-olla on hilja juba nüüdki? Kuid, mis sellest? Tuleb võidelda lõpuni, ükskõik missugune see ka ei oleks.

5. termidooril (23. juulil) ilmus Robespierre mõlema komitee ühisele istungile. Sinna tuli ka äsja Põhjaarmee juurest tagasi jõudnud Saint-Just. Algas tavaline purelemine ja nägelemine. Barère hakkas loetlema Robespierre'i ja tema mõtteosaliste patte. Davidi toetusel süüdistas Saint-Just komiteede enamust lõhestamispoliitikas ning partei loomises, mis hukutab vabaduse.

«Te ise tunnete suurt igatsust luua triumviraat,» nähvas Elie Lacoste vastu.

Teised toetasid teda.

Robespierre lahkus koosolekult, olles veendunud, et siin pole enam millestki rääkida.

Ei, mitte siin ei tule rääkida. Tuleb minna Konventi, seaduseandjate, rahva saadikute juurde. Tuleb neile kõnelda kõigest. Kui palju kordi oli tema sõna jõud võidule viinud, kui palju kordi oli see esile kutsunud isegi kartliku «Soo» tormilised ovatsioonid. Robespierre on Konvendi tribüünil kõikvõimas. Üksnes Assamblee võib teda mõista ning toetada. Konvendi enamik ei julge kunagi asuda kurjategijate poolele. Kui Konvent teda pooldab ja tema tegevuse heaks kiidab, on ta võitmatu! Siis häda vandenõulastele: nad hävitatakse niisamuti, nagu hävitati Hébert ja Danton. Jah, praegu on see ainuõige tee.

Oma sõna imevõimusse uskuv Robespierre ei aimanudki, et tal tuleb koputada kinnimüüritud uksele. Ta ei teadnud, kui ulatuslikult oli vandenõu pahaloomuline kasvaja juba jõudnud kahjustada kõiki Konvendi kudesid.

Veel samal päeval asus ta teele Montmorencysse, oma kallite reliikviate juurde. Õpetaja surematu vaim pidi teda juhtima ja õpetama. Ta jalutas pargis suureks sirgunud kastanite all ja puhkas õnnistatud maja, erakla varjus, kus Rousseau oli kunagi loonud «Uue Héloïse'i». Robespierre süvenes mõttes kõige südamelähedamasse, kõige salajasemasse. Tema viimane kõne, tema testament sündis neis südamele kallites paikades, mineviku varjude keskel . . .

Kolm päeva hiljem, 8. termidooril (26. juulil), astus Robespierre pärast pikemat vaheaega Konvendi tribüünile. Ta oli rahulik ja mõtteisse süvenenud. Oma kõnet alustas ta järgmiste sõnadega:

«Kodanikud, ma jätan hiilgavate perspektiivide visandamise teiste hooleks; mina tahan teile esitada tõepäraseid andmeid tegelikust olukorrast. Ma tahan kaitsta teie solvatud autoriteeti ning vägistatud vabadust. Mul tuleb kaitsta ka iseennast: see ei tohiks teid imestama panna, sest ebaõiglaselt süüdistatu karjed ei või ometi teie kõrva riivata . . .»

Andnud selge ja täpse ülevaate Prantsuse revolutsiooni eripärast, revolutsioonist, mis oli esmakordselt rajatud voorusele, inimese ja kodaniku õiguste teooriale, meenutas oraator vandenõusid ja mässe, mis lõhestasid Prantsusmaad alates vabariigi väljakuulutamise hetkest. Ta kinnitas, et kõigil neil nähtustel olid ühed ja needsamad tõukejõud: omakasupüüdlikkus, auahnus ja välismaised intriigid. Ta seostas usutavalt mineviku olevikuga, tõmbas ühendava joone Brissot'st ja Dantonist kuni pjedestaalilt tõugatud fraktsioonide sabarakkudeni. Ta hoiatas, et tänapäeva taktika on rajatud Konvendi hirmutamisele ning provokatsiooniliste kuulujuttude levitamisele ausate patriootide hulgas. Kuid momendi peamine erinevus seisneb püüdes koondada kogu tuli ühe inimese, s. o. Robespierre'i pihta.

«Nad nimetavad mind türanniks . . . Ent kui ma see oleksin, roomaksid nad mu jalge ees, mina aga puistaksin nad üle kullaga ning annaksin neile õiguse mistahes kuriteo kordasaatmiseks . . . Kui ma oleksin türann, siis ei hakkaks meie poolt alistatud kuningad mind paljastama, — mõelda, kui õrna kiindumust tunnevad nad

meie vabaduse vastu, — vaid nad pakuksid mulle oma kuritegelikku toetust... Kes türannidest soosib mind? Missuguse kliki hulka ma kuulun? Ainult rahva enese hulka. Mis rühmitus see oli, kes võitles revolutsiooni algusest peale kõikide klikkide vastu ning hävitas nii palju reetureid, kes kuritarvitasid usaldust? Need olete teie, see on rahvas ning ausameelsed printsiibid. Vaadake, see on rühmitus, kelle ridadesse ma kuulun ja kelle vastu on nüüd ühinenud kõik vaenulikud jõud...

Nurjatud! Nad tahaksid, et ma häbiga kaetuna manalasse variseksin, et ma jätaksin endast mälestuse kui türannist... Kui ebaausad ja julmad on nende eesmärgid, kui põlgusväärsed nende võitlusvahendid ja -viisid... Võib-olla ei leidu ühtki arreteeritut, mitte ühtki tagakiusatud kodanikku, kellele ei öeldaks minu kohta: «Näe, siin on inimene, kes on süüdi kõigis sinu õnnetustes; sa oleksid olnud õnnelik ja vaba, kui tema lakanuks olemast!» Kuidas kirjeldada ja nimetada kõiki neid laimujutte, mis on salaja minu kohta levitatud nii Konvendis kui väljaspool seda kõrget Assambleed eesmärgiga teha minust vastumeelsuse ja umbusalduse objekt? Piirdun vaid sellega, kui nimetan, et on möödunud juba üle kuue nädala, kui keelepeks ja võimatus teha head sundisid mind Ühiskondliku Päästekomitee liikme kohustused maha panema; juba kuus nädalat on möödunud ajast, kui minu diktatuur lõppes ning mul pole enam mingit mõju valitsusele. Kas on nüüd patriotismi rohkem austama hakatud? Ons nüüd seetõttu fraktsioonilise lõhenemise vaim vaibunud või tagasihoidlikumaks muutunud? Ons isamaa nüüd õnnelikum?...»

Nende sõnade õilis paatos haaras Assamblee tahtmatult kaasa. Oraator kõneles peaaegu häält tõstmata, kuid vaikus oli selline, et iga tema häälevarjund kõlas erakordse selgusega. Ta kõneles kaua ja keegi ei katkestanud teda.

Robespierre ei varjanud deputaatide ees oma kartusi valitsuse komiteede, eriti ja ennekõike aga Ühiskondliku Julgeoleku Komitee koosseisu suhtes. Kirglikult kaitses Robespierre revolutsioonilist valitsust tervikuna, rõhutades, et ilma temata ei suuda vabariik tugevaks saada; mitmesugused kildkonnad lämmatavad ta ja pääsevad lõpuks võidule.

Oma kõne lõpuosas peatus Äraostmatu majanduslikel raskustel ning ökonoomika arendamise perspektiividel. Süüdistades finantsametkonda, vihjates kontrrevolutsioonile, mis on imbunud kõigisse tootmis- ja jaotamissfääridesse, ütles ta, et käesoleva aja ülesandeks on maksimumi lõdvendamine ning majanduse rahuaja pinnale üleviimine.

«Mida meil tuleks teha?» küsib lõpuks oraator. «Kus on vahendid kõigi meie hädade ja viletsuse vastu?...» Ta näitab, millised on need abinõud. Peamine on tugevdada valitsust, puhastada komiteed ning karistada reetureid, anda Konvendile tagasi autoriteet ning taastada kõikjal õigluse ja vabaduse printsiibid. Revolutsiooniline valitsus päästis isamaa; nüüd aga tuleb päästa valitsus kõigist teda ähvardavatest karidest.

Robespierre'i kõne jättis tugeva mulje. See kujunes otsekui Äraostmatu õigeksmõistmiseks ja löögiks tema vaenlaste pihta; samal ajal oli see ka peenelt ja osavalt koostatud tulevikuprogramm. Juhtinud tähelepanu vajadusele viia maksimumi järkjärgulise likvideerimise teel ellu uus majanduspoliitika, püüdis Robespierre rahustada «Sood» ja võita enda poole eraomanikud. Kuid siiski tegi see inimhinge tundja ränga taktikalise vea, mis ühe hoobiga hävitas tema esinemise positiivse efekti. Paljastades uut vandenõu ning ähvardades selle ninamehi, jättis oraator nimetamata nende nimed. Kes nad on, nood, keda peab hävitama? Miks ei nimetanud Äraostmatu neid avalikult? Aga... võib-olla ta kardab neid? Või on neid niivõrd palju, et kõiki ei suudagi korraga nimetada? Ebamäärasus sisendas hirmutunnet. Nüüd võis iga Konvendi liige ennast hädaohust ähvardatuks lugeda. Kõik olid hirmul. See asjaolu mängis vandenõulastele kõik trumbid kätte. Nad said Robespierre'i veast kiiresti aru ning kasutasid selle ära.

Pärast kõnet näis esimene hetk siiski oraatorile soodne olevat. Oma sõprade imestuseks tegi Laurent Lecointre ettepaneku mainitud kõne ära trükkida. Couthon omakorda nõudis, et kõne trükitaks ja saadetaks laiali kõigile vabariigi kommuunidele. Hoolimata üksikutest arglikest protestidest kinnitas Konvent selle

ettepaneku. Nüüd toibusid Robespierre'i vastased. Üksteise järel võtsid sõna Vadier, Cambon ja Billaud-Varenne.

«On saabunud aeg välja öelda kogu tõde,» hüüdis Cambon. «Üks inimene on halvanud ja halvab kogu Rahvuskonvendi tahet; see inimene on Robespierre!»

Camboni sõnadest julgustatuna vaidles Billaud-Varenne kõne laialisaatmise otsusele vastu, nõudes, et Robespierre'i teesid tuleksid eelnevalt hoolega läbi arutada. Nüüd tõuseb üles Robespierre ja palub, et talle antaks võimalus oma vaateid ja arvamusi vabalt väljendada.

«Me kõik nõuame seda!» hüüavad mitmed deputaadid.

«Robespierre'il on õigus,» jätkab Billaud. «Tuleb kiskuda maha mask, vaatamata sellele, kes selle taha on pugenud. Ja kui meie tõepoolest ei või vabalt väljendada oma veendumusi, siis eelistan ma, et minu laip saaks pigem astmeks auahnele isikule, kui et ma nõustuksin vaikima ja olema kuritegude kaassüüdlane.»

Panis süüdistab Robespierre'i selles, et ta on saanud jakobiinide juures täievoliliseks peremeheks ja koostavat nüüd isiklikult proskriptsiooninimestikke. Kõneldakse, et ka tema, Panisi nimi olevat neisse nimekirjadesse sattunud. On see tõsi? Robespierre ei soovi niisugustele repliikidele vastata.

«Ma olen kinda heitnud,» teatab ta uhkelt. «Ma astusin vaenlastele avatud rinnaga vastu. Ma ei lipitsenud kellegi ees, ma ei karda kedagi ning ei hakka kedagi laimama.»

«Aga Fouché?» hüüab ärritatud Panis ettevaatamatult.

Kõik jäävad hinge kinni pidades ootama. Üks tähtsamatest vandenõulastest on nimetatud! Seda, et vandenõu eesotsas on Fouché, teab ka Robespierre. Kuid — see on tõepoolest rabav ja arusaamatu — Äraostmatu ei kasuta ära vastase ilmset ettevaatamatust. Fouché? Ei, praegu ei taha ta kõnelda Fouchést. Ta on oma kohuse täitnud, las teised täidavad oma.

Nüüd lähevad vandenõulased julgemaks. Juba on kuulda üldist nurinat. Juba püüavad mõned hääled teistest üle karjuda.

«Kui hoobeldakse oma vooruslikkuse ja vahvusega,»

hüüab Charlier, «peab olema ka õiglane! Öelge nende nimed, keda te süüdistate!»

«Jaa, jaa,» toetatakse Charlier'd, «nimetage nimed!»

See on otsene väljakutse. Kuid Äraostmatu ei võta seda vastu.

«Ma jään kõige selle juurde, mis ma siin ütlesin ning tähendan, et ma ei hakka osa võtma otsuste tegemisest, mille eesmärgiks on seisma panna minu kõne laialisaatmine!»

Asi on otsustatud. Kõnepulti astub Amar.

«Robespierre'i kõne,» lausub ta, «süüdistab mõlemat komiteed. Kui tema arvamus mõnede komiteede liikmete kohta on seotud riigi huvidega, nimetagu ta nende isikute nimed; kui aga tema arvamusel on puhtisiklik iseloom, siis ei tohi üks inimene jätta varju kõik teised; Rahvuskonvent ei või tegelda solvatud enesearmastuse küsimustega.»

Robespierre, kes oli öelnud kõik, mis ta öelda tahtis, jäi vastuse võlgu. Seejärel muutis Konvent oma esialgse otsuse kõne laialisaatmise kohta kommuunidesse.

Lahing Rahvuskonvendis oli kaotatud. Paljud deputaadid, kellele Robespierre üldse ei olnud mõelnudki, jäid arvamusele, et ta ähvardab ka neid. Need aga, kelle erapooletust ta võis arvestada, pöörasid talle selja. Miks toimis ta nii? Nähtavasti pooldas ta varem koostatud plaani. Ta tahtis esialgu anda vaid üldise löögi; vastastele lõpliku löögi andmise ja vandenõulaste nimede avaldamise pidi järgmisel päeval samal tribüünil enda peale võtma Saint-Just. 8. termidooril lükkasid ägedad vaidlused Konvendis selle plaani ümber, Robespierre aga ei soovinud või ei osanud seda käigu pealt muuta; ta otsustas kangekaelselt tegutseda oma kavatsuse järgi, arvestamata seda, mis öö jooksul võis juhtuda, ajal, kus kallis oli iga minut. Vandenõulased jõudsid temast ette ka siin. Range parlamentaarsete võitlusmeetodite pooldajana lootis löödud, kuid mitte julguse kaotanud Robespierre jätkata alustatud kampaaniat homme, kuid seda homset enam ei tulnudki.

Pärast istungit läks Robespierre koju, kus teda kannatamatult oodati. Maximilien jutustas sellest, mis toimus Assamblees. Koduste hämmastuseks oli ta rahulik.

Ta ei varjanud oma meelehärma, kuid ei kaotanud lootust.

«Mäelt,» ei oota ma enam midagi,» vastas ta Maurice Duplay' küsimusele. «Nad tahavad minust kui türannist vabaneda, kuid Konvendi enamik kuulab mind ära.»

Võtnud arvesse, et kuni nõupidamise alguseni jakobiinide juures jääb veel tublit kaks tundi, tegi Maximilien Eléonorele ettepaneku pisut jalutada Champs Élysées. Tütarlaps punastas heameelest. Nad asusid teele oma truu koera Brunti saatel. Oli soe õhtu. Päike oli loojumas, Eléonore püüdis oma teekaaslase meelt lahutada, jutustades talle oma kodustest toimetustest. Äkki Maximilien võpatas ja osutas käega ettepoole. Päike oli juba pooleldi silmapiiri taha vajunud. Taevas tema ümber oli värvunud punaseks. Lausa veremeri! Eléonore vaatas Robespierre'ile imestunult otsa.

«Mu sõber, see kõneleb vaid sellest, et homme tuleb ilus ilm!»

Äraostmatu pilk oli tuhm ja hajameelne. Ta ei vastanud midagi.

Jakobiinide Klubis võeti ta vaimustusega vastu. Robespierre luges ette päeval Konvendis peetud kõne. Heitnud seejärel lauale kägardatud paberilehed ning oodanud ära, kuni vaibub käteplagin, ütles kõneleja väsinult:

«Vennad, ma esitasin teile oma testamendi. Täna nägin ma bandiitide liitu. Nende arv on nii suur, et vaevalt õnnestub mul pääseda nende kättemaksu eest. Ma hukkun kahjutundeta; loodan, et hoiate mälestust minust; te suudate seda kaitsta . . .»

Torm kõigutas vana kiriku võlve. Oma kohtadelt tõusnud jakobiinid sööstsid tribüüni juurde ning, tõstes piduliku vandetõotuse märgiks käed, avaldasid oraatorile palavat armastust ja ustavust. Ei, Äraostmatu päästetakse! Keegi ei tohi teda ähvardada! Häda vabaduse vaenlastele! . . .

Maximilien mõõtis lühinägeliku inimese pilguga teda ümbritsevaid jakobiine. Nii ustavad on nad temale ja üritusele, mida ta kaitseb? Tubli, siis ütleb ta neile kõik, ta avaldab neile isegi seda, mida ta vaevalt eneselegi usaldab.

«Eraldage kurjategijad nõrkadest inimestest; vabastage Konvent teda painavatest lurjustest; osutage talle see teene, mida ta kolmekümne esimese mai ja teise juuni vaheliste päevade eeskujul teilt ootab. Minge ja päästke uuesti vabadus!»

Robespierre'i silmaterad laienevad. Kahvatule laubale ilmuvad higipiisad. Kõik on öeldud: see on kutse ülestõusule! Kas saavad nad sellest aru? . . .

«Aga kui vabadus siiski hukkub,» lõpetab oraator, enne kui veel keegi jõuab vastata, «küllap siis näete, sõbrad, kuidas ma rahulikult joon ära mürgi . . .»

Robespierre'i juurde hüppab David. Ta ulatab Äraostmatule käe.

«Mina tühjendan mürgikarika koos sinuga!» karjub ta vaimustusega.

Robespierre tõukab tuldvõtnud kunstniku endast pahaselt eemale. Need pole õiged sõnad! Mitte sellest pole vaja praegu kõnelda! Kuid äkki ta näeb, et kaks inimest trügivad raevukalt ettepoole. Need on Collot d'Herbois ja Billaud-Varenne. Oh jaa, need said temast aru! . . . Kuid tribüünile on juba asunud Dumas. Ta paljastab vandenõulasi. Juhtides tähelepanu Äraostmatu mõlemale vaenlasele, hüüab ta:

«Imelik, et mitu kuud vaikinud inimesed tõttavad täna juttu tegema ja seda kahtlemata selleks, et vaielda vastu äsja Robespierre'i suust kuuldud tõele. Nendes isikutes on kerge ära tunda Hébert'i ja Dantoni järglasi. Ennustan, et neid tabab nende eelkäijate saatus.»

Collot on siiski tribüünile jõudnud. Ta hakkab kõnelema, kuid võetakse vastu sisistamisega ning vilistatakse välja. Ta meenutab Admirali, kelle ohvriks ta oleks karvapealt langenud; talle vastatakse pilgetega. Nüüd tuleb talle appi tulivihane Billaud-Varenne.

«Kuhu on siis jäänud jakobiinid?» karjub ta vihast väriseva häälega. «Ma ei tunne neid enam ära. Kuidas! Rahva esindaja tuletab meelde, et ta oleks peaaegu oma patriotismi ohvriks langenud, teda aga solvatakse. Kui asi juba nii kaugele on läinud, siis jääb vaid üle peita oma pea toogasse ning jääda ootama pistodade lööke!»

Billaud' kõne katkestatakse valju kisaga. Collot d'Herbois hakkab kogu jõust karjuma ja läbi üldise möllu võib selgesti kuulda, et ta süüdistab Robespierre'i.

Ta tõugatakse tribüünilt maha. Kõlavad needmised. Kostavad hirmuäratavad sõnad:

«Giljotiini alla!»

Dumas' järel ennustab ka Couthon vandenõulastele hukku. Robespierre'i tugevasti läbikolgitud vaenlased kihutatakse klubist minema.

Samal ajal otsustavad energilised inimesed tegutseda. Robespierre'i juurde astuvad Payan ja Coffinhal. Nad on Äraostmatust õigesti aru saanud. Jah, ülestõus, viivitamatu ülestõus võib veel asja parandada. Payan kutsub Robespierre'i üles rahva etteotsa asuma. Olukord on soodne: komiteede kaitsemeeskond koosneb vaid mõnest sandarmist. Äraostmatu vaatab Payanile teraselt silma ning raputab pead. Ei tule kõne allagi. Ta ei või rahva etteotsa asuda. Tema mõte oli sootuks teistsugune. Kui rahvas ise korraldaks ülestõusu! Kui rahvas avaldaks ennast niisamuti, nagu ta seda tegi 10. augustil ja 31. mail! Mis temasse puutub, siis tema ei või ülestõusu juhtida. Ei, tema koht pole tänaval. Tema alaks on oraatorikunst. Homme asuvad tema ja Saint-Just Konvendis revanšeerima tänase lüüasaamise eest. Igaüks peab seisma oma postil. Tema on seal, kus ta võib rohkem kasu tuua.

Lämbe juuliöö laskus pealinnale. Ta mõjus rusuvalt. Linna kohal hõljus kurjakuulutav košmaar. Paljud pariislased vähkresid sel ööl rahutult voodis. Mõned aga ei saanudki sõba silmale.

Kolm tuld põlesid kuni koiduni: üks väikese aknakese taga Saint-Honoré tänaval, kaks teist — Tuileries' lossis, seal, kus pidasid istungit komiteed, ja seal, kus tumedatesse mantlitesse mähkunud inimeste rühmad omavahel sosistasid. Kõige selle kohal aga seisis liikumatult kahvatu ja osavõtmatu kuu.

Sellel viimasel ööl, mille ta veetis oma katusekambris, ei saanud Maximilien silma kinni. Ta kirjutas ja vajus seejärel tundideks mõttesse, langetanud pea väsinud kätele. Seepeale käis ta mööda tuba, istus jälle laua taha, avas laekaid, vaatas läbi oma paberid ja dokumendid ning hakkas uuesti kirjutama. Kohutavad vastuolud vaevasid teda. Ühelt poolt oli ta peaaegu veendu-

nud selles, et kõik on kadunud. Seda ütles talle intuitsioon, samuti ka aastate jooksul kujunenud oskus tungida inimhingede sügavusse. Kaalutledes ja võrreldes mitmeid tõsiasju, järele mõeldes oma eksisammude üle, nägi ta selgesti, et olukord on äärmuseni halvenenud ja väljapääsu pole. Ta sai aru, et komiteedes võitlust pidada on võimatu, et Konvent on talle selja pööranud. Jakobiinid? . . . Jah, jakobiinid jumaldavad teda, nad on valmis talle truudust vanduma, nad on valmis koos temaga surmava mürgi karika tühjaks jooma . . . Robespierre muigas kibedalt. Ent jakobiinid kujutavad endast jõudu üksnes siis, kui nad on rahvaga ja rahvas nendega. Kuhu on siis jäänud too entusiasm, mis valitses enne 10. augusti või 31. maid? Kas ei olnud ta ise selle surmanud? Kas mitte tema ei hukanud Chaumette'i ja hävitanud paljusid neist, kes oleksid nüüd tema päästmiseks võinud Pariisi agulirahva Konvendi juurde viia? Sektsioonid . . . Kuid kas ei olnud see tema poliitika, mis nõrgendas neid, mis kiskus neist juurtega välja revolutsioonilise hoo, mis muutis need ametlikeks organisatsioonideks? Kommuun . . . Jah, Kommuun jääb talle lõpuni ustavaks: Payan, Fleuriot-Lescot ja teised — need on tema inimesed, neist oli ta oma poolehoidjad teinud. Payan on energiline ja ettenägelik, ta võib asuda liikumise etteotsa. Ent siiski . . . See pole enam 93. aasta Kommuun, see on ametiasutus. Payan ja Fleuriot juba sel kombel rahvast kaasa ei tõmba, kui oleksid suutnud Chaumette ja Pache. Aga maksimum? Äraostmatule ei olnud sugugi saladuseks, et maksimum on äärmiselt ebapopulaarne, et sankülotid süüdistavad madalas töötasus ning majanduslikes raskustes nimelt teda, Robespierre'i. Kui sellele lisada kõik mõttetud hukkamised messidooris, mis olid rahva temast eemale peletanud, siis . . . siis muutub lootus ülestõusu edukusele äärmiselt tühiseks . . .

Pimeduse, hirmsa pilkase pimeduse laine haarab Robespierre'i hinge. Ja siiski . . . Siiski hingitseb temas veel lootus, hingitseb kõigest hoolimata. Kuid teiselt poolt — tema käsutuses on ju sõna tohutu jõud ja tema sõnade taga seisab elutõde. Tema sõbrad on valmis surema koos temaga. Too, mis eile Konvendis ei õnnestunud, võib korda minna täna. Ei koosne tähtsaim

Antoine Saint-Just (marmorbüst)

Georges Couthon (kaasaegne portree)

Maximilien Robespierre
(pronksist medaljon, tundmatu meistri töö)

Robespierre (kaasaegne joonis)

Chaumette

Hébert

Lebas

Robespierre Konvendi tribüünil (kaasaegne joonis)

Ööl vastu 10. termidoori

rahvaesinduse organ Konvent ju aina kelmidest ja lurjustest! Eile nõudsid nad nimede esitamist. Sündigu nende tahtmine: täna avaldab Saint-Just ka nimed. Saint-Justi järel võtab sõna tema, Äraostmatu, ja nagu Dantoni kukutamise aegadel, nagu 22. preriaalil, surub ta oma moraalse veenmise ja järelduste loogika jõuga maha nurina ning protestid. Eile oli lüüasaamine. Noh, mis siis? Nurjaminekuid on ka varem olnud, kuid lõpuks on võitjaks tulnud ikka tema. Tuleb vaid kõigeks valmis olla. Voorus ja tõde kaitsevad teda ning vandenõulased langevad.

Robespierre astub peegli ette ning uurib tähelepanelikult oma väsinud näojooni, mis ähmases vilkuvas lambivalguses näivad ebaselged ning virvendavad. On see tema? Kuhu on jäänud nüüd too jõu- ja lootusrikas noor elegantne advokaat Arrasist, kes alustas kunagi — näib, et üsna hiljuti — oma poliitilist debüüti «Väikeste meelelahutuste» saalis? Robespierre tõstab käed oimudele ja silub juukseid. Kummaline mõte tuleb pähe. Kui ta tahab täna Konvendis võita, peab ta välja nägema niisugune nagu kõrgeima olendi pidustustel. Ta peab olema noor, tugev ja välimuselt piinlikult korras. Igas tema liigutuses peab väljenduma enesekindlus. Ta paneb selga oma parima ülikonna — selle, milles ta 20. preriaalil pidulikult sammus rõõmust hõiskava rahvamurru keskel mööda Pariisi tänavaid.

Sel ööl ei saanud silma kinni ka Fouché, Tallien ja teised vandenõulased. Tallien tundis suurt igatsust oma armsa Thérésa järele, kes saatis talle vanglast meeleheitlikke kirju. Salakaval Fouché teadis väga hästi, et kuigi Robespierre oli teda eile säästnud, siis täna halastust ei ole. Barrasi, Bourdoni ja kogu nende kampa hämmastas asjaolu, et Äraostmatu ei nimetanud nimesid, kuid neil oli selge, et tuleb ennast viivitamatult kindlustada, võtta robespjäristidelt igasugune võimalus tehtud vea parandamiseks. Ja öö katte all toimuvadki Konvendi kuluaarides salajased kohtamised. Vandenõulased anuvad «Soo» liidreid, et need sõlmiksid nendega liidu ning lööksid Robespierre'ist lahku. Mõõdukad Boissy d'Anglas, Durand-Maillane, Palasne Champeaux on kahevahel. Taganeda Robespierre'ist?

Hm! ... Nad kardavad kõige enam maailmas hirmuvalitsust. Robespierre on muidugi terrorist. Kuid ta nagu lubas nõrgendada terrorit ja loobuda maksimumist. Ja nüüd tehakse ettepanek sõlmida Robespierre'i vastu liit — kellega siis? Äärmiste terroristidega! Fouchéga, kes niitis inimesi kartetšitulega, Tallieniga, kes vägivallatses lõunas ... Ei, härrased, parem juba Robespierre kui Fouché! Kaks katset kokku leppida ei anna mingit tulemust. Nüüd nõustuvad konspiraatorid võtma enesele niisugused kohustused, mis peavad täielikult rahuldama ning rahustama «Sood». Nad tõotavad loobuda revolutsioonilise valitsuse poliitikast. Selle tagatiseks on, et vandenõust võtavad osa ka dantonistid, kes on ägedad terrori vastased. Pärast kainet järelemõtlemist nõustuvad mõõdukate liidrid selle ettepanekuga. Nad saavad aru, et uus liit päästab ühteaegu nii hirmust giljotiini kui ka vabariigi ees. Kolmas katse lõpeb edukalt. Võrk Robespierre'i püüdmiseks Konvendis on valmis. «Soo», s. t. Konvendi enamus on Robespierre'ile selja pööranud. See sünnib kella kahe ajal öösel. Seejärel lepitakse kokku üksikasjades. Saabuva päeva koidupunas paistavad vandenõulaste näod kriitvalgetena.

Samal ajal ei magatud ka Ühiskondlikus Päästekomitees. Juba ammu enne Jakobiinide Klubi sulgemist ilmus siia Saint-Just. Teretanud jahedalt kolleege — Robespierre'i ja Couthoni Komitees ei olnud —, istus Saint-Just laua taha ning süvenes töösse. Ta kirjutas ettekande teksti, mida kavatses ette lugeda Konvendis. Kesköö paiku said valmis esimesed kaheksateist lehekülge ja ta saatis need ümberkirjutajale. Sel hetkel paiskus uks hooga pärani ja lävele ilmus kahvatu, põlevate silmadega ning lõhkirebitud ülikonnas Collot d'Herbois: ta tuli tulivihasena ja läbipekstuna Jakobiinide Klubist. Mõõtnud teda sarkastilise pilguga, küsis Saint-Just ükskõikselt:

«Mis jakobiinide juures ka uudist on?»

Collot sattus raevu.

«Sa veel küsid, sina? Nurjatu silmakirjateener, teravmeelitsevate targutuste paun!»

Minnes sõnadelt tegudele, sööstis Collot Saint-Justile kallale. Nad lahutati.

«Te olete lurjused!» karjub Collot. «Te arvate, et saate isamaa hukutada, kuid vabadus elab üle teie alatud salasepitsused.»

Teda toetab Barère.

«Te tahate isamaa riismed jaotada jalutu, lapse ning koletise vahel. Mina isiklikult ei usaldaks teile isegi kanakuudi valitsemist!»

Saint-Just kehitab õlgu ja jätkab rahulikult oma tööd. Vandenõulased vahetavad pilke. Collot hüüab väljakutsuvalt:

«Olen veendunud, et su taskud on pungil salakaebustest!»

Sõnatult laob Saint-Just oma taskute sisu lauale ja jätkab kirjutamist. Collot nõuab, et ta refereeriks oma ettekande sisu. Saint-Just vastab, et ta ei kavatse oma veendumustest saladust teha. Jah, ta süüdistab ettekandes mõnda oma kolleegi. Kuid ta loeb selle ette Komitees ja siis võib asja ka sisuliselt arutada. Seda öelnud, jätkab ta tööd. Teised löövad käega.

Umbes kella ühe paiku ööse l ilmus kohale Laurent Lecointre. Ta tegi ettepaneku arreteerida Hanriot, Fleuriot-Lescot ja Payan. Teda toetas Fréron. Saint-Just, jätnud ettekande koostamise hetkeks pooleli, polnud sellega nõus. Puhkes äge vaidlus.

Kella viie paiku hommikul lahkus Saint-Just Komiteest, kogunud hoolikalt kokku täiskirjutatud lehed. Peaaegu samal ajal sõitis oma ratastoolil uksest sisse Couthon. Vaidlus Kommuuni ametiisikute tagandamise ja arreteerimise üle algas uue jõuga . . .

Tunnid möödusid kiiresti. Koidu järel tuli hommik, hommik aga avas tee päevale. Jõudis kätte saatuslik 9. termidoor. Rahutust ööst veel unised ja ebalevad komiteede liikmed, kes olid vaidluse juba ammu lõpetanud, ootasid nüüd Saint-Justi tagasitulekut. Äkki paiskas Konvendi komissar ukse pärani lahti ja teatas:

«Saint-Just on tribüünil!»

Kõik kargasid püsti. Raudne mees oli neid kavalusega üle trumbanud: selle asemel et esitada oma salapärane ettekanne Komitees, viis ta selle otse Konvendi tribüünile. Noh, see teda ei päästa! . . . Mõne se-

kundi jooksul jäi Komitee ruum tühjaks: ainult Couthoni ratastool veeres üksildaselt Tuileries' lossis toast tuppa.

Oli äikest ennustav lämbe ilm. Konvendi saal oli juba varahommikust tulvil. Publikule määratud rõdud olid tungil täis. Koridorides liikusid deputaadid, kes tõttasid oma kohtadele. Istungi avamiseni olid jäänud vaid mõned minutid. Jõudnud järele «Soo» liidrile Durand-Maillane'ile, puudutas Bourdon teda varrukast ja sosistas meelitavalt:

«Te olete vaprad mehed.»

Nende juurde jooksis Tallien ja sõnas kiiresti, osutades istungitesaali uksele:

«Saint-Just on juba tribüünil. Kiirustagem. On aeg peale hakata.»

Jah, Saint-Just on tribüünil. Vaevalt olid kõlanud kolm kellalööki, kui ta kõnelema hakkas. Ta hääl on nagu alati külm ja kiretu.

«Ma ei kuulu ühessegi parteisse ning olen valmis võitlema igaühe vastu neist. Ent nende parteide tegevus jätkub paratamatult seni, kuni ei anta seadusi, mis loovad kindla tagatise, kuni ei määrata kindlaks võimude tegevuspiire ega sunnita inimlikku kõrkust kummarduma ühiskonna vabaduse ees . . .»

Hilinenud deputaadid liiguvad vaikselt pingiridade vahel. Robespierre jälgib neid oma kohalt. Ta on elegantne, isegi edvistav. Seljas on tal sinine sabakuub, jalas kullakarva põlvpüksid ja valged siidsukad. Tärgeldatud žaboo helendab. Juuksed on puuderdatud. Valge parukas ei erine, muide, peaaegu sugugi näo värvitoonist. Silmad kiirgavad palavikuliselt.

«Tänu asjaolude kokkusattumisele,» jätkab Saint-Just, «muutub see oraatoritribüün võib-olla Tarpeiuse kaljuks igaühele, kes . . .»

Siinkohal katkestatakse teda. Saali tormab Tallien ja karjub:

«Ma nõuan sõna istungi päevakorra kohta! Kõneleja märkis, et ta ei kuulu ühegi kliki hulka: mina ütlen sedasama. Kõikjal lokkavad lahkhelid. Eile esines üks

valitsuse liikmeid täiesti iseseisvalt ning pidas kõne isenda nimel; nüüd toimib teine täpselt samuti. Ma nõuan, et eesriie maha kistaks . . .»

Kostavad kiiduavaldused, mis leiavad mitmelt poolt vastukaja. Asjatult protesteerib Saint-Just reeglite rikkumise vastu; eesistuja Collot d'Herbois ei mõtlegi talle appi tulla. Tallien aga pole arvestanud oma hääle tugevust ja ulatust. Ta on oma sõnavõttu alustanud liiga kõrgetes toonides. Tema hääl ütleb üles enne, kui ta on jõudnud öelda kõik, mida soovib. See vahejuhtum ei sobi vandenõulaste plaanidega. Tallienile tõttab appi Billaud-Varenne. Ta süüdistab, ähvardab ja laimab; tema kõne on segane, nõrk ning Konvendile vaevalt küll arusaadav. Muide, mis seal veel aru saada, kui kõik on juba ette otsustatud? Billaud ütleb sõna «türann» ja kogu Konvent hüüab kooris:

«Surm türannidele!»

Robespierre'i närvid ütlevad üles. Ta hüppab äkki püsti ning jookseb tribüüni poole.

«Maha türann!» karjutakse talle järele.

Ta nõuab sõna. Lecointre teeb ettepaneku anda talle sõna, piirates sõnavõtu aega poole tunniga. Teised protesteerivad: anda Äraostmatule aega kas või kümme minutit — see tähendab hädaohtu kõigile! . . .

Kuid vahepeal on ürituse hing Tallien juba toibunud. Ta on jälle tribüünil. Kõneleja näitab parempoolsete suhtes üles üliviisakust, ta lipitseb «Soo» ees ning nõuab Hanriot' ja tema staabi arreteerimist. Tema käes välgub pistoda. Sellega vehkides karjub Tallien, et ta on valmis tapma uue Cromwelli. Süüdistades Robespierre'i selles, et teda ümbritsevad ja teenivad «inimesed, kes on kaelani vajunud kõlvatuse sohu», teeb ta ettepaneku kuulutada Konvendi istungid permanentseteks seni, «. . . kuni seaduse mõõk pole kindlustanud revolutsiooni olemasolu ja pole antud määrusi nende arreteerimise kohta, kes toetavad ja õhutavad türanniat».

Assamblee aplodeerib Tallienile. Mõlemad ettepanekud võetakse vastu hüüete saatel «Elagu vabariik!»

Veri taob metsikult Robespierre'i meelekohtades. Higi voolab mööda ta kahvatut nägu. Ta teeb katset tribüünile trügida, kuid teda tõugatakse küünarnukkidega kõrvale. Tallien vehib uuesti pistodaga. Iga kord, kui

Äraostmatu püüab midagi öelda, kõlab üldine kisa: «Maha türann!» ning heliseb eesistuja kell. Ei, nad ei anna talle võimalust kõnelda. Nagu läbi une kostab Barère'i pugejalik hääl, kes midagi soovitab ja millegi eest hoiatab. Barère'i asendab tribüünil Vadier ... Millest kavatseb siis tema kõnelda? ... Ah jälle selle vanaeide Théot' kohtuasi! ... Vadier irvitab ja mõnitab, ta tahab provotseerida üldist naerulaginat. Tallien niheleb oma kohal. Tobu! Nad viidavad asjatult aega! Võtavad vastu teisejärgulisi dekreete, annavad välja määrusi kõrvaliste isikute arreteerimiseks. Tema aga ... Ta on veel elus ja loodab sõna saada! Tuleb kõik ühe hoobiga lõpetada, kiiremini, kiiremini! ... Tallien katkestab Vadier' sõnadevoolu:

«Ma nõuan, et räägitaks asja sisust!»

Robespierre taipab. Ta võpatab nagu haavatud lind ja püüab veel kord tribüünile tõusta.

«Oo, ma suudan viia vaidlused asja sisu juurde tagasi!» hüüab ta kirglikult.

Kuid talle ei anta võimalust kõnelda. Kõikjalt kostavad valjud hääled: «Maha türann!» Tallien süüdistab teda selles, et ta on vangistanud patrioote.

«See pole tõsi!» karjub Robespierre. «Mina ... ma ...»

«Maha türann!» möirgab Konvent.

Robespierre suunab pilgu «Mäe» poole. Oh, reeturid! Ühed jäävad liikumatuks, teised aga pööravad talle selja. Ta sirutab käed amfiteatri suunas.

«Ma pöördun teie poole, vooruslikud kodanikud, mitte aga nende röövlite poole ...»

Kuid asjata. Hüüded valjenevad. Nüüd tormab raevust meeletu Robespierre uuesti tribüünile. Ta võitleb nagu lõvi, tõukab kätega laiali oma vaenlasi, haarab kramplikult kinni käsipuudest ... Tema žaboo rebitakse puruks. Pöördudes eesistuja poole, hüüab ta kähiseva häälega:

«Röövlite peamees, anna mulle viimne kord võimalus kõnelda või tapa mind! ...»

Thuriot, kes on Collot d'Herbois' eesistuja toolil välja vahetanud, kõlistab lakkamatult kella. Vahelehüüded segunevad naerulaginaga. Missugune vaatemäng! Robespierre, haaranud kahe käega rinnust, köhib: ta on kaotanud hääle.

«Sind lämmatab Dantoni veri!» karjub Legendre õelalt.

Jõuetu ja hingeldav Robespierre pöörab järsult ümber:

«Tähendab, Dantoni eest tahate mulle kätte maksta, argpüksid? Nurjatud! Miks te teda siis ei kaitsnud?»

Tallien vaatab kella. Fréron ohkab sügavalt:

«Ah, kui raske on kukutada türanni!»

Tallier libistab pilgu üle deputaatide ridade ja annab märku. On lõpuks aeg asuda viimase vaatuse juurde. Tõuseb püsti deputaat Louchet — kes teda tunneb? — ja lausub sõnad, mida kõik on nii oodanud ja nii kartnud:

«Teen ettepaneku anda välja dekreet Robespierre'i arreteerimise kohta.»

Otsekui nõiavitsa väel vaibub lärm silmapilkselt. Hirmuäratav vaikus haarab istungitesaali. Pärast peaaegu minutilist vaikust toetab keegi Louchet' ettepanekut. Küsimus pannakse hääletusele.

Sel hetkel tõuseb püsti keegi noormees. See on Augustin Robespierre.

«Ma olen samuti süüdi nagu minu vendki,» sõnab ta. «Ma jagan tema tõekspidamisi. Ma nõuan, et süüdistusdekreet oleks suunatud ka minu vastu!»

Asjatult püüab Maximilien oma venda kaitsta — teda ei võeta kuulda. Seejärel dekreteeritakse mõlema Robespierre'i, Couthoni ja Saint-Justi vangistamiskäsk. Kõik Rahvuskonvendi liikmed tõusevad püsti ja hüüavad:

«Elagu vabariik!»

«Vabariik!» sosistab Maximilien. «Vabariik on hukkunud. On saabumas röövlite riik . . .»

Äkki kargab püsti Lebas. Teda püütakse tagasi hoida. Ent, jätnud sõprade kätte purukskistud kuue räbalad, ta jookseb põlualuste rühma juurde.

«Ma ei taha selle dekreedi häbi jagada,» ütleb ta. «Ma nõuan enda vahistamist!»

Lebas' arreteerimine kinnitatakse. Kes veel puudub? David! David polnud sel päeval Konvendi istungil. Hoolimata oma kirglikust avaldusest Jakobiinide Klubis eelistas kunstnik siiski mitte tühjendada «surma karikat» . . .

Kostavad nõudmised, et arreteeritud laskuksid Konvendi võre juurde. Mõlemad Robespierre'id, Couthon ja

Lebas alistuvad nurisemata. Saint-Just lahkub tribüünilt, kus ta seni on seisnud uhkelt vaikides, ning annab oma ettekande teksti presiidiumi. Vastuseks Fréroni repliigile, kes süüdistab Couthoni selles, et ta tahtis üle «rahva esindajate laipade troonile tõusta», näitab viimane muiates oma halvatud jalgadele:

«Ah või mina tahtsin troonile tõusta?»

Jäi vaid dekreet arreteerimise kohta täide viia. Süüalused avaldasid täielikku valmisolekut alistuda. Kuid Konvendi komissarid, kellel tuli käsk täita, olid jahmunud ja segaduses ning ei söandanud tegutseda. Arreteerida Robespierre! See tundus uskumatuna! Kutsutakse kohale sandarmid. Collot d'Herbois õnnitleb Konventi, et sel õnnestus vältida 31. mai — 2. juuni päevade kordumist. Ilmuvadki kohale sandarmid, kes viivad vahialused ära. Nähes, et kell on juba pool kuus, kuulutab eesistuja välja vaheaja, et anda deputaatidele võimalus lõunastada. Istung lükatakse edasi kella seitsmeni õhtul.

Kuid veel enne, kui kell saab seitse, toimub palju tõsiseid sündmusi. Ei olnud ju veel oma sõna öelnud Pariis! Polnud oma arvamust väljendanud sektsioonid! Aga Kommuun? Kas võis selle seisukohta arvestamata jätta? Kas Äraostmatu seda tahtis või mitte, kuid tema saatuse üle pidi otsustatama tänaval.

Kella viie paiku õhtul, samal ajal kui Robespierre'i ja tema nelja ustavat võitluskaaslast Konvendis mõnitati, kutsusid Kommuuni vastutavad ametiisikud ning vahva Hanriot, kes nägid ette, milliseks kujuneb olukord, omal algatusel rahvast ülestõusule. Suleti linnaväravad, löödi hädakella, kutsuti kokku sektsioonid ja tehti korraldus, et nad saadaksid oma kanoniirid koos suurtükkidega raekoja juurde. Tõsi küll, Konvendi käsul oli enamik kanoniiridest eelmistel päevadel Pariisist ära saadetud, kuid ka järelejäänud kujutasid endast aukartustäratavat jõudu; see jõud oli robespjäristide ja Kommuuni kindel ja ustav reserv.

Kella poole kuue paiku, kui arreteeritud toimetati Ühiskondlikku Päästekomiteesse, kus neile pidi süüa antama ning nad vanglatesse jaotatama, otsustas Han-

riot sandarmisalgaga neile appi minna. Oma plaani ellu viies kihutas ta tuhatnelja läbi Monnaies' ja Saint-Honoré tänava. Brionne'i palee juures, kus asus Komitee, tunglesid inimesed. Rajades endale läbi rahvasumma teed, pääses Hanriot oma sandarmite eesotsas Komitee paraadukse juurde; kui talle ei tahetud ust avada, lõi ta selle sõimusõnade saatel sisse. Talle tungiti kallale. Otse Robespierre'i ja teiste arreteeritute silma all tõugati Hanriot pikali, seoti kinni ja anti samade sandarmite valve alla, kelle eesotsas ta oli saabunud, et päästa robespjäriste. See asjaolu kinnitas Robespierre'is veelgi arvamust, et tema oletused on õiged. Ka tema sõbrad leidsid, et ülestõusuks puuduvad soodsad väljavaated. Viis arreteeritut järeldasid, et tuleb loobuda igasugusest vastupanust Konvendile ning korraldada oma kaitset Revolutsioonilises Tribunalis seaduslike abinõudega.

Kell kuus kogunes raekotta Kommuuni Peanõukogu. Eesistujaks oli Lescot. Koostati üleskutse, mis algas sõnadega: «Kodanikud, isamaa on suuremas hädaohus kui kunagi varem». «Kurjategijatena, kes dikteerivad Konvendile ette seadusi», nimetati Amari, Collot d'Herbois'd, Bourdoni, Barère'i ja teisi. «Rahvas, tõuse üles!» öeldi üleskutses. «Ärgem loovutagem 10. augusti saavutusi, tõukame hauda kõik reeturid!» Peanõukogu tegi otsuse kõik komiteede käsud kehtetuks tunnistada. Kõik ametivõimud olid kohustatud kohale ilmuma ning andma vandetõotuse päästa isamaa. Kahtlased võimuesindajad võeti vahi alla. Vanglate väravavahtidele saadeti käsk mitte kedagi vastu võtta ega vabadusse lasta ilma robespjäristidele ustava administratsiooni korralduseta. Kanoniirid kogunesid Grève'i väljakule ja hakkasid suurtükke üles seadma. Coffinhalile tehti ülesandeks vabastada kõik Ühiskondliku Julgeoleku Komitees vaevlevad vangid.

Kella kaheksa paiku kappas energiline Coffinhal oma ustavate salkade eesotsas Brionne'i palee juurde. Kui ta oli hõivanud Ühiskondliku Päästekomitee hoone, ei leidnud ta sealt peaaegu kedagi. Komitee liikmed olid laiali jooksnud. Robespierre ja teised arreteeritud olid

vanglatesse laiali saadetud. Kohale olid jäänud vaid kinniseotud Hanriot ja tema valvurid. Ehkki sandarmeile oli käsk antud kalletungi korral vangi pea lõmastada, ei osutanud nad tulijaile vastupanu. Köidikutest vabastatud Hanriot ajas enda sirgu ning püüdis elustada tuimaks muutunud liikmeid. Seejärel hakkas ta sandarmitele, kes olid lasknud ta kinni siduda, kibedaid etteheiteid tegema. Häbistatuna lubasid nood talle nüüd surmani truuks jääda. Coffinhal ja Hanriot hüppasid sadulasse ja sõitsid kanoniiride salga saatel Konvendi juurde.

Kell seitse jätkas Konvent katkestatud istungit. Bourdoni ettepanekul, keda toetas Merlin, otsustati Kommuuni liikmete tegevus hukka mõista ning nad Tribunali saata. Levis kuuldus, et on arreteeritud Payan. Assamblee võidurõõmutses. Kuid see teade osutus ebaõigeks. Selle asemel tormas ruumi Konvendi komissar, kes teatas, et Coffinhal on vabastanud Hanriot' ja mässulised on vallutanud Ühiskondliku Julgeoleku Komitee. Deputaadid sattusid paanikasse. Sisenes Collot, asus eesistuja kohale ning ütles erutatult:

«Kodanikud, on saabunud hetk surra oma postil...»

Oma postil surra aga ei soovinud keegi. Mõned hakkasid vargsi minema hiilima. Relvade ja laskemoonaga kohale jõudnud Laurent Lecointre hakkas välja jagama püsse ja püstoleid. Kuid relvade saamisest püüdsid paljud kõrvale hoida. Mõneks hetkeks näis Konvendi olukord täiesti lootusetuna. Kohalejäänud deputaadid vaatasid üksteisele masendatult otsa. Kas tõesti ei sünni imet? Ja ime sündiski.

Coffinhal ei kindlustanud oma edu. Ta andis osa oma salgast Hanriot' käsutusse, ise aga sõitis ülejäänud meestega tagasi raekoja juurde. Hanriot, kes arvas, et Konvendi istung ei ole veel alanud, kappas otseteed Tuileries'sse, kavatsedes sulgeda peasaali uksed ning panna välja valvepostid. Aga kui ta oli juba sihtpunkti jõudmas, avastas ta, et Konvendi liikmed olid kõik koos ning istung jätkus. Siis haaras seda vaprat meest äkki mingi seletamatu, kummaline hirm. Mis oli selle põhjuseks? Või lasus nii tema kui ka Robespierre'i kohal

ikka veel Konvendi prestiiži vari? Igatahes käskis ta oma meestel endale järgneda ja suundus Coffinhali eeskujul raekoja juurde. See oli rängemaid vigu, mis ülestõusnute juhid 9. termidoori õhtul ja öösel tegid. Sobivamat juhust võimu ülevõtmiseks enam ei tulnud ega võinudki tulla.

Kuid mida tegi Äraostmatu? Kuidas kujunes tema isiklik saatus tundidel, kui ülestõus otsustas revolutsiooni tulevikku?

Sel ajal kui tuli kokku Kommuuni Peakomitee ja kinniseotud Hanriot oli jäetud oma sandarmite valve alla, viidi arreteeritud robespjäristid vanglatesse laiali. Maximilien suunati Luxembourg'i vanglasse, tema vend La Force'i, Couthon — Bourbe'i, Saint-Just — Ecossais'sse, Lebas — departemangu Õigusemõistmise Majja.

Kella seitsme paiku viidi sandarmitest ümbritsetud Maximilien üle Seine'i jõe. Teda hämmastas üldine elevus, mida ta nägi oma teekonnal. Liikusid relvastatud inimeste salgad, veeti kahureid, siia-sinna kihutasid ratsasalgad. Tournon'i tänaval muutus rahvamurd nii tihedaks, et sandarmitel tuli endale relvaga teed rajada. Kui nad jõudsid vangla juurde, kostsid hüüded: «Elagu Robespierre!»

Sandarmid tundsid end ebamugavalt ja olid oma saatuse pärast hirmul. Kutsuti välja väravavaht. Viimane keeldus arreteeritut vastu võtmast. Nõuti vanglaülemat, kuid ka tema ei võtnud Robespierre'i vastu. Läheduses viibiv munitsipaliteediametnik sööstis sandarmite kallale:

«Teid, kes te Robespierre'i vastu käe tõstsite, tuleb anda kõikide ausameelsete kodanike kättemaksva kohtu alla! Kasige minema, kuni pole veel hilja!»

Rahvahulga kisa tugevnes. Sandarmid olid valmis oma hoolealust sinnapaika jätma ja jalga laskma, kuid Robespierre, kes ei olnud nendest põrmugi paremas meeleolus, nõudis, et teda viidaks Orfèvre'i kaldapealsel asuvasse politseivalitsusse. Sandarmid kuulasid sõna. Kui Maximilien jõudis politseivalitsuse juurde, oli kell umbes kaheksa.

Siin on vaja mõningat selgitust. Miks keeldus vanglaülem Äraostmatut vastu võtmast ja mispärast see viimasele põrmugi ei meeldinud?

Kuigi Kommuuni Peanõukogu saatis vanglatele käsu, mis keelas vastu võtta uusi arreteerituid, ei täidetud seda kõikjal. Kas võttis Luxembourg'i vangla ülem aluseks just selle käskkirja? Seda on raske öelda, sest umbes samal ajal sai ta ka täiesti analoogilise sisuga salajase määruse... Ühiskondliku Julgeoleku Komiteest! Esimesel pilgul näib see ebausutav. Mis sundis antirobespjäristlikku valitsust välja andma käsku, mis oli vastuolus tema enese otsusega? Kuidas seda seletada, et ühe käega kirjutati alla dekreedile Robespierre'i arreteerimise kohta, teise käega aga anti kärmesti allkiri korraldusele, milles keelati tema vastuvõtmine vanglasse? Selle põhjust võib ainult aimata. Kui Robespierre lootis anda otsustava lahingu Revolutsioonilise Tribunali seinte vahel, siis seda tema vaenlased nähtavasti kartsidki. Parim abinõu takistada teda kohtus esinemast seisnes selles, et asja kohtuni mitte viia! Oli tarvis tõestada, et Robespierre on mässaja, et ta ei taha seadusele alluda, siis aga oleks teda võinud lindpriiks kuulutada, s. o. hukata ilma kohtupidamise protseduurist kinni pidamata! Tõenäoliselt sellepärast hoolitseski Ühiskondliku Julgeoleku Komitee, et Äraostmatut ei võetaks vanglasse, sest see andis võimaluse teda süüdistada võimudele vastuhakkamises, s. o. mässamises. Just sellepärast tegi kõik see, mis juhtus Luxembourg'i vangla värava juures, Maximilieni valvsaks: veel mitte teades vahejuhtumi põhjusi, nägi ta oma plaanide kokkuvarisemist; ta sai väga hästi aru, et kui vaenlastel õnnestub teda süüdistada seadusele mitteallumises, võetakse temalt igasugune võimalus otsida õigust seaduslikul teel. Hoolimata kõigist teda tabanud pettumustest, lootis ta ikka veel kaitse legaalsetele abinõudele kui ainsale väljapääsule. Ja kui ta nägi, et teda vanglasse vastu ei võeta, polnud tal midagi «paremat» teha kui end munitsipaalpolitsei käsutusse anda.

Kommuun muutus ülestõusu keskuseks. Tema ümber kogunesid üha uued relvastatud jõud. Loodi Täitevkomitee Payani ja Coffinhaliga eesotsas. Varsti saabus

raekotta ka Augustin Robespierre, keda vanglaülem samuti polnud vastu võtnud. Kui saadi teada, et Äraostmatu asub Orfèvre'i kaldapealsel, saadeti talle järele. Deputatsiooni nimel palus Lasnier Maximilieni Kommuuniga ühineda ja viivitamatult raekotta tulla.

«Sa ei kuulu enam endale,» ütles Lasnier. «Sa pead enese pühendama isamaale.»

Ent Robespierre'il polnud politseivalitsusest lahkumisega nähtavasti kiiret. Ta tundis suurt huvi päevasündmuste vastu ning kuulas tähelepanelikult, kuid oma suhtumist kuuldusse ei avaldanud. Juuresolijaid hämmastas tema enesessetõmbumine ja ükskõiksus. Lõppude lõpuks keeldus ta otsustavalt Lasnier'le järgnemast, öeldes, et ta eelistab «jääda administratsiooni kätesse». Niisugune käitumine vihastas energilist Coffinhali. Umbes kella kümne ajal läks ta isiklikult Maximilienile järele ja viis ta peaaegu väevõimuga ära. Nii sattuski Robespierre raekotta teda rõõmsalt tervitavate Kommuuni liikmete hulka. Äraostmatu oli nukker ja mõtlik. Tema plaanid olid kokku varisenud. Ta süda aimas, mis tulemas on.

Kui Tuileries's istungit pidavad Konvendi liikmed taipasid, et oli antud valehäire ja neid enam miski otseselt ei ähvarda, haaras neid tormiline rõõm. Selle asemel et neid ootamatult tabada, oli hirmuäratav Hanriot minema kapanud! Nüüd otsustati viivitamatult vastupealetungile asuda. Loodi Kaitsekomisjon. Selle ette-otsa seati Barras, tema abilisteks määrati Fréron, Rovère, mõlemad Bourdonid ja veel kaks deputaati. Ühiskondlik Päästekomitee esitas dekreedi projekti, mis kuulutas lindpriiks igaühe, kes vahi all olles põikleb kõrvale võimude käsu täitmisest. Kõigile oli selge, kelle pihta dekreet käis. Kuid Voullant pidas vajalikuks seda täpsustada. Ta tegi ettepaneku kuulutada lindpriiks personaalselt Robespierre-vanem. Ettepanek võeti ühel häälel vastu.

Barère juhtis deputaatide tähelepanu vajadusele tõmmata kaasa pariislaste põhimass. Järgides Kommuuni üleskutset olid sektsioonid juba ammu kokku tulnud. Kelle poolele nad asuvad? Sellest olenes lõppude lõpuks kogu ürituse edu. Nüüd otsustas Konvent suunata sekt-

sioonidesse Barrasi koos tema adjutantidega. Neil tuleb teha «selgitustööd» ja kindlustada ringkondade maksimaalne toetus.

Niisiis olid õhtuks moodustunud ja organisatsiooniliselt välja kujunenud kaks keskust: Kommuun, peamine ülestõusu kolle, ning Rahvuskonvent, termidoorliku bloki kontrrevolutsiooniline tuumik. Pärast seda kui Komuuni juhtivad tegelased olid teinud jämeda vea, loobudes katsest vallutada Konvent siis, kui see olnuks igati reaalne, muutus kogu võitluse keskpunktiks loomulikult masside, see on sektsioonide enda poole võitmine. See summutatud võitlus nõudis ülejäänud osa õhtust ning öö haku.

Robespierre'il oli õigus, kui ta ei teinud endale illusioone sektsioonides valitsevate meeleolude suhtes. Pariislaste meeleolu oli üsna kõikuv ja mida edasi nihkus aeg, seda suuremal määral hakkasid need kõhklused kalduma Kommuuni vastu.

Sel tunnil kui Kommuuni Peanõukogu lõi hädakella ja kutsus sektsioone revolutsioonilist vandetõotust andma, näis, et üleskutse leiab valdava enamiku hulgas vastukaja. Kuid Konvendi poolele asus otsekohe üks kolmandik sektsioonidest; varsti suurenes see arv poolele. Kuid ka teise poole suurem osa ei osutanud Kommuunile otsest toetust, olles asunud erapooletule või kõikuvale positsioonile. Tingimusteta andsid raekoja Täitevkomiteele vandetõotuse ainult kaheksa sektsiooni, kuid ka nemad ei jäänud ülestõusule lõpuni truuks.

Sektsioonid, mis koosnesid enamikus kodanlikest elementidest, toetasid täielikult Konventi. Sektsioonidest, kus domineerisid käsitöölised, pooldasid Konventi kaks keskset, Gravillers' ja Bonne-Nouvelle'i sektsioon, kus oli varem eriti tugev olnud Jacques Roux' ja Hébert'i mõju. Väikekodanlikud sektsioonid olid kahevahel ja muutsid oma otsuseid; paljud neist pooldasid algul Kommuuni ning läksid Konvendi poole üle alles pärast neis toimunud ägedat võitlust. Pariisi eeslinnade kirde- ja kagusektsioonid, kus elas palju töölisi, jäid enamasti erapooletuks. Neutraalseks kuulutas enda ka üks kõige revolutsioonilisemaid — Quinze-Vingts'i sektsioon. Brutuse sektsioonis toimus lõhenemine. Lõunapoolsete eeslin-

nade rajoonist jäi Kommuunile ustavaks ainult Observatooriumi sektsioon.

Kommuun mängis oma tegevusega nagu nimme kaardid vandenõulastele kätte. Alles 5. termidooril (23. juulil) oli ta kinnitanud maksimaalse töötasu uued määrad, mis kutsusid eeslinnades välja avaliku rahulolematuse. Just neil tundidel, kui löödi hädakella ja kutsuti rahvast ülestõusule, tunglesid raekoja juures nördinud töölised ning müürsepad valmistusid streigiks. Nendes tingimustes ei näidanud Täitevkomitee üles vajalikku operatiivsust. Tõsi küll, hiljem koostati üleskutse, mis tegi uute tariifide eest vastutavaks Barère'i, kuid õige aeg oli lastud mööda minna.

Robespierre'i vaenlased kasutasid kõik need eksisammud osavasti ära. Barras ja teised «agitaatorid» ässitasid rahulolematuid töölisi vihale ning viisid segadusse kõhklevaid väikekodanlasi. Töötajatele lubasid nad palgamäärade maksimumi kaotamist, kodanlusele — hindade maksimumi muutmist ning vihatud diktatuuri likvideerimist. Sektsioonis, mis oli võtnud endale Marat' nime, tegid nad teatavaks, et «märter Marat' kallis põrm» viiakse viivitamatult üle Panteoni ja seda ei ole seni tehtud üksnes «türann» Robespierre'i alatu kadeduse pärast. Saint-Antoine'i ja Saint-Marceli eeslinnas levitati kuulujuttu, nagu oleks Robespierre arreteeritud rojalistlikust vandenõust osavõtmise pärast. Väljamõeldud süüdistusi esitati ka teiste ülestõusu juhtide aadressil.

Sel ajal kui vandenõulased tegutsesid kiiresti ja otsustavalt, ei ilmutanud Robespierre'i poolehoidjad energiat ega meelekindlust. Nad ei osanud rahvamasse endaga kaasa tõmmata. Seepärast olidki Kommuuni pooldavad demokraatlikud sektsioonid passiivsed ja loiud. See passiivsus, mis oli vastandlik kodanlikes sektsioonides valitsevale aktiivsusele, ajaski ülestõusu nurja. Suur osa süüst langeb siin muidugi Äraostmatule enesele.

Raekoja peasaal oli tulvil. Valitses kirjeldamatu lärm. Tulid ja läksid rahvusvärvides särpidega munitsipaalohvitserid, sagisid inimesed, mapid kaenla all, ilmusid uued sektsioonide esindajad oma komiteedelt saadud instruktsioonidega. Munitsipaliteedi liikmeid oli kokku

tulnud viiesaja ringis. Elavalt vaidlev juhtide rühm ümbritses Äraostmatut. Viimane oli kahvatu, ta nägu väljendas ääretut väsimust ja nördimust. Juba olid kohale jõudnud ka vanglast vabastatud Saint-Just ja Lebas. Oodati Couthoni. Couthon aga, kes tahtis truuks jääda tehtud otsusele, ei soovinud vanglast lahkuda. Tuli talle deputatsioon tungiva kirjaga järele saata.

Maximilien kuulas masinlikult seda, mis tema ümber toimus. Talle näis, et valitseb mingi mõttetu möll ja tunglemine. Inimesed sagivad edasi-tagasi. Karjuvad ja vaidlevad, kuni hääl kähisema hakkab, loevad üleskutseid... Kuid kas tehakse seda, mis vaja? Ja mida siis õieti peab tegema?...

Lähenes kesköö. Äikesepilvedega kaetud taevas kuulutas vihma. Endiselt seisid raekoja ees surmani väsinud kanoniiride ja rahvuskaartlaste pataljonid. Nad seisid siin juba õhtust, kella seitsmest saadik, tundsid nälga, olid tülpinud ja pead norgu lasknud; ühelgi neist polnud vähematki aimu, kui kaua tuleb neil veel tegevuseta olla ning millega see lõpeb. Süngelt sammusid edasi-tagasi ohvitserid, silmitsedes tumedat taevast. Tõusis tuul. Vihm oli tulemas.

Raekoda piiravatele tänavatele ilmusid tõrvikukandjate saatel Konvendi emissarid. Nad kandsid samuti nagu munitsipaalohvitseridki kolmevärvilist särpi. Liikudes ühelt tänavaristilt teisele, lugesid nad valju häälega ette Rahvuskonvendi viimast dekreeti.

«Kuulanud ära oma komiteede ettekanded, keelab Rahvuskonvent linnaväravate sulgemise ja sektsioonide kokkukutsumise ilma valitsuse komiteede vastava loata.

Ta kuulutab l i n d p r i i k s kõik ametiisikud, kes annavad relvastatud jõududele käsu astuda Rahvuskonvendi vastu või takistavad tema dekreetide täitmist.

Ta kuulutab samuti l i n d p r i i k s dekreedi põhjal vahistatud isikud, kes osutavad vastupanu seadusele või keelduvad seda täitmast.»

Dekreet puudutas kõiki, kes olid toetanud Robespierre'i või talle kaasa tundnud. Pariisi tänavad, mis olid alles hiljuti olnud rahvast tulvil, jäid kiiresti tühjaks. Hilised jalakäijad püüdsid võimalikult kiiremini koju jõuda. Patriootide read Grève'i väljaku lähistel hõrene-

sid silmanähtavalt. Paljud viskasid relvad käest. Kommuuni esindajad arreteerisid Konvendi emissarid, kuid see ei suutnud enam üldist olukorda muuta.

Couthon toodi raekotta alles kella ühe paiku öösel. Maximilien tõttas talle rõõmuga vastu ja embas teda. Nüüd olid siis viimaks kõik koos. Tuli midagi otsustada. Viis robespjäristi läksid tuppa, mis asus peasaali kõrval.

«Tuleb otsekohe koostada üleskutse armeele,» ütles Couthon, niipea kui uks oli suletud.

«Kelle nimel?» küsis Äraostmatu.

«Konvendi nimel,» vastas Couthon. «Kas pole siis Konvent seal, kus oleme meie? Kõik ülejäänud pole muud kui vandenõulased, neid on kerge laiali ajada.»

Robespierre jäi mõttesse. Ta näol peegeldus kahtlus. Ta sosistas midagi oma vennale ja ütles seejärel:

«Minu arvates tuleb kirjutada p r a n t s u s e r a h v a n i m e l.»

Niisiis söandas Äraostmatu lõpuks minna suhete täieliku katkestamiseni Konvendiga ning loobuda legaalsete vahendite kasutamisest. Liiga hilja!

Kõrvalsaalist kostis hüüdeid. Robespierre ja tema sõbrad tulid oma toast välja, et teada saada, mis on juhtunud. Selgus, et Payanile oli pähe tulnud mitte just kõige teravmeelsem mõte lugeda valjusti ette emissaridelt äravõetud Rahvuskonvendi dekreet. Ta kavatses dekreeti naeruvääristada, kuid mõju oli hoopis vastupidine. Kui kohalolijad said teada, et nad on lindpriiks kuulutatud, valdas neid kabuhirm. Kõik said aru, et neid ootab surm ilma kohtuta. Varjamata oma kavatsusi, tormasid paljud ukse poole.

Astus sisse Coffinhal. Ta teatas, et kanoniirid ja rahvuskaartlased on hakanud Grève'i väljakul algul ükshaaval, seejärel juba salguti laiali minema. Otsustati hoone väliskülg heledasti valgustada, et soldateid paremini jälgida. Süüdati tõeline ilutulestik. Niisugusel traagilisel ööl tundus see pidulik valgustus kummalise vaatepildina!

Paul Barras naeratas. Tema lihav hoolitsetud nägu kõverdus rahulolevaks naeratuseks, nii laiaks, et väikesed vesised silmad täielikult sulgusid. Ja oli ka põhjust!

Just praegu oli ta saanud oma nuhkidelt Grève'i väljakul värskeid teateid. Kõik läks häireteta ja libedalt: viimased väsinud suurtükiväelased, keda Konvendi emissarid olid oma propagandaga segadusse viinud, läksid laiali. Nuuskur jutustas Barrasile, kuidas raekojast kahe adjutandi saatel välja jooksnud Hanriot ilma mingite tulemusteta sõimas, karjus ja anus... Seda võiski oodata. Idealistid, heasüdamlikud unistajad! Sel ajal kui nemad halisesid ja hädaldasid, olid kahevahel ega teadnud, kust peale hakata, ei kaotanud tema, Barras, ja ta sõbrad minutitki. Mitte asjata ei olnud nad täna palehigis töötanud. Laim, šantaaž, meelitamine, petmine — kõik oli mängu pandud. Ja nüüd on näha ka tulemused: mässajad on tal peos. Mis mässajad — nüüd on nad laibad. Tema, Barras, ning ta sõbrad Tallien ja Frèron hoiavad peos kogu Konventi. See asi sai ikka osavasti joonde aetud küll! Kõik need tobud — Collot d'Herbois, Billaud-Varenne, Vadier ja nendetaolised — läksid nagu kärbsed liimipaberile. Nad reetsid Äraostmatu, arvates, et saavad nüüd jämeda otsa enda kätte, kuid tegelikult hakkavad kõik nad üsna pea giljotiini korvi aevastama: nad heidetakse varsti üle parda. Ja siis — pidutse, kukkur! Kogu jakobiinide rämps lendab kuradile! Robespierre'i eest koos kõigi tema voorustega ei anna keegi enam punast krossigi, kuid temast, Barrasist, tänasest Konvendi päästjast, saab esimene mees riigis: raha on tal nüüd jalaga segada; ta oli jakobiinide ajal jõudnud küllalt kokku röövida, nüüd aga lisandub veel võim. Raha ja võim — see on elu mõte!

Barras pöördus. Talle lähenes Léonard Bourdon.

«Juba pool kaks,» lausus Bourdon. «Vaja sõjakäik lõpule viia.»

Barrasi plaan oli küps. Ta jaotas oma inimesed kahte rühma. Ühe salga etteotsa pani ta Bourdoni; too sõdurite rühm pidi liikuma mööda kaldaäärset tänavat ja tungima sealt raekoja juurde Grève'i väljaku poolt küljest. Ülesande täitmist kergendas see, et tänu reetmisele oli Bourdonil Kommuuni relvastatud jõudude märgusõna teada. Enese jaoks valis Barras — milleks riskida? — teise, kõrvalise tee, piki Saint-Honoré, Saint-Denis' ja Saint-Martini tänavat; ta kavatses läheneda raekojale tagaküljest siis, kui kõik oli juba lõppenud.

Munitsipaliteedi liikmed ja sektsioonide esindajad lahkusid raekojast. Läks minema ka jakobiinide delegatsioon, kes oli tulnud instruktsioone saama. Surmale määratud deputaadid töötasid palavikuliselt. Lebas kirjutas läkitust Sablons'i laagris asuvale sõjakoolile, Saint-Just ja Couthon sõnastasid uusi üleskutseid sektsioonidele. Augustin Robespierre, Payan ja Coffinhal arutasid kallaletungi võimalust Konvendile. Maximilien, kes istus sügavas tugitoolis, luges kiiresti läbi talle ulatatud paberid ning tegi märkmeid. Ja lõpuks on puhtalt ümber kirjutatud ka üleskutse tekst Picques' sektsiooni jaoks. Täitevkomitee liikmed kirjutavad sellele alla. Maximilien läheb akna juurde ja heidab pilgu raekoja platsile. On kell kaks öösel. Ere valgus. Jumal, kui vähe kaitsjaid on raekoja ette järele jäänud! Langevad esimesed vihmapiisad. Kuid mis on lahti seal, paremat kätt? Suur väesalk läheneb peauksele. Kostavad hüüded: «Elagu Robespierre!» Kes nad on? Kas tõesti tulevad tagasi omad? Või... Maximilien surub hambad kokku ja kobab püstolit oma kullavärviliste pükste taskus. Tema selja tagant kostab Coffinhali hääl:

«Robespierre, kirjuta alla, sinu kord!»

Maximilien pöördub. Payan ja Le Rebours on üleskutsele juba alla kirjutanud. Äraostmatule antakse sulg. Ta vaatab teksti läbi, kastab siis sule tindipotti ja veab aeglaselt paberile oma nime kaks esimest tähte. Kõrvulukustav kära trepil sunnib teda ja teisi ukse poole vaatama. Kostab paljude jalgade müdin... Võitluse müra... Jalgade müdin läheneb. Uks paisatakse raginal pärani ja lävele ilmub higise näoga Léonard Bourdon. Mõõgaotsaga näitab ta sandarmitele, keda esmajärjekorras kinni võtta. Peaaegu üheaegselt kostab kaks pauku. Maximilieni allkiri jääb lõpetamata: tema nime veel mitte kuivada jõudnud esimeste tähtede kõrvale langeb helepunane tilk...

... Surnud Lebas ujus oma veres: ta oli enese maha lasknud. Maximilien lamas läbilastud lõualuuga. Kas püüdis ta samuti oma elule lõppu teha? Või haavas teda Bourdoni sandarm?... Augustin hüppas aknast alla, ta viidi poolsurnuna ära. Saint-Just ja Dumas andsid end vaenlaste kätte ilma vastupanuta. Hanriot tabati hiljem

raekoja õues. Coffinhalil ja mõnel teisel õnnestus end varjata. Nad püüdsid Couthoni raekojast välja tuua, kuid see nurjus: peast haavatud Couthon jäi Bourdoni inimeste kätte.

Kui Barras jõudis raekoja juurde, oli kõik, nagu ta oli oodanud, juba lõpetatud. Jäi vaid pesta ära veri, korjata üles haavatud ning viia minema surnud. Kell oli umbes kolm. Hakkas juba valgeks minema. Vihm muutus paduvihmaks, mis piitsutas sillutist, loikudes peegeldus raekoja tarbetu illuminatsioon. Barras sulges kõik raekoja uksed ning pani võtmed peremehelikult oma taskusse. Ei, ta ei tundnud väsimust. Ta meel oli rõõmus teadmisest, et polnud asjata vaeva näinud. Ja tõepoolest, miks ei võinud ta tunda uhket rahuldust? Kui paljud ülistatud poliitikategelased tahtsid lõpetada revolutsiooni; nad olid targad, andekad, osavad kõnekunstis, kuid nende pead olid langenud giljotiini all. Tema, Paul Barras, keda peeti keskpärase mõistusega inimeseks, teisejärguliseks tegelaseks, suutis aga korda saata selle, millega ei tulnud toime kõik need tarkpead: tema oli see, kes lõpetas revolutsiooni ning pani selle võtmed nagu peremees kunagi oma taskusse. Noh, kas polnud ta siis mees, kes väärib kuulsust ja au? . . .

Verine ja meelemärkuse kaotanud Äraostmatu toimetati kiiresti Konventi. Teda kandsid ettevaatlikult inimesed rahva hulgast. Teekond oli pikk ja vaevaline; pori lirtsus jalgade all, riided olid läbimärjad. Lõpuks tuli nähtavale Tuileries' lossi siluett. Ongi Konvent. Trepiesisel tuli peatuda: näis, et siia on kogunenud peaaegu kogu Pariis. Uniste nägudega kodanlased ei pidanud paljuks südaööl tõusta, et nautida vaatepilti, mida pakkus põrmu heidetud vaenlane.

«Vaadake, kuningas ise! Noh, kas ta pole tore?»

«Seal ta on, Caesar!»

«Kui see on Caesari keha, siis miks ei heideta teda nülgimiskotta? . . .»

Irvitati, näidati näpuga. Õnneks ei kuulnud Äraostmatu midagi.

Konvendi esimees pöördus Assamblee poole:

«Nurjatu Robespierre on nüüd siin. Kas soovite teda näha?»

«Ei,» karjus kiiduavalduste saatel Thuriot. «Türanni laip võib ainult katkutõbine olla.»

Robespierre paigutati ühte Ühiskondliku Julgeoleku Komitee tuppa. Ta pandi lauale vastu valgust, pea alla aga lükati puukast, milles olid hallitanud leivatükid.

Maximilien lamab väljasirutatuna, kübarata ja žaboota. Ta hele ülikond on lõhki rebitud ning verega kaetud; sukad alla vajunud. Ta ei liiguta ennast, kuid hingab kiiresti. Aeg-ajalt sirutab ta alateadlikult käe kukla juurde, näolihased tõmblevad, verine suu tuksleb. Kuid mitte ainuski oie ei libise üle piinatud huulte. Ruumi astuvad üha uued ja uued mõnitajad, kes soovivad oma silmaga «türanni» näha. Nende näod säravad julmast kahjurõõmust.

«*Sire*, teie majesteet, te suvatsete kannatada?»

Ta avab silmad ja vaatab tummalt rääkijate poole.

«Mis on sinuga juhtunud, oled sa keeletuks jäänud? . . .»

Ta ainult vaatab neile teraselt otsa.

Tuuakse sisse Saint-Just, Dumas ja Payan. Nad lähevad ruumi tagaossa ning istuvad akna juurde. Üks juuresviibijaist hõikab Robespierre'i ümbritsevaile uudishimulikele:

«Astuge kõrvale! Las nad vaatavad, kuidas nende kuningas magab laual just nagu harilik surelik!»

Saint-Just tõstab pea. Tema nägu on moondunud. Suure südamevaluga heidab ta pilgu sellele, kes oli tema õpetaja ja talle kõige lähedasem inimene. See pilk on nii paljuütlev, tema noor nägu on nii kaunis, et jahmunud pilkajad jäävad hetkeks vait.

Saint-Justi ja Robespierre'i pilgud kohtuvad. Nad ei vaja sõnu. Nad mõistavad teineteist. Robespierre pöörab silmad kõrvale. Saint-Just jälgib teda. Äraostmatu silmitseb akna vastas seinal rippuvat konstitutsiooni teksti. Ka Saint-Just vaatab sinnapoole.

«See on ju meie üritus ja töö . . .» sosistavad tema veretud huuled. «Ja revolutsiooniline valitsus samuti . . .»

On kell kuus hommikul ja juba päris valge. Vihm on üle läinud. Siseneb Elie Lacoste ja käsib arreteeritud üle viia Conciergerie' vanglasse. Seejärel pöördub ta temaga kaasa tulnud kirurgi poole ning ütleb:

«Siduge Robespierre'i haav hoolikalt kinni, et ta oleks võimeline karistust kandma.»

Sel ajal kui kirurg Robespierre'i laubal sidet vahetas, sõnas üks juuresolijaist:

«Vaadake! Tema majesteedile pannakse kroon pähe.»

Robespierre mõõtis solvajat rahuliku, mõtliku ning terava pilguga.

Ainukesed sõnad, mis ta lausus, tundusid paljudele imelikud. Kui üks uudishimulikest märkas, et Äraostmatu ei suuda kuidagi kummarduda ja sukki üles tõmmata, ning teda aitas, ütles Robespierre tasa:

«Tänan t e i d, a r m u l i n e h ä r r a.»

Arvati, et ta on mõistuse kaotanud: juba ammust ajast ei kasutatud enam suhtlemisvormi «teie» ega tarvitatud sõnu «armuline härra», mis meenutasid kuninga aegu. Ei, Äraostmatu oli täie mõistuse juures ja väljendas selgesti seda, mida ta mõtles. Nende sõnadega tahtis ta öelda, et revolutsioon ja vabariik enam ei eksisteeri, et elu on pöördunud tagasi vana režiimi juurde ning kõik endistel aastatel kättevõidetud saavutused on jäädavalt kadunud.

Nad hukati ilma kohtuotsuseta kell kuus õhtul. Koos Robespierre'iga astusid surmale vastu tema kakskümmend kaks lähemat võitluskaaslast. Järgmisel päeval sai giljotiin veel seitsekümmend ohvrit, need olid Kommuuni liikmed. Termidoori draama oli lõppenud. Algas termidoorliku kodanluse verine bakhanaal.

SURM JA SUREMATUS

(Järelsõna asemel)

Võitjad tõttasid oma võidu vilja realiseerima. Esialgu olid «uusrikaste» juhid, tõsi küll, sunnitud arvestama hiljutisi liitlasi — pahempoolseid termidoorlasi. Ent see ei kestnud kuigi kaua. Konvendi uus koosseis likvideeris kõik rahva kättevõidetud revolutsioonilised saavutused. Likvideeriti ka revolutsiooniline valitsus. Suleti ja purustati Jakobiinide Klubi. Kaotati maksimum.

Robespierre'i vaenlased lubasid avada vanglad ja lõpetada terrori. Kuid vanglaukse avanesid vaid selleks, et vabastada rahva vaenlased, terrori ohvriks langesid aga rahva sõbrad.[1] Elatustase langes katastroofiliselt. Maksimumi kaotamine andis küll kodanlusele heaolu, kuid töölistele tõi ta kaasa nälja ja viletsuse. Sotsiaalsed vastuolud ületasid igasugused piirid. Sel ajal, kui kodanlik Pariis uppus toredusse, mis meenutas vana korra aegu ja Barrasi ning Térésa Tallieni villas vaheldusid hiilgavad ballid prassingute ja orgiatega, surid eeslinnade töölised nälga.

[1] Kohe pärast riigipööret arreteeriti ja heideti vanglasse kõik Maximilienile lähedased iskud; tema korteriperemees Maurice Duplay koos naisega (9. termidooril), nende poeg (samal ajal), vanemad tütred (19. termidooril), samuti ka tribuuni õde (13. termidooril). Igaühe saatus nende hulgast kujunes erisuguseks. Duplay' naine suri vanglas, ta ise mõisteti kohtu poolt õigeks pärast seda, kui ta oli pisut vähem kui aasta vanglas olnud; hiljem võttis ta koos pojaga osa Babeufi vandenõust, arreteeriti uuesti ning suri 1820. aastal. Duplay' laste vangipõli ei kestnud kaua. Eléonore — «Robespierre'i pruut» —, kes elas oma sõbrast peaaegu nelikümmend aastat kauem, jäi kogu eluks tema mälestusele truuks ning leinas teda taga. Charlotte Robespierre elas kuni 1834. aastani. Samal aastal avaldati trükis ka «Mälestused», mis olid pühendatud tema suurele vennale ning kirjutatud pisut enne autori surma.

Nüüd tuletas rahvas üha sagedamini meelde Äraostmatut. 1795. aasta kevadel — žerminaalis ja preriaalis — püüdis rahvas kahel korral, relv käes, kaotatud saavutusi tagasi võita. «Me nõuame leiba ning 1793. aasta konstitutsiooni!» karjusid ülestõusnud. Ent võita neil ei õnnestunud. Purustanud rahva vastupanu ja võtnud talt relvad, heitis reaktsiooniline kodanlus kõrvale viimse säilinud maskeeringu. Pahempoolsete juhid, kõik need, kes olid kodanlust termidooripöörde ajal nii aktiivselt abistanud, hukati, pagendati Prantsusmaalt või saadeti «kuiva giljotiini alla» — igavesele asumisele Guajaanasse.

Enamik neist hukkus võõrsil. Näis, et saatus tasus neile kätte reetmise eest. Said nad vähemalt aru, et olid teinud fataalse vea? Tõele au andes tuleb sellele küsimusele vastata jaatavalt.

Salakaval Barère, kes hoolimata oma kavalusest ja riugastest ei pääsenud pagendamisest, kirjutas, et peab 9. termidoori kontrrevolutsioonilist riigipööret suureks veaks. Ta kinnitas, et peab Maximilien Robespierre'i revolutsiooni kõige silmapaistvamaks tegelaseks.

Collot d'Herbois ja Billaud-Varenne lõpetasid oma elupäevad kauge Ameerika pinnal. Tuline Collot ei jätnud oma mõtisklustest jälgi — surm viis ta ära liiga ruttu. Mis puutub aga Billaud-Varenne'i, siis andis too karm vabariiklane täiesti uue hinnangu oma käitumisele minevikus ja võttis omaks, et see oli suurel määral tingitud isiklikust vihavaenust.

«... Meie lahkhelid nendel päevadel,» kirjutas ta, «purustasid revolutsioonilise süsteemi ühtsuse... Jah, puritaanlik, puhas revolutsioon minetati 9. termidooril. Kui palju kordi hiljem olen kahetsenud, et toimisin väiklase vaenu õhutusel! ...»

Enesepiitsutamise hoos tundis juba vananev Billaud kaasa mitte ainult Robespierre'ile, vaid isegi Dantonile ja Desmoulins'ile, keda esimene oli surma saatnud.

Oma endistest vaadetest loobus ka Amar.

«Ma olen uhke, et töötasin koos Robespierre'iga,» rääkis ta. «Rahval oli siis leiba. Teda tahetakse kujutada verejanulise inimesena, kuid selle üle otsustavad järeltulevad põlved.»

Vadier oli teistest kangekaelsem. Tõsi küll, ka tema pidas 9. termidoori päeva saatuslikuks, kuid nähtavasti kandis ta Robespierre'i vastu viha eriti kaua. Ent ka tema südametunnistus hakkas kõnelema. «Ma saatsin korda inetu ja halva teo,» võttis pisut enne surma omaks kangekaelne rauk. «Ma kahetsen, et ei hinnanud Robespierre'i nagu vaja ning pidasin väärikat kodanikku türanniks . . .»

Nii kõnelesid ja kirjutasid kõik need mineviku-inimesed. Mis oli sellest kasu? Nad võisid kahetseda ja pisaraid valada, kuid ei suutnud enam midagi muuta. Kuid vahepeal hakkasid Robespierre'i külvatud seemned vilja kandma. Tema töö ei olnud asjatu. Üha sügavamini hakkasid rahvamassid aru saama hiljutistest sündmustest. «Nüüd muud ei kuulegi kui kaastundeavaldusi Robespierre'ile,» kandsid ette politseinuuskurid. «Kõneldakse küllusest, mis olevat valitsenud tema päevil, ning viletsusest, mida võib näha praeguse valitsuse ajal.» See sündis ajal, kus termidoorliku Rahvuskonvendi asemele oli tulnud kodanlik Direktoorium Barrasiga eesotsas, kus küpses revolutsiooniline vandenõu, mis sai ajaloos «Võrdsete vandenõu» nimetuse.

«Võrdsete vandenõu», mille organiseerijaks oli noor patrioot François Noël Babeuf, kes oli endale võtnud Vana-Rooma tribuuni Gaius Gracchuse nime, kujutas endast uut etappi Prantsuse revolutsiooni demokraatlike ideede arenemises.

Tema programmi keskseks osaks oli õpetus võrdsusest, tõelisest võrdsusest, mis pidi olema eraomanduse kaotamise tulemuseks. Minnes jakobiinidest ja isegi pisiomandi kaitsjatest «pöörastest» tunduvalt kaugemale, arvas Babeuf, et revolutsiooni tuleb jätkata seni, kuni vabariigis kujuneb «suur rahvuslik kommuun» — võrdsete ja vabade inimeste assotsiatsioon, kes töötavad ühisvara põhimõttel. Babeuf ja tema võitluskaaslased töötasid detailselt välja selle ühingu organiseerimise plaani, mis pidi nende arvates vandenõulaste kitsa ringi poolt juhitud rahvamasside eduka ülestõusu tulemusena üsna kiiresti teoks saama.

Kuigi «võrdsete» liikumine jäi vaid vandenõuks, mis ei muutunud massiliseks väljaastumiseks, ehkki nad ei

sidunud oma ideede teostamist proletariaadi klassivõitlusega, millest neil oli vaid äärmiselt ähmane ettekujutus, ja kuigi nende kommunism kandis primitiivset ning peamiselt agraarset iseloomu, oli nende uute tulevikukuulutajate osatähtsus sellest hoolimata tohutu suur.

«... See liikumine,» kirjutas K. Marx, «kutsus ellu kommunismi idee, mille taaselustas pärast 1830. aasta revolutsiooni Prantsusmaal Babeufi sõber Buonarroti. See idee põhjalikult läbitöötatud kujul ongi idee uuest maailmakorrast» [1], s. o. kommunismist.

Üks «Võrdsete vandenõu» jooni pakub erilist huvi. Babeuf, kes hindas Robespierre'i kõrgelt, imetles tema karmi printsipiaalsust ja jagas paljusid tema veendumusi, luges ennast Äraostmatu alustatud ürituse ja töö otseseks jätkajaks.

IV aasta 21. floreaalil (10. mail 1796) lehitsesid väikeses sumbunud toas kaks inimest pabereid.

Babeuf luges uuesti keskendunult läbi lehed, mis ta oli võtnud vanas portfellis olnud suurest pakist.

«Philippe!» hüüdis ta äkki. «Vaata, mis ma leidsin!»

Buonarroti kummardus üle Babeufi õla. Ta nägi peenikese käekirjaga täiskirjutatud koltunud paberilehte.

«Katsu ära arvata, mis see on!» Babeuf naeratas. «See on minu esimene avastus 1789. aastal. Siis hakkasid mõtted võrdsusest mul alles kujunema. Ja ma avastasin Äraostmatu.»

Philippe vaatas küsivalt Babeufi naeratavatesse silmadesse.

«Jah. See on minu avastus. Selle kirja kavatsesin ma Londonisse saata. Siin on välja kirjutatud osa Robespierre'i kõnest, mis oli suunatud 1789. aasta 22. oktoobri valimistsensuse vastu. Mäletan oma imetlust ja rõõmu. Kui osavasti too kõigile tundmatu oraator materdas härraseid Asutavast Kogust! Ja missuguse raudse loogikaga paljastas ta kõik nende riukad ja sepitsused! ...»

Babeuf vajus mõttesse ja vaikis. Vaikis ka Buonarroti.

«Sul polnud Robespierre'i suhtes õigus,» lausus Philippe lõpuks.

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. III, стр. 147.

«Polnud õigus?» Babeuf vaatas kaasvestlejale teravalt silma. «Oo, ma tundsin tema ees aukartust! Mulle meenuvad mu mõtted ja tunded. Kui ma teda kuulasin või tema kõnede tekste lugesin, siis näis mulle, et ma vaatan omaenese hinge sügavusse. Ta oskas suurepäraselt formuleerida seda, millest me kõik mõtlesime. Tollal oleksin ma igale tema lausele alla kirjutanud... Aga kas mäletad,» jätkas Babeuf tuliselt, «missuguse vaimustusega me võtsime vastu tema Õiguste deklaratsiooni? «Eraomandi õigus ei tohi kahjustada teiste meietaoliste eksisteerimist.» Kes oleks seda paremini formuleerinud? Kas ei tulenenudki siit võrdsuse idee? Jah, ma võin kindlasti öelda, et Robespierre aitas rohkem kui keegi teine kaasa selle idee arenemisele. Ta kinnitas, tõsi küll, et täielik varanduste võrdsus on võimatu... Ja siiski lähendas ta praktiliselt meie ürituse lõppvõitu hoopis suuremal määral kui kõik need kääbused-lobamokad kokku.»

«Sa mõtled hebertiste?»

«Jah, ja ka paljusid teisi. Äraostmatu tegi hästi, et need kõrvale tõrjus. Vassijad, keskpäraste vaimuannetega inimesed, kes janunesid kuulsuse järele ning olid lõhkemas upsakast iseteadvusest, said oma teenitud palga. Kahekümne viie miljoni inimese saatus ei võinud ometi sõltuda mõne kahtlase isiku käitumisest. Olid nad kelmid või tobud, upsakad või auahned — see pole tähtis. Robespierre sai oma ülesannetest õigesti aru ja juba üksnes see sunnib mind teda imetlema. See kohustab mind nägema temas geeniust.»

«Sul polnud Robespierre'i suhtes õigus,» kordas Buonarroti.

«Jah, tont võtaks, mul polnud õigus. Ma tunnistan puhtsüdamlikult üles; ma olen enda peale väga pahane, et mustasin termidoori-päevadel Robespierre'i valitsust, Saint-Justi ja teisi. See oli eksitus. Ma arvan, et need inimesed olid iseenesest rohkem väärt kui kõik ülejäänud revolutsionäärid kokku ja et nende diktaatorlik valitsus oli pagana hästi korraldatud... Ja lõpuks robespjärism — see ongi demokraatia; need sõnad on identsed. Robespjärismi taastades võib kindel olla, et taastad demokraatiat.»

Buonarroti kuulas oma sõbra tulihingelist kõnet, mee-

nutades aga ise tahtmatult Duplay' maja salongi, klavessiini ja Elisabethi õrna häält... See oli olnud nii ammu, tagasipöördumatult kauges minevikus, ent kuidas see kõik mälus edasi elab! Oh, ta oleks võinud jutustada veel palju seesugust, mis oli teistele jäänud teadmatuks. Kui elupäevi jätkub, siis võib-olla kunagi ta veel kõneleb sellest...

Vaikus kestis kaua.

«Egas midagi,» võpatas Babeuf, «jätkame tööd. Kuid huvitav, miks me just täna Robespierre'i meenutasime? Kas viimaks ei oota meid tema saatus?»

Buonarroti embas Babeufi õrnalt. Tema karm nägu heldis.

«Mu sõber, ei maksa sellele mõelda. Me peame võitma. Kuid isegi siis, kui me hukkume, ei sure meie üritus ja töö. Ja Robespierre'i ei tuletanud me asjatult meelde. Vaata, kuidas jookseb ideede ja sündmuste niit, tema alustas suurt tööd, meie jätkame seda, pärast meid aga sünnivad inimesed, kes viivad selle lõpule...»

Buonarrotil oli õigus. Üritus, mille eest võitlesid prantsuse revolutsionäärid-demokraadid, oli vääramatu ja võitmatu. Revolutsioon ei võinud hukkuda niisamuti nagu ei hukkunud mälestus selle parematest poegadest. Nii Robespierre ja Babeuf kui ka kõik teised, kes nendega ja pärast neid võitlesid ning surid töörahva tuleviku eest, jäid sajanditeks elama. Nende saatuse kohta ütles Äraostmatu oma viimases kõnes: «Surm pole sugugi igavene uni... See on tee surematusele...»

Lühike bibliograafia

Максимилиан Робеспьер. Избранные произведения в трех томах, под ред. и со вступительной статьей А. З. Манфреда. М. 1965.

Максимилиан Робеспьер. Революционная законность и правосудие. Статьи и речи под ред. и с предисловием А. Герцензона. М. 1959.

Переписка Робеспьера. Под ред. и с предисловием Ц. Фридлянд. Л. 1929.

Шарлотта Робеспьер. Воспоминания. С предисловием А. Ольшевского. Л. 1925.

М. Торез. Робеспьер — великий образ французской революции. «Интернациональная литература», 1939, № 5—6.

Н. М. Лукин (Антонов). Максимилиан Робеспьер. Петроград 1921. (2-ое испр. изд. 1925).

Я. М. Захер. Робеспьер. М. 1925.

А. З. Манфред. Максимилиан Робеспьер — выдающийся деятель Великой Французской буржуазной революции (к 200-летию со дня рождения). М. 1958.

А. З. Манфред. Споры о Робеспьере. «Вопросы истории», 1958, № 7.

В. М. Далин. Робеспьер и Бабеф. «Новая и новейшая история», 1958, № 6.

Oeuvres complètes de Robespierre, tt. I—IX. P. 1912—1961.

M. Robespierre. Textes choisis. Prép. par J. Poperen, t. 1—2. P. 1957; t. 3. P. 1958.

Discours et rapports de Robespierre par Ch. Vellay. P. 1910.

E. Hamel. Histoire de Robespierre d'apres de papiers de famille, des sources originales et des documents entierement inedits. Tt. 1—3. Paris 1865—1867.

A. Mathiez. Autour de Robespierre. Paris 1925.

A. Mathiez. Etudes sur Robespierre, 1758—1794. P. 1958.

J. M. Thompson. Robespierre. Oxford 1935.

G. Walter. Robespierre. Paris 1946. (Ed. définitive, 1961.)

J. Massin. Robespierre. Paris 1956.

M. Bouloiseau. Robespierre. P. 1961.

79 kop.

A
29815
215585